

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

CİLT 2 SAYI 1

YIL 2020

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

Volume 2 ISSUE 1

Year 2020

e-ISSN 2687- 5624

ANKARA

ATAD
Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi

e-ISSN 2687-5624
Yılda İki Defa Yayınlanır
İMTİYAZ SAHİBİ
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇELİK
EDİTÖR
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇELİK

EDİTÖR KURULU

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal Açıkse, Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet aysal, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdurrahim Abu-Husayn, Beyrut Amerikan Üniversitesi
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif Tural, Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Ekincikli, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan Çevik Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri Yavuz, Arvin Çoruh Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal Açıkse, Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Samer Frangie, American University of Beirut
Doç. Dr. Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Özalper Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Melikşah Arslan, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlker Kiremit, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Ahmet Tunç, İnönü Üniversitesi
Dr. Emrullah Çiçek, Fırat Üniversitesi
Dr. Fatma Çalık Orhun, Trakya Üniversitesi

İLETİŞİM

Ayrancı Mah. Hoşdere Cad. 110/7, Çankaya – Ankara/Türkiye
+90 (507) 924 25 26
E-Posta

akademiktarihvearastirmalar@gmail.com

Web

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

23 Haziran 2020

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

JAHS

Journal of Academic History And Studies

e-ISSN 2687-5624

Published Twice A Year

PUBLISHER

Asst.Prof.Dr. Mehmet ÇELİK

EDITOR

Asst.Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

EDITOR BOARD

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara University
Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe University
Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe University
Prof. Dr. Adnan Çevik, Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Erdal Açıkse, Fırat University
Assoc. Prof. Dr. Necdet Uysal, Ankara University
Assoc. Prof. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli University
Assoc. Prof. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Yıldırım Beyazıt University

PUBLISHING AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdurrahim Abu-Husayn, American University of Beirut
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara University
Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe University
Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe University
Prof. Dr. Adnan Çevik, Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Mehmet Akif Tural, Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Mustafa Ekincikli, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Nuri Yavuz, Arvin Çoruh University
Prof. Dr. Erdal Açıkse, Fırat University
Assoc. Prof. Dr. Samer Frangie, American University of Beirut
Assoc. Prof. Dr. Necdet Aysal, Ankara University
Assoc. Prof. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli University
Assoc. Prof. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Ankara Yıldırım Beyazıt University
Asst. Prof. Dr. Mehmet Özalper Muş Alparslan University
Asst. Prof. Dr. Melikşah Arslan, Karamanoğlu Mehmetbey University
Asst. Prof. Dr. İlker Kiremit, Karamanoğlu Mehmetbey University
Dr. Ahmet Tunç, İnönü University
Dr. Emrullah Çiçek, Fırat University
Dr. Fatma Çalık Orhun, Trakya University

COMMUNICATION

JAHS

Journal of Academic History And Studies

Ayrancı Mah. Hoşdere Cad. 110/7, Çankaya – Ankara/Türkiye:

+90 (507) 924 25 26

E-Mail

akademiktarihvearastirmalar@gmail.com

Online

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

PUBLICATION TYPE

Referred International Journal

PUBLICATION DATE

23 June 2020

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

BU SAYININ HAKEMLERİ/ REFEREEES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Doç. Dr. Şarika BERBER
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Necdet AYSAL
Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. İrşad Sami YUCA
Muş Alpaslan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Emine GÜMÜŞSOY
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DURDU
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Dr.Öğr.Üyesi İbrahim İBRAHİMOĞLU
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Melikşah ARSLAN
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇELİK
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Dr .Kutaiba Farhat
Çankırı Karatekin Üniversitesi

Dr.Fatma ÇALIK
ORHUN Trakya Üniversitesi

Dr.Fatih YURRTAŞ
Nişantaşı Üniversitesi

Dr.Ahmet TUNÇ
İnönü Üniversitesi

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

TARANAN İNDEKSLER VE VERİ TABANLARI

DergiPark
AKADEMİK

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

INDEXES & DATABASES

DergiPark
AKADEMİK

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

EDİTÖRDEN

Değerli okuyucular,

2019 yılında tarih bilimi ve tarihin disiplinler arası ilişkili olduğu toplumsal, kültürel, siyasi ve iktisadi alanlarında yapılmış özgün çalışmaları sunmayı amaç edinerek yayın hayatına başlayan ATAD dergisinin 2.sayısını sizlerle buluşturuyoruz.

ATAD, sadece tarih alanında değil, Sosyal bilimlerin farklı disiplinlerine ilişkin Tarih Eğitimi, Tarih Sosyolojisi, Dinler Tarihi, Mezhepler Tarihi, Bölgesel Araştırmalar, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika gibi sosyal bilimler alanına yeni bakış açıları kazandırabilecek incelemelere, bu alanlara kuramsal ve metodolojik katkı sağlayabilecek eleştirel tahlil ve araştırmalara yer verebileceği gibi, yukarıdaki disiplinlere veya disiplinler arası alanlara konu olacak kitap tanıtımlarına ve makale çevirilerine de imkan sağlamaktadır. ATAD 2. sayısında tarih bilimi başta olmak üzere bölgesel konuları da kapsayan 7 makale, 1 çeviri ve 1 kitap incelemesi kazandırmıştır.

Modern çağın bilgiye ulaşmada kolaylık sağlayan açık erişim ortamı üzerinden yayın yapan ATAD, sosyal bilimler alanında daha fazla okuyucuya ulaşmayı hedeflemektedir. ATAD'ın 2. sayısının yayınlanmasında katkı sunan ve emeği geçen bilim insanlarına teşekkür etmek istiyorum. ATAD, 2020 yılının Aralık sayılarında özgün çalışmalarınıza yer vermekten memnuniyet duyacaktır.

ATAD Dergi Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇELİK

ATAD

EDITORIAL

Dear readers,

We are bringing you the first issue of Journal of Academic History And Studies (JAHS). Which started to publish in 2019 with the aim of presenting original works in social, cultural, political and economic fields where history science and history are interdisciplinary.

Journal Of Academic History And Studies (JAHS), not only in the field of history, related to the different disciplines of social sciences, History Education, History Sociology, History of Religions, Sects of History, Regional Studies, Political Science, International Relations and Political Science, International Relations and Foreign Policy, such as the field of social science can give new insights may include critical analysis and research that may contribute to theoretical and methodological contributions to these areas, it also allows book introductions and article translations which will be subject to the above disciplines or interdisciplinary fields. In the second issue of Journal of Academic History And Studies (JAHS) gained 7 articles 1 translation, and 1 book reviews covering regional issues, especially history science.

I would like to thank those who contributed to the publication of the second issue of Journal of Academic History And Studies (JAHS), which is broadcast over an open access environment, providing convenience in accessing information of the modern age, aims to reach more readers in the field of social sciences. Journal of Academic History And Studies (JAHS) will be pleased to include your original works in the December issues of 2020.

JAHS Editör

Asst. Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

ATAD

2

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

MAKALE

ARTICLES

Hüseyin ALİ

Tarih مدينة مَظْطية و علمائها 4-27

**Ayoub Mohammed Jasim Bajilan
Husam aldeen Mohammad Salman Dawood**الفكر الاقتصادي بين المسيحية والإسلام بين الأهداف والخصائص
..... 28-47**Çağhan UYAR -Esen ERTUĞRUL**Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal
Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe
Hükümetleri (1975-1978) 48-85**Özgür ERDİNÇ**Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve
Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına Dair
Tespitler (1858-1860) 86-134**Mehmet Ali DURAN**Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti
Fikri 135-158**Neslihan FULİN**Vidin Ayanı Pazvantoğlu Osman İsyanı (1795-
1802) 159-177**Enes SADAN**İbn Haldun ve Yusuf Akçura Bağlamında
Asabiyet ve Üç Tarz-ı Siyaset..... 178-190

ÇEVİRİ

Mehmet Ş. ÇağmarNazi Almanyası’nda Propaganda Teknikleri
..... 191-205

KİTAP İNCELEMELERİ

Osman Nazım KARAAmerikalı, Fransız, Rus Gözüyle 1960 Türk
İhtilali, Walter F. Weiker 206-211**Hüseyin ALİ**The History of The City of Malatya And Its
Scholars 4-27**Ayoub Mohammed Jasim Bajilan
Husam aldeen Mohammad Salman Dawood**Economic Thought Between Christianity And
Islam, Between Goals And Characteristics .. 28-47**Çağhan UYAR - Esen ERTUĞRUL**“Nationalist Front Governments In Terms Of
Political Modernization Of Turkey In
Republican Era (1975-1978) 48-85**Özgür ERDİNÇ**The British Consule And Citizens In The
Ottoman Country Determinations About
Legal Problems (1858-1860)..... 86-134**Mehmet Ali DURAN**Idea of a Jewish State around Political
Zionism Axis 135-158**Neslihan FULİN**Vidin Ayan Pazvantoğlu Osman Rebellion
(1795-1802) 159-177**Enes SADAN**Asabiyet and Three Styles Political in the
Context of Ibn Khaldun and Yusuf Akçura
..... 178-190

TRANSLATION

Mehmet Ş. ÇağmarPropaganda Techniques Within Nazi
Germany 191-205

BOOK REVIEWS

Osman Nazım KARAAmerikalı, Fransız, Rus Gözüyle 1960 Türk
İhtilali, Walter F. Weiker 206-211

ATAD

C İ L T 2

S A Y I 1

Y I L 2 0 2 0

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

V O L U M E 2 1

I S S U E 1

Y E A R 2 0 2 0

Hüseyin ALİ

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3237-1204>

تاریخ مدينة مَاطِيَة و علمائها

Atıf yapmak için: Hüseyin Ali, “تاریخ مدينة مَاطِيَة و علمائها”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, (2020), s.4-27

THE HISTORY OF THE CITY OF MALATYA AND ITS SCHOLARS

To cite this article: Hüseyin Ali, “تاریخ مدينة مَاطِيَة و علمائها”, *Journal of Academic History And Studies*, Volume: 2, Issue: 1, (2020), pp. 4-27

Makale Geliş Tarihi: 5.05.2020 – Yayına Kabul Tarihi: 01.06. 2020

ATAD

Çevrimiçi (online) erişim için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

ATAD

تاريخ مدينة مَلْطِيَّة وعلمائها

الملخص: في هذا البحث سنتحدث عن تاريخ مدينة مَلْطِيَّة وهي مدينة مشهورة في جنوب الأناضول في تركيا وقد رأينا شهرتها من خلال ذكرها في كتب التاريخ والرحالة والجغرافيين وقد وصفوها وتحدثوا عنها وسنذكر سبب تسميتها بمَلْطِيَّة وهي تعتبر من أهم المدن الثغرية في تلك المنطقة حيث كانت ثغراً من ثغور المسلمين للمرابطة فيها والانطلاق لغزو بلاد الروم وسنتحدث عن تاريخ الفتح الإسلامي لهذه المدينة حيث فتحت في عهد الخليفة عثمان بن عفان رضي الله عنه سنة 34 للهجرة وسنتحدث أيضاً عن العلماء المنسوبين لمَلْطِيَّة ممن اشتهر على يد الصحابي عياض بن غنم الفهري بلقب (المَلْطِي) حيث استعرضنا حياة كل واحد منهم ونشأته ومؤلفاته كالشيخ سريجا بن محمد المَلْطِي وأبو الفرج المَلْطِي المشهور بابن العبري وعبد الباسط بن خليل بن شاهين زين الدين المَلْطِي وغيرهم من قضاة وعلماء فلك وفتوة وتفسير وحديث ممن ترجع نسبته إلى مَلْطِيَّة تم ذكرهم في هذه البحث. **الكلمات المفتاحية:** الرحالة، الثغور، مَلْطِيَّة، الفتح، علماء،

THE HISTORY OF THE CITY OF MALATYA AND ITS SCHOLARS

Abstract: In this research, we shall talk about the history of the city of Malatya in Anatolia and those who have visited it from amongst travelers and geographers and how they described it and the reason for calling it Malatya and it is considered one of the most important cities and it had an important history and it was an indentation from the indentations of Muslims and we will talk about the history of the Islamic conquest and the narrations of the conquest of this city and we shall also talk about the scholars attributed/associated to Malatya, scholars of jurisprudence, interpretation and astronomy, which was of great importance to them.

Key words: Malatya, The conquest, Scholars, Travelers.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi - İslami İlimler Fakültesi, hali@agri.edu.tr
husen222@hotmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3237-1204>

المقدمة

اكتسبت مدينة مَلْطِيَّة أهمية كبيرة في التاريخ الإسلامي لوقوعها في الجبهة الأمامية لبلاد الروم وهذه المنطقة كانت منطقة تُغور حدودية بين المسلمين والروم ينطلق منها المسلمون للغزو والجهاد.

ومما زاد أهميتها مرور نهر الفرات بقربها وما يتفرع منه في أراضيها، لذلك اشتهرت مع مدن آخر وشكلت إقليمًا واحدًا، مما أعطاه دور الريادة من النواحي السياسية والحضارية والثقافية والعلمية، حيث شكلت علامةً مضيئة في التاريخ عموماً وتاريخ الإسلام خصوصاً.

وتأتي أهمية الموضوع لما لمدينة ملطية من أهمية كونها تعد ثغراً من ثغور المسلمين بحاذي بيزنطة ساهمت في صد هجمات الأعداء وكان لها تأثير في نشر الإسلام وتثبيت الوجود الإسلامي في تلك الأصقاع البعيدة عن عاصمة الدولة العربية الإسلامية ولهذه المدينة وأيضاً لها وقائع تاريخية مهمة وكونها منطلقاً للجيوش الفتح الإسلامية في تلك الفترة ومركزاً من مراكز تموينها فكان واجباً أن يفرد لها دراسة تعنى بتاريخ تلك المدينة.

وتعود أهمية هذه المدينة لما كان لها من دور علمي واضح ومساهمة فعالة في الحضارة الإسلامية، فنزلها الإنسان منذ أقدم العصور، فالتقت فيها الحضارات فتبادلوا الآراء والمناهج، وشغلت دوراً فكرياً وعلمياً في التاريخ، وبعد قيام الإسلام استمر عطاء أهل مدينة ملطية العلمي، فجاء منها المترجمين كابن العبري المؤرخ والمترجم من السريانية إلى العربية وأيضاً ترجم من اليونانية كتاب المجسطي في الفلك والرياضيات لبطليموس ومن الأطباء المشهورين من مَلْطِيَّة الحكيم أبو سالم النصراني اليعقوبي المَلْطِي المعروف بابن كرابا خدم السلطان علاء الدين كيقيباد. وسريجا بن محمد المَلْطِي مؤرخ وعالم بالقرآت والمنطق، من أهل مَلْطِيَّة. وغيرهم من العلماء ممن سنذكرهم.

يعد هذا البحث دراسة لتاريخ مدينة ملطية ودراسة للأحوال الاقتصادية والدينية والسياسية والاجتماعية قبل الإسلام وإبان الفتح الإسلامي وهو محاولة لدراسة مرحلة تاريخية مهمة من مراحل تاريخ هذه المنطقة المزدهمة بالأحداث والتغيرات ومعرفة الدور الذي لعبته مدينة ملطية.

المبحث الأول - جغرافية وموقع مَلْطِيَّة

(قرب نهر الفرات في جنوب تركيا وترتفع عن سطح البحر 950م حيث كان Malatya تقع مدينة مَلْطِيَّة) لها أهمية تاريخية واستراتيجية كبيرة كونها كانت ملتقى الطرق القديمة المهمة.

ويعود تاريخ المدينة إلى 3500 سنة قبل الميلاد. حيث وجدت فيها كتابات مسمارية تذكر اسم المدينة بعدة (وتعني باللغة الحيثية القديمة Melita, Malazia, Malita, Maldia, Maldiya Maldija تسميات) (Melidia, Melidia, Melitea, Milid, (العسل) وفي الوثائق الآشورية كان لها تسميات عديدة) (Melita, وقد كانت مَلْطِيَّة تابعة في بعض العصور للدولة البيزنطية وتسمى باسم (Meliddu, Melide) وفي العصور الإسلامية اطلق عليها المسلمون تسمية قريبة من اسمها القديم وهو (مَلْطِيَّة Melitene) وقد فتحت مدينة مَلْطِيَّة في عهد الخليفة عثمان بن عفان رضي الله عنه سنة 34 للهجرة على يد (Malatya الصحابي عياض بن غنم الفهري حين أرسل الصحابي حبيب بن مسلمة لفتحها. وقد فتحت صلحاً كما سنرى في إحدى الروايات ثم خرجت من أيدي المسلمين وسيطر عليها البيزنطيون وبعدها عاد وفتحها المسلمون مرة أخرى وقد توالى عليها الدول مرة يفتحها المسلمون ومرة يدخلها البيزنطيون وقد كانت زمن الخلافة العباسية من مدن الثغور على حدود الإمبراطورية البيزنطية. وبعد معركة ملاذكرد فتح ألب أرسلان مدن الأناضول ومنها مدينة مَلْطِيَّة.¹

أن من بناها الإسكندر، ويقال: إن جامعها بنته الصحابة والتابعون رضي الله عنهم والله أعلم بصحة «وقيل: وهذا القول صحيح كون الصحابة قد دخلوا هذه المدينة وفتحوها فمن المؤكد أنهم قد بنوا فيها مسجداً. «ذلك

وقد وصفت مَلْطِيَّة من قبل العديد من الجغرافيين حيث وصف ياقوت الحموي في كتابه معجم البلدان مَلْطِيَّة مَلْطِيَّة بفتح أوله وثانيه، وسكون الطاء، وتخفيف الياء، والعامّة تقوله بتثديد الياء وكسر الطاء، هي «قائلاً: من بناء الإسكندر وجامعها من بناء الصحابة، وهي بلدة من بلاد الروم مشهورة مذكورة تتاخم الشام وهي للمسلمين، قال خليفة بن خياط: في سنة 140هـ وجّه أبو جعفر المنصور عبد الوهاب بن إبراهيم الإمام بن

¹Göknur Gögebakan, (Ankara: Tdv İslâm Ansiklopedisi,2003), 27: 474

أبو الحسن علي بن أبي بكر بن علي الهروي، الإشارات إلى معرفة الزيارات، ط1. (القاهرة: مكتبة الثقافة الدينية، 2002)، 56. 2.

محمد بن علي بن عبد الله بن عباس لبناء مَلْطِيَّة فاقام عليها سنة حتى بناها وأسكنها الناس و غزا الصانفة، ذكرها المتنبى فقال: مَلْطِيَّة أم للبنين تكول وقال أبو فراس:

وألهين لهبي عرقة ومَلْطِيَّة ... وعاد إلى موزار منهين زائر

وقال أبو غالب همّام ابن الفضل بن مهذب المعري في تاريخه: سنة 322هـ فيها دخل الملك الدمستق مَلْطِيَّة وهدم سورها وقصورها، وقيل فيها أشعار كثيرة منها قول بعضهم:

فالأبكين على مَلْطِيَّة كلما ... أبصرت سيفاً أو سمعت صهيلاً

هدم الدمستق سورها وقصورها ... فسمعت فيها للنساء عويلاً

والعلاج يسحبها وتلطم كفه ... متورداً بقق البياض جميلاً

ويُتَسَبُّ إلى مَلْطِيَّة من الرواة محمد بن علي بن أحمد ابن أبي فروة أبو الحسين المَلْطِي المَقْرئ، روى عن محمد بن شمر وابن مخلد الفارسي وأبي بكر وهب بن عبد الله الحاج وعبيد الله بن عبد الرحمن بن الحسين الصابوني وأبي عبد الله الحسين بن علي بن العباس الشطبي والمظفر بن محمد بن بشران الرقي وإبراهيم بن حفص العسكري وأبي النهي ميمون بن أحمد المغربي، روى عنه تمام بن محمد وأبو الحسن علي بن الحسن الربيعي وعلي بن محمد الحنّائي وأبو نصر بن الجبان وإبراهيم بن الخضر الصانغ، توفي سنة 404هـ، وسليمان بن أحمد ابن يحيى بن سليمان بن أبي صلابة أبو أيوب المَلْطِي الحافظ، حدث عن أحمد بن القاسم بن علي بن مصعب النخعي الكوفي والحسن بن علي بن شبيب المعمرى وأبي قضاة ربيعة بن محمد الطائي، روى عنه السيد أبو الحسن محمد بن علي بن الحسين العلوي الهمداني وأبو الفضل نصر بن محمد بن أحمد الطوسي وأبو بكر محمد بن إبراهيم المقرئ، قدم دمشق وحدث بها، وروى عنه أبو الحسين محمد بن عبد الله³، الرازي وابنه تمام

شهاب الدين أبو عبد الله ياقوت بن عبد الله الرومي الحموي، معجم البلدان، 2، (بيروت: دار صادر، 1995)، 5: 193-192. عبد 3 المؤمن ابن عبد الحق، مرصد الاطلاع على أسماء الأمكنة والبقاع، ط1. (بيروت: دار الجيل، 1992)، 3: 1308.

تاريخ مدينة مُطَيَّة و علماتها

وأما صفة مُطَيَّة، فإنها مدينة مرحلة في وطة (منطقة سهلية) مقدار مسيرة ساعة زمان من نهار، وتنتهي إلى جبال إلى جهات كركر⁴، ومن الشمال وطة مثلها تنتهي إلى نهر الفرات. ومن الغرب وطة مثلها تنتهي إلى أودية. وفيها أنهر وأودية عميقة. تقدير الوطة إليها نصف ساعة، وتنتهي إلى زبطرة⁵. ومنها تفترق الطرق إلى بهسنا⁶ وغيرها. ومن الشرق وطة تقدير ساعة، وتنتهي إلى جبال عالية، متصلة بجبال صعبة ما يعلم لها حد. وفي المدينة قناة تخترق البلد، وتعب إلى الدور من جهة القبلة، وعليها سورين حجر، البراني بخندق، والجواني بلا خندق. وفيها دور مليحة، مزخرفة، وما لها قلعة، لكن فيها صفة دار سلطنة من قبليها تشبه القلعة. وفي ظاهر المدينة من حولها بساتين كثيرة، فيها من سائر الفواكه. وفيها أنهار تجري، وأقنية، وغير وبها جبل فيه عين يخرج منها ماء عذب ضارب إلى البياض، يشربه الإنسان لا يضره شيء، فإذا «ذلك»⁷ ووصفت أيضاً بأنها مدينة عظيمة كثيرة الخير والأرزاق، ليس⁸. «جرى مسافة يسيرة يصير حجراً صلباً في بلاد تلك المملكة أحسن منها. وأهلها ذوو ثروة ورفاهية عيش. ذكر أنه كان بها اثنا عشر ألف نول تعمل الصوف، ولكن قد تلاشى أمرها»⁹.

كانت مدينة مُطَيَّة قديمة من بناء الإسكندر وهي من « ويصف اليعقوبي صاحب كتاب البلدان مُطَيَّة قائلاً: بلاد الروم مشهورة تتاخم الشام. ومُطَيَّة هي المدينة العظمى وكانت قديمة فأخربها الروم فبناها المنصور سنة 139هـ وجعل عليها سوراً واحداً ونقل إليها عدة قبائل من العرب. وهي في مستوى من الأرض يحيط بها جبال¹⁰. «الروم وماؤها من عيون وأودية من الفرات

أمر المنصور صالح بن علي ببناء مُطَيَّة « وممن ذكرها أيضاً ابن الفقيه الهمداني في كتابه البلدان فقال: وكانت خراباً، وكان الحسن بن قحطبة أتمها بأمر المنصور وأعان العمال بنفسه وماله، وكان الحسن يقول: من سبق إلى بناء شرفة فله كذا، فجدد الناس في العمل حتى فرغوا من بناء مُطَيَّة ومسجدها في سنة أشهر،

4 كركر حصن قرب ملطية بينها وبين آمد وبالقراب منه حصن الران الذي يذكره المتنبى في شعره، والله أعلم. وكركر أيضاً: ناحية من بغداد منها القنص. وكركر أيضاً: حصن بين سميساط وحصن زياد وهو قلعة، وقد خربت. ياقوت الحموي، معجم البلدان، 4: 454. ابن عبد الحق، مرصد الاطلاع على أسماء الأمكنة والبقاع، 3: 1159.

5 زِبْطُرَةٌ: بكسر الزاي، وفتح ثانيه، وسكون الطاء المهملة، وراء مهملة: مدينة بين ملطية وسميساط والحدث في طرف بلد الروم، سميت بزبطرة بنت الروم بن اليفر بن سام بن نوح، عليه السلام. ياقوت الحموي، معجم البلدان، 3: 129-130.

6 بَهْسَنًا: بفتحين، وسكون السين، ونون، وألف: قلعة حصينة عجيبة يقرب مرعش وسميساط، وهي اليوم من أعمال حلب. ياقوت الحموي، معجم البلدان، 1: 516.

7 الحسن بن أبي محمد عبد الله بن عمر بن محاسن بن عبد الكريم الصفدي، نزهة المالك والمملوك في مختصر سيرة من ولي مصر من الملوك، المحقق: عمر عبد السلام تدمري، ط1. (بيروت: المكتبة العصرية، 2003)، 223.

8 زكريا بن محمد بن محمود القزويني، آثار البلاد وأخبار العباد، (بيروت: دار صادر، دت)، 564.

9 سراج الدين أبو حفص عمر بن المطرف بن الورد، خريدة العجائب وفريدة الغرائب، المحقق: أنور محمود زنتي، (القاهرة: مكتبة الثقافة الإسلامية، 2008)، 110.

10 أحمد بن إسحاق (أبي يعقوب) بن جعفر بن وهب بن واضح اليعقوبي، البلدان، (بيروت: دار الكتب العلمية، 2002)، 205-206.

وهم يومئذ سبعون ألفاً وبنى بها للجند الذين أسكنوها، لكل عرّافة بيتان سفليان وعلتيان، والعرّافة عشرة نفر إلى خمسة عشر رجلاً، وبنى لهم (مسلمة) أي منطقة مرابطة الجيش للحماية على ثلاثين ميلاً منها، ومسلمة على نهر يدعى قُباقِب¹¹ يصب في الفرات، وأسكنها أربعة آلاف مقاتل من أهل الجزيرة، وزاد كل واحد منهم¹². «عشرة دنانير، وأقطع الجند المزارع

وإن أكثر من تحدث عن مَطْطِيَّة هو ابن الفقيه الهمداني صاحب كتاب الروض المعطار في خبر الأقطار فقال: مَطْطِيَّة من الثغور الجزرية بالشام، وهي المدينة العظمى وكانت قديمة، فأخربتها الروم فبناها أبو جعفر » المنصور سنة 139هـ وبنى عليها سوراً محكماً، وعلى نحو ثلاثة أيام من مَطْطِيَّة يخرج سُوْحان¹³ وهو نهر من (بين طرسوس¹⁴ ADANA الثغر الشامي ويجري في بلاد الروم وليس للمسلمين عليه إلا مدينة أذنة(أضنة والمصيصة¹⁵. وكان قد فتح مَطْطِيَّة حبيب بن مسلمة الفهري، وجهه إليها عياض بن غنم من سُمَيْسَاط¹⁶، ففتحها ورتب فيها رابطة من المسلمين، ثم شحنها معاوية، فكانت في طريق الصوائف، ثم انتقل عنها أهلها أيام ابن الزبير فقصدها الروم ثم تركتها فنزلها قوم من الأرمن والنبط ثم أناخ الروم عليها، فلما كانت سنة ثلاث وثلاثين ومائة قصدها الطاغية قسطنطين، والجزيرة يومئذ مفتونة فأناخ عليها، فلما جهد أهلها سأله الأمان فوثق لهم، فرحلوا وحملوا ما تيسر لهم وألقوا كثيراً مما ثقل عليهم في الأبار والمجاري، ثم خرجوا وشيعهم الروم حتى بلغوا مأمهم، وتوجهوا نحو الجزيرة، وهدم الروم مَطْطِيَّة. وفي سنة 133هـ أقبل طاغية الروم قسطنطين بن الليون فنزل على مَطْطِيَّة فقاتلوه قتالاً شديداً، فألح عليهم حتى نزلوا على أمان، فهدم المدينة¹⁷. «والمسجد الجامع ودار الإمارة، وغزتها الروم أيام الرشيد فلم يقدروا عليها

قُباقِب: اسم نهر في منطقة الثغور قرب ملطية. ابن عبد الحق، مرصد الاطلاع على أسماء الأمكنة والباق، 3: 1062. 11.
أبو عبد الله أحمد بن محمد بن إسحاق الهمداني المعروف بابن الفقيه، البلدان، المحقق: يوسف الهادي، (بيروت: عالم الكتب، 1996)، 163.
سُوْحان: بفتح أوله، وسكون ثانيه ثم حاء مهملة، وآخره نون، وهو نهر كبير بالثغر من نواحي المصيصة، وهو نهر أذنة بين أنطاكية والروم يمر بأذنة. ياقوت الحموي، معجم البلدان، 3: 293.
طرسوس: مدينة بين أنطاكية و حلب. مدينة جليلة سميت بطرسوس بن الروم بن اليقن بن سام بن نوح. القزويني، آثار البلاد وأخبار العباد، 219.
المصيصة: مدينة على شاطئ نهر جيحان من ثغور الشام بين أنطاكية وبلاد الروم تقارب طرسوس، وكانت من مشهور ثغور الإسلام قد رابط بها الصالحون قديماً، وبها بساتين كثيرة يسقيها جيحان، وكانت ذات سور وخمسة أبواب، وهي مسماة فيما زعم أهل السير باسم الذي عمرها وهو مصيصة بن الروم بن اليمن بن سام بن نوح، عليه السلام. ياقوت الحموي، معجم البلدان، 5: 144.
سُمَيْسَاط: بضم أوله، وفتح ثانيه مدينة على شاطئ الفرات في طرف بلاد الروم على غربي الفرات ولها قلعة في شق منها يسكنها الأرمن، ومالكها في هذا الزمان الملك الأفضل علي بن الملك الناصر يوسف بن أيوب صلاح الدين. ياقوت الحموي، معجم البلدان، 3: 258.
أبو عبد الله محمد بن عبد الله بن عبد المنعم الحميري، الروض المعطار في خبر الأقطار، تحقيق: إحسان عباس، 2ط. (بيروت: مؤسسة 17 ناصر للثقافة، 1980)، 545.

وأما الشام فإنَّ غربيَّها بحر الروم وشرقيَّها البادية «وقد وصفها الإصطخري بأنها من ثغور بلاد الشام فقال: ومما يلي الروم الثغور وهي مُطَيَّة ومرعش والمصبيصة وأذنة وطرسوس وبعض الثغور تعرف بثغور الشام وبعضها تعرف بثغور الجزيرة وكلاهما من الشام وذلك أنَّ كلَّ ما وراء الفرات من الشام وإنما سمي من مُطَيَّة إلى مرعش ثغور الجزيرة لأنَّ أهل الجزيرة بها يرابطون وبها يغزون لا لأنها من الجزيرة.¹⁸ وقال¹⁹، أيضا أن مخرج نهر الفرات من داخل بلد الروم من مُطَيَّة على يومين

أن مدينة مُطَيَّة مدينة كبيرة من أجل الثغور وأشهرها «ووصفها ابن حوقل في كتابه صورة الأرض فقال: وأكثرها سلاحا وأجدها رجالا وتحف بها أيضا جبال كثيرة بها بساتين الجوز واللوز والكروم والرمان وسائر الثمار الشتوية والصيفية وهي مباحة لا مالك لها وهي من أقوى بلاد الروم في هذا الوقت يسكنها²⁰ وهي أكبر ثغر في هذا الجانب من جبل اللكام، وجميع فواكهه مباحة ليس لها صاحب.²¹ الأرم

وعدد البكري في كتابه المسالك والممالك أن ثغور الجزيرة هي: مُطَيَّة وزبطرة ومرعش والحدث²² وحصن²⁴ منصور²³.

المبحث الثاني- الفتح الإسلامي لمدينة مُطَيَّة

روى البلاذري في كتابه فتوح البلدان رواية فتح مُطَيَّة فقال: وجه عياض بن غنم حبيب بن مسلمة الفهري في سنة 20 للهجرة ثم أغلقت، فلما ولي معاوية الشام والجزيرة وجه إليها من شِمَشَاط²⁵ إلى مُطَيَّة ففتحها حبيب ابن مسلمة ففتحها عنوة سنة 34 هجرية ورتب فيها رابطة من المسلمين مع عاملها وقدمها معاوية وهو يريد دخول الروم فشحنها بجماعة من أهل الشام والجزيرة وغيرهما فكانت طريق الصوائف، ثم أن أهلها

أبو اسحاق إبراهيم بن محمد الفارسي الإصطخري، **المسالك والممالك**، (بيروت: دار صادر، 2004)، 55: 18.

الإصطخري، **المسالك والممالك**، 71: 19.

محمد بن حوقل النصيبي، **صورة الأرض**، (بيروت: دار صادر، 1938)، 181: 20.

مؤلف مجهول، **حدود العالم من المشرق إلى المغرب**، المحقق: السيد يوسف الهادي، (القاهرة: الدار الثقافية للنشر، 2003)، 175: 21.

227: 2 **الحدث**: قلعة حصينة بين مطية وسميساط ومرعش من الثغور. ياقوت الحموي، **معجم البلدان**، 22.

حصنٌ مُنصُورٌ: من أعمال ديار مضر لكنه في غربي الفرات قرب سميساط، وكان مدينة عليها سور وخذق وثلاثة أبواب، وفي وسطها حصن وقلعة عليها سوران، وهو منسوب إلى منصور بن جعونة بن الحارث العامري القيسي، كان تولى بناء عمارته ومرمته، وكان مقيما : 265-266. به أيام مروان بن محمد ليرد العدو ومعه جند كثيف من أهل الشام والجزيرة وأرمينية. ياقوت الحموي، **معجم البلدان**،

أبو عبيد عبد الله بن عبد العزيز بن محمد البكري الأندلسي، **المسالك والممالك**، (بيروت: دار الغرب الإسلامي، 1992)، 1: 498: 24.

شِمَشَاط: مدينة بالروم على شاطئ الفرات. ياقوت الحموي، **معجم البلدان**، 3: 362: 25.

اننقلوا عنها في أيام عبد الله ابن الزبير وخرجت الروم إليها ففرقت أهلها عنها فنزلها قوم من النصارى من الأرمن والنبط.

وحدثني محمد بن سعد عن الواقدي في إسناده قال: كان المسلمون نزلوا طُرندة²⁶ بعد أن غزاها عبد الله بن عبد الملك سنة 83هـ وبنوا بها مساكن وهي من مَلْطِيَّة على ثلاث مراحل في بلاد الروم ومَلْطِيَّة يومئذ خراب ليس بها إلا ناس من أهل النمة من الأرمن وغيرهم فكانت تأتيهم طالعة من جند الجزيرة في الصيف فيقومون بها إلى أن ينزل الشتاء وتسقط الثلوج فإذا كان ذلك رجعوا، فلما ولي عمر بن عبد العزيز رضي الله عنه رحل أهل طُرندة عنها وهم كارهون، وذلك لإشفاقه عليهم من العدو واحتملوا فلم يدعوا لهم شيئاً حتى كسروا خوابي الخل والزيت، ثم أنزلهم مطبية وأخرب طرندة وولى مَلْطِيَّة جعونة بن الحارث أحد بني عامر بن صعصعة.²⁷

قالوا: وخرج عشرون ألفاً من الروم في سنة 123هـ فنزلوا على مَلْطِيَّة فأغلق أهلها أبوابها وظهر النساء على السور عليهن العمائم فقاتلن، وخرج رسول لأهل مَلْطِيَّة مستغيثاً فركب البريد وسار حتى لحق بهشام بن عبد الملك وهو بالرصافة فندب هشام الناس إلى مَلْطِيَّة ثم أتاه الخبر بأن الروم قد رحلت عنها فدعا الرسول فأخبره وبعث معه خيلاً ليرابط بها وغزاها هشام بنفسه، ثم نزل مَلْطِيَّة وعسكر عليها حتى بُنيت فكان مره بالرفة دخلها متقلداً سيفاً ولم يتقلده قبل ذلك في أيامه.

ولما كانت سنة 133هـ أقبل قسطنطين الطاغية عامداً لمَلْطِيَّة. وكمخ²⁸ يومئذ في أيدي المسلمين وعليها رجل من بني سليم فبعث أهل كمخ الصريخ إلى أهل مَلْطِيَّة فخرج إلى الروم منهم ثمانمائة فارس فواقعهم خيل الروم فهزمتهم ومال الرومي فأناخ على مَلْطِيَّة فحصر من فيها والجزيرة يومئذ مفتونة وعاملها موسى بن كعب بحرّان فوجهوا رسولا لهم إليه فلم يمكنه إغاثتهم وبلغ ذلك قسطنطين فقال لهم: يا أهل مَلْطِيَّة إني لم آتيكم إلا على علم بأمركم وتشاغل سلطانكم عنكم انزلوا على الأمان واخلو المدينة فأخربها وأمضي عنكم فأبوا عليه فوضع عليها المجانيق فلما جهدهم البلاء واشتد عليهم الحصار سأله أن يوثق لهم ففعل، ثم استعدوا للرحلة وحملوا ما استدق لهم وألقوا كثيراً مما ثقل عليهم في الأبار والمخابي ثم خرجوا وأقام لهم الروم صفين من باب المدينة إلى منقطع آخرهم مخترطي السيوف طرف سيف كل واحد منهم مع طرف سيف الذي يقابله حتى كأنها عقد قطرة ثم شيعوهم حتى بلغوا مأمّنهم وتوجهوا نحو الجزيرة فنفرقوا فيها،

طرندة: موضع من مطبية؛ على ثلاث مراحل، نزل بها المسلمون وبنوا بها مساكن، ثم نقلوا عنها إلى مطبية. ابن عبد الحق، مرصد²⁶ الاطلاع على أسماء الأمكنة والبقاع، 2: 286.

أحمد بن يحيى بن جابر بن داود البلازي، فتوح البلدان، (بيروت: دار مكتبة الهلال، 1988)، 186-185.

كُخ: مدينة بأرض الروم، وسألت واحداً من تلك النواحي فقال هي كماخ. ياقوت الحموي، معجم البلدان، 4: 479.

وهدم الروم مُطَيَّة فلم يُبقوا منها شيئاً وهدموا حصن قلوذية²⁹، فلما كانت سنة 139هـ كتب المنصور إلى صالح ابن علي يأمره ببناء مُطَيَّة وتحصينها، ثم رأى أن يوجه عبد الوهاب بن إبراهيم الإمام والياً على الجزيرة وثورها، فتوجه في سنة 140هـ ومعه الحسن بن قُحطبة في جنود أهل خراسان فقطع البعوث على أهل الشام والجزيرة فتوافى معه سبعون ألفاً فعسكر على مُطَيَّة وقد جمع الفعلة من كل بلد فأخذ في بنائها وكان الحسن بن قحطبة ربما جمل الحجر حتى يناوله البناء وجعل يغدي الناس ويعشيهم من ماله فغاظ ذلك عبد الوهاب فكتب إلى أبي جعفر يعلمه أنه يطعم الناس وأن الحسن يطعم أضعاف ذلك التماساً لأن يطولهُ ويفسد ما يصنع ويهجنه بالإسراف والرياء وأن له منادين ينادون الناس إلى طعامه، فكتب إليه أبو جعفر يا صبي يطعم الحسن من ماله وتطعم من مالي ما أتيت إلا من صغر خطرِك وقلة همتك وسفه رأيك، وكتب إلى الحسن أن أطعم ولا تتخذ منادياً فكان الحسن يقول من سبق إلى شرفة فله كذا فجذب الناس في العمل حتى فرغوا من بناء مُطَيَّة ومسجدها في ستة أشهر، وبنى للجند الذين أسكنوها لكل عرَافة بيتان سفليان وعليتان فوقهما واصطبل، والعرَافة عشرة نفر إلى خمسة عشر رجلاً وبنى لها مسلحة على ثلاثين ميلاً منها، ومسلحة على نهر يدعى قباقيب يصب في الفرات وأسكن المنصور مُطَيَّة أربعة آلاف مقاتل من أهل الجزيرة لأنها من ثورهم على زيادة عشرة دنائير في عطاء كل رجل ومعونة مائة دينار سوى الجعل الذي يتجاعله القبائل بينها ووضع فيها شحنتها من السلاح وأقطع الجند المزارع، وبنى حصن قلوذية وأقبل قسطنطين الطاغية في أكثر من مائة ألف فنزل جيحان فبلغه كثرة العرب فأحجم عنها، وسمعت من يذكر أنه كان مع عبد الوهاب في هذه الغزاة نصر ابن مالك الخزاعي ونصر بن سعد الكاتب مولى الأنصار فقال الشاعر:

تكفك النصران نصر بن مالك ... ونصر بن سعد عز نصرك من نصر

وفي سنة 141هـ أغزى محمد بن إبراهيم مُطَيَّة في جند من أهل خراسان وعلى شرطته المسيب بن زهير فربط بها لثلاً يطعم فيها العدو فترجع إليها من كان باقياً من أهلها، وكانت الروم عرضت لمُطَيَّة في خلافة الرشيد فلم تقدر عليها وغزاهم الرشيد رحمه الله فأشجاهم وقمعهم.³⁰

ويذكر الطبري في تاريخه أن مُطَيَّة فتحت صلحاً على يد القائد عياض بن غنم الفهري وقد صالحه أهلها على الجزية. ثم انصرف عنها، ولما سمع هرقل بذلك بعث إلى مقاتلتها ومن فيها، فساقهم إليه، وأمر بمُطَيَّة فحرقت.³¹ ويذكر الطبري في أحداث سنة 138هـ أن مُطَيَّة قد خرجت من يد المسلمين ودخلها قسطنطين طاغية الروم عنوة وقهراً لأهلها وهدم سورها، وعفى عمن فيها من المقاتلة والزرية.³²

قلوذية: حصن كان قرب مطية، إليه ينسب بطلميوس صاحب المجسطي. ابن عبد الحق، مرصد الاطلاع على أسماء الأمكنة والبقاع، 29: 1119: 3.

البلداني، فتوح البلدان، 186-188: 30.

محمد بن جرير بن يزيد بن كثير بن غالب الأملي أبو جعفر الطبري، تاريخ الرسل والملوك، ط2. (بيروت: دار التراث، 1967)، 3: 572.

الطبري، تاريخ الرسل والملوك، 7: 497: 32.

في ركابه وكان السلطان لا يصبر عنه ساعة. ولما بات السلطان على الفرات ولم يأته الحكيم أمر الشحنة الذي على الزواريق أن نهار غد إن جاء أبو سالم قبل الزوال فليعبر وإن جاء بعده لا تمكنه من العبور. فلما كان من الغد تأخر مجيئه إلى العصر فأخبره الشحنة بمرسوم السلطان فأحسن بتغيير فعاد إلى منزله وشرب سما ومات.³⁵

3- أبو الفرج ابن العبري

غريغوريوس (واسمه في الولادة يوحنا) ابن أهرن (أو هارون) بن توما المَطَطي (623-685هـ/1226م-1286م)، أبو الفرج المعروف بابن العبري: مؤرخ سرياني مستعرب، من نصارى اليعاقبة. ولد في مُطَيَّة وفر مع أبيه إلى أنطاكية، سنة 1243م، بسبب هجوم التتار، فتعلم العربية والطب، واشتغل بالفلسفة واللاهوت. وتقل في البلدان، وانقطع في بعض الأديرة. وتُصَب أسقفا على جوباس (من أعمال مُطَيَّة) سنة 1246م. وسمي " غريغوريوس " ثم كان أسقفا لليعاوية في حلب. وارتقى إلى رتبة " جاثليق " على كرسي المشرق سنة 1264م (والجاثليق: رئاسة رؤساء الكهنة السريانين في بلاد المشرق، العراق وفارس وما إليهما، ويقال لصاحب هذه الرتبة عند رجال الكنيسة المفريان) توفي في مراغة (بأذربيجان) ونقلت جثته إلى الموصل فدفنت في دير مار متى. وفي علماء الدين المسيحي من يشك في عقيدة ابن العبري وينسبه إلى أخذ مأخذ الحكماء واتباع آرائهم. اشتهر بـ أبي الفرج تيمنا بهذه الكنية، ولم يكن له ولد، لأنه لم يتزوج. له 35 مصنفاً في علوم مختلفة، منها بالعربية " تاريخ الدول " يعرف بمختصر الدول، انتهى به إلى سنة 1284م، وآخر سماه " منافع أعضاء الجسد " وله " دفع الهم " في الأدب والأخلاق، و " منتخب جامع المفردات للغاقي " القسمان الأول والثاني منه، في الأدوية المفردة، و " شرح المجسطي لبطليموس " ورسالة في " النفس البشرية " و " شرح فصول أبقراط " و " تحرير مسائل حنين بن إسحاق " لم يتمه، وبالسريانية "ديوان شعر" و " تفسير الكتاب المقدس " و "الهدايات" وكان بصيراً بالأرمنية ماهرأ في الفارسية واليونانية³⁶ والسريانية والفارسية.

4- أبو عمران المَطَطي

من أهل مُطَيَّة، وكان أحد العباد والفرسان المجاهدين. أخبرنا أبو المظفر عبد الرحيم بن عبد الكريم بن محمد السمعاني- في كتابه إلينا من مرو- قال: أخبرنا أبو سعيد الحرصي قال: أخبرنا أبو بكر المزكي- إجازة- قال:

غريغوريوس ابن أهرن بن توما المَطَطي أبو الفرج المعروف بابن العبري، تاريخ مختصر الدول، المحقق: أنطون صالحاني اليسوعي،³⁵ ط3. (بيروت: دار الشرق، 1992)، 1: 254.

خير الدين بن محمود بن محمد بن علي بن فارس الزركلي الدمشقي، الأعلام، ط15. (بيروت: دار العلم للملايين، 2002)، 5، 36.117.

أخبرنا أبو عبد الرحمن السلمي في كتاب تاريخ الصوفية قال: أبو عمران الثغري من أهل مَلْطِيَّة أحد
37الفرسان، سئل عن التصوف فقال: حال حَيْر فبَلبل فلم يبق للمتَحَيِّر ما يعرف به.

5- أبو غالب المَلْطِي

38روى بطرسوس عن أبي زرارة الريحاني، روى عنه أبو عمرو عثمان بن عبد الله الطرسوسي القاضي.

6- أبو القاسم المَلْطِي

الصوفي صحب أبا القاسم الجنيد. أنبأنا أبو المظفر عبد الرحيم بن عبد الكريم بن محمد المروزي قال: أخبرنا
أبو سعد الحرصي قال: أخبرنا أبو بكر محمد بن يحيى المزكي- إجازة- قال: أخبرنا أبو عبد الرحمن السلمي
قال: أبو القاسم المَلْطِي من أصحاب الجنيد.

سمعت عبد الله بن محمد بن عبد الوهاب يقول: بلغني أن أبا القاسم المَلْطِي مرَّ مع الجنيد ببغداد بسوق
النخاسين فوَقعت منه التفاته إلى جارية، فرأى الجنيد ذلك، فلما رجع أبو القاسم إلى البيت ذهب الجنيد واشترى
39تلك الجارية، وجاء بها إلى أبي القاسم وقال: خذ ما التفت إليه.

7- أبو محمد المَلْطِي

المقرئ، قرأ على يونس، عن ورش، قرأ عليه الفقيه أبو الفضل محمد بن جعفر، وطريقه في القرآن في
40روايته ورش طريق معروف.

ابن العديم، بغية الطلب في تاريخ حلب، ج10، ص4542.37

ابن العديم، بغية الطلب في تاريخ حلب، ج10، ص4550.38

ابن العديم، بغية الطلب في تاريخ حلب، ج10، ص4592-4591.39

ابن العديم، بغية الطلب في تاريخ حلب، ج10: 4618.40

8- أبو المكارم زين الدين عبد الباسط بن أبي الصفاء غرس الدين خليل بن شاهين الظاهري، المَظْطِي،
الحنفي

ولد في مَظْطية، ليلة الأحد 11 من شهر رجب سنة 844هـ/1440م. وتوفي في القاهرة، يوم الثلاثاء في
الخامس من شهر ربيع الآخر سنة 920هـ/1515م. وقد أرخ «ابن إياس» وفاته دون غيره وهو صاحب
كتاب نيل الأمل في ذيل الدول.⁴¹

9- أبو بكر بن السيد طاهر الجرمني الأمدي الدياربكري المَظْطِي العثماني كان حيا سنة 1134هـ/1721م
من تصانيفه:

- 1 - حاشية على تفسير سورة النبأ من أنوار التنزيل للبيضاوي
- 2 - حاشية على تفسير البيضاوي
- 3 - حاشية على تفسير جزء عم للبيضاوي
- 4 - حاشية على تفسير سورة الفاتحة من تفسير البيضاوي.⁴²

10- أحمد بن الحسن بن عبد الله، أبو الحسن المَظْطِي

قرأ القرآن العظيم برواية عاصم بن أبي النجود على أبي الحسن محمد بن أحمد بن أيوب بن الصلت بن
شنيوذ، وأخبره أنه قرأ على أبي محمد عبد الله بن سليمان الرقي، وأخبره أنه قرأ على أبي زيد عمر بن شبيه،
وأخبره أنه قرأ على أبي أحمد جبلة بن مالك بن جبلة البصري، وأخبره أنه قرأ على الفضل وأخبره أنه قرأ
على عاصم. روى عنه أبو الحسن احمد بن ملاعب الحلبي، أنبأنا بذلك عمر بن قشام عن أبي العلاء الحافظ
⁴³قال: قرأت به على أبي العز الواسطي، وأخبره أنه قرأ على ابن ملاعب.

زين الدين عبد الباسط بن أبي الصفاء غرس الدين خليل بن شاهين الظاهري المَظْطِي ثم القاهرة الحنفي، نيل الأمل في ذيل الدول،⁴¹
المحقق: عمر عبد السلام تدمري، (بيروت: المكتبة العصرية، 2002)، 1: 7.

علي الرضا قره بلوط و أحمد طوران قره بلوط، معجم التاريخ التراث الإسلامي في مكتبات العالم، ط1. (قيصري: دار العقبة، 2001)،
1: 124.

ابن العديم، بغية الطلب في تاريخ حلب، 2: 626.⁴³

11- أحمد بن محمد المَطّي

روى عن أحمد بن محمد بن صالح بن عيسى عن الحسن بن علي بن جميل بن صالح عن موسى بن طريف عن عباد بن ربعي عن رفاعة بن شداد وصية لعلي عليه السلام كتبها إليه وقد أخرجها إلى الأهواز قاضياً،⁴⁴ رواها عنه أبو القاسم الليث بن أحمد بن يعقوب البلخي.

12- محمد بن علي بن أحمد بن أبي فروة، أبو الحسين المَطّي المقرئ

نزىل دمشق.

روى عن محمد بن شاهمرء الفارسى، ووهب بن عبد الله الحاج، ومظفر بن محمد بن بشران الرقى. روى عنه علي الحنائى، وأبو نصر ابن الجبان، وجماعة. قال علي الحنائى: سمعته يقول - وقد ظهر فى الجامع من يقول باللفظ فى القرآن والتلاوة غير المتلو - فقال لى: تقدر أن تضيف شعر امرئ القيس إلى نفسك؟ قلت: لا. قال: أليس إذا أنشده إنسان قلنا: شعر امرئ القيس؟ فكذلك القرآن ممن سمعناه قلنا كلام الله، ولا يجوز أن يضيفه إنسان إلى نفسه(المتوفى: 404هـ/1014م).⁴⁵

13- أحمد بن محمد بن نفيس أبو الحسن المَطّي

الإمام الشاهد روى عن أبى علي الحصاصرى روى عنه أبو علي الأهوازى وعلى بن محمد الحنائى قال أبو محمد بن الأكفانى سنة أربع وأربعمئة فىها توفى أبو الحسن المَطّي قرأت بخط أبى محمد عبد المنعم بن علي بن النحوى مات أبو الحسن بن نفيس المَطّي فى يوم الجمعة لثلاث خلون من ذى الحجة سنة أربع وأربعمئة.

46

14- إسحاق بن نجىح المَطّي

إسحاق بن نجىح المَطّي أبو صالح وقىل أبو يزيد كان يسكن بغداد، وحدث عن: هشام بن حسان، وعطاء الخراسانى، وابن جرىج، وأبى المنىب العنكى، وعبد العزيز بن أبى رواد.

ابن العدىم، بغية الطلب فى تاريخ حلب، 3: 1120-1121.⁴⁴

شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبى، تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام، المحقق: الدكتور بشار عواد معروف، ط1، (بيروت: دار الغرب الإسلامى، 2003)، 9: 78. أبو القاسم علي بن الحسن بن هبة الله ابن عساکر، تاريخ دمشق، تحقيق: عمرو بن غرامة العمروى، (بيروت: دار الفكر، 1995)، 54: 237-238. محمد بن مكرم بن علي أبو الفضل جمال الدين ابن منظور الانصارى الروبىعى الإفريقى، مختصر تاريخ دمشق لابن عساکر، تحقيق: روحية النحاس، ط1، (دمشق: دار الفكر، 1984)، 23: 65.

ابن عساکر، تاريخ دمشق، 5: 459.⁴⁶

روى عنه: يزيد بن مروان الخلال، وسويد بن سعيد، وعلي بن حجر، وأحمد بن بشار الصيرفي، ومحمد بن منصور الطوسي، والحسين بن أبي زيد الدبائغ، وإبراهيم بن راشد الأدمي.⁴⁷

15- داود بن مروان بن داود المُطَي نجم الدين

والد صدر الدين سليمان إمام فائق على أقرانه فقيه أصولي انتفع به الفقهاء مات سنة سبع عشرة وسبعمئة(1317/هـ/1317م).⁴⁸

16- تاليس المُطَي

حكيم مشهور في زمانه، أقاويله مذكورة وآراؤه في الفلسفة بين أهلها مشهورة.⁴⁹

17- الجمال المُطَي

هو يوسف بن موسى بن محمد، أبو المحاسن جمال الدين المُطَي: قاض حنفي. أصله من " خرتبرت " ومولده بمُطَيَّة استقر في حلب، وولي قضاء الحنفية بمصر في أواخر أعوامه. قيل: كان يكتب كل يوم على أكثر من خمسين فتوى، بدون مطالعة، لقوة استحضاره. واستمر في القضاء، ولم تحمد سيرته فيه. وتوفي⁵⁰ بالقاهرة(803-726هـ/1326-1400م). له كتب، منها "المعتصر من المختصر" في فقه الحنفية.

18- الحسين بن محمد أبو يعلى المُطَي

⁵¹ حدّث بمُطَيَّة عن الحسن بن زيد روى عنه جابر بن عبد الله بن المبارك الجلاب الموصلية.

19- زكريا بن عبد الرحمن المُطَي

أبو يحيى، روى عنه إبراهيم بن صدقة المدائني. أخبرنا أبو اليمن زيد بن الحسن- اننا- قال: أخبرنا أبو منصور الفزاز قال: أخبرنا أبو بكر الخطيب قال: أخبرنا محمد بن أحمد بن رزق قال: أخبرنا عثمان ابن أحمد الدقاق قال: حدثنا محمد بن أحمد البراء قال: حدثنا إبراهيم بن صدقة صديق شعيب بن حرب قال: حدثنا

أبو بكر أحمد بن علي بن ثابت بن أحمد بن مهدي الخطيب البغدادي، تاريخ بغداد، المحقق: الدكتور بشار عواد معروف، ط1. (بيروت: دار الغرب الإسلامي، 2002)، 7: 329.

أبو الحسنات محمد عبد الحي اللكنوي الهندي، الفوائد البهية في تراجم الحنفية، ط1. (مصر: مطبعة دار السعادة، 1906)، 73: 48.

مصطفى بن عبد الله القسطنطيني العثماني المعروف بحاجي خليفة، سلم الوصول إلى طبقات الفحول، المحقق: محمود عبد القادر الأرناؤوط، (إسطنبول: مكتبة أرسبكا، 2010)، 1: 401.

الزركلي، الأعلام، 8: 254، 50.

ابن العديم، بغية الطلب في تاريخ حلب، 6: 2784، 51.

- 6 - الروض الباسم في حوادث العمر والتراجم
- 7 - الزهر المقطوف في مخارج الحروف
- 8 - شرح قانونجه للجغميني في الطبّ
- 9 - غاية السؤل في سيرة الرسول
- 10 - القول الجزم في تاريخ الأنبياء أولي العظم
- 11 - القول المأنوس في شرح القاموس للفيروزآبادي
- 12 - القول المشهود في ترجيح تشهد ابن مسعود
- 13 - القول الخاصّ في تفسير سورة الإخلاص
- 14 - كتاب الوصلة في مسألة القبلة
- 15 - مجموع البستان النوري لحضرة مولانا السلطان الغوري
- 16 - المنفعة في سر كون الوضوء مخصوصاً بالأعضاء الأربعة
- 17 - نزهة الألباب في مختصر عجب العجائب
- 18 - نزهة الأساطين فيمن ولي مصر من السلاطين
- 19 - النفحات الفاتحة في تفسير الفاتحة
- 20 - إجابة السائلين في شرح عمدة الطالبين
- 21 - المجمعُ المُفَنَّنُ بالمعجم المعنون في التراجم.⁵⁴
- 22- عبد الخالق بن عبد الجميل المَلْطِي ثم الغجدواني البخاري الصوفي النقشبندي المعروف بالغجدواني - من خلفاء الشيخ يوسف الهمداني - المتوفى (575هـ/1179م) وفي رواية مات سنة 617هـ.
 - 1 - آداب الطريقة في التصوّف
 - 2 - ترجمة الوصايا لعبد الخالق الغجدواني في التصوّف
 - 3 - رسالة الصاحبية في مناقب يوسف الهمداني
 - 4 - وصاياي لعبد الخالق الغجدواني.⁵⁵

قره بولوط، معجم التاريخ التراث الإسلامي في مكتبات العالم، 2: 1512. الزركلي، الأعلام، 3: 270.54

قره بولوط، معجم التاريخ التراث الإسلامي في مكتبات العالم، 2: 1550.55

23- عبء الوهاب بن مءمء بن سهل بن منصور، أبو الحسن النصببب المأطبب البزاز

مءمء بن عبء الله بن أءمء بن أبب الأأاب الأزانب المأطبب الأصل، أبو عبء الله قاضب قمص. سمع: 56
بءبب بن مءمء بن صاعء، ومءمء بن سعبء الأرخمب، ومءموء بن مءمء الأراقب، وأباب عبء الله نفأوبه،
وآماءة. وعنه: أأم، وعلب بن بشرى العأأار، وشعبب بن عبء الرءمن بن عمر، وآماءة أوفبب بءمبأبب سنة
(358هـ/969م).⁵⁷

24- علب بن أءمء بن علب ابن المأطبب السراج الببءاءب.

سمع ابن الصلأ المآبب، وابن مهءب. وعنه بءبب، وأبو غالب ابنا البناء، والمبارك ابن الطبوبرب.
مات فب آماءب الأولى سنة (462هـ/1070م)، وله أسع وسبعون سنة.⁵⁸

25- علب بن عببء الله بن قءامة أبو الحسن المأطبب

المؤءب بأأرابلس روى عن أبب بوسف بعبقوب بن مسءء بن بعبقوب القلوسب روى عنه أبو علب الأهوازب
⁵⁹وعلب بن مءمء الأنابب.

26- فضبل بن مءمء بن فضبل، أبو بءبب المأطبب

روى عن: أبب نعبم، وموسب بن ءاوء، ومءمء بن عبسب ابن الطباع، وأبب الولبء الطبالسب. وعنه: أبو القاسم
الطبرانب، وعبء الرءمن بن أبب آاتم بالبآازة له. وكان إمام آامع مأطببة.
أوفبب سنة(284هـ/897م). وقء روى عنه من الكبار أبو عرببة الأافظ.⁶⁰

27- مءمء بن أءمء بن عبء الرءمن أبو الحسن المأطبب أم العسقلانب الشافعب الفقهب المأكم المقرب

المأوفب بعسقلان.

عالم بالقرأأ. من فقهاء الشافعببة: من أهل " مأطببة " نزل بعسقلان، وأوفبب بها. له أصانبف فب الفقهب وعبره،
منها " الأنابببب والرء على أهل الأهواء والبءع " و " قصبءة " فب 59 ببنا، عارض بها قصبءة لموسب ابن عببء
الله الأاقانب، فب وصف القرآءة والقرآء.

الذهبب، أاربآ الإسلام ووفبأب المشاهبر والأعلام، 8: 126.56

الذهبب، أاربآ الإسلام ووفبأب المشاهبر والأعلام، 8: 341.57

الذهبب، أاربآ الإسلام ووفبأب المشاهبر والأعلام، 10: 166.58

ابن عساکر، أاربآ ءمشق، 43، 83.59

الذهبب، أاربآ الإسلام ووفبأب المشاهبر والأعلام، 6: 792.60

قال الداني: أخذ القراءة عرضاً عن أبي بكر بن مجاهد وأبي بكر بن الأنباري وجماعة مشهورة بالثقة والإتقان، وسمعت إسماعيل بن رجاء يقول: كان أبو الحسين كثير العلم كثير التصنيف في الفقه جيد الشعر. وله قصيدة في وصف القراءة. وقد حدث عن عدي بن عبد الباقي وخيثمة الأطرابلسي وأحمد بن مسعود الوزان. روى عنه إسماعيل بن رجاء وعمر بن أحمد الواسطي وداود بن مصحح وآخرون. توفي سنة(377هـ/987م).⁶¹

28- محمد راشد بن مصطفى المَطِّي العثماني القاضي، قاضي العسكر المؤرخ الشاعر المشهور براشد المتوفى بإستانبول سنة (1148هـ/1735م)

من تصانيفه:

1 - تاريخ راشد في أخبار السلاطين العثمانية

2 - حكاية قياد شاه في الأدب

3 - ديوان راشد في الأدب.⁶²

29- محمد بن إبراهيم بن العباس أبو هشام الطائي المَطِّي

حدث بعكبرا عن إبراهيم بن عبد الله بن زاذفروخ الفارسي. روى عنه: محمد بن عبد الله بن بخيت العكبري.⁶³

30- محمد بن أحمد بن عبد الرحمن أبو الحسين المَطِّي

المقري، الفقيه نزيل عسقلان. قال الداني: أخذ القراءة عرضاً عن أبي بكر بن مجاهد، وأبي بكر ابن الأنباري، وجماعة مشهور بالثقة والإتقان. وسمعت إسماعيل بن رجاء يقول: كان أبو الحسين كثير العلم كثير التصنيف في الفقه، ويقول الشعر. قلت: روى عنه إسماعيل هذا، وعمر بن أحمد الواسطي، وداود بن مصحح العسقلاني، وعبيد الله بن سلمة المكتَّب. وله قصيدة في نعت القراءة كالحاقانية أولها:

أقول لأهل اللب والفضل والحجر ... مقال مرید للثواب وللأجر

وقد روى الحديث عن عدي بن عبد الباقي، وخيثمة بن سليمان، وأحمد بن مسعود الوزان، وجماعة

(المتوفى: 377هـ/987م).⁶⁴

قره بولوط، معجم التاريخ التراث الإسلامي في مكتبات العالم، 4: 2556. الزركلي، الأعلام، 5: 311.⁶¹

قره بولوط، معجم التاريخ التراث الإسلامي في مكتبات العالم، 5: 3423.⁶²

الخطيب البغدادي، تاريخ بغداد، 2: 305.⁶³

تاج الدين عبد الوهاب بن تقي الدين السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، تحقيق: محمود محمد الطناحي، ط2. (مصر: دار هجر، 1993)،⁶⁴

3: 77-78. الذهبي، تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام، 8: 344.

31- محمد بن أحمد بن عبید الله بن مروان أبو یعلی المَطَی

قدم بغداد، وحدّث بها عن أبيه، وعن مسعود بن جويرية، والفتح بن سلومة، وعلي بن محمد بن أبي المضاء، والحسين بن عبد الرحمن الاحتياطي. روى عنه: محمد بن مخلد الدوري.⁶⁵

32- محمد بن أحمد بن عبد الرحمن أبو الحسين المَطَی

المقرئ سمع بأطرابلس خيثمة بن سليمان وأبا عمير عدي بن عبد الباقي الأذني وبحلب أحمد بن مسعود الوراق ومحمد بن بركة برداعس وأبا الطيب علي بن محمد بن أيوب بن حجر بن أبي سليمان السوري وعبيد بن محمد بن يعقوب الأنصاري بحران وأبا بكر محمد بن الحسين الخزاعي وأبا محمد عبید الله بن الحسين الصابوني القاضي بأنطاكية وأبا بكر محمد بن إسحاق بن فروخ بربض الرافقة وقال أبو عمرو عثمان بن سعيد الداني سمعت إسماعيل بن رجا يقول كان أبو الحسين المَطَی كثير العلم كثير التصنيف في الفقه وكان يتفقه للشافعي وكان يقول الشعر ويسره ويعجب به قال وسمعت إسماعيل يقول توفي أبو الحسين المَطَی بعسقلان سنة 377هـ.⁶⁶

33- محمد بن عبد الله أبو هشام المَطَی

قدم قبل الثلاث مائة هجرية، يروي عن جعفر بن عبد الواحد، ذكره المتأخر، حدث عنه أبو علي بن عاصم عبد الله بن محمود بن الكوفي.⁶⁷

34- محمد بن عبد الله بن محمد بن سلم، أبو بكر الحميري، النحوي، المعروف بالمَطَی

إمام جامع عمرو بن العاص بالقاهرة. روى عن: بكار بن قتيبة، وإبراهيم بن مرزوق، وجماعة. وكان ربما تمّنّع من الرواية. وكان يعلم أولاد الملوك النحو. (المتوفى: 330هـ/942م).⁶⁸

الخطيب البغدادي، تاريخ بغداد، 2: 157.65

ابن عساكر، تاريخ دمشق، 51: 71-73.66

أبو نعيم أحمد بن عبد الله بن أحمد بن إسحاق بن موسى بن مهران الأصبهاني، تاريخ أصبهان، تحقيق: سيد كسروي حسن، ط1. (بيروت: دار الكتب العلمية، 1990)، 2: 198-199.67

الذهبي، تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام، 7: 596.68

35- محمد بن عبد الله بن أحمد بن أبي الخطاب أبو عبد الله الحراني المَطَطي

قاضي حمص رحل وسمع أبا طالب محمد بن أحمد بن أبي معشر وأبا جعفر محمد بن إسحاق ابن إبراهيم الفارسي (بنسا) وإبراهيم بن عبد الله بن عمر التمار بالبصرة وأبا عبد الله نبطوية وأبا بكر محمد بن أحمد بن⁶⁹ نباتة البغدادي بحرّان.

36- محمّد بن عبد الله بن محمّد بن وقاص المَطَطي الميورقي

حجّ، وسمع من أبي الطاهر بن عوف الزّهرري، وبدمشق من الخشوعي، وحدث عن أبي جعفر عبد الرحمن ابن القصير، وولي خطابة ميورقة، وكان فصيحاً، مفوّهاً، بليغاً، جليلاً. قال الأبار: توفي قريباً من سنة(المتوفى: 619هـ/1222م).⁷⁰

37- يوسف بن إبراهيم بن يوسف المَطَطي، الشّيخ أبو الفضل الرومي الواعظ،

توفّي بدمشق في ذي الحجّة عن عمر خمس وسبعين سنة(المتوفى: 690هـ/1291م)، حضرت مجلسه وكان بارد الوعظ.⁷¹

38- يوسف بن موسى بن محمد بن أحمد المَطَطي

اشتغل بجلب حتى مَهَرَ، ثم دخل إلى الديار المصرية، وتفقه على القوام الإتقاني وغيره، وأفتى ودرّس، وولي قضاء الحنفية بالقاهرة. مات في ربيع الآخر سنة(308هـ/921م)، وقد قارب الثمانين.⁷²

ابن عساكر، تاريخ دمشق، 53: 319.⁶⁹

الذهبي، تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام، 13: 584.⁷⁰

الذهبي، تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام، 15: 675.⁷¹

عبد الرحمن بن أبي بكر جلال الدين السيوطي، حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم،⁷² ط1. (مصر: دار إحياء الكتب العربية، 1967)، 1: 473.

- ابن الوردي، سراج الدين أبو حفص عمر بن المظفر. **خريدة العجانب وفريدة الغرائب**، المحقق: أنور محمود زنتاني. القاهرة: مكتبة الثقافة الإسلامية، 2008.
- أبو جعفر الطبري، محمد بن جرير بن يزيد بن كثير بن غالب. **تاريخ الرسل والملوك**. ط2. بيروت: دار التراث، 1967.
- الأصبهاني، أبو نعيم أحمد بن عبد الله بن أحمد بن إسحاق بن موسى بن مهران. **تاريخ أصبهان**. تحقيق: سيد كسروي حسن. ط1. بيروت: دار الكتب العلمية، 1990.
- الإصطخري، أبو اسحاق إبراهيم بن محمد الفارسي. **المسالك والممالك**. بيروت: دار صادر، 2004.
- البكري، أبو عبيد عبد الله بن عبد العزيز بن محمد الأندلسي. **المسالك والممالك**. بيروت: دار الغرب الإسلامي، 1992.
- البلاذري، أحمد بن يحيى بن جابر بن داود. **فتوح البلدان**. بيروت: دار ومكتبة الهلال، 1988.
- جمال الدين ابن منظور، محمد بن مكرم بن علي أبو الفضل الانصاري الرويفعي الإفريقي. **مختصر تاريخ دمشق لابن عساكر**. تحقيق: روحية النحاس. ط1. دمشق: دار الفكر، 1984.
- حاجي خليفة، مصطفى بن عبد الله القسطنطيني العثماني المعروف. **سلم الوصول إلى طبقات الفحول**. المحقق: محمود عبد القادر الأرنؤوط. إسطنبول: مكتبة أرسىكا، 2010.
- الحميري، أبو عبد الله محمد بن عبد الله بن عبد المنعم. **الروض المعطار في خير الأقطار**. تحقيق: إحسان عباس. ط2. بيروت: مؤسسة ناصر للثقافة، 1980.
- الخطيب البغدادي، أبو بكر أحمد بن علي بن ثابت بن أحمد بن مهدي، **تاريخ بغداد**. المحقق: الدكتور بشار عواد معروف. ط1. بيروت: دار الغرب الإسلامي، 2002.
- الذهبي، شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز، **تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام**، المحقق: الدكتور بشار عواد معروف، ط1. بيروت: دار الغرب الإسلامي، 2003.
- الزركلي، خير الدين بن محمود بن محمد بن علي بن فارس الدمشقي. **الأعلام**. ط15. بيروت: دار العلم للملايين، 2002.
- زين الدين المَطِّي، عبد الباسط بن أبي الصفاء غرس الدين خليل بن شاهين الظاهري ثم القاهري الحنفي. **نيل الأمل في ذيل الدول**. المحقق: عمر عبد السلام تدمري. بيروت: المكتبة العصرية، 2002.
- السبكي، تاج الدين عبد الوهاب بن تقي الدين. **طبقات الشافعية الكبرى**. تحقيق: محمود محمد الطناحي، ط2. مصر: دار هجر، 1993.
- السيوطي، عبد الرحمن بن أبي بكر جلال الدين. **حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة**. تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم. ط1. مصر: دار إحياء الكتب العربية، 1967.

- الصفدي، الحسن بن أبي محمد عبد الله بن عمر بن محاسن بن عبد الكريم. **نزهة المالك والمملوك في مختصر سيرة من ولي مصر من الملوك**. المحقق: عمر عبد السلام تدمري. ط1. بيروت: المكتبة العصرية، 2003.
- قره بلوط، علي الرضا و أحمد طوران. **معجم التاريخ التراث الإسلامي في مكتبات العالم**. ط1. قيصري: دار العقبة، 2001.
- القزويني، زكريا بن محمد بن محمود. **آثار البلاد وأخبار العباد**. بيروت: دار صادر، د.ت.
- اللكنوي، أبو الحسنات محمد عبد الحي الهندي، **الفوائد البهية في تراجم الحنفية**. ط1. (مصر: مطبعة دار السعادة، 1906.
- مؤلف مجهول، **حدود العالم من المشرق إلى المغرب**. المحقق: السيد يوسف الهادي. القاهرة: الدار الثقافية للنشر، 2003.
- الهروي، أبو الحسن علي بن أبي بكر بن علي. **الإشارات إلى معرفة الزيارات**. ط1. القاهرة: مكتبة الثقافة الدينية، 2002.
- ياقوت الحموي، شهاب الدين أبو عبد الله. **معجم البلدان**. ط2. بيروت: دار صادر، 1995.
- اليعقوبي، أحمد بن إسحاق (أبي يعقوب) بن جعفر بن وهب بن واضح. **البلدان**. بيروت: دار الكتب العلمية، 2002.
- Gögebakan, Gökner. Ankara: Tdv İslâm Ansiklopedisi, 2003.

C İ L T 2

S A Y I 1

Y İ L 2 0 2 0

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

V O L U M E 2

I S S U E 1

Y E A R 2 0 2 0

Ayoub Mohammed Jasim Bajilan

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4394-6838>

Husam aldeen Mohammad Salman Dawood

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5983-6652>

الفكر الاقتصادي بين المسيحية والإسلام بين الأهداف والخصائص

Atıf yapmak için: Ayoub Mohammed Jasim Bajilan ve Husam aldeen Mohammad Salman Dawood “الفكر الاقتصادي بين المسيحية والإسلام بين الأهداف والخصائص”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, (2020), s.28-47.

**ECONOMIC THOUGHT BETWEEN CHRISTIANITY AND ISLAM,
BETWEEN GOALS AND CHARACTERISTICS**

To cite this article: Ayoub Mohammed Jasim Bajilan and Husam aldeen Mohammad Salman Dawood, “الفكر الاقتصادي بين المسيحية والإسلام بين الأهداف والخصائص”, *Journal of Academic History And Studies*, Volume: 2, Issue: 1, (2020), pp. 28-47.

Makale Geliş Tarihi: 10.06.2020 – Yayına Kabul Tarihi: 15.06. 2020

ATAD

Çevrimiçi (online) erişim için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

ATAD

الفكر الاقتصادي بين المسيحية والإسلام بين الأهداف والخصائص

الملخص: تتناول هذه المقالة وجهة نظر الفكر المسيحي والإسلامي إلى المال - باعتباره أساس النشاط الاقتصادي - ، وكيف عدّ الفكر المسيحي المال ملكية مطلقة لله تعالى ودور الإنسان فيه هو مجرد خليفة ووكيل الله تعالى في هذا المال، وأن هذه الوكالة مرتبطة بالأشخاص - في الإسلام - ، بل تسييرها واستثمارها في وقت الحاجة بالعدل ، وتحقيق منفعة له ولغيره، أما مجرد تصرفه - الإنسان - في غير ذلك فإنه يعد خيانة للوكالة والخلافة في هذا المال. أما الفكر الإسلامي الذي يعترف بأهمية المال في العمل الاقتصادي باعتباره هو الذي يحرر الإنسان من السؤال - باعتباره هذا الفكر جزءاً من نظام الإسلام - فأكد على كرامة العمل، بل ورفع من قدره وارتقى به إلى درجة العبادة، عندما يقترن بالنية الصالحة ويلتزم بالأحكام الشرعية؛ معتبراً أن من ضمن خصائص هذا النشاط هو ارتباطه بالأخلاق والعبادة وله أهداف سامية يسعى إلى تحقيقها لا تخالف هذه الأحكام الشرعية ، جاعلاً الرقابة على هذا العمل تتبع من داخل المسلم ذاته، وليس فقط رقابة الدولة المعنية بهذا؛ ذلك أن هذا العمل الهدف منه هو تحقيق حد الكفاية لهذا الإنسان حتى لا يكون هناك تفاوت كبير في توزيع الثروة والدخل، ومن هنا تحقيق القوة المادية والدفاعية بين أفراد الأمة الإسلامية .

الكلمات المفتاحية: الاقتصاد الإسلامي المنهج الإلهي المهيمن والفاعل في صلاح وتنمية تعاملات الإنسان الاقتصادية والمالية

ECONOMIC THOUGHT BETWEEN CHRISTIANITY AND ISLAM, BETWEEN GOALS AND CHARACTERISTICS

Abstract: This article examines the point of view of Christian and Islamic thought regarding money - as the basis of economic activity -, and how Christian thought considers money as absolute property of God and the role of man in it is only a successor and a proxy of God in this money, and that this agency is linked to not being allowed to freeze it, but rather to direct it and invest it in a time of need for justice, and achieving benefit for him and others, as for just his behavior - the human being - otherwise, it is considered a betrayal of the agency and succession in this money. As for the Islamic thought that recognizes the importance of money in economic work as it is the one who frees the person from the question - as this thought is part of the Islamic system - he emphasized the dignity of the work, and even raised its value and raised it to the degree of worship, when it is combined with good intention and adheres to the legal provisions, considering that among the characteristics of this activity is its association with morality and worship and has lofty goals that it seeks to achieve that do not violate these legal provisions, making oversight of this work stems from within the Muslim himself, and not only the control of the country concerned with this; that this action is aimed at achieving sufficiency For this human not even The fact that there are significant disparities in wealth and income distribution, hence the achievement of physical strength and defense between the members of the Islamic nation.

Key words: Islamic history, Christian and Islamic thought , Islamic economy, Islamic thought, Islamic system

* Asst. Prof. Dr., Alsalam University College, Faculty of Economics and Community Development, bakeralzaidi@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4394-6838>

** Asst. Teacher, Alsalam University College, hm766985@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5983-6652>

المقدمة

الحمد لله الذي بنعمته تتم الصالحات ، والصلاة والسلام على عبده ورسوله المبعوث رحمة للعالمين وعلى آله وصحبه أجمعين . ثم أما بعد :

منذ وجود الإنسان على هذه البسيطة، وهو يكافح من أجل البقاء وتعمير الأرض التي استخلف فيها، مستعيناً بذلك بكل ما حياه الخالق من موارد ومقومات؛ لتأمين حاجته من الغذاء والكساء والمسكن والأمان، ولتحسين وضعه المعيشي والاقتصادي، فعمل على تطوير أساليب الإنتاج والتبادل، كما حسن من مستوى الأداء الإداري وتبنى السياسات الاقتصادية، واخترع النقود، وأحدث ثورة في عالم الاتصالات والمعلومات. ولقد صاحب هذا التطور ظهور كثير من الآراء والأفكار الاقتصادية لكثير من الفلاسفة والكتّاب، إضافة إلى ما أنت به الأديان السماوية من قواعد وأحكام وتشريعات اقتصادية إلا أن هذه الأفكار الاقتصادية كانت متناثرة في كثير من الكتب وتمثل جزءاً من آراء وقوانين أخرى تتصل بالسلوك الإنساني وفلسفته في الحياة ؛ ولذا اخترنا هذه الأفكار الاقتصادية والتي أنت بها الأديان السماوية في صورة قواعد وأحكام وتشريعات - مقتصرنا على المسيحية والإسلام - لتكون مدار مقالتنا الموسومة بعنوان : (الفكر الاقتصادي بين المسيحية والإسلام بين الأهداف والخصائص) .

مشكلة المقالة:

ظهور الكثير من الآراء والأفكار الاقتصادية لكثير من الفلاسفة والكتّاب، بالإضافة إلى ما أنت به الأديان السماوية من قواعد وأحكام وتشريعات اقتصادية متناثرة في كثير من الكتب تمثل جزءاً من آراء وقوانين تتصل بسلوك الإنسان؛ لتأمين حاجته من الغذاء والكساء والمسكن والأمان، ولتحسين وضعه المعيشي والاقتصادي .

أهمية المقالة:

- بيان أن الاقتصاد الإسلامي يميّز عن غيره من الأنظمة المختلفة بعدة خصائص فريدة ومتميزة تجعله صالحاً لكل زمان ومكان، وهو النظام الذي يقوم على تطبيق أحكام الشريعة الإسلامية في كافة أنواع المعاملات داخل النشاط الاقتصادي، فالنظام الاقتصادي في الإسلام نظام مثالي، لا يقف عند حدود الوصف لما هو كائن، وإنما يهتم بما يجب أن يكون.

أهداف المقالة:

- بيان أن الفكر الاقتصادي في الإسلام فكر ربّاني المصدر، فكل الأفكار الأخرى من وضع البشر سواء استندت لديانات محرّفة، أم نظريات وضعيّة من استنباط البشر الذي يصيب ويخطئ، ويتأثر بالفلسفات المعتنقة والبيئة المحيطة. كذلك هو فكر ربّاني الهدف، حيث يتمثل مقصده في إشباع وتوفير الحاجيات الأساسية للإنسان ، وتوفير حدّ الكفاية اللائق به؛ ليحيا حياة طيبة رغبة يتحقّق فيها الإشباع الماديّ، والرؤحي جنباً إلى جنب فهو نظام وسطيّ في حين أن النظم الأخرى ركّزت على الجانب الماديّ؛ حتّى أصبح الهدف الوحيد للنشاط الاقتصادي للإنسان المعاصر، دون مراعاة أو التقاط للقيم الأخلاقية والرؤحية .

- بيان أن يخضع النّظام الاقتصادي في الإسلام لرقابتين (بشرية- ذاتية) في حين النظم الأخرى قد انفصلت عن الدين تمامًا، وأبعدهت عن القيام بدور إيجابي في نظامها الاقتصادي، ونتيجة لذلك؛ فإنّ رقابة النّشاط الاقتصادي في ظلّ هذه النّظم موكّلة إلى السّلطة العامّة، تمارسها طبقاً للقانون، الأمر الذي يجعلها في النّهاية عاجزة عن تحقيق جميع أهدافها؛ لعدم وجود رقابة أخرى غيرها.

منهجية المقالة:

لقد اعتمدنا في أسلوب معالجتنا لموضوع الدراسة على منهجين أساسيين هما:

- أ- المنهج التحليلي المقارن: ويأتي استخدام المنهج التحليلي المقارن بسبب طبيعة الموضوع، وهو تحليل الأفكار الاقتصادية في التشريع المسيحي والإسلامي .
- ب- المنهج المقارن: فقد تم استخدام هذا المنهج في مقارنة الخصائص والأهداف الاقتصادية التي يسعى إلى تحقيقها كل من الفكر المسيحي والإسلامي .

الدراسات السابقة:

- في الفكر الاقتصادي الإسلامي: دراسة مقارنة مع المذاهب الاقتصادية المعاصرة/ فاضل عباس الحسب، ط2 ، بيروت ، (لبنان) ، عالم المعرفة، 1981م.
- الاقتصاد المالي الإسلامي: دراسة مقارنة بالنظم الوضعية/ عبدالكريم صادق بركات، عوف محمود الكفراوي، الاسكندرية ، (مصر) ، مؤسسة شباب الجامعة، 1900م.
- الإسلام والمذاهب الاقتصادية المعاصرة، إبراهيم محمد إسماعيل، القاهرة، دار القاهرة للطباعة، 1961م.
- الإسلام والمذاهب الاقتصادية المعاصرة.د. يوسف كمال، الطبعة الثانية، دار الوفاء للطباعة والنشر والتوزيع، المنصورة، 1410هـ-1990م.
- اقتصادنا: دراسة موضوعية تتناول بالنقد والبحث المذاهب الاقتصادية للماركسية والرأسمالية والإسلام في أسسها الفكرية وتفصيلها، محمد باقر الصدر ، دار الكتاب اللبناني، 1977م.

فرضيات المقالة:

- 1- إن محدودية العقل البشري مصدر خلل رئيس في بناء النظم الاقتصادية الوضعية تؤدي بها إلى الأزمات وعدم الاستقرار الاقتصادي وضياح العدالة الاجتماعية.
- 2- ريانة المصدر في فقه الاقتصاد الإسلامي سبب لعدم تعارضه مع مصالح البشر الحقيقية، وضمان لعدم وقوع الاقتصاد في الأزمات أو عدم الاستقرار، وكذلك ضمان لتحقيق العدالة الاجتماعية.
- 3- انحراف النفوس وراء أهوائها وشهواتها مصدر خلل رئيس آخر في بناء النظم الاقتصادية الوضعية يؤدي إلى عدم الاستقرار في الاقتصاد وضياح العدالة في المجتمع.
- 4- تميز الاقتصاد الإسلامي بالعدل والأخلاقية ينأى به عن الأزمات وعدم الاستقرار.
- 5- الاقتصاد الإسلامي ملاذ الشعوب في تحقيق سعادة الدارين.

خطة المقالة :

وقد قسّنا المقالة إلى : مقدمة ، وثلاثة مباحث وخاتمة .
وكان المبحث الأول للمقالة بعنوان : خصائص الفكر الاقتصادي في التشريع المسيحي: وقسمناه إلى مطلبين يتكون كل مطلب منهما من ثلاثة فروع، تناولنا فيها كيف اختلفت وجهات نظرة الكتاب والباحثين في تحديد نظرة المسيحية للمال وخلافة الإنسان له .
والمبحث الثاني بعنوان : أهداف الفكر الاقتصادي في التشريع المسيحي: وتم الحديث في هذا المبحث بما جاء فيه من مطالب عن أهداف الفكر الاقتصادي من هذا المال من خلال موقف النشاط الاقتصادي من فكرة الحلال والحرام في الفكر المسيحي .
والمبحث الثالث بعنوان : خصائص الفكر الاقتصادي في التشريع الإسلامي وأهدافه: وقسمناه إلى مطلبين، يتكوّن كل مطلب منهما من ثلاثة فروع، تناولنا فيها الخصائص التي تميز بها الفكر الاقتصادي الإسلامي عن غيره من الأفكار الاقتصادية الأخرى، بل والأهداف التي كان يسعى إلى تحقيقها.
والخاتمة فقد بيّنا فيها أهم النتائج والمقترحات التي توصلنا إليها في ضوء هذه المقالة .

الباحثان

المبحث الأول : خصائص الفكر الاقتصادي في التشريع المسيحي

لقد تعددت آراء الكتاب والباحثين في تحديد الفكر المسيحي للمال - بكونه مدار الاقتصاد المسيحي - بل وخلافة الإنسان لهذا المال في التشريع المسيحي ؛ حيث ذهب من يقول بأن المسيحية جاءت لتحارب المال، وتده عقبة بين الإنسان ودخوله الجنة، ومنهم من جعل من المال وسيلة من وسائل صلاح الحياة، واعتبر ذم المسيحيين للمال في بعض نصوصهم وتفسيراتهم، لا يعني أن الغاية الكلية لهذا الدين، هي محاربة المال؛ حيث جاء في بعض كتبهم عن المال ما يدل على ذلك⁽¹⁾: ((المال هو مشكلة ذات أهمية في الحياة المسيحية، وقد تكلم عليه يسوع كغيره من الموضوعات، بيد أن القلة من الدعاة يتجرؤون على حديث المال في كنائسهم مع رعاياهم، وكلام المسيح عن المال يقصد به إصلاحه؛ لأنه حجر عثرة في إصلاح الحياة، وهذا الإصلاح قد يباط بمسؤوليات عن طريق كسب المال أو حفظه أو إنفاقه، أو سلطته أو إسرافه، بل ويشكل المال والصحة مفتاح السعادة كما يقول البعض))⁽²⁾. بل وهناك من يجعل المال ملكا مقدسا يحول الشخص

(1) أبحاث في الشرائع (اليهودية والنصرانية والإسلام)، د. فؤاد عبد المنعم ، نشر مؤسسة شباب الجامعة، الإسكندرية، 1414هـ - 1994م، ص 163.

(2) المال والتشبيث به، ميشيل دي فاليري ، مركز دافيش، المصرية للنشر والتوزيع، 2006م، ص 5.

من العمالة المشينة إلى السيادة المطلقة في المجتمع المسيحي، والنصارى متعلقون به - وإن لم يعترفوا بذلك صراحة- وهم مسلحون بسوء الفهم في سيرهم على منهج رب المال في مالهم⁽³⁾.

ولأهمية المال في الفكر المسيحي على هذا النحو ستكون دراستنا لهذا المبحث من خلال مطلبين: الأول: خصائص الفكر الاقتصادي في التشريع المسيحي، ودراستنا لهذا المطلب ستكون موزعة على ثلاثة فروع، هي: الفرع الأول: ملكية المال الحقيقية في الفكر المسيحي، والفرع الثاني: خلافة الإنسان المسيحي لمال الله سبحانه وتعالى، والفرع الثالث: موقف البابوات من خلافة الإنسان لمال الله تعالى.

والثاني: أهداف الفكر الاقتصادي في التشريع المسيحي من خلال فكرة الحلال والحرام، ودراستنا لهذا المطلب ستكون موزعة على ثلاثة فروع، هي: الفرع الأول: النشاط الاقتصادي - المال- لا يخضع لفكرة الحلال والحرام، والفرع الثاني: النشاط الاقتصادي - المال- يخضع لفكرة البعد الروحي الأخلاقي، والفرع الثالث: النشاط الاقتصادي- المال- يخضع لفكرة الحلال والحرام.

الفرع الأول: ملكية المال الحقيقية في الفكر المسيحي:

لقد اختلف الفكر المسيحي لملكية للمال كما سبق فمنهم من يقول بأن المسيحية جاءت لتحارب المال، وتعدده عقبة بين الإنسان ودخوله الجنة، فالكتاب المقدس وضح أن حب المال والالتكال على المال هو شر (هَكَذَا طُرُقُ كُلِّ مُوَلِّعٍ بِكَيْسٍ. يَأْخُذُ نَفْسَ مُقْتَنِيهِ) (4). و (لَا: وَأَصْلُ كُلِّ الشَّرِّورِ وَدَلِيلُ ذَلِكَ فِي الْعَهْدِ الْقَدِيمِ تَتَّعَبُ لِكَيْ تَصِيرَ غَنِيًّا. كَفَّ عَنْ فِطْنَتِكَ) (5).

ودليل ذلك في العهد الجديد: (لَا يَغْبِرُّ أَحَدٌ أَنْ يَخْدَمَ سَيِّدَيْنِ، لِأَنَّهُ إِمَّا أَنْ يُبَغِضَ الْوَاحِدَ وَيُحِبَّ الْآخَرَ، أَوْ يُلَازِمَ الْوَاحِدَ وَيَحْتَقِرَ الْآخَرَ. لَا تَقْدُرُونَ أَنْ تَخْدُمُوا اللَّهَ وَالْمَالَ) (6). فَمَحَبَّةُ الْمَالِ أَصْلُ لِكُلِّ الشَّرِّورِ، الَّذِي إِذْ ابْتِغَاهُ قَوْمٌ ضَلُّوا عَنِ الْإِيمَانِ، وَطَعَنُوا أَنْفُسَهُمْ بِأَوْجَاعٍ كَثِيرَةٍ (7).

ومنهم من يرى- هو الراجح- أن المال هو ملك خالص لله تعالى وليس للإنسان عليه أي سلطة، وهذا الرأي يقر به مؤمنو أهل الكتاب من المسيحيين ويكرره وعاظهم، ويردده دعواتهم وخلاصته على هذا النحو: الإيمان بأن الله خالق كل شيء ومالكة، وأن المخلوقات كلها ملك له، يرزق من يشاء بغير حساب، والمال ماله، ويهبه من يريد ومن لا يريد، ولا يعطيه القوي لقوته، ولا يمنعه عن الضعيف لضعفه، وكم من الأقوياء - وهم فقراء- وكم من الضعفاء - وهم رجال ذو ثراء - وما الأموال إلا عطايا الخالق لمخلوقاته، وهي في أيدي الناس بالوكالة وهم وكلاء الرب الوكيل الأمين، وهو الذي يلتزم بشروط موكله وينفذها بكل إخلاص وأمانة، ولا

(3) المصدر نفسه، ص 7 .

(4) سفر الأمثال ، الإصحاح 1: 19.

(5) سفر الأمثال ، الإصحاح 23: 4.

(6) إنجيل متى ، الإصحاح 6: 24.

(7) رسالة بولس الرسول الأولى إلى تيموثاوس ، الإصحاح 6: 10.

يتعدى حدود المفوض، ولا يفرض الله تعالى شروطاً في كتابه الإنجيل في طاعة أوامره، واجتناب نواهيه، ولكن يجب الاعتراف بجميع العطايا، هو المتمثل بشروط المعطي المتوقف عند حدود المالك الفعلي للمال والاعتراف بحق الله تعالى في أموال الناس لا يكون إلا كما أمر⁽⁸⁾.

وهذا يعني كما يرى الباحثان أن الله تعالى هو المالك الحقيقي للأرض وكل ثروتها، بما فيها الأموال المتداولة بين أيدينا، بل وكل ما نملكه يعود إلى ملكية الله تعالى بالفعل، ولقد استدلت الكتاب المسيحيون على ذلك بنصوص من العهد القديم؛ نذكر منها الآتي:

1- " لي الفضة ولي الذهب، يقول رب الجؤود"⁽⁹⁾.

2- " ولكن من أنا، ومن هو شعبي حتى نستطيع أن نتدب هكذا؟ لأن منك الجميع ومن يدك أعطيناك"⁽¹⁰⁾.

ولم تقف هذه النظرية عند هذا الحد، بل أخذت حيزاً كبيراً، في الفقه الاجتماعي للكنيسة؛ حيث تناول هذا الفقه موضوع الملكية في جوانب مختلفة لها؛ كالملكية في الكتابات المقدسة، الملكية عند آباء الكنيسة، الملكية عند السلطة الدينية، ومسألة الحق الطبيعي للإنسان والملكية، وملكية المنافع الاستهلاكية الخاصة، والملكية الخاصة بطريق الإنتاج⁽¹¹⁾.

ويتضح مما سبق للباحثين أن آباء الكنائس المسيحية الذين شاركوا في تصنيف الفقه الاجتماعي، أخذوا في تأصيل الفكر المسيحي حول الملكية من خلال الكتاب المقدس بعهديه القديم والجديد على هذا النحو:

1- العهد القديم: يجد في الملكية أنها ليست علاقة الإنسان بثروات هذا العالم، بل تضاف إليه العدالة الاجتماعية وعدالة الخالق⁽¹²⁾.

ويتبين للباحثين ان الأساس في ملكية المال في الفكر المسيحي - العهد القديم - هو أن الله تعالى رب كل الكائنات ومالكها، وإنما عهد بهذا المال للإنسان لإعمار الأرض، بل وسخر لهم ما فيها جميعاً، ليكون ذلك قوام حياته، ودليل ذلك ما جاء من النصوص في العهد القديم؛ منها:

" كل حي متحرك طعاماً لكم، فتأكلون كل شيء كما تأكلون البقول الخضراء التي أعطيتكم"⁽¹³⁾. بل والأرض نفسها ملك لله تعالى بدليل ما نص في العهد القديم: " والأرض لا تباع بته لأن لي الأرض وأنتم غرباء ونزلاء عندي"⁽¹⁴⁾.

⁽⁸⁾ فقه المعاملات المالية في الأديان السماوية، د. أبو عبد الله بامبا عاجي، دار عباد الرحمن، الطبعة الأولى، القاهرة، مصر، 1430هـ - 2009م، ص 149.

⁽⁹⁾ سفر حجي: الإصحاح 2/8. في النسخة المعتمدة لدينا من التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، التعريب والجمع التصويري لجنة الترجمة: وليم وهبة وآخرون، شركة ماستر ميديا، بلا-ت، ص 1882.

⁽¹⁰⁾ سفر أخبار الأيام الأول، الإصحاح 14/29.

⁽¹¹⁾ الفقه الاجتماعي للكنيسة، د. وليم فابرييل، ترجمة: عادل زعيتر، منشورات الكنيسة الكاثوليكية في مصر، 2009م، ص 138.

⁽¹²⁾ فقه المعاملات المالية في الأديان السماوية، د. بامبا عاجي، ص 150.

⁽¹³⁾ سفر التكوين، الإصحاح 3/9.

⁽¹⁴⁾ سفر اللاويين، الإصحاح 23/25.

وعندما فسر آباء الكنائس المسيحية هذه النصوص، جاء تفسيرهم على هذا النحو: أنه لا ملكية مطلقة إلا لله تعالى وحده، فكان الله تعالى يريد أن يجنب شعبه " المادية " فإذا كنت تعتقد أن الله تعالى قد وكلك على بعض موارده واضعاً إياها تحت تصرفك، فلا بد أن تجعل مالك متاحاً بدرجة كبيرة للآخرين، ولكن من العسير أن تفعل ذلك أن كنت تعتقد أن ما عندك هو لك، بل ويجب أن تعد نفسك وكيلاً على ما أعطاك الله تعالى وليس مالكاً له⁽¹⁵⁾. وذلك من خلال التزامك بواجب العشر⁽¹⁶⁾.

2- العهد الجديد: ويتفق العهد الجديد مع العهد القديم في أن الملكية - المال - ليست حقاً محضاً للإنسان، بل هي حقاً لله تعالى وهو المالك الأول لكل شيء؛ لذلك علينا مساعدة المحتاجين بملكياتنا، ودليل ذلك ما نص عليه العهد الجديد:

" كَحَزَانِي وَنَحْنُ دَائِمًا فَرِحُونَ، كَفَرَاءَ وَنَحْنُ نَغْنِي كَثِيرِينَ، كَأَنَّ لَنَا شَيْءٌ لَنَا وَنَحْنُ نَمْلِكُ كُلَّ شَيْءٍ " ⁽¹⁷⁾. ولا يختلف موقف آباء الكنيسة عما ورد في الكتاب المقدس بعهديه القديم والجديد من ملكية الله تعالى لكل شيء، بل تطورت آراء البابوات وقرارات المجمع الكنيسة في القرون الأخيرة، واتجهت إلى دراسة جميع أنواع الملكية وتحديد نظر الكنيسة لها⁽¹⁸⁾؛ حيث ذهبوا إلى محاولة التصديق أن المال هو ثمرة جهود المسيحي وعمله، وهو ملكه، ولكن يجب عليه الاعتراف بأن الحياة والصحة والطاقة نعمة من نعم الله تعالى عليه، والحدز ألا يستسلم بسهولة لمحاولات الاعتقاد أن المال الذي يملكه من نتاج عمله فقط، والدليل ما جاء في العهد القديم:

⁽¹⁵⁾ التفسير التطبيقي للكتاب المقدس ، التعريب: وليم وهبة وآخرون، ص 261.

⁽¹⁶⁾ العشر: التعشير هو تقديم جزء من عشرة أجزاء مما يرزق الله تعالى الإنسان. وفي هذا القانون يوصينا الرب بأن نرد إليه عشر مدخولنا. هذا المال يستعمل لعمل الرب. أول من تشير إليه الكتب المقدسة كشخص قام بدفع العشر هو النبي إبراهيم عليه السلام الذي قام بدفع عشره إلى ملك شاليم والذي كان كاهنا لله تعالى " وباركه وقال مبارك إبرام من الله العلي مالك السماوات والأرض، ومبارك الله العلي الذي أسلم أعداءك في يدك فأعطاه عشراً من شيء " (سفر التكوين 14: 19-20). ويذكر أن هذا القانون كان يمارس على أيام آدم ونوح عليهما السلام ثم أمر الله تعالى بالعشر في الشريعة أيام موسى النبي عليه السلام فقال: " تعشيراً تعشر كل محصول زرعك الذي يخرج من الحقل سنة بسنة " (سفر التثنية 14: 22)، " وكل عشر الأرض من كل حبوب الأرض وأثمار الشجر فهو للرب، قدس للرب.. " (سفر اللاويين 27: 30)، " عشر حنطك وخمرك وزيتك " (سفر التثنية 17: 12). ينظر: الصدقة تعريفها وفائدتها، بقلم: الشماس نبيل حليم يعقوب، موقع الكنيسة الكاثوليكية الإلكتروني على النت، على الرابط الآتي:

<http://copticatholic.net/p6193>.

⁽¹⁷⁾ رسالة بولس الرسول الثانية إلى أهل كورنتوس ، الإصحاح 10/6. في النسخة المعتمدة لدينا من التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، التعريب والجمع التصوري، وليم وهبة وآخرون، ص 2474.

⁽¹⁸⁾ الفقه الاجتماعي للكنيسة، د. وليم فابري، ص 138.

"ولئلا نقول في قلبك قوتي وقدره يدي اصطنعت لي هذه الثروة، بل اذكر الرب الهك أنه هو الذي يعطيك قوة لاصطناع الثروة لكي يفي بعهده الذي أقسم لأبائك كما في هذا اليوم" (19).

بل ليس هذا فحسب فالمسيحيون يثبتون ملكية الله لكل ثروات العالم من خلال معجزاته التي يجريها على أيدي بعض الأنبياء، مثل مباركة ما لديهم حتى يقضوا ديونهم ويطعموا أتباعهم فكل ذلك يفيد أن الله مالك كل شيء (20)

الفرع الثاني: خلافة الإنسان المسيحي لمال الله سبحانه وتعالى

إن مفهوم ملكية المال المطلقة لله تعالى في الفكر المسيحي جعل للإنسان سلطة على الأشياء بكونه خليفة، ووكيلاً له على الأرض، وتلك الأشياء التي تشملها الوكالة هي الموارد الأساسية للعيش التي لا تنحصر في أموال الاستهلاك، وما وضعت للاستعمال الفوري، بل الادخارات والمواد التي لا تتلف مباشرة عند الاستعمال كالملابس، والأسلحة، والأدوات والآلات، والأثاث، والمباني، والأراضي، وتلك ممتلكات تحفظ وترعى وتحقق النشاط الاقتصادي خدمةً للحاجات الإنسانية، حيث يخضع الإنسان بقوته وسلطته كل الموارد المادية ويصرفها في حوائجه، إما أن يستخدمها ويستهلكها ويدخرها، وإما أن يحفظها ويرعاها، ويقصد بكل ذلك سلطة الإدارة والتنظيم، وهو المراد بتملك الإنسان ثروات الأرض وخلافته لهذا المال (21).

فالأرض وجميع ما عليها هي ملك لله تعالى وحده ثم خلق الإنسان فوضعه خليفة، ووكيلاً له على الأرض، وخلق كل الأشياء وجعل الإنسان مالكا لها، وأسند إليه تسيير تلك الثروات، ولكي يكون الإنسان خليفة، ووكيلاً لله تعالى في الأرض وجميع ما عليها فمهما بذل من جهد لكسب ماله فعليه أن يتذكر أن كل ما يملكه عطية من الله تعالى، والله تعالى لا يسمح له أن يجدها بل تسييرها واستثمارها (22).

وان دليل ذلك من الكتاب المقدس: "ولئلا نقول في قلبك قوتي وقدره يدي اصطنعت لي هذه الثروة، بل اذكر الرب إلهك أنه هو الذي يعطيك قوة لاصطناع الثروة لكي يفي بعهده الذي أقسم لأبائك كما في هذا اليوم" (23).

ان الفكر المسيحي يرى أن كل ما نمتلكه من ممتلكات مادية ومعنوية، هبة من الله تعالى، وقد أسند إلينا تسييره واستثماره، وسيأتي يوم يحاسب فيه كل واحد منا عن تصريف ماله وكل ما وكل إليه من ممتلكات مادية ومعنوية ومن هنا فاستعمال المال - في الفكر المسيحي - يكون في وقت الحاجة، وتحقيق منفعة له ولغيره، أما تصرفه - الإنسان - في غير ذلك فإنه يعد خيانة للوكالة والخلافة، التي استودعه إياها الله تعالى، وأنه سوف يحاسب فيما بعد حياته التي يعيش فيها، ودليل ذلك: "فقال له سيده نعماً أيها العبد الصالح والأمين كنت أميناً في القليل فأقيمك على الكثير ادخل إلى فرح سيدك" (24).

18- (19) سفر التثنية، الإصحاح 8/ 17

(20) المال والتثبث به، مثيل دي فاليري، ص20.

(21) الفقه الاجتماعي للكنيسة، د. وليم فابري، ص369.

(22) ينظر: بتصرف، فقه المعاملات المالية، د. بامبا عاجي، ص152.

(23) سفر التثنية، الإصحاح 8/ 17-18.

(24) إنجيل متى، الإصحاح 25/ 21.

الفرع الثالث: موقف البابوات من خلافة الإنسان لمال الله تعالى

إن خلافة الإنسان لأموال الله تعالى وممتلكاته، بل وتوكيله عليها يشترط فيها تسييرها واستثمارها لخدمة الآخرين بعدالة فيما يتصرف فيه، وليس تجميدها لمصلحته فقط، فهو محاسب بعد ذلك من السيد المسيح نفسه عليه السلام ودليل ذلك: "الله يُحْضِرُ كُلَّ عَمَلٍ إِلَى الدُّنْيُونَةِ، عَلَى كُلِّ حَفِيٍّ، إِنْ كَانَ خَيْرًا أَوْ شَرًّا" (25) "أَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ الْقَدَيْسِينَ سَيَدِينُونَ الْعَالَمَ؟" (26).

ومع دلالة النصوص المسيحية على مسؤولية الإنسان عن كل ما جمعه وعدهه من الأموال فإن الكنيسة أردت أن تبين أن الناس كلها خلفاء في مال الله تعالى بشروط الخلافة، فحولت الملكية إلى نظام مشترك يجمع بين الملكية الفردية والملكية الجماعية، بل وأكدت على مبدأ مهم تتناول أمرين مهمين: أولهما: الغاية العامة لثروات الأرض، والثاني: ثروات الأرض ملك للناس جميعاً (27).

وبدأ البابوات وآباء الكنيسة في شرح هذا النظام الكنسي الذي يتعلق بالملكية وأنواعها وتطورها؛ حيث أصدر البابا يوحنا الثالث والعشرون (28) بعض التعليمات التي تمت دراستها ومناقشتها في مجمع 1965م، وأصدرت قرارات بصفة خاصة بالملكية، ومن هذه القرارات الكنسية: أن الله أعطى الأرض للناس جميعاً بوجه شراكة بينهم، وهو حق لا ينكر الحق الفردي بتلك الممتلكات، وأن للملكية وظيفة اجتماعية وواجب اجتماعي (29).

المبحث الثاني: أهداف الفكر الاقتصادي في التشريع المسيحي:

اختلفت الآراء في ما جاء به التشريع المسيحي من تشريعات سماوية تختص بتنظيم حياة المسيحي من حيث الحلال والحرام؛ حيث هناك من يرى أن الفكر المسيحي له هدف من مزاوله الإنسان النشاط الاقتصادي، وهو أن يكون الكسب فيه حلال أي لا يؤدي إلى معصية، وهناك من قال أن الفكر المسيحي لم يشترط لمزاوله النشاط الاقتصادي توخي الكسب الحلال، بل فكرة الحلال والحرام غير واردة في التشريع

(25) سفر الجامعة، الإصحاح 12: 14.

(26) رسالة بولس الرسول الأولى إلى أهل كورنثوس، الإصحاح 6: 2.

(27) ينظر: بتصرف، فقه المعاملات المالية، د. ياميا عاجي، ص 153.

(28) البابا يوحنا الثالث والعشرون: (1881-1963)، ولد يوحنا في بيرجامو بإيطاليا وكان اسمه واسم عائلته إنجيلو جيوسيب روكاللي. عين يوحنا كاهناً عام 1904م، ورقاه البابا بيوس الثاني عشر إلى مرتبة كاردينال عام 1953، ثم أصبح البابا عام 1958م انتخب لمنصب البابا عام 1958م، خلفاً لبيوس الثاني عشر، اعتقد كثير من الناس أن عهده سيكون قصيراً وخالياً من الأحداث نظراً لأن عمره كان يقارب الـ 77 عاماً، حصل على شهادة الماجستير عام 1961م. استكشف يوحنا أيضاً إمكانية الاتحاد مع الكنائس الأرثوذكسية الشرقية، ويطلق عليه اسم البابا يوحنا الطيب. مات يوحنا سنة 1963. ينظر: المنجد في اللغة والأعلام، لويس معلوف وفردينان توتل، ط7، دار المشرق، بيروت، 1973م، ص 623.

ينظر: بتصرف، موقف الكنيسة الكاثوليكية من الإسلام بعد المجمع الفاتيكاني الثاني، كريم اللحام، سلسلة ورقات طابة، مؤسسة (29) طابة، أبو ظبي، الإمارات، العدد الثاني، 2008م، ص 7-15-21.

المسيحي على الإطلاق بل وهناك من حصر الهدف من النشاط الاقتصادي في فكرة الهدف الروحي الأخلاقي⁽³⁰⁾ ، ولهذا سوف نقسم دراسة هذا المبحث على النحو الآتي :

المطلب الأول: النشاط الاقتصادي -المال- لا يخضع لفكرة الحلال والحرام

يرى بعض الباحثين والمؤرخين في علم الأديان إن الديانة النصرانية دين بلا تشريع، معتمدين على قول بعض النصارى وهو (أن دعوة المسيح عليه السلام خالية من المراسم والطقوس كما خلت من تشريع المعاملات؛ لأن موضوع المعاملات والحياة الدنيا برمتها لم تدخل في حسابه بشقيه من مال وقصاص)⁽³¹⁾. ويتبين للباحثين ان هذا الاتجاه يحصر ممارسة النشاط الاقتصادي بدون البحث عن حرمة هذا الكسب من عدمه .

المطلب الثاني:النشاط الاقتصادي -المال- يخضع لفكرة البعد الروحي الأخلاقي:

إن الإرادة أو المشيئة البشرية التي تحكم أي عمل اقتصادي (زراعي أو صناعي أو خدمي) مطلوب له النجاح لا بد أن تتفق مع الإرادة أو المشيئة الإلهية "من أجل ذلك لا نكونوا أعبياء بل فاهمين ما هي مشيئة الرب"⁽³²⁾.

أن إرادة الإدارة في المنظمات ذات الملكية العامة أو الخاصة في الاقتصاد الاشتراكي والشيعوي أو الرأسمالي - لا بد أن تكون جزءا لا يتجزأ من الإرادة الكلية للرب الإله: "لأن الله هو العامل فيكم أن تريدوا وأن تعملوا من أجل المسيرة"⁽³³⁾ .

أي الهدف من النشاط الاقتصادي كما يرى الباحثان هو البعد الروحي والأخلاقي المقصود به وجود إطار أخلاقي يحكم أي عمل جماعي يدار بواسطة فرد أو مؤسسة، كما نقصد به أيضا - وهذا ما نهتم به ونركز عليه - ضرورة أن يكون لهذا العمل الجماعي مسؤولية روحية أو اجتماعية، تبدأ من الداخل (أي تجاه العاملين بنفس المنظمة)، ثم تمتد إلى الخارج لتشمل كل الأطراف المحيطة بالمنظمة (من موزعين، عملاء، أفراد المناطق المحيطة بالمنظمة وفروعها، الحكومة، أفراد المجتمع ككل.

هكذا وبدون تحديد الحلال والحرم، بل يكتفي بأن العمل الاقتصادي يجب أن يكون له هدف أخلاقي روحي، أي يكون الكسب من النشاط الاقتصادي خاضع لفكرة الضمير وهذا الاقتران بين الاقتصاد والأخلاق يولد في النفس البشرية شعورا بالمسؤولية أمام الله تعالى فيعمل على سلامة ونقاء المعاملات الاقتصادية في المجتمع⁽³⁴⁾.

ينظر : بتصرف ، قضايا إنسانية في الفكر الديني الفلسفي، د. محمد سيد أحمد المسير ، مكتبة الصفا ، القاهرة، 1420هـ -2000م ،⁽³⁰⁾ ص109.

⁽³¹⁾ المصدر نفسه ، ص109.

(رسالة بولس الرسول إلى أهل أفسس : 5 : 17.

رسالة فيليبى : 2 : 13.

⁽³⁴⁾ ينظر : كتاب التعاليم المسيحية ومبادئ الفكر الاقتصادي، أ. ناجي جيد، مكتبة الكتب القبطية الأرثوذكسي على موقع الأنبا تكلا

هيمنوت على النت، 2011م، ص45.

الإسلام - على خلاف النشاط الاقتصادي في النظم الوضعية - له خصائص وأهداف خاصة تميزه عن غيره من الأفكار الاقتصادية الأخرى⁽⁵¹⁾، ولهذا ستكون دراستنا لهذا المبحث من خلال مطلبين:

الأول: خصائص الفكر الاقتصادي في التشريع الإسلامي ، ودراستنا لهذا المطلب ستكون موزعة على ثلاثة فروع، هي: الفرع الأول: ارتباط النشاط الاقتصادي في الإسلام بالأخلاق ، والفرع الثاني: النشاط الاقتصادي في الإسلام له طابع تعبدية وهدف سام (التوازن بين الجانبين المادي والروحي للإنسان) ، والفرع الثالث: النشاط الاقتصادي في الإسلام له رقابة ذاتية.

الثاني: أهداف الفكر الاقتصادي في التشريع الإسلامي ، ودراستنا لهذا المطلب ستكون موزعة على ثلاثة فروع، هي: الفرع الأول: تحقيق حد الكفاية المعيشية، والفرع الثاني: تخفيف التفاوت الكبير في توزيع الثروة والدخل، والفرع الثالث: تحقيق القوة المادية والدفاعية للأمة الإسلامية.

المطلب الأول : خصائص الفكر الاقتصادي في التشريع الإسلامي

إن الفكر الاقتصادي الإسلامي يتميز بعدة خصائص تميزه عن غيره من الأفكار الاقتصادية الأخرى، وهذه الخصائص نوجزها في ثلاثة فروع هي كما يأتي:

الفرع الأول: ارتباط النشاط الاقتصادي في الإسلام بالأخلاق

إذا كان الراجح في الأفكار الاقتصادية الوضعية هي استبعاد العنصر الأخلاقي فإن الفكر الاقتصادي الإسلامي لا يفصل أبداً بين الاقتصاد والأخلاق، ودليل ذلك أن السنة النبوية رفعت درجة التاجر الذي يسعى لتعظيم مصلحته وأرباحه إلى درجة النبيين والصدّيقين إذا ما التزم بأخلاق الصدق والأمانة ؛ حيث يقول النبي : ((التاجر الصدوق الأمين مع النبيين والصدّيقين والشهداء والصالحين يوم القيامة))⁽⁵²⁾ ؛ لأن هذا ρ الاقتران بين الاقتصاد والأخلاق يولد في النفس البشرية شعوراً بالمسؤولية أمام الله تعالى فيعمل المسلم على سلامة ونقاء المعاملات الاقتصادية في المجتمع المسلم⁽⁵³⁾.

الفرع الثاني: النشاط الاقتصادي في الإسلام له طابع تعبدية وهدف سام

(التوازن بين الجانبين المادي والروحي للإنسان)

(51) النظام الاقتصادي في الإسلام، مبادئه وأهدافه ، د . فتحي أحمد عبد الكريم ود . محمد العسال ، الطبعة الثامنة ، 1413 هـ ، مكتبة وهبة ، القاهرة ، ص20 .

(52) رواه الترمذي، وقال: حديث حسن ، سنن الترمذي ، محمد بن عيسى بن سؤرة بن موسى بن الضحاك، الترمذي، أبو عيسى (المتوفى:

279هـ) تحقيق وتعليق: أحمد محمد شاكر (ج 1، 2) ومحمد فؤاد عبد الباقي (ج 3) وإبراهيم عطوة عوض (ج 4، 5) الناشر : شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي ، مصر ، الطبعة الثانية، 1395 هـ - 1975 م ، باب جاء في صدق التاجر وأمانته والنهي عن

الكنب والحلف والغش والبخس في الكيل والميزان، 2/10.

(53) الأسس النظرية للنظام الاقتصادي الإسلامي، د. خالد المقرن ، مكتبة المتنبّي، الرياض، 2009م، ص35.

- 2- بالنظر إلى الاقتصاد الإسلامي فلا يمكن معرفته بعيداً عن شريعة الإسلام وعقيدته في حين نجد أن الفكر الاقتصادي الأوروبي المعاصر تجرد عن الصبغة الدينية رغم انبثاقه عن الديانتين القديمتين المسيحية واليهودية .
- 3- إنَّ النِّظام الاقتصاديَّ الإسلاميَّ نظامٌ متميِّزٌ في ذاته وخصائصه، نظام صالح لكل زمان ومكان، ينقصه فقط ثقة الحكومات في قدرته على حلِّ المشاكل المختلفة، والسَّعي بجديَّة في تطبيقه، في الوقت الَّذي أثبتت الأنظمة الأخرى فشلها الدَّرِيع، وعدم قدرتها على إيجاد الحلول المناسبة للمشكلات الاقتصادية.
- 4- لقد أتى الإسلام بمبادئ اقتصادية عامة لها أثرها في الاقتصاد كقوله سبحانه وتعالى: **ذُنُوبٌ كَثِيرَةٌ مِّنْ ذُنُوبِهِمْ فَاعْتَدُوا بِحُكْمِ اللَّهِ وَرِضْوَانِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَكُونَ** ، من الآية: ١٤١ ، إلى أمثال ذلك من الآيات التي تحث على التوسط والاعتدال كما هو شأن الإسلام في تشريعاته.
- 5- إن الإسلام حقق هدف الاقتصاد من العمل على رفاهية بني الإنسان جميعاً، وحقق نظريته التي تتألف من الإنتاج والتوزيع والنقود على نحو عادل لا اضطراب فيه، ولا غبن على أحد. أما أهم المقترحات والتوصيات فهي كالآتي :
- 1- معرفة تطور التحولات الاقتصادية في الأمة الإسلامية، والاستفادة منها في الواقع المعاصر من خلال مقارنة وقائعها المختلفة بهدف إبراز خواصها المشتركة، وعوامل اختلافها.
- 2- استقراء واستنباط القواعد التي تحكم الفعاليات المختلفة واستنباطها بهدف استشراف وقوع حوادث مستقبلاً إذا توافرت الظروف المتقاربة.
- 3- دراسة نمو الاقتصاد الإسلامي عبر التاريخ والمبادئ التي يقوم عليها من خلال واقع القرآن الكريم والنصوص النبوية والتطبيق الإسلامي الأول.
- 4- استعراض أفكار الاقتصاديين المسلمين وتبصر متغيرات الواقع الذي عاشته وانبعثت منه بكون أن الأفكار الاقتصادية نتاج للواقع الاقتصادي وانعكاس لفهمهم للشريعة الإسلامية وللإيمان الاعتقادي عند المسلمين.
- 5- توثيق الصلة بالمصادر الاقتصادية بهدف الاطلاع بها وبما كتبه الاقتصاديون المسلمون.
- 6- تلبية الحاجات إلى دراسات نظرية وتطبيقية في مجال الاقتصاد الإسلامي، والإفادة من المتوافر في المصادر والمراجع.
- 7- تشجيع الباحثين للقيام بالدراسات التطبيقية في إطار التوجه الحالي لإنشاء الكثير من المشاريع القائمة على أحكام الشريعة الإسلامية.
- 8- الحاجة إلى تبصر الأبعاد الاقتصادية وكيفية التعامل معها من وجهة نظر الشريعة الإسلامية.
- 9- ضرورة الاهتمام بالعلاقات الاقتصادية بين الدول الإسلامية لتحقيق التكامل الاقتصادي بينها.
- 10- المساهمة في بناء قاعدة بيانات ومعلومات اقتصادية عن المجتمعات الإسلامية، ولا سيما في مجال تطبيق الشريعة الإسلامية في النواحي الاقتصادية.

- 11- الحاجة إلى دراسة التطبيقات الاقتصادية الحالية (دراسة حالة) للمشاريع في ضوء الشريعة الإسلامية ومعالجة المشكلات التي تواجهها.
- 12- العمل على بناء كوادر مؤهلة في مجال الاقتصاد الإسلامي.

قائمة المصادر والمراجع

أ- المصادر والمراجع:

- القرآن الكريم
- 1- أبحاث في الشرائع (اليهودية والنصرانية والإسلام)، د. فؤاد عبد المنعم، نشر مؤسسة شباب الجامعة، الإسكندرية، 1414هـ - 1994م.
- 2- الأسس النظرية للنظام الاقتصادي الإسلامي، د. خالد المقرن، مكتبة المتنبّي، الرياض، 2009م.
- 3- اقتصاديات الغنى في الإسلام، د. عمر المرزوقي، جامعة الملك سعود، الرياض، عمادة البحث العلمي، 1423هـ.
- 4- الأموال، أبو عبيد، تحقيق: محمد هراس، بيروت، دار الكتب العلمية، 1986.
- 5- تدخل الدولة في النشاط الاقتصادي في إطار الاقتصاد الإسلامي، د. محمد فتحي صقر، مطابع المختار الاسلامي، 1985م.
- 6- التضخم والبطالة في إطار التكيف الهيكلي من منظور إسلامي، د. قاسم الحموري، بحث منشور في كتاب التنمية من منظور إسلامي، الناشر البنك الإسلامي للتنمية، مؤسسة آل البيت، 1991م.
- 7- التعاليم المسيحية ومبادئ الفكر الاقتصادي، أ. ناجي جيد، مكتبة الكتب القبطية الأرثوذكسية، موقع الأنبا تكلا هيمانوت، 2011 م.
- 8- التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، التعريب والجمع التصويري لجنة الترجمة، وليم وهبة وآخرون، شركة ماستر ميديا، بلا- ت، 1882م.
- 9- دور القيم والأخلاق في الاقتصاد الإسلامي، د. يوسف القرضاوي، مكتبة وهبة، ط1، 1415هـ.
- 10- رسالة بولس الرسول الثانية إلى أهل كورنتوس، في النسخة المعتمدة لدينا من التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، التعريب والجمع التصويري، وليم وهبة وآخرون.
- 11- رسالة في اللاهوت والسياسة، الأستاذ باروخ سبينوزا، ترجمة وتقديم: د. حسن حنفي، مراجعة: د. فؤاد زكريا، الطبعة الثالثة، بيروت، 1994م.

- 12- سنن الترمذي ، محمد بن عيسى بن سورة بن موسى بن الضحاك، الترمذي، أبو عيسى (المتوفى: 279هـ) تحقيق وتعليق: أحمد محمد شاكر ومحمد فؤاد عبد الباقي وإبراهيم عطوة عوض ، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي، مصر، الطبعة الثانية، 1395 هـ - 1975 م .
- 13- الفقه الاجتماعي للكنيسة، د. وليم فايريل ، ترجمة : عادل زعيتر، منشورات الكنيسة الكاثوليكية ، مصر ، 2009م.
- 14- فقه المعاملات المالية في الأديان السماوية ، د. أبو عبد الله بامبا عاجي، دار عباد الرحمن، الطبعة الأولى ، القاهرة، مصر ، 1430هـ - 2009م .
- 15- قضايا إنسانية في الفكر الديني الفلسفي، د. محمد سيد أحمد المسير، مكتبة الصفا، القاهرة، 1420هـ-2000م .
- 16- الكتاب المقدس ، بطريك بابل على الكلدان : مار روفائيل بيدوايد الأول، إصدار دار الكتاب المقدس في الشرق الأوسط بإذن الرؤساء ، جمعية الكتاب المقدس ، لبنان ، (1993-1995م) .
- 17- المال والتشبيث به، مشيل دي فاليري ، مركز دافينش، المصرية للنشر والتوزيع، 2006م .
- 18- محاور الالتقاء ومحاور الافتراق بين المسيحية والإسلام ، الأستاذ غسان سليم سالم، الطبعة الأولى، دار الطليعة، بيروت ، 2004م .
- 19- المسند للإمام أحمد بن حنبل، شرحه أحمد شاكر، دار المعارف مصر، 1396هـ.
- 20- المصنف، أبي بكر عبد الرزاق بن همام، تحقيق: حبيب الرحمن الأعظمي ، المكتب الإسلامي، بيروت، ط1، 1392هـ.
- 21- المعجم الكبير، سليمان بن أحمد بن أيوب بن مطير اللخمي الشامي، أبو القاسم الطبراني (المتوفى: 360هـ) ، تحقيق: حمدي عبد المجيد السلفي ، مكتبة ابن تيمية، القاهرة، الطبعة الثانية، بلا - ت .
- 22- الملل والنحل، أبو الفتح محمد بن عبد الكريم بن أبي بكر أحمد الشهرستاني (المتوفى: 548هـ) مؤسسة الحلبي ، بلا - ت .
- 23- المنجد في اللغة والأعلام، لويس معلوف وفردينانتوتل، ط7، دار المشرق ، بيروت ، 1973م.
- 24- النظام الاقتصادي في الإسلام، د. أحمد العسال، د. فتحي عبدالكريم، مكتبة وهبة، 1977.

ب- مواقع النت :

- 1- خصائص النظام الاقتصادي الإسلامي وأهدافه ، مقال نشرته المدونة الإلكترونية (ستقرأ) على النت ، على الرابط الآتي :

https://www.satuqra.com/2020/03/blog-post_7825.html.

C İ L T 2

S A Y I 1

Y I L 2 0 2 0

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

V O L U M E 2

I S S U E 1

Y E A R 2 0 2 0

Çağhan UYAR

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7548-0438>

Esen ERTUĞRUL

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3470-7042>

**TÜRKİYE'DE CUMHURİYET DÖNEMİ SİYASAL MODERNLEŞMESİ
AÇISINDAN MİLLİYETÇİ CEPHE HÜKÜMETLERİ (1975-1978)**

Atıf yapmak için: Çağhan Uyar ve Esen Ertuğrul, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978)", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, (2020), s.48-85.

**NATIONALIST FRONT GOVERNMENTS IN TERMS OF POLITICAL
MODERNIZATION OF TURKEY IN REPUBLICAN ERA (1975-1978)**

To cite this article: Çağhan Uyar and Esen Ertuğrul, "Nationalist Front Governments In Terms Of Political Modernization Of Turkey In Republican Era (1975-1978)", *Journal of Academic History And Studies*, Volume:2, Issue: 1, (2019), pp. 48-85.

Makale Geliş Tarihi: 24.05.2020 – Yayına Kabul Tarihi: 10.05.2020

ATAD

Çevrimiçi (online) erişim için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

ATAD

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978)

Çağhan UYAR*
Esen ERTUĞRUL**

**TÜRKİYE’DE CUMHURİYET DÖNEMİ SİYASAL MODERNLEŞMESİ
AÇISINDAN MİLLİYETÇİ CEPHE HÜKÜMETLERİ (1975-1978)**

Özet: Milliyetçi Cephe Hükümetleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi bünyesinde grubu bulunan merkez sağ partiler tarafından kurulmuştur. Türk siyasi hayatının 1975-1978 devresini kapsayan Milliyetçi Cephe Hükümetleri, toplamda iki ayrı hükümetten meydana gelmiştir. Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak adlandırılan ilk kabine Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel önderliğinde; Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi ortaklığıyla oluşturulmuştur. İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, yine Demirel’in liderliğinde; Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi’nden müteşekkildir. Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri, merkez solun devlet idaresinde söz sahibi olmasını engellemek amacıyla kurulmuştur. Bu çalışmada; dönemin öne çıkan olgularından olan otoriterizm-demokrasi çelişkisi, siyasi kamplaşma ve politik çatışmalar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçi Cephe, Süleyman Demirel, Adalet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Milli Selamet Partisi.

**NATIONALIST FRONT GOVERNMENTS IN TERMS OF POLITICAL
MODERNIZATION OF TURKEY IN REPUBLICAN ERA (1975-1978)**

Abstract: Nationalist Front Governments are established by the centre-right parties within the Grand National Assembly of Turkey. Covering the 1975-1978 period of Turkish political life, the Nationalist Front Governments consist of two separate governments in total. The first cabinet, called the First Nationalist Front Government, was led by the Justice Party President Süleyman Demirel; it was created in partnership with the National Peace Party, the Nationalist Movement Party and the Republican Trust Party. The Second Nationalist Front Government, again under the leadership of Demirel; is composed of the Justice Party, the National Salvation Party and the Nationalist Movement Party. In terms of political modernization of the Republican Era, the Nationalist Front Governments were established to prevent the centre-left from having a say in the state administration. In this study; among the prominent facts of the period, the conflict of authoritarianism-democracy, political camping and political conflicts will be discussed.

Keywords: Nationalist Front, Suleyman Demirel, Justice Party, Nationalist Movement Party, National Salvation Party.

* Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, caghan_uyar07@hotmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7548-0438>

** Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, eertugrut@anadolu.edu.tr, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3470-7042>

GİRİŞ

Türkiye, Tanzimat ile önemli bir makas deęiŐimini yapmıştır.¹ Osmanlı'nın klasik geleneksel anlayışının terk edilerek modernleşmeye hızlı bir adaptasyonu nakşeden Tanzimat, geniş yelpazede pek çok dönüşümün katalizörü olmuştur.² Münhasıran Tanzimat'ın eğitim hususundaki yenilikleri, "Osmanlı vatanseverliği"³ üst formunda birleŐen yeni bir kuŐak yaratmıştır.⁴

Tanzimat'ın yetiŐtirdięi jenerasyon dinamik ve aksiyoner tutumlarıyla modern Türk siyasetinin temellerini atmıŐtır.⁵ Osmanlı aydınlar topluluğunun da nüvesini meydana getiren aydın nesli, asrî Türk siyasetini kabaca üç ana ekseninde toparlamıŐtır. Fahri Yetim, Türk siyasasının dayandığı üç menŐei "Őinasi'nin komplekssiz Batıcılığı, Namık Kemal gibi en geniş oranda parlamentolu bir idareden faydalanmak isteyenler ve Ali Suavi gibi parlamenter demokrasiyi insan tabiatına aykırı bir çeŐit oyun olarak değerlendirenler"⁶ şeklinde ifade etmiştir. Merkez sol ve merkez sağ politikaların siyasî damarları takip edildiğinde; Ali Suavi, Őinasi ve Namık Kemal gibi münevverlere kadar ulaŐılmaktadır.⁷

İkinci Meşrutiyet atmosferinde Türkiye'de siyasallaşma irtifa kazanmıştır.⁸ Meşrutiyet ortamının bir getirisi şeklinde siyasî partileŐme, politik oluŐumlar, iktidar-muhalefet ilişkileri ve siyasî polarizasyonun inkiŐafı söz konusu olmuştur. Zira Tarık Zafer Tunaya da İkinci Meşrutiyet'in hazırladığı zemin

¹ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, "Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975"*, C. 2, Çeviren: Mehmet Harmancı, (İstanbul: E Yayınları, 2010), s. 86-215.

² Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat, "DeęiŐim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu"*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), s. 31-165.

³ Taha Akyol, *Onlar da Kahramandı, "Güce Boyun Eğmediler"*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2020), s. 39.

⁴ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çevirenler: Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan ve İrfan Erdoğan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), s. 17-94; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2018), s. 205-280; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Saner, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), s. 83-133; Esen Ertuğrul ve Çağhan Uyar, "Sıradışı Bir Yeni Osmanlı Aydını: Ali Suavi", *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Çağdaş Düşünce Hayatı Dergisi*, C. 2, S. 2, (2019), s. 65.

⁵ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, "1895-1908"*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), s. 33-312.

⁶ Fahri Yetim, "Modern Bir Aydın Hareketi Olarak Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, (Nisan 2015), s. 9.

⁷ Fahri Yetim, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Düşüncesinde Arayışlar*, (İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2017), s. 7-59.

⁸ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat, "1908-1918"*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2017), s. 36.

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978)

için “*siyasî laboratuvar*” değerlendirmesini paylaşmaktadır.⁹ Türk siyasi tarihinde iktidar-muhalefet ilişkileriyle politik geleneklerin biçimlenmeye başlaması, İkinci Meşrutiyet’e tekabül etmektedir. 1908 Devrimi’ne müteakip gelişmeler, siyasî kamplaşma ve parti içi hizipleşmeler gibi olguları Türk siyasetinin genetiğine mündemiç hale getirmiştir.¹⁰

Türkiye’nin İkinci Meşrutiyet ile kesintisiz parlamenter rejime geçmesi, aşırı siyasallaşmayı da beraberinde getirmiştir.¹¹ Esasen bu fevkaladelik birtakım Türk aydının evveliyatlı olarak “*Bihruz Bey sendromu*” yaşaması¹² ve modernleşme sürecindeki türbülans etkisinden kaynaklanmaktadır.¹³ Yenileşme hareketlerinin bazı merhalelerdeki yapısal problemlerden ileri gelen sorunsallar zinciri doğru orantılı olarak aktüel siyasete yansımıştır. Bu bağlamda demokrasi bilincinin alt yapısının kuvvetli bir pozisyona getirilememesi, güncel siyaseti cepheleşme ve çatışmalara gebe bırakmıştır.¹⁴ Siyasal modernleşmeye paralel ve senkronize bir şekilde; Muhafazakâr-İslamcılar ile Yenilikçi-modernistler, İttihat ve Terakkî’yle Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi erken dönem kamplaşmalar görülmüştür.¹⁵ Milli Mücadele devrinde İstanbul Hükümeti’yle Ankara Hükümeti polarizasyonu gözlemlenmiştir.¹⁶ Bunun gibi, Anadolu da kendi içinde çeşitli fraksiyonlara ayrılarak cepheleşme yaşamıştır. Örneğin iradi yapıları nedeniyle yerel ölçekli kongreler arasında¹⁷ ya da kongrelerle Türkiye Büyük Millet Meclisi

⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, (İstanbul: Yedigün Matbaası, 1960), s. 97-99.

¹⁰ Ahmet Yıldız, *Cumhuriyetin Demokrasiyle İmtihanı*, (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2012), s. 11-45.

¹¹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Çeviren: Yavuz Alogan, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012), s. 44-61; Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çeviren: Fatmagül Bertkay (Baltalı), (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016), s. 9-33; Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2015), s. 21-23.

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz: Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, Derleyenler: Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), s. 21-79.

¹³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çeviri: Boğaç Babür Tuna, (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2013), s. 25.

¹⁴ Hakkı Uyar, *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek Vatan Cephesi*, (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012), s. 17-112.

¹⁵ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2017), s. 280-290; Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), s. 53-88.

¹⁶ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, “İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe”*, C. 1, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2008, s. 84-208.

¹⁷ Bülent Tanör, *Türkiye’de Kongre İktidarları, “1918-1920”*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), s. 317-324.

(TBMM) arasında bazı meseleler olmuştur. TBMM bünyesinde de Birinci Grup ile İkinci Grup kutuplaşması söz konusudur.¹⁸

Tek Parti devrinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası arasında siyasî gerilim meydana gelmiştir.¹⁹ Çok partili siyasi hayatla birlikte çatışma hâli CHP'yle Demokrat Parti (DP) şeklinde cereyan etmiştir. DP'nin Vatan Cephesi uygulaması, kutuplaşmalara yeni bir veçhe kazandırmıştır.²⁰ 1961 Anayasası ile girilen ortamda merkez sağ ve merkez sol şemsiyesinde hareket alanı bulan kamplaşma, çeşitli alt varyasyonlara da ayrılarak kristalizasyona uğramıştır. Türk siyasetindeki polarizasyon 1970'li yıllara geldiğinde yeni bir forma bürünmüştür.²¹

Yakın dönem siyasi tarihinin spekülâtif değerlendirmesinde de görüldüğü üzere; modern Türk siyaseti, cepheleşmelere oldukça gebedir. Türk demokrasisi politik kamplaşma hususunda, ciddi bir devinim etrafında seyretmektedir. Bu araştırma Türk siyasetinin doğal bir retoriği şeklinde beliren politik kutuplaşmaların 1970'li yıllara tebarüz ettiği biçimiyle Milliyetçi Cephe Hükümetleri'ni konu edinmektedir. Milliyetçi Cephe Hükümetleri bahsindeki literatürün muhtevası incelendiğinde, genellikle gazetecilik soruşturması mahiyetinde ele alındığı dikkati çekmektedir. Çalışmanın temel problematiği de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bu araştırma Türk demokrasisini Milliyetçi Cephe Hükümetleri'ne iten dinamikleri merkez-çevre ilişkileri bağlamında inceleme maksadı gütmektedir. Böylece aydınlatılan tarihsel kesite ilişkin literatüre bilimsel anlamda katkı sunulması planlanmaktadır.

¹⁸ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet, "İkinci Grup"*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), s. 607-614.

¹⁹ Mustafa Albayrak, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2010), s. 97-125; Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012), s. 281-344; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması, "1923-1931"*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1981), s. 27-271.

²⁰ Hakkı Uyar, *Demokrat Parti İktidarında CHP, "1950-1960"*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2017), s. 258-350; Cem Eroğul, *Demokrat Parti, "Tarihi ve İdeolojisi"*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1990), s. 146.

²¹ Esat Arslan, *"1980 Öncesi İstikrarsızlık Döneminin Demokrasimize Olumsuz Yansımaları", Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri Sempozyumu Bildirileri, "28 Ekim 2005-İstanbul"*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2010), s. 193-211.

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978)

1. Milliyetçi Cephe Hükümetlerine Giden Süreç

Türkiye’de erken cumhuriyet döneminin siyasi ve anayasal kurumsallaşması kademeli bir şekilde gerçekleşmiştir. Buna göre sırasıyla yerel mahiyetteki kongreler, Sivas Kongresi ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, TBMM, parlamento hükümeti ve Teşkilât-ı Esasiye’deki “*Türkiye Devleti’nin şekl-i hükümeti Cumhuriyettir*”²² tadiliyle Meclis’ten izafi özerk hükümet basamakları izlenmiştir.²³

Cumhuriyet idaresiyle birlikte, 1924 Anayasası kullanılmaya başlanmıştır. İhtiyaç halinde revizyona tabi tutulan 1924 Anayasası,²⁴ dönemin koşulları gereğince cumhurbaşkanlığı makamının tarafsızlığını öngörmemektedir. Türkiye’nin tek parti rejimiyle yönetilmesi ve temsilî demokrasinin uygulanması hasebiyle cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan devlet liderinin tarafsız olması hususunda sakınca duyulmamıştır. Ersan Şen bu durumu “*Devletin başı olarak seçilecek cumhurbaşkanının da millettekili olması gerektiğinden, ister istemez objektif tarafsızlığı mümkün olamazdı*”²⁵ ifadeleriyle açıklamıştır. Buradan hareketle şartlar dolayısıyla cumhurbaşkanlığı mevkiinin pozisyonu ciddi gerilimlere yol açmamıştır. Ayrıca tek partili rejim çok partili demokrasinin hazırlık safhasını meydana getirmiştir.²⁶ Kadro ve Ülkü dergileriyle de cumhuriyet dönemi soluyla sağının sinir uçlarını teşkil edilmiştir.²⁷

1946 yılında çok partili siyasi hayata geçilmiştir.²⁸ Cumhuriyet devrinin yeni bir veçhe kazanmasının önünü açan çok partili politik yaşam, iktidar muhalefet ilişkilerinin kurumsallaşmasını sağlamıştır. Dönemin entelektüel bir hareketliliği olarak beliren Forum dergisi çevresinde demokrasi ve siyaset üzerine aydınlarca kafa yorulmuştur.²⁹ Cumhurbaşkanlığı makamının tarafsız olmamasının yarattığı sorunsallar başat olmak üzere Anayasa

²² Murat Bardakçı, *Yıkılış ve Kuruluş, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküş ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Belgeleri”*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), s. 222.

²³ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017), s. 288.

²⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, “Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)”*, C. 3/1, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2013), s. 73-80.

²⁵ Ersan Şen, “1924 Anayasası”, *Haber7.com*, (24 Ocak 2017), Erişim Tarihi: 14 Nisan 2020.

²⁶ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 349-357.

²⁷ Ahmet Kızılkaya, *Atatürkçü Milliyetçiliğin İki Yüzü Kadro ve Ülkü, “Devrim İdeolojisinin Rakip Müellifleri”*, (İstanbul: Vadi Yayınları, 2020), s. 209.

²⁸ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, “Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller”*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), s. 239.

²⁹ Ali Somel, *Devletçilik ve Planlama Tartışmalarına Damga Vuran Forum Dergisi*, (İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2010), s. 17.

Mahkemesi, çift parlamentolu sistem, üniversite özerkliği, kalkınma planları, özgürlükler gibi konular Forum dergisinde ele alınmıştır. Forum dergisinde aydınlar arasında fikrîsel düzlemdeki bahisler, Akis ve Kim'in³⁰ de tahkimatıyla,³¹ 27 Mayıs sonrası siyasi sistemin rehabilitasyonu ve demokratik mekanizmaların oluşumunda kaynaklık teşkil etmiştir.³²

Türk siyasetinin modern hüviyetini kazanması, 1961 Anayasası ile gerçekleşmiştir.³³ 1961 Anayasası'nın yarattığı görece özgürlük ortamı, siyasi yelpazenin farklı noktalarında konumlanan parti ve örgütlenmelerin önünü açmıştır. Sendikalizm ve muhtelif fikriyattaki basının da itkisiyle çoğulculuğa dayalı politik atmosfer doğmuştur.³⁴ 1961 Anayasası'nın çerçevesini çizdiği siyasallaşma doğru orantılı bir şekilde toplumsal hareketliliğe sebebiyet vermiştir. Anayasal güvenceyle legalize edilen kesimler, aşırı politizasyona ve siyasî radikalizmin katı versiyonlarına yol açmıştır.³⁵

1960'lı yıllardan itibaren siyasî, toplumsal ve ekonomik gelişmelerle ilgilenmek Türk aydını açısından epey cazip hale gelmiştir.³⁶ Aydınların güncelle olan yoğun eğilimi, uzun bir yelpazede dinamik fikrî devinimlerin lokomotifi olmuştur. Akis, Devrim, Diriliş, Dönüşüm, Eylem, Forum, Ötüken, Sosyal Adalet, Tohum, Türk Yurdu ve Yön gibi dergiler, aydınlar için entelektüel tartışma ve düşünce üretme üssü vazifesi görmüştür.³⁷ Ancak

³⁰ Akis ve Kim, Türk demokrasininin 1950'li ve 1960'lı yıllarında etkili olmuş düşünce dergileridir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hatice Sinem Hüroğlu, *Akis Mecmuasına Göre Türkiye'de Siyasi, İktisadi, Kültürel Hareketlilik ve Değişimler (1954-1967)*, (Ankara, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019), s. 3-115.

³¹ Mustafa Şener, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP*, (İstanbul: Yordam Kitap, 2010), s. 77-79.

³² Mete Kaan Kaynar, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), s. 451-464.

³³ İlber Ortaylı ve İsmail Küçükkaya, *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı, "1923-2023"*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2017), s. 177-181.

³⁴ Bülent Tanör, *Anayasal Gelişme Tezleri*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), s. 146; Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye, "2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı"*, (Remzi Kitabevi, Basım yeri ve basım tarihi belirtilmemiş), s. 156-162; İlber Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), s. 36-39; Christos Teazıs, *İkincilerin Cumhuriyeti, "Adalet ve Kalkınma Partisi"*, (İstanbul: Mızrak Yayınları, 2010), s. 48-49.

³⁵ Atıl Cem Çiçek, *Milliyetçilik Bayrağını Sosyalistler Taşır!*, *"Türk Siyasal Yaşamında Yön Dergisi (1961-1967)"*, (İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2016), s. 11; Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye, "1945-1980"*, Çeviren: Ahmet Fethi, (İstanbul: Hil Yayınları, 2015), s. 187.

³⁶ Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset, "27 Mayıs-12 Mart"*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), s. 11-12.

³⁷ Çiçek, *a.g.e.*, s. 21-49.

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978)

düşünsel cereyanların güçlü hareketliliği sosyal ve politik polarizasyonu tetiklemiştir.

Türk demokrasisi, 1961 Anayasası ile ilk defa koalisyon yönetimiyle tanışmıştır.³⁸ İşbaşına gelen koalisyon hükümetlerinin siyasal tansiyonu yüksek tutması, çatışma halini kaçınılmaz kılmıştır. Zira siyasallaşmanın müfrit boyutlara ulaşmasının kargaşa ve kaosu beraberinde getirmesi sosyolojik bir realitedir.³⁹

Tevfik Çavdar, Türkiye’nin 1960’lı yıllarının manzarasını “*Ekonomik büyümeye açık ve bunu bir ölçüde gerçekleştirmeye başlamış bir toplumun varlığı (...) sınıfların belirginleşmesi ve aralarındaki çelişkinin büyümüş olmasının yarattığı sorunlar; toplumsal yapıdaki değişimin de etkisiyle yığınların daha sivil bir toplum yaratma arzularının büyümesi; 1961 Anayasası’nın sağladığı çoğulcu özgürlük ortamının iktisadi düşünceye yönelik tartışmalara getirdiği canlılık*”⁴⁰ cümleleriyle aktarmıştır.

Şerif Mardin, Türk siyasetinin temelindeki toplumsal kopukluğu modernleşmenin örgüseli içerisinde açıklamaktadır. Buna göre 1960’lı yıllarda ordu, aydınlar ve bürokrasiden müteşekkil Tarihsel Blok ile merkezin dışındaki kesimlerin çatışması müzmin vaziyettedir. Elit-bürokrat tipolojisini muhafaza etmek isteyen merkez, çevreyi henüz devlet idaresinde “*yetkin*” görmemektedir.⁴¹ Ancak tarihsel süreç içerisinde ekonomik güç elde edinen çevre, yumuşak ve kademeli bir şekilde merkeze kayma eğilimi sergilemiştir.⁴² Haddizâtında Marksist teoriye göre de iktisadî gücü elinde barındıran grupların siyaseten kuvvetli pozisyona geçeceği ileri sürülmüştür.⁴³ 1970’li yıllarda çevrenin merkeze nüfuzu gözlemlenmiştir. Bu durum merkezi de zamanla çevreye itmiştir. Böylece merkez çevreye; çevre

³⁸ Muzaffer Ayhan Kara, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, (Ankara: BigBang Yayınları, 2015), s. 34-35.

³⁹ Nuray Mert, *İslâm ve Demokrasi, “Bir Kurt Masalı”*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), s. 79.

⁴⁰ Tevfik Çavdar, “*Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi*”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, (İstanbul: İletişim Yayınları, Basım tarihi belirtilmemiş), s. 1082.

⁴¹ Şerif Mardin, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, Derleyenler: Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), s. 35-77.

⁴² Nuray Mert, *Hep Muhalif Olmak*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), s. 235-237.

⁴³ H. Birsen Örs, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016), s. 165-251; Emile Burns, *Marksizm Nedir?*, Çeviri: Mehmet Dikmen, (İstanbul: Yordam Kitap, 2015), s. 21-23.

de merkeze geçerek alışılagelenin aksine farklı bir merkez evre modeli naksetmiştir.⁴⁴

2. Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin Kurulması

Türk siyasetinin 1970'li yıllarına 12 Mart Muhtırası damga vurmuştur.⁴⁵ Esasen ordu içi hesaplaşmalardan peyda olan 12 Mart Muhtırası'nın⁴⁶ faturası siyasi iktidara kesilmiştir.⁴⁷ Silahlı Kuvvetler'in demokratik mekanizmalar üzerindeki vesayetçi tutumu 1973 senesinde düzenlenen genel seçimlere dek devam etmiştir.⁴⁸

1973 Genel Seçimleri, 12 Mart sürecini sonlandırmıştır. Seçimlerde CHP yeni, genç ve dinamik Genel Başkanı Bülent Ecevit ile boy göstermiştir.⁴⁹ Adalet Partisi (AP) kanadında Genel Başkan Süleyman Demirel'in tipik itidalli tavrının çatışmacı bir hüviyete dönüşümüne işaret etmiştir.⁵⁰ Süleyman Arif Emre⁵¹ liderliğindeki Milli Selamet Partisi (MSP) cenahında ise tinsel ögelerin sıkça kullanılması söz konusu olmuştur.⁵² Seçim sonuçlarına göre; CHP birinci, AP ikinci, Demokratik Parti (DKP) nc, MSP dördüncü, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) beşinci, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) altıncı parti çıkmıştır. Siyasi partiler; CHP % 33,3, AP % 29,8, DKP % 11,9,

⁴⁴ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi, "Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar"*, C. 1, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010), s. 163-181.

⁴⁵ Hakkı Uyar, *İki Darbe Arasında CHP, "1960-1971"*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2017), s. 372-394; Erol Mütercimler, *Komple Teorileri, "Aynanın Arında Kalan Gerçekler"*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), s. 9.

⁴⁶ Kurtul Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, (İstanbul: Koza Yayınları, 1976), s. 390-395.

⁴⁷ Kayalı, *Ordu ve Siyaset*, s. 147-210; Erol Bilbilik, *Öncesi Sonrasıyla 9 Mart-12 Mart Süreci*, (İstanbul: -Profil Yayıncılık, 2013), s. 14-245; Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, "I. Dünya Savaşından 1971'e"*, C. 3, (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1976), s. 1741-1749.

⁴⁸ Tefik avdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, "1950'den Günümüze"*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2013), s. 191-230.

⁴⁹ Halil İnalçık, *Osmanlı ve Modern Türkiye*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), s. 191-196; Halil İnalçık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2017), s. 68-72; Remzi şahin, *Ecevit ve evresi*, (Ankara: Hitit Ajans Doğuş Matbaası, 1974), s. 29; Aytekin Gezici, *Bir Karaoğlan Masalı Bülent Ecevit*, (İstanbul: Akis Kitap, 2006), s. 53-54; Hakkı Uyar, *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri zerine Genel Bir Değerlendirme*, (İstanbul: TÜSES Yayınları, 2000), s. 11-58; Hasan Bülent Kahraman, *Sosyal Demokrasi Türkiye ve Partileri*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1993), s. 208-209; Bülent Ecevit, *Bu Düzen Değişmelidir*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), s. VIII.

⁵⁰ Ayşegül Komsuoğlu, *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, (İstanbul: Bengi Yayınları, 2008), s. 19.

⁵¹ Süleyman Arif Emre ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Menderes ınar, *Türk Parlamento Tarihi, "TBMM XIII. Dönem (1965-1969)"*, C. 4, (Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, basım tarihi belirtilmemiş), s. 1603-1604.

⁵² Işıl Arpacı, *Türk Siyasetinde Erbakan*, (İstanbul: Kopernik Kitap, 2017), s. 235.

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978)

MSP % 11,8, CGP % 5,3, MHP % 3,4 oranlarında oy almışlardır. Buna karşın sırasıyla 185, 149, 45, 48, 13 ve 3 milletvekili ile Meclis’te temsiliyet hakkı elde etmişlerdir.⁵³ Parlamentodaki aritmetik dağılıma mukabil hiçbir siyasî partinin tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğu sağlayamadığı görülmektedir.

Seçimlerde sağ partiler parçalı bir katılım sergilerken sol partilerin bütün halinde iştiraki, sonuçları etkileyen temel etmen olmuştur. Tabandaki dalgalanma siyasî partiler arasındaki kutuplaşmayı hızlandırmıştır.⁵⁴ Özellikle sağ kesimdeki “*çevrenin temsilcisi olma yarışı*” kendi aralarında uzlaşya varamama eğilimini tetiklemiştir.⁵⁵ Ayrıca birbirlerine karşı propaganda malzemesi vermek istemeyen sağ cenahtaki partiler, CHP ile koalisyon kurmaya yanaşmamışlardır.⁵⁶ Bu süreçte devlet idaresi partiler üstü Naim Talû Hükümeti tarafından icra edilmiştir.⁵⁷

1973 Genel Seçimleri’nden sonra takribî dört aylık hükümet bunalımı yaşanmıştır. Siyasî partiler arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle hükümet kurulamaması, Birinci Milliyetçi Cephe’nin kilometre taşlarını döşemiştir.⁵⁸ Ancak süreç içerisinde MSP’de genel başkan değişikliği olmuştur. Süleyman Arif Emre’nin yerine Necmettin Erbakan geçmiştir.⁵⁹ MSP’nin yeni lideri “*rüştünü ispat etmek adına*” CHP ile koalisyona yeşil ışık yakmıştır. MSP açısından tabanda ve parti içinde birtakım rahatsızlıklar uyandıran durum⁶⁰ hükümet krizinin çözülmesi ve Türkiye’nin içinde bulunduğu serencamdan kurtarılması gayesi öne sürülerek kısmen yatıştırılmıştır. Erbakan’ın Siyasal İslamcı kimseleri devlet içinde kadrolaştırma ve Milli Nizam Partisi gibi

⁵³ *Resmi Gazete*, S. 14698, (31 Ekim 1973), s. 6-23.

⁵⁴ Tanju Tosun, *Türk Parti Sisteminde Merkez-Sağ ve Merkez-Solda Parçalanma*, (İstanbul: Boyut Yayınları, 1999), s. 113-120.

⁵⁵ Muharrem Ergin, *Milliyetçiler Korkmayınız Birleşiniz*, (Ankara: Ekonomik ve Sosyal Yayınlar A. Ş., 1976), s. 154-176; İsmail Cem, *Siyaset Yazıları, “1975-1980 Türkiye’si”*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), s. 5.

⁵⁶ Sina Akşin (Ed.), *Türkiye Tarihi, “Çağdaş Türkiye 1908-1980”*, C. 4, (İzmir: Cem Yayınevi, 2018), s. 270.

⁵⁷ Türker Sanal, *Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti*, (Ankara: Sim Matbaacılık, 1995), s. 193-194.

⁵⁸ Fuat Uçar, *Türk Siyasi Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2015), s. 145.

⁵⁹ Soner Yalçın, *Erbakan*, (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2013), s. 82.

⁶⁰ Doğan Duman, *Demokrasi Sürecinde Türkiye’de İslamcılık*, (İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 1997), s. 86.

kapatılma endişesini⁶¹ bertaraf etmek de ayrıca amaçlarındandır.⁶² CHP ise seçimlerin galibi çıkması ve “devlet partisi” imajının doğal bir refleksi olarak merkezde kalabilmek amacıyla hükümete girmiştir. Başka bir ifadeyle iktidarla karar mekanizmalarını çevreye kaptırmak niyetinde olmayan merkez, MSP ile anlaşma yolunu seçmiştir.⁶³

Türkiye’nin otuz yedinci hükümeti CHP ve MSP arasında kurulmuştur. 7 Şubat 1974 tarihinde güvenoyu alarak işbaşı yapan hükümet, kısa zamanda bazı problemler yaşamaya başlamıştır. Genel af görüşmeleri, Kıbrıs Barış Harekâtı, MSP’nin laiklik dışı olduğu iddia edilen birtakım icraatları, MİT Müsteşarlığı krizi, eğitim hususundaki münakaşalar hükümet ortakları arasında çatlak yaratan meseleler olarak gündem yaratmıştır.⁶⁴

CHP ve MSP’den müteşekkil koalisyon hükümeti, açmazlarla karşılaşması ortaklığın sonunu getirmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı ile arkasına “Kıbrıs Rüzgârını” alan Bülent Ecevit, bazı protokol ihlalleriyle hükümet krizi çıkarmayı ve erken seçime gitmeyi planlamıştır. Ecevit, bu yolla tek başına iktidar olabilecek çoğunluğu sağlamayı hedeflemiştir. Erbakan’ın Ecevit’in hamlesine misilleme yapması üzerine hükümet sonlanmıştır. Parlamentodaki diğer siyasî partiler, Ecevit’in gayesini öngörmeleri dolayısıyla bunalımın suni yaratıldığını iddia etmişlerdir.⁶⁵ Bilâ, bu döneme ilişkin görüşlerini “CHP-MSP Koalisyonunun bozulmasından sonraki dönem, Türkiye için, hayati önemde olayların başladığı günlerdir”⁶⁶ ifadeleriyle paylaşmıştır.

Otuz yedinci hükümetin 17 Kasım 1974 tarihinde dağılması, yeni bir hükümet bunalımı doğurmuştur. Hükümet kurma problemi aşamadığı için partiler üstü bir hükümet modelinde anlaşılmıştır. Geçici olması tasarlanan hükümet, Sadi İrmak başkanlığında teşekkül edilmiştir. Parlamentodan güvenoyu almadan zorunluluk gereği işbaşında kalan Sadi İrmak Hükümeti,⁶⁷ 29 Kasım

⁶¹ Ömer Çınar, *Türk Siyasi Hayatında Millî Nizam Partisi*, (Ankara: Kitap Dostu Yayınları, 2016), s. 165-203.

⁶² Arpacı, *a.g.e.*, s. 237-239.

⁶³ Suna Kili, *1960-75 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi’nde Gelişmeler*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976), s. 372-381.

⁶⁴ Nedim Yalansız, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon Hükümetleri (1961-1980)*, (İzmir: T. C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), s. 196-214.

⁶⁵ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, “Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)”*, C. 5, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2002), s. 284-323.

⁶⁶ Hikmet Bilâ, *CHP Tarihi, “1919-1979”*, (Ankara: Doruk Matbaacılık Sanayi, 1979), s. 601.

⁶⁷ Kara, *a.g.e.*, s. 124.

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978)

1974 ile 31 Mart 1975 tarihleri arasında görev yapmıştır.⁶⁸ Bu süreç içerisinde siyasî partiler arasında koalisyon girişimleri gerçekleştirilmiştir.

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, 1974 Aralık’ının başlarında CHP dışarıda tutulacağı her türlü koalisyon için yeşil ışık yaktığını belirtmiştir.⁶⁹ MSP ile DKP, Demirel’in söylemlerine müspet yaklaşırken Ecevit, erken seçim mevzusunda ısrarını sürdürmüştür.⁷⁰ Sadi Irmak Hükümeti’nin güvenoyu alamaması ve krizin çözümlenememesinden ötürü Ecevit şerit değiştirerek bunalımı sonlandırabilecek formüllere açık olduğu beyanatında bulunmuştur. Buna karşın Demirel, “*CHP ile ancak savaş halinde koalisyon yapabileceklerini*” ifade etmiştir.⁷¹

TBMM’deki sağ partiler, CHP’nin hariç tutulacağı bir hükümet kurmak üzere toplantılar gerçekleştirmiştir. Partilerin birbirleriyle ortak bir noktada buluşabilmeleri oldukça sürüncemeli geçmiştir. Kamuoyuna yansıyan görüşmeler, zamanla çeşitli isimlendirmelerle ön plana çıkmıştır. Başlangıçta Milliyetçi Partiler Topluluğu şeklinde nitelendirilen müzakereler süreç içerisinde Milliyetçi Cephe adını almıştır.⁷²

Sadi Irmak güvenoyu alabilmek amacıyla partilerle birkaç tur görüşme gerçekleştirmiştir. Uzun bir vetireye yayılan müzakerelerden herhangi bir netice alınamaması⁷³ nedeniyle Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, hükümet kurma vazifesini Demirel’e tevdi etmiştir. AP’nin CHP’den sonraki en büyük parlamento çoğunluğunu sağlaması ve göreve Demirel’in kendisinin talip olması, Korutürk’ün yetkilendirme sebepleri arasındadır.⁷⁴ Hızlı bir şekilde çalışmalarına başlayan Demirel⁷⁵ “*milliyetçilerin bu hükûmetin kuruluşuna engel olmayacağı kanaatindeyiz*”⁷⁶ mesajını vermiştir.⁷⁷

AP tarafından yürütülen Milliyetçi Cephe Hükümeti müzakerelerinde MSP, CGP, MHP ve DKP ile görüşülmüştür. DKP, AP içerisindeki bir

⁶⁸ Türker Sanal, *Türkiye’nin Hükümetleri*, (Ankara: Sim Matbaacılık, 1997), s. 165-166.

⁶⁹ “*AP Birkaç Gün Daha Ortak Arayacak*”, *Milliyet*, 6 Aralık 1974, s. 1-10; “*AP, Ecevit Dışındaki Liderlere Çağrı Yaptı*”, *Milliyet*, (7 Aralık 1974), s. 1-10.

⁷⁰ “*AP’nin Çağrısına Verilen Cevaplar...*”, *Milliyet*, (8 Aralık 1974), s. 1.

⁷¹ “*5 siyasî partinin kararı*”, *Milliyet*, (5 Mart 1975), s. 1.

⁷² Uçar, *a.g.e.*, s. 154-168.

⁷³ “*Irmak Görevi Braktı*”, *Milliyet*, (14 Mart 1975), s. 1.

⁷⁴ “*Demirel, Milliyetçi Cephe Hükûmete tâlip olmuştur dedi*”, *Milliyet*, (18 Mart 1975), s. 1-10; “*Görev Demirel’de*”, *Milliyet*, (20 Mart 1975), s. 1.

⁷⁵ “*Demirel: Meclis’ten Güvenoyu Alırız*”, *Milliyet*, (23 Mart 1975), s. 1.

⁷⁶ “*Demirel, Anlaşmaya Vardık Dedi*”, *Milliyet*, (21 Mart 1975), s. 1-10.

⁷⁷ “*Koalisyon Protokolü İçin Çalışma Başladı*”, *Milliyet*, (22 Mart 1975), s. 1.

hizipleşmeden neşet olmasından ötürü ortaklığa soğuk yaklaşmıştır. Parlamentodaki sandalye sayısından dolayı MSP –ambleminde de yer aldığı üzere- anahtar⁷⁸ rol oynamıştır. Bu noktada Siyasal İslamcılık vesilesiyle bagajı kalabalık olan MSP'nin⁷⁹ ordu çevrelerince “mimli” izleniminin aşılması sorunsalı çıkmıştır. MSP'nin hükümete dâhil olması durumunda Silahlı Kuvvetler'in tepkisini törpülemek amacıyla merkeze yakın ve ordu cenahınca itibarlı addedilen CGP'nin paratoner işlevi görmesi planlanmıştır. Böylece CGP orduyla gerilimlerin blokajı maksadıyla koalisyona ortak edilmiştir.

1975 yılı Mart ayının sonlarında; AP, CGP, MHP ve MSP Milliyetçi Cephe Hükümeti konusunda uzlaşya varmışlardır. Dört siyasi partinin milletvekili sayısı parlamentodan güvenoyu almaya yetmemiştir. Bu noktada DKP'deki Celal Bayar hizbi harekete geçerek dokuz milletvekili istifa etmiştir. DKP'den ayrılan dokuz milletvekili “Memleketin içinde bulunduğu hükümet buhranından kurtulması (...) amacı ile”⁸⁰ Milliyetçi Cephe Hükümeti'ni destekleyeceğini belirtmiştir.⁸¹

TBMM'nin güvenoyunu almadan işbaşında kalan Sadi Irmak Hükümeti, parlamentonun işlevlerini yerine getirememiştir. Türkiye'nin içinde bulunduğu bunalım durumu, Meclis'in yetkilerini fonksiyonel hale getirebilecek bir hükümetin varlığını elzem kılmıştır. Bu noktada Milliyetçi Cephe Hükümeti, bir nevi garantör gibi algılanmıştır. DKP'den müstafi dokuz milletvekiliyle Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin önündeki pürüzler temizlenmiştir. Böylece hükümet kurma hazırlıkları tamamlanmıştır.

3. Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti; AP, MSP, MHP ve CGP ortaklığıyla 31 Mart 1975 tarihinde kurulmuştur. Dördüncü Demirel Hükümeti yahut Otuz Dokuzuncu Hükümet olarak da bilinen dörtlü koalisyona Demirel başkanlık etmiştir. Erbakan, MHP lideri Alparslan Türkeş ve CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu ise Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı şeklinde görev almıştır.⁸²

⁷⁸ Ali Murat Ağırbaş, *Milli Görüş Siyaseti, “Milli Nizam Partisi'nden Fazilet Partisi'ne”*, (İstanbul: Kopernik Kitap, 2019), s. 34.

⁷⁹ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), s. 105.

⁸⁰ “9'Lar DP'den İstifa Etti”, *Milliyet*, (29 Mart 1975), s. 1.

⁸¹ Murat Arslan, *Süleyman Demirel*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), s. 140-143.

⁸² Türker Sanal, *Demirel Hükümetleri*, (Ankara: Sim Matbaacılık, 2000), s. 9-11.

**Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe
Hükümetleri (1975-1978)**

Hükümetin Bakanlar Kurulu ve bakanlık makamına getirilenlerin siyasi partileri şu şekildedir;

- Devlet Bakanlığı: Gıyasettin Karaca (AP), Hasan Aksay (MSP), Mustafa Kemal Erkovan (MHP), Osman Albayrak (AP),⁸³ Seyfi Öztürk (AP);
- Gençlik ve Spor Bakanlığı: Ali Şevki Erek (AP);
- Gümrük ve Tekel Bakanlığı: Orhan Öztrak (CGP);
- Adalet Bakanlığı: İsmail Müftüoğlu (MSP), Zeyyat Baykara (Bağımsız);⁸⁴
- Milli Savunma Bakanlığı: Ferit Melen (CGP);
- İçişleri Bakanlığı: Oğuzhan Asiltürk (MSP), Sabahattin Özbek (AP),⁸⁵
- Dışişleri Bakanlığı: İhsan Sabri Çağlayangil (AP);
- Maliye Bakanlığı: Yılmaz Ergenekon (AP);
- Milli Eğitim Bakanlığı: Ali Naili Erdem (AP);
- İmar ve İskân Bakanlığı: Nurettin Ok (AP);
- Bayındırlık Bakanlığı: Fehim Adak (MSP);
- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı: Kemal Demir (CGP), Vefa Tanır (CGP);⁸⁶
- Ulaştırma Bakanlığı: Nahit Menteşe (AP), İbrahim Aysoy (Bağımsız);⁸⁷
- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı: Korkut Özal (MSP);
- Köyişleri Bakanlığı: Vefa Poyraz (AP);

⁸³ Mustafa Kemal Erkovan 31 Mart 1975 ile 30 Nisan 1977 tarihleri arasında devlet bakanlığı makamında bulunmuştur. Daha sonra yerine Osman Albayrak geçmiştir. Osman Albayrak da 30 Nisan 1977 ile 21 Haziran 1977 tarihleri arasında görev yapmıştır. Bkz: Sanal, *Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti*, s. 199-200.

⁸⁴ İsmail Müftüoğlu 31 Mart 1975 ile 11 Nisan 1977 tarihleri arasında Adalet Bakanlığı yapmıştır. Daha sonra yerine Zeyyat Baykara geçmiştir. Bağımsız Milletvekili Zeyyat Baykara 11 Nisan 1977 ile 21 Haziran 1977 tarihleri arasında makamda kalmıştır. Bkz: Sanal, *Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti*, s. 199-200.

⁸⁵ Oğuzhan Asiltürk 31 Mart 1975 ile 11 Nisan 1977 tarihlerinde görevde kalmıştır. Daha sonra makama getirilen Sabahattin Özbek 11 Nisan 1977 ile 21 Haziran 1977 tarihleri arasında bakanlık yapmıştır. Bkz: Sanal, *Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti*, s. 199-200.

⁸⁶ Kemal Demir, 31 Mart 1975’ten 19 Nisan 1977’e kadar bakanlık koltuğunda bulunmuştur. 19 Nisan 1977 tarihinde Kemal Demir’in yerine Vefa Tanır geçmiştir. Tanır, 21 Haziran 1977 tarihine kadar makamda kalmıştır. Bkz: Sanal, *Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti*, s. 199-200.

⁸⁷ 31 Mart 1975 ile 11 Nisan 1977 tarihleri arasında Ulaştırma Bakanlığı görevini Nahit Menteşe yürütmüştür. 11 Nisan 1977’den 21 Haziran 1977 tarihine kadar da İbrahim Aysoy bakanlık yapmıştır. Bkz: Sanal, *Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti*, s. 199-200.

- Sosyal Güvenlik Bakanlığı: Ahmet Mahir Ablum (AP);
- Çalışma Bakanlığı: Ahmet Tevfik Paksu (MSP), Şevket Kazan (MSP);⁸⁸
- Ticaret Bakanlığı: Halil Başol (AP);
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı: Abdülkerim Doğru (MSP);
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: Mehmet Selahattin Kılıç (AP);
- Kültür Bakanlığı: Rıfki Danışman (AP);
- Turizm ve Tanıtma Bakanlığı: Nahit Menteşe (AP), Lütfi Tokoğlu (AP);⁸⁹
- Orman Bakanlığı: Turhan Kapanlı (AP).⁹⁰

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti ortaklarının bakanlık nezdindeki dağılımı incelendiğinde parlamentodaki sandalye niceliğiyle uyuşmadığı dikkati çekmektedir. Örneğin Meclis'te on üç milletvekiliyle temsil edilen CGP, devlet bakanlığı ve başbakan yardımcılığı makamı haricinde üç bakanlık almıştır.⁹¹ Üstelik bakanlıklardan bir tanesi de Milli Savunma Bakanlığı gibi kritik öneme sahip bir pozisyonudur. Bu durum CGP'nin koalisyonun paratoneri işlevine haizliğinin altını çizmektedir. Sadece üç mebus ile TBMM'de temsiliyeti bulunan MHP ise iki önemli bakanlık elde etmiştir. MHP'nin vekil sayısının üçte ikisi oranında bakanlık kazanması, nispeten toplumsal şiddet olaylarındaki ve "sokaktaki gücüyle" alakalıdır.⁹² Kabinede AP'den sonra en güçlü konumda MSP yer almaktadır. AP'nin Meclis'teki sandalye sayısının MSP'nin yaklaşık üç misli olmasına rağmen bakanlık dağılımı neredeyse yarı yarıyadır. Denilebilir ki; MSP, Bakanlar Kurulu'nda "anahtarlık" maharetini sürdürmüştür. Buradan hareketle; dörtlü koalisyonun

⁸⁸ Ahmet Tevfik Paksu, 31 Mart 1975 ile 10 Kasım 1976 tarihleri arasında Çalışma Bakanlığı yapmıştır. Daha sonra yerine Şevket Kazan geçmiştir. Kazan da 16 Kasım 1976 ile 21 Haziran 1977 tarihleri arasında makamda kalmıştır. Bkz: Sanal, *Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti*, s. 199-200.

⁸⁹ Nahit Menteşe, 31 Mart 1975 ile 11 Nisan 1977 tarihleri arasında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı yapmıştır. 11 Nisan 1977'de kabinede değişikliğe gidilerek makama Lütfi Tokoğlu getirilmiştir. Tokoğlu 11 Nisan 1977 ile 21 Haziran 1977 tarihleri arasında görevde kalmıştır. Bkz: Sanal, *Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti*, s. 199-200.

⁹⁰ Sanal, *Türkiye'nin Hükümetleri*, s. 167-168; *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, "4. Dönem, 58. Birleşim", C. 11, (1 Nisan 1975), s. 256-257.

⁹¹ Gürcan Bozkır, *Türk Siyasal Hayatında Güven Partisi-Milli Güven Partisi-Cumhuriyetçi Güven Partisi (1967-1980)*, (İzmir: T. C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), s. 220-229.

⁹² Yakup Kaya ve Hüseyin Şahin, "Türk Siyasal Yaşamında Milliyetçi Cephe Hükümetleri", *Tarihin Peşinde*, S. 19, (2018), s. 528.

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978)

hassas bir zemin üzerine bina edildiği fakat “*narinliğinden*” dolayı kırılabilirliğini da bünyesinde barındırmıştır.

Dörtlü koalisyonun muvazenesi sağlama hüneri Süleyman Demirel’e aittir. 12 Mart döneminde “*şapkasını alıp giden lider*” şeklinde lanse edilen Demirel’in⁹³ politik kariyerinin bittiği değerlendirilmiştir. Demirel ise adeta bir virtüöz gibi süreci iyi yönlendirerek tekrar iktidara gelmiştir. Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti’nde Demirel’in mahareti, aynı istikametteki sağın zıt kutuplarını ortak paydada buluşturabilmesidir.⁹⁴ Tanıl Bora, Türk merkez sağını -kimya biliminden referansla- maddenin halleriyle benzeştirerek açıklamaktadır. Bora, bu husustaki görüşlerini “*milliyetçiliği Türk sağının grameri/dilbilgisi olarak ele alıyorum. İçerikleri, kavramları, imgeleri uyarlama, uydurma gücü esas olarak ondadır. Milliyetçilik (...) Türk sağının katı hâlidir. İslâmcılığa Türk sağının lügatçesi olarak, imge, değer, ritüel kaynağı olarak bakıyorum (...) İslâmcılık Türk sağının sıvı hâlidir (...) Muhafazakârlık, içeriklerin ve zihniyet kalıplarının ötesinde bir ruh hali, duruş/duyuş biçimi, üslûptur; Türk sağının ‘havasıdır’ (...) muhafazakârlık (...) Türk sağının gaz hâlidir*”⁹⁵ ifadeleriyle belirtmektedir. Bu mecazdan yola çıkarak Demirel, Türk merkez sağının katı, sıvı ve gaz hallerini bir araya getirmiştir. Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti özelinde CGP’ye de maddenin dördüncü bir hali olan plazma vasfı metafor olarak yüklenebilir. Maddenin plazma hâli, serbest elektronlara maliktir. Müstakil hareket alanına sahiptir. Yüksüzdür ve elektrik iletme özelliği vardır. CGP’nin ordu çevrelerince saygınlığı vesilesiyle diğer sağ partilere görece “*kuşku uyandırmaması*” serbest manevra alanı tanımıştır. CGP’nin merkezde yer alan bir partiden türemesi ve Tarihsel Blok olgusunun jenerik özelliklerini yansıtması prestijine nötr durum atfetmiştir. Silahlı Kuvvetler ile yaşanabilecek gerilimlerde CGP’nin paratoner işlevi görmesi, maddenin plazma halini andırmaktadır.

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti ile ilgili Başbakan Demirel, “*rejim hükümeti*” değerlendirmesi yapmıştır.⁹⁶ Merkez sağın farklı tonlarını birleştiren Demirel’in esas gayesi sistemin dışında kalmamaktır.⁹⁷ Çevrenin

⁹³ Aytekin Gezici, *İslamköy’den Türban Karşıtlığına Süleyman Demirel*, Akis Kitap, İstanbul, 2006, s. 19; Eren Sarı, *Çoban Sülü*, (Antalya: Net Medya Yayıncılık, 2016), s. 5-39.

⁹⁴ Nuray Mert, *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, (İstanbul: Selis Kitaplar, 2007), s. 106; Arslan, a.g.e., s. 144.

⁹⁵ Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hâli*, “*Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık*”, (İstanbul: Birikim Kitapları, 2018), s. 8-9.

⁹⁶ Demirel: Canımızı dişimize takıp başarmalıyız”, *Milliyet*, (3 Nisan 1975), s. 1-12.

⁹⁷ Ümit Cizre, *AP-Ordu İlişkileri*, “*Bir İkilemin Anatomisi*”, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 133-34.

mümessili olarak parlamentoda boy gösteren Demirel için karar alıcı mekanizmalardan uzaklaşmak bir nevi beka meselesidir. Bu nedenle çevreden merkeze kayma eğilimi sergilemiştir. Nitekim Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin teşekkülü sırasında “parlamentonun ikinci sınıf üyeleri değiliz. Bu memleketin ikinci sınıf çocukları da değiliz”⁹⁸ deklarasyonunu paylaşmıştır. Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, Demirel'in çevreden merkeze geçme temayülü açısından önemli bir mihenk taşı olmuştur. Merkez sağdaki renklerin kombinasyonu ile sacayağı teşkil edilen strateji, zamanla Demirel'in kendisine “rejimin bekçiliği” misyonu yüklemesini sağlamıştır.

Süleyman Demirel, kendisine atfettiği “jandarmalık” pozisyonuyla Tarihsel Blok içerisinde yer edinmeye çalışmıştır. Evvelki tecrübelerinin birikimiyle iktidarda kalabilmesinin yegâne yolunu çevreden merkeze geçmek şeklinde telakki etmiştir. Demirel stratejisi açısından Türkiye'nin mevcut konjonktürünün en elverişli yöntemini seçmiştir. İçinden geldiği siyasî geleneğin de bir gereğince komünizm karşıtlığına kanalize olan Demirel, gerilimleri bu minvalden yürütmüştür. Milliyetçi Cephe konfigürasyonu da aynı doğrultuda seyretmiştir. Böylece Tarihsel Blok cenahında meşruiyet edinmeye çalışan Demirel, merkeze oynamıştır. Ancak Demirel'in halen çevreyi temsil eder görüntü vermesi merkeze manevrayı “utangaç” yapmasına neden olmuştur.⁹⁹

Hem milliyetçi cephe, hem de cephe mefhumunu kullanması bakımından Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, Türk siyasî tarihi açısından bir ilke işaret etmektedir.¹⁰⁰ Dörtlü koalisyonun protokolünde ve hükümet programında; demokratik mekanizmalara işlerlik kazandırma, istikrar tesis etme, Atatürk İlkeleri'ne bağlılık, Komünist fikirlerle mücadele, Türk Milliyetçiliğine sadakat vurgulanmıştır. Ayrıca ekonomi, sağlık, eğitim, dış politika, sendikal yapılanmalar, birey hak ve özgürlükleri, çevre ve şehircilik, kalkınma, köy ve taşra politikaları hususlarında vaatler verilmiştir.¹⁰¹

Uzun hükümet bunalımları ve Otuz Sekizinci Hükümet'in güvenoylamasından muvaffakiyet elde edememesi hasebiyle parlamenter

⁹⁸ “Demirel, Bakanlar Kurulu Listesi İçin Korutürk'le Görüştü”, *Milliyet*, (31 Mart 1975), s. 7.

⁹⁹ Tanel Demirel, *Adalet Partisi, İdeoloji ve Politika*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), s. 68-75.

¹⁰⁰ Hasan Bülent Kahraman, *AKP ve Türk Sağı*, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2009), s. 89; Tevfik Çavdar, “Adalet Partisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, (İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul, Basım tarihi belirtilmemiş), s. 2096.

¹⁰¹ İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, C. 2, (Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, 2015), s. 977-1321.

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978)

işlevleri yerine getirememesi Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin ağır ve birikmiş problemleri olan bir Türkiye devralmasına sebebiyet vermiştir. Sorunsallar zincirinde iktisat ve dış politika mevzuları atbaşı gitmiştir. Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin çözüm odaklı hareket etmekten ziyade kümülatif meseleleri CHP’nin bagajına yüklemek arzusuyla çatışma politikası izlemesi problematiklerin hallini güçleştirmiştir. CHP’nin de aynı tonu kullanması çözümsüzlüğü had safhaya ulaştırmıştır. Ayrıca zamanla koalisyon ortakları arasında başlayan ihtilaflar ve parti içi anlaşmazlıklar, istikrar atmosferinin dağılmasına yol açmıştır.¹⁰²

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti ortakları arasındaki uyuşmazlıkların en net göstergesi, Meclis Başkanlığı intihabı için kırk sekiz tur oylama yapılmasıdır. Hükümetteki siyasî partilerin her birisinin kendi adaylarını seçtirmek istemesine karşın CHP’nin parlamentodaki sandalyelerin çoğunluğunu elinde tutması sebebiyle Meclis Başkanlığı makamının doğal “*sahibi*” addedilmesi, işleri sürüncemede bırakmıştır. Nihayetinde parlamentodaki tıkanıklığı aşabilmek amacıyla CHP Milletvekili Kemal Güven üzerinde uzlaşa sağlanmıştır.¹⁰³ 24 Aralık 1975 tarihinde Kemal Güven, Meclis Başkanı olmuştur.¹⁰⁴

12 Ekim 1975 tarihinde Milletvekiliği Ara Seçimi yapılmıştır. TBMM’de boşalan altı milletvekili koltuğunu doldurmak amacıyla Amasya, Zonguldak, Bursa, Niğde, Eskişehir ve Urfa’da intihap gerçekleştirilmiştir. Seçimlerde CGP varlık göstermezken CHP, Türkiye Birlik Partisi (TBP), Demokratik Parti ve Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti ortaklarından AP, MSP, MHP katılmıştır. Koalisyon üyesi partiler başlangıçta ittifak politikası güttülerse de iç çekişmeleri nedeniyle aralarında anlaşamamışlardır. Özellikle AP’nin MSP’ye yönelik “*ufalama*” siyaseti ve hükümetteki partilerin DKP tabanından oy devşirme yarışına soyunması, dörtlü koalisyon ortaklarının birbirlerinin “*kuyusunu kazdığı*” şeklinde yorumlanmıştır.¹⁰⁵

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti ortakları elde ettikleri bakanlıklar kanalıyla devlet içerisinde hızlı bir kadrolaşma eğilimi sergilemişlerdir. Zaman zaman hükümet içi problemlere de sebebiyet verebilen kamusal

¹⁰² Uçar, *a.g.e.*, s. 207-256.

¹⁰³ “CHP’li Kemal Güven Seçildi”, *Milliyet*, (25 Aralık 1975), s. 1-10; “CHP’li Güven 280 oyla Meclis Başkanı seçildi”, *Cumhuriyet*, (25 Aralık 1975), s. 1.

¹⁰⁴ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, “4. Dönem, 32. Birleşim”, C. 14, (24 Aralık 1975), s. 260-261.

¹⁰⁵ Cem, *a.g.e.*, s. 9; Arif İlman ve Cengiz Dönmez, “12 Mart 1971 Muhtırası Sonrasında Kurulan Koalisyonlara Örnek: Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe Hükümetleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 21, (Bahar 2015), s. 173-174.

yerleştirmeler,¹⁰⁶ merkez sağ partilerin Tarihsel Blok'un bürokratizasyonunu bertaraf etmek ve kendi bürokratizasyonlarını meydana getirmek amacıyla yapılmıştır. Böylece bürokratizmin mümkün olduğunca törpülenmesi hatta atomizasyonu gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Bu dönemde Süleyman Demirel'in yeğeni Yahya Demirel ile ilgili bazı yolsuzluk iddiaları gündeme gelmiştir. Altan Öymen ve Uğur Mumcu tarafından yürütölen arařtırma¹⁰⁷ neticesinde kamuoyuna “*mobilya yolsuzluğu*”¹⁰⁸ şeklinde yansıyan mevzu, kısa zamanda siyasete sirayet etmiştir.¹⁰⁹ Ecevit, “*mobilya yolsuzluğu*” vesilesiyle hükümeti düşürmeyi amaçlamıştır. 1976 yılı bütçe göröşmeleri esnasında CHP tarafından verilen gensoru ile hükümetin güvenoyu alamaması sağlanmaya çalışılmıştır. CHP'nin beklediğinin aksine Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti güven tazelemiştir. Bu konudaki genel kanı; hükümetin devrilmesi hâlinde yerine alternatifinin bulunmaması ve dolayısıyla Türkiye'nin bunalıma sürökleneceği endişesinden güvenoyu verilmiştir.¹¹⁰ Ancak irtikâp durumu Demirel'in siyasi imajını olumsuz etkilemiştir.¹¹¹

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde partiler arası polarizasyon tırmanışa geçmiştir. Siyasi radikalizmin kademeli bir şekilde katılaşması toplumsal şiddet olaylarına sürat kazandırmıştır. Sol ve sağ gruplar arasındaki makas giderek açılmıştır.¹¹²

Erbakan'ın laiklik dışı olduğu iddia edilen söylemleri ve birtakım ordu atamaları, Silahlı Kuvvetler ile gerilim yaşanmasına yol açmıştır.¹¹³ Bu durum Süleyman Demirel'in çevreden merkeze kayma stratejisinin bir gereği olan orduyla iyi geçinme politikasını nispeten sekteye uğratmıştır.

¹⁰⁶ Uçar, *a.g.e.*, s. 214-218.

¹⁰⁷ Altan Öymen ve Uğur Mumcu, *Mobilya Dosyası*, (Ankara: Anka Yayınları, 1975), s. 21-138.

¹⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler, “1908-1978”*, C. 4, (İstanbul, Tekin Yayınevi, 1978), s. 461.

¹⁰⁹ Çağhan Uyar, *Türk Siyasi Hayatında Mehmet Altan Öymen*, (Eskişehir: T. C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019), s. 27-28.

¹¹⁰ Uçar, *a.g.e.*, s. 234-235; “CHP'nin İçişleri Bakanı Hakkında...”, *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1975, s. 1; “Demirel, Ecevit'i İşpata...”, *Hürriyet*, (9 Eylül 1975), s. 3.

¹¹¹ Arslan, *a.g.e.*, s. 150.

¹¹² Ayfer Genç Yılmaz, “I. Milliyetçi Cephe Hükümeti: Siyasal şiddet ve Devlet”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 2, (Eylöl 2015), s. 221-246; Murat Ağirel, *Sarmal*, (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020), s. 82-83.

¹¹³ İlman ve Dönmez, *a.g.m.*, s. 175-178; Uçar, *a.g.e.*, s. 219.

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978)

1977 Genel Seçimleri’ne doğru yaklaşılırken hükümet ortakları arasındaki gerilim tavan yapmıştır. CGP, MSP’yi “Atatürk düşmanlığıyla” suçlarken AP’yi de MSP’ye taviz vermekle itham etmiştir. CGP ve MHP, her fırsatta münhasıran MSP’den duydukları rahatsızlığı dile getirerek, hükümetten çekilme kartını öne sürmüşlerdir. MSP “kilit” konumunu sürekli kullanmaya çalışmıştır. AP ise olanağını bulduğunda kabine üyesi partileri eritme ve “sırtından atma” girişimlerinde bulunmuştur.¹¹⁴

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti’ndeki çatlaklar koalisyonun dağılmaya yüz tutmasına yol açmıştır. Hükümetin sallantılı vaziyeti, TBMM’nin erken seçim kararı almasına neden olmuştur. Normal şartlar altında Ekim 1977’de düzenlenmesi planlanan genel seçimlerin 5 Haziran 1977 tarihinde icra edilmesine karar verilmiştir.¹¹⁵

4. 1977 Genel Seçimleri ve Ecevit’in Azınlık Hükümeti

1977 Genel Seçimleri, siyasî keşmekeş ortamında gerçekleşmiştir. Kaos atmosferinden ötürü seçimlere katılım %72 bandında kalmıştır.¹¹⁶ 5 Haziran 1977 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerin sonuçlarına göre; CHP %41,4, AP %36,9, MSP %8,5, MHP %6,4, CGP ve DKP %1,9, TBP %0,4 ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) ise %0,1 oranında oy almıştır. Bu sonuçlar neticesinde; CHP 213, AP 189, MSP 24, MHP 16, CGP 3 ve DKP 1 milletvekili ile parlamentoda temsiliyet kazanmıştır. Bağımsızlardan dört kişi Meclis’e girerken, TİP ve TBP vekil çıkarabilecek çoğunluğu sağlayamamıştır.¹¹⁷

TİP’in baraj altında kalması, oylarının CHP’ye kaymasına yol açmıştır. CHP’nin önceki seçimlere nazaran aldığı yüksek oy oranı, sağdaki Milliyetçi Cephe’ye karşı solda da örtük bir cepheleşme olduğunu göstermiştir.¹¹⁸ Soldaki üstü kapalı ittifak siyasetinin alenen gerçekleştirilmemesinin başat

¹¹⁴ Cizre, *a.g.e.*, s. 134-137; Kara, *a.g.e.*, s. 146-155; Turan, *a.g.e.*, C. 5, s. 322-355; Alpay Kabacalı, *1977 Yılında Sağ Basın Ne Dedi*, (İstanbul: Derinlik Yayınları, 1977), s. 27-28; Hikmet Bilâ, *CHP 1919-1999*, (İstanbul: Doğan Kitap, 1999), s. 300-314; Hikmet Bilâ, *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, (Basım yeri belirtilmemiş, Milliyet Yayınları, 1987), s. 395-442; Sadık Albayrak, *Türk Siyasal Hayatında MSP Olayı*, (İstanbul: Araştırma Yayınları, 1989), s. 150-151.

¹¹⁵ “Seçim 5 Haziranda”, *Milliyet*, (6 Nisan 1977), s. 1; “Millet Meclisi Erken Seçim Kararı Aldı”, *Cumhuriyet*, (6 Nisan 1977), s. 1.

¹¹⁶ Bekir Gündoğmuş, *Siyasal Tercihler*, (İstanbul: Düzey Yayınevi, 2014), s. 98.

¹¹⁷ Çağhan Uyar, *a.g.e.*, s. 102; *Resmî Gazete*, S. 15971, (19 Haziran 1977), s. 3-48.

¹¹⁸ Vehbi Ersan, *1970’lerde Türkiye Solu*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), s. 66-67.

sebebi Ecevit'in CHP'yi diğer sol partilerden soyutlamasıdır.¹¹⁹ Zira Ecevit'in izolasyonu ortanın soluyla diğer sol partiler arasına kalın bir çizgi çekmiştir.¹²⁰

Seçimlerde Milliyetçi Cephe partileri ve DKP arasında oy dalgalanması görülmüştür. CGP'nin orduyla gerilimleri önleme misyonu seçimlerde gerilemesine neden olmuştur. MHP, bir önceki seçimlere göre oy oranını iki misline yakın artırmıştır. Buna mukabil parlamentodaki sandalye sayısını beş katına çıkarmıştır. MHP açısından önemli bir başarı sayılabilecek durum yeni dönemin "anahtarını" kısmen değiştirmiştir. MSP'deki ciddi oy düşüşü, seçimlerde dini sembolizasyonun halkı etkilemede güçlü bir amil olmadığını vazedmiştir. MSP ve MHP'nin pozisyonları, kamplaşma atmosferinin irtifa kazanmasını tetiklemiştir.¹²¹

AP ve CHP'nin totalde %78 bandını yakalaması, seçmenin iktidarı çevreye teslim etmedeki tereddüdünün izdüşümüdür. MSP, MHP, DKP ve CGP'nin Meclis'teki düşük temsiliyeti, toplumun idareyi çevreye devretmeye henüz hazır olmadığını delaletidir. Oyların mühim bir kısmının merkezde ve merkeze oynayan partilerde toplanması, çevreden merkeze kayma eğilimi sergileyen Demirel açısından imgesel değer taşımaktadır.

1977 Genel Seçimleri, toplumun istikrar ortamı arzuladığının alametifarikasıdır. Seçim sonrası göstergede CGP, MHP, MSP ve DKP'nin sonuçları, halkın koalisyon ve Milliyetçi Cephe'ye itibar etmediğini ortaya koymuştur.¹²² Devletin çevreden ziyade merkez tarafından yönetilmesinin altını çizen seçimlerde, tek partili ve düzen içerisinde seyreden siyasî iktidara projeksiyon tutmuştur.

CHP, seçimlerde -diğer partilerle mukayese edildiğinde- yüksek bir oy oranına ulaşmıştır. Buna mukabil parlamentodaki en kalabalık grubu oluşturmuştur. Ancak güvenoylamasında başarı elde edebilecek salt çoğunluğu sağlayamamıştır. TBMM'deki yeter sayıya erişememesine rağmen Ecevit, tek parti hükümetinden yana ağırlığını koymuştur.¹²³ Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk de Meclis'teki sandalye sayısını baz alarak hükümet kurma

¹¹⁹ Kurtuluş Kayalı, *Türk Kültür Dünyasından Portreler*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), s. 37.

¹²⁰ Bülent Ecevit, *Ortanın Solu*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Basım tarihi belirtilmemiş), s. 15-76.

¹²¹ Uçar, *a.g.e.*, s. 340-344.

¹²² Aynı yer.

¹²³ "Ecevit: CHP Hükümeti Kurmaya Hazır", *Milliyet*, (7 Haziran 1977), s. 1; "Ecevit: Barıştrıcı ve uzlaştırıcı bir program hazırlıyoruz", *Milliyet*, (26 Haziran 1977), s. 1; "Ecevit: AP ve MHP ile görüşmeyeceğim", *Milliyet*, (16 Haziran 1977), s. 1.

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978)

görevini Ecevit’e tevdi etmiştir.¹²⁴ Milliyetçi Cephe partileri, bu durumu “*vahim Anayasa bunalımı*” şeklinde yorumlamıştır.¹²⁵

Uzun yıllardır tek başına iktidara gelme özlemi taşıyan CHP’nin TBMM’deki mebus sayısına mukabil hükümet kurmakla yetkilendirilmesi, önemli bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.¹²⁶ Nihayetinde Kırkıncı Hükümet, Ecevit başkanlığında meydana getirilmiştir. Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti’nden intikal eden meflûç vaziyetinin hızlıca restorasyonu, asayişin temini ve ekonomiden sosyal hayata; sağlıktan kültürel faaliyetlere kadar geniş bir yelpazede gönenç bir atmosfer yaratılacağı vaatleri verilmiştir. 28 Haziran 1977 tarihinde işbaşı yapan İkinci Ecevit Hükümeti, toplumun tamamını kucaklama savını öne sürmüştür.¹²⁷ Hükümet programının okunduğu sırada AP, MHP ve MSP’li milletvekilleri Genel Kurul’dan ayrılmıştır.¹²⁸

Kırkıncı Hükümet döneminde Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin bürokratizasyon faaliyetleri sekteye uğratılmıştır.¹²⁹ CHP devlet kademelerindeki merkezi bürokrasinin muhafazasını sağlamak ve negatif bürokratik siyasete maruz kalmamak amacıyla kadrolaşmalara karşı hamle yapmıştır.

İkinci Ecevit Hükümeti, parlamentodaki mutlak çoğunluğu sağlayamadığı için tek partili azınlık hükümeti şeklinde faaliyet göstermiştir. Ecevit’in milletvekilleriyle toplantılarına karşın 3 Temmuz 1977 tarihindeki güvenoylamasında başarılı olamamıştır. Kırkıncı Hükümet, TBMM’de 217 oya karşın 229 red ve 2 çekimser oy almıştır. CHP’nin 213 milletvekili bulunmasına rağmen 217 oy alması, hükümetin Meclis içerisinde CHP harici bazı kesimlerce desteklediğine işaret etmektedir. TBMM’deki güvenoylaması, Ecevit’in azınlık hükümetini sonlandırmıştır. Ayrıca koalisjonsuz bir kabine kurulamayacağını ortaya koymuştur.¹³⁰

¹²⁴ “Ecevit Görev Aldı Temaslara Başladı”, *Milliyet*, (15 Haziran 1977), s. 1.

¹²⁵ “Ecevit Hükümeti Kurdu Korutürk Onayladı”, *Milliyet*, (22 Haziran 1977), s. 1.

¹²⁶ Mustafa Çolak, *Bülent Ecevit, “Karaoğlan”*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), s. 179-180.

¹²⁷ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, “5. Dönem, 8. Birleşim”, C. 1, (28 Haziran 1977), s. 28-45.

¹²⁸ “Ecevit: Görüşmelere katılmayanların, güven oylamasına da katılmamaları normaldir”, *Milliyet*, (2 Temmuz 1977), s. 7.

¹²⁹ Soner Dursun, “Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1977)”, 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. 7, S. 20, (Yaz 2018), s. 436.

¹³⁰ Çağhan Uyar, *a.g.e.*, s. 102-117.

5. İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti

Süleyman Demirel, parlamentoda CHP'den sonra en büyük çoğunluğu sağlayan siyasî partinin lideridir. Ecevit Hükümeti'nin güvenoylamasında başarı sağlayamayacağı öngörüsüyle¹³¹ seçimlerden hemen sonra koalisyon kurma girişimlerine başlamıştır. 30 Haziran 1977 tarihinde Demirel, Erbakan ve Türkeş aralarında anlaşarak üçlü koalisyon kurmayı planladıklarını kamuoyuna duyurmuşlardır.¹³²

Korutürk, Kırkınıc Hükümet'in düşmesi üzerinde yeni kabineyi oluşturma görevini Demirel'e vermiştir.¹³³ Bu esnada AP ile CHP'nin koalisyonu gündeme gelmiştir. Türkiye'nin siyasal tansiyonunun yüksek olması ve polarizasyonun aşındırılması için en etkili yöntemin AP ile CHP'nin ortak kabinede yer alması olarak görülmüştür. Ordunun da AP-CHP ortaklığı hususunda ısrarcı olmasına karşın Demirel kanadınca kesin bir dille reddedilmiştir.¹³⁴ Demirel'in AP-CHP koalisyonunu keskin geri çevirmesine rağmen Ecevit ılımlı yaklaşmıştır.¹³⁵

Demirel, yeni hükümeti kurmak üzere çalışmalarını sürdürdüğü sırada koalisyonun adını koyma sorunsalı gündemde yer edinmiştir. Bu hususta Erbakan "MSP'nin temsil ettiği millî görüş ile AP'nin temsil ettiği liberal görüş arasında yapılmış bir koalisyon hükümeti demektir. Bu sebepten dolayı (...) yeni bir MC hükümeti değildir (...) Millî görüş-liberal görüş koalisyonudur. Buna isterseniz (ML, MLK) kısa adını koyabilirsiniz" görüşünü paylaşmıştır.¹³⁶ Ancak kuvvetle muhtemel MHP'nin şerhiyle Erbakan'ın önerisi gerçekleşmemiştir. Hakeza dönemin basınında da yeni kurulacak ortaklık "İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti" nitelendirmesiyle geçmiştir.

AP, MSP ve MHP, 1975-1977 döneminde koalisyonda bulunduğu için hükümet kurma aşaması uzun bir devreye yayılmamıştır. Kırk Birinci Hükümet Demirel'in başkanlığında 21 Temmuz 1977 tarihinde kurulmuştur.¹³⁷ Beşinci Demirel Hükümeti ya da İkinci Milliyetçi Cephe

¹³¹ "Demirel: 3-4 gün sonra işgale son verilecek", *Milliyet*, (29 Haziran 1977), s. 1.

¹³² "MC'nin üç lideri: Çoğunluğa dayalı hükümet kurulabilir", *Milliyet*, (1 Temmuz 1977), s. 1-7.

¹³³ "Sıra Demirel'de", *Milliyet*, 5 Temmuz 1977, s. 1; Hükümet kurma görevi Demirel'e verildi", *Cumhuriyet*, (5 Temmuz 1977), s. 1.

¹³⁴ Tanel Demirel, *Adalet Partisi.*, s. 77.

¹³⁵ "Ecevit: AP-CHP önerimiz geçerliliğini sürdürecektir", *Milliyet*, (10 Temmuz 1977), s. 1.

¹³⁶ "MSP'nin tutumu açıklandı", *Milliyet*, (6 Temmuz 1977), s. 7.

¹³⁷ *Dünden Bugüne Başbakanlık, "1920-2004"*, (Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2004), s. 52-53.

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978)

Hükümeti şeklinde de nitelendirilen koalisyonun diğer ortakları olan Erbakan ile Türkeş, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcılığı görevini üstlenmiştir. Kabinenin diğer üyeleri, makamları ve partileri de şöyledir;

- Devlet Bakanlığı: Sadi Somuncuoğlu (MHP), Süleyman Arif Emre (MSP), Ali Şevki Erek (AP), Ekrem Ceyhun (AP), Seyfi Öztürk (AP);¹³⁸
- Gençlik ve Spor Bakanlığı: Önel Şakar (AP), Ali Şevki Erek (AP);¹³⁹
- Gümrük ve Tekel Bakanlığı: Gün Sazak (MHP);
- Adalet Bakanlığı: Necmettin Cevheri (AP);
- Milli Savunma Bakanlığı: Sadettin Bilgiç (AP), Turhan Kapanlı (AP);¹⁴⁰
- İçişleri Bakanlığı: Korkut Özal (MSP);
- Dışişleri Bakanlığı: İhsan Sabri Çağlayangil (AP);
- Maliye Bakanlığı: Nevzat Cihat Bilgehan (AP);
- Milli Eğitim Bakanlığı: Nahit Mentеше (AP);
- İmar ve İskân Bakanlığı: Recai Kutan (MSP);
- Bayındırlık Bakanlığı: Mehmet Selahattin Kılıç (AP);
- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı: Cengiz Gökçek (MHP);
- Ulaştırma Bakanlığı: Yılmaz Ergenekon (AP);
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı: Fehim Adak (MSP);
- Köyİşleri ve Kooperatifler Bakanı: Turgut Yücel (AP);
- Çalışma Bakanlığı: Fehmi Cumalıoğlu (MSP);
- Sosyal Güvenlik Bakanlığı: Turhan Kapanlı (AP), Mehmet İlhami Ertem (AP);¹⁴¹
- Ticaret Bakanlığı: Ağâh Oktay Güner (MHP);
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı: Oğuzhan Asiltürk (MSP);
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: Kamran İnan (AP);

¹³⁸ Ali Şevki Erek, Devlet Bakanlığı görevini 21 Temmuz 1977 ile 1 Kasım 1977 tarihleri arasında yürütmüştür. Ekrem Ceyhun ise Devlet Bakanlığı vazifesini 11 Kasım 1977 ile 5 Ocak 1978 tarihine kadar yapmıştır. Bkz: Sanal, *Demirel Hükümetleri*, s. 329-356.

¹³⁹ Gençlik ve Spor Bakanlığı makamına önce Önel Şakar getirilmiştir. 21 Temmuz 1977 tarihinde işbaşı yapan Şakar, 14 Ekim 1977 günü görevinden ayrılmıştır. 1 Kasım 1977 tarihinde Ali Şevki Erek, Gençlik ve Spor Bakanı olmuştur. Erek, 5 Ocak 1978 tarihine dek makamda kalmıştır. Bkz: Sanal, *Demirel Hükümetleri*, s. 329-356.

¹⁴⁰ Sadettin Bilgiç 21 Temmuz 1977 ile 18 Ekim 1977 tarihleri arasında Milli Savunma Bakanlığı yapmıştır. 1 Kasım 1977’de yerine geçen Turhan Kapanlı, 5 Ocak 1978’e kadar bakanlık koltuğunda oturmuştur. Bkz: Sanal, *Demirel Hükümetleri*, s. 329-356.

¹⁴¹ Turhan Kapanlı 21 Temmuz 1977’den 28 Ekim 1977 tarihine dek sosyal güvenlik bakanlığı makamında bulunmuştur. Kapanlı’nın ardından Mehmet İlhami Ertem, bakanlığa getirilmiştir. Ertem 12 Kasım 1977’den 5 Ocak 1978’e kadar Sosyal Güvenlik Bakanlığı yapmıştır. Bkz: Sanal, *Demirel Hükümetleri*, s. 329-356.

- Kültür Bakanlığı: Avni Akyol (AP);
- Turizm ve Tanıtma Bakanlığı: İskender Cenap Ege (AP);
- Orman Bakanlığı: Sabahattin Avcı (MSP).¹⁴²

Kabinedeki dağılım göz önünde bulundurulduğunda MSP'nin elde ettiği bakanlık miktarının AP'nin neredeyse yarısına tekabül ettiği dikkati çekmektedir. Parlamentodaki sandalye sayısı ile endekslendiğinde MSP'nin sekiz kata yakın AP'nin gerisinde olduğu aşıkardır. MSP'ye önemli bir taviz tanınmıştır. AP'den kotarılan ödünler, muhtemelen MSP'nin CHP ile hükümet kurmaya yanaşmamasından kaynaklanmıştır. Merkeze oynamasının gereğince Demirel, CHP'yi merkezin periferisinde konuşlandırmak ve iktidara gelebilmek amacıyla MSP'ye stratejik öneme haiz bazı bakanlıkları da mkfat olarak sunmuştur. MHP'nin milletvekili niceliğine mukabil elde ettiği bakanlık mevki üçte ikiden üçte bire gerilemiştir. Ancak oranlamalar diğer ortaklarla karşılaştırıldığında MHP'nin kazanımlarının güçlülüğü görülmektedir. Toplumsal şiddet olaylarında MHP'nin belirleyici ve etken pozisyonu, koltuğunu sağlamlaştırmıştır. MSP'nin edindiği ivazlara rağmen fiiliyatta til kalması, ortaklarına karşı söz geçirememesi mevzbahis olmuştur. Başka bir ifadeyle, MSP'nin defacto yerine etkisiz eleman durumuna gelmesi vuku bulmuştur. Koalisyon içi çatlaklara da sebebiyet veren atmosfer¹⁴³ "anahtarlığın" MHP'ye geçtiğinin delaletidir.

İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin koalisyon protokolü ve hükümet programında, seçimlerin hiçbir siyasî partinin tek başına iktidarına izin vermemesi dolayısıyla demokratik mekanizmalara işlerlik kazandırmak adına ortaklığın teşkil edildiği belirtilmiştir. Geçici bir hükümetten ziyade İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin devre sonuna kadar iş başında kalacağı vurgulanmıştır. Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminden bariz izler ihtiva eden protokol ve programda; komünizm karşıtlığı, asayişin sağlanması, ekonomi, sosyal politikalar ve manevi değerler üzerinde durulmuştur.¹⁴⁴

Yeni hkmetin işbaşı yapmasıyla en önemli mevzulardan birisi Meclis Başkanlığı seçimleri olmuştur. TBMM'deki siyasî partilerinin hiçbirisinin Meclis Başkanı çıkarabilecek çoğunluğu sağlayamaması hasebiyle seçim turları sürekli devam etmiştir. CHP, parlamentodaki sandalyelerin

¹⁴² Sanal, *Demirel Hükümetleri*, s. 329-356.

¹⁴³ Arpacı, *a.g.e.*, s. 250-251.

¹⁴⁴ Neziroğlu ve Yılmaz, *a.g.e.*, s. 1323-1626.

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978)

çoğunluğunu barındırması nedeniyle meclis başkanlığı makamını kendisine “layık” görmüştür. Milliyetçi Cephe partileri ise totalde kalabalığı teşkil ettiği için Meclis Başkanlığı koltuğunu bizatihi kazanılmış hak olarak yorumlamıştır. Kabine üyesi partiler, bu noktada kendi içlerinde de problemlerle karşılaşmışlardır. AP, MSP ve MHP ayrı adaylar çıkarmışlar yahut farklı namzetleri desteklemiştir.¹⁴⁵ Meclis Başkanlığı intihabında tutarlı strateji izlemekten epey uzak irtisam sezdirenen İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin uzlaşya varabildiği yegâne husus CHP’li bir başkan istememeleridir.¹⁴⁶ Başkanlık seçimleri için turların sonuç vermeden sürmesi üzerine CHP Grup Başkanvekilleri Altan Öymen¹⁴⁷ ve Hayrettin Uysal¹⁴⁸ “Meclis Başkanlık Divanı tam teşekkül edemedi, çalışır hale gelememektedir; hatta, her yaptığı işlem tartışma konusu olmaktadır. Bunun çaresi, biran önce bu Meclis Başkanvekilleri ve Divan Üyelikleri seçimlerinin yapılmasıdır”¹⁴⁹ değerlendirmesini paylaşmışlardır. Çözümlemeyen Meclis Başkanlığı makamı sorunsal için AP, CHP’ye ikişer yıllık dönüşümlü başkanlık teklifinde bulunmuştur.¹⁵⁰ CHP, ise “rotasyon önerisi iki yıl sonrası için Millet Meclisi’ne ipotek anlamına gelir”¹⁵¹ düşüncesiyle reddetmiştir. Siyasî partiler turlar sırasında zaman zaman adaylarında değişikliğe gitmişlerdir. CHP sorunsala çare üretmek amacıyla birkaç tane aday ismi öne çıkarmıştır. TBMM’deki diğer siyasî partilerle kendi adaylarını müzakere eden CHP, nihayetinde Cahit Karakaş ismi üzerinde uzlaşya sağlamıştır. Böylece CHP’li Cahit Karakaş, AP ve MHP’nin de oylarıyla Meclis Başkanı seçilmiştir.¹⁵²

İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde başladığı bürokratizasyon faaliyetlerine devam etmiştir. Ecevit’in azınlık hükümetiyle akamete uğratma girişimlerine karşın İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti periyodunda dikkat çekecek derecede kadrolaşma görülmüştür. Bürokratizasyon çalışmaları, zamanla koalisyon ortakları arasında yarışa dönüşmüştür. Bu durum üçlü koalisyonda münakaşalara neden olmuştur.¹⁵³

¹⁴⁵ “Aday Yoklamaları Bugün Yapılıyor”, *Cumhuriyet*, (6 Kasım 1977), s. 1.

¹⁴⁶ “Buldanlı: AP şemsiyesi çekilirse MHP kalmaz”, *Milliyet*, (6 Ekim 1977), s. 1.

¹⁴⁷ Altan Öymen ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Çağhan Uyar, *a.g.e.*, s. 1-199.

¹⁴⁸ Hayrettin Uysal ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Menderes Çınar, *a.g.e.*, s. 2104-2105.

¹⁴⁹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, “5. Dönem, 71. Birleşim”, C. 1, (30 Kasım 1977), s. 428.

¹⁵⁰ “4 Parti Meclis Başkanlığı İçin Bugün Karar Verecek”, *Milliyet*, (8 Kasım 1977), s. 1-12.

¹⁵¹ “Meclis Başkanı için yapılan toplantıda yine sonuç yok”, *Cumhuriyet*, (9 Kasım 1977), s. 1.

¹⁵² Çağhan Uyar, *a.g.e.*, s. 104-105.

¹⁵³ İlman ve Dönmez, *a.g.m.*, s. 187-188; Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), s. 284.

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nden bakiye toplumsal şiddet olayları, asayiş sorunları, ekonomik sıkıntılar, orduyla gerilimler İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde de devam etmiştir. Koalisyon ortağı partilerin birbirlerini eritme girişimleri, hükümeti olumsuz etkilemiştir.¹⁵⁴

11 Aralık 1977 tarihinde yerel seçimler gerçekleştirilmiştir. Ecevit'in yerel seçim sürecini genel seçim havasında geçirmesi, hükümete yönelik eleştirilerini sıralaması ve hükümetin devrileceğini belirtmesi CHP'yi birinci parti çıkarmıştır. CHP'nin yerel seçimlerdeki başarısı İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti ortakları arasında huzursuzluğa yol açmıştır. Seçimlerden sonra Ecevit'in eleştirilerine devam etmesi, İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'ni sona doğru yaklaştırmıştır.¹⁵⁵

Ecevit'in makul söylemlerine binaen iş dünyasının da içerisinde bulunduğu geniş bir çevrenin desteğini almaya başlamıştır. Bu noktada CHP ile AP koalisyonu tekrar gündeme gelmiştir. AP içerisinde bir kanadın da müzaheretıyla CHP ve AP arasında hükümet kurulması kamuoyunda beklenti halini almıştır. Muhtemel CHP ile AP koalisyonuna ilişkin Demirel "CHP ile koalisyon kurmamız mümkün değildir. Misyonumuz buna manidir. Bunun bize bir faydası yoktur. AP'nin misyonu CHP'nin karşısında olmaktır. O nedenle biz CHP ile ortaklık kurmayız"¹⁵⁶ beyanatını vermiştir.¹⁵⁷

Kamuoyunun beklentilerine karşın Demirel'in kapıları kapatması, partisinde çatlağa yol açmıştır. Ecevit'in meydana getirdiği kamuoyunun da itici gücüyle AP'den on bir milletvekili istifa etmiştir. AP'den ayrılan milletvekilleri, Ecevit'i destekleme kararı almıştır.¹⁵⁸ Bunun üzerine TBMM'ye İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti ile ilgili bir gensoru verilmiştir.¹⁵⁹ CHP adına Altan Öymen ve Hayrettin Uysal tarafından verilen gensoru önergesinde İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin "içte ve dışta güvenliği sağlayamadığı, cephecilik anlayışıyla ulusal birliğimizi zedelediği, Türkiye'nin gelişmesini engellediği, halk çoğunluğunu yoksulluğa sürüklediği ve Türkiye Cumhuriyeti Devletini Anayasanın belirlediği kurallardan ve çerçeveden

¹⁵⁴ a.g.m., s. 185-192; Fuat Uçar, "Türk Siyasal Hayatında İktidarların Dil ve Sanat Politikalarına Bir Örnek: Milliyetçi Cephe Hükümeti Dönemi", *Asya Studies*, (Winter 2017), s. 18.

¹⁵⁵ Kaan Gaytancıoğlu, *Politik Liderlik ve Bülent Ecevit*, (Edirne: Paradigma Akademi Yayınları, 2014), s. 192-193.

¹⁵⁶ "Aygün: CHP ile hükümet daha uyumlu ve ciddi olur", *Milliyet*, (11 Kasım 1977), s. 9.

¹⁵⁷ Gaytancıoğlu, a.g.e., s. 193-194.

¹⁵⁸ Ünal Yaltrık, *Onbirler Olayı*, (İstanbul: İleri Yayınları, 2005), s. 130-158.

¹⁵⁹ Orhan Koloğlu, *Kim Bu Ecevit*, (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2001), s. 509-546.

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978)

*uzaklaştırmaya çalıştığı*¹⁶⁰ ibaresi yer almıştır. TBMM’deki güvenoylaması neticesinde İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti düşmüştür. İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, Cumhuriyet tarihinde gensoru ile devrilen ilk hükümettir. Bu bağlamda Demirel de gensoruyla düşürülen ilk başbakandır.¹⁶¹ İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, 5 Ocak 1978 tarihinde sonlanmıştır.¹⁶² Böylece Türk siyasî hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri dönemi kapanmıştır.

Kurtuluş Kayalı, Ecevit ile ilgili *“aktif siyaset hayatı DP tahakkümüne karşı mücadeleyle, deyim yerindeyse demokrasi mücadelesiyle başlamış ve (...) aynı doğrultuda sürmektedir (...) Ecevit tipik bir 1950’li yıllar CHP’lisidir”*¹⁶³ vecizini paylaşmaktadır. Ecevit’in politik kariyerinin demokrasi savaşıyla şekillendiği göz önünde bulundurulduğunda, parlamentoda çoğunluğu teşkil eden bir partinin her iki Milliyetçi Cephe Hükümeti’ni düşürmeye çalışması doğal bir refleksivite olarak temayüz etmiştir.

SONUÇ

Türk demokrasisi kendine özgü dinamikler etrafında şekillenmiştir. Modern siyasetin oluşumu ve kurumsallaşması, merkez sol ve merkez sağ eksenlerini yaratmıştır. Otoriterizm-demokrasi çelişkisini içerisinde barındırarak vücut bulan Türk demokrasisi, merkez sol ve merkez sağın karakteristiğini her daim taşıyarak ilerlemiştir.

Demokrasi kültürünün tam yerleşmemesi, siyasal problemler, rejim sorunsalı, istikrarsızlık atmosferi, iktisadî bunalımlar gibi etmenler Türk siyaseti üzerinde kamplaşma ortamı tetiklemiştir. Tarihsel süreç içerisinde Türk demokrasisinin özyapısal formuna münderiç çeşitli kutuplaşma hareketleri gözlemlenmiştir. Politikadaki patronaj sebebiyle ortaya çıkan siyasal statükoculuk polarizasyonu meydana getiren temel faktörlerdendir. Esasen ittifak stratejisine işaret eden durum, muhafazakâr bir hüviyet de kazanmıştır. Enikonu siyasî hamilik pozisyonuna evrilen çatışma ve gerilimler Türk demokrasisinin 1970’li yıllarında Milliyetçi Cephe Hükümetleri şeklinde billurlaşmıştır.

Milliyetçi Cephe Hükümetleri, merkez sağın hamurundaki çeşitli renklerinin karışımından meydana gelmiştir. Süleyman Demirel başkanlığında kurulan

¹⁶⁰ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, “5. Dönem, 81. Birleşim”, C. 1, (22 Aralık 1977), s. 570-571; Mesut Aydın, *Gensoru*, (Ankara: Orient Yayınları, 2010), s. 226.

¹⁶¹ Çağhan Uyar, *a.g.e.*, s. 105-106.

¹⁶² Sanal, *Demirel Hükümetleri*, s. 12-15.

¹⁶³ Kayalı, *Türk Kültür Dünyasından Portreler*, s. 36.

hükümetler; Türkçülük, Milliyetçilik ve Muhafazakârlık biçiminde tecessüm eden tonlamaların giriftliğini nakşetmiştir. Homojenlikten uzak bir manzara sergileyen Milliyetçi Cephe Hükümetleri, demokratik mekanizmaların anafora sürüklenmesini engellemiştir. Ancak merkez sağın renk dağılımındaki çeşitlilik kutuplaşmaya ivme kazandırmıştır.

Türk demokrasi tarihinin iki buçuk yıla yakın bir devresini kapsayan Milliyetçi Cephe Hükümetleri, uzun uğraşlar neticesinde kurulmuştur. Hükümet teşkili sancılı bir şekilde gerçekleşmiştir. Aynı devrede kabinenin oluşturulmasının sürüncemede kalması, demokrasinin işlemlerini sekteye uğratmıştır. Geçici hükümetlerle idare edilen sistem; yasama, yürütme ve denetim gibi birtakım yükümlülüklerini yerine getirememiştir. Milliyetçi Cephe Hükümetleri, bazı bunalımlara sebebiyet verdiyse de siyasî düzenin rahatlığını asgariye indirgemmiştir.

Otuz Dokuzuncu ve Kırk Birinci Hükümet'ten müteşekkil Milliyetçi Cephe Hükümetleri ortakları geçimsiz bir tutum izlemiştir. Kabine üyesi partiler, uzlaşma kültüründen ziyade çatışma meyilli olmuştur. Milliyetçi Cephe'deki politik voltaj yüksekliği, ortakları kör döğüşüne kanalize etmiştir. Hükümetin kendi iç sorunlarıyla uğraşmak durumunda kalması, neredeyse statik bir seyir izlemesine yol açmıştır. Demokratik mekanizmaları da durağanlığa sevk eden ortam, zayıf, kırılgan ve istikrarsız bir hükümet modeli portresi çizmiştir.

Milliyetçi Cephe Hükümetleri ahenkli bir tipolojiyi yansıtmaması, siyasî çatışma ve kaosun kilometre taşlarını döşemiştir. Nihayetinde sadece kendi aralarında değil, parlamentodaki diğer siyasî partilerle de gerilim halinde olmuşlardır.

1975-1978 devresini ihtiva eden Milliyetçi Cephe Hükümetleri'nde siyasî polarizasyonun ağır basması söz konusudur. Milliyetçi Cephe Hükümetleri, ittifak şablonuyla görüntü vermesine karşın kabine ve meclis bünyesindeki gerilimler göz önünde bulundurulduğunda daha çok kamplaşma modeli sergilediği dikkati çekmektedir. Binaenaleyh hükümetlerin hassas bir denge üzerine bina edilmesi kutuplaşmanın ayrıca delaletidir.

CHP, 1973 ve 1977 senelerinde düzenlenen genel seçimlerde birinci parti çıkmıştır. Buna mukabil parlamentodaki çoğunluğu meydana getirmiştir. Her iki genel seçimde de CHP'nin ekseriyeti elinde tutmasına karşın Milliyetçi Cephe ortakları, millî iradeyi geri plana atarak, CHP'yi saf dışı bırakmaya çalışmıştır. Esasen merkeze oynama ve merkezi çevreye itme projesini

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978)

sacayağını oluşturduğu izlenimini uyandıran durum, kutuplaşmayı da artırmıştır. Seçim sonuçları ve meclisteki milletvekili aritmetiğini göz ardı eden Milliyetçi Cephe, CHP’ye manevra sahası bırakmamaya çaba harcamıştır. Doğru orantılı olarak ulus iradesinin Türkiye Büyük Millet Meclisi ve ülke yönetimine tam anlamıyla tecellisini önlemiştir. Buradan hareketle Milliyetçi Cephe birlikteliği siyasî otoriterizm örneği sergilemiştir.

Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti müddetince öne çıkan gelişmeler; ekonomik sorunlar, toplumsal şiddet olayları, bazı yolsuzluk iddiaları, hizipleşmeler, bürokrasi, ordu ve siyasetle yaşanan cereyanlar olmuştur.

Milliyetçi Cephe Hükümetleri, Türkiye’de merkez sağ damarın ananevisine rölatif ve içkin hareket etmiştir. Türk siyasetinde merkez çevre ilişkilerinin merkezden çevreye ve çevreden merkeze kayma eğilimi sergilediği bir döneme denk gelen Milliyetçi Cephe Hükümetleri, demokrasinin kırılma yaşadığı safhada iş başı yapmıştır. Merkez ile çevrenin yer değiştirmesine mukabil; merkezin çevreyi karar alıcı mekanizmalar için henüz hazır görmemesi, çevrenin merkeze gelmekteki ısrarcı tutumu ve halkın iktidarı çevrenin temsilcilerine devretmedeki çekinceli tavrı çatışması vuku bulmuştur. Bütün bu gerilimlerin sancısını ise Milliyetçi Cephe Hükümetleri çekmiştir.

Sonuç olarak; siyasal modernleşmenin ürettiği köklü geleneklerin Türk demokrasisinin 1970’li yıllarında Milliyetçi Cephe Hükümetleri şeklinde kristalizasyonu gözlemlenmiştir. Türk demokrasisinin özüne mahsus dinamiklerine mündemiç Milliyetçi Cephe Hükümetleri, siyasal modernleşme açısından önemli bir vetireyi serdetmiştir.

KAYNAKÇA

1. Resmi Yayınlar

Dünden Bugüne Başbakanlık, “1920-2004”, (Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2004).

Millet Meclisi Tutanak Dergisi.

Resmi Gazete.

2. Kitaplar

Ağırbaş, Ali Murat, *Milli Görüş Siyaseti, “Milli Nizam Partisi’nden Fazilet Partisi’ne”, (İstanbul: Kopernik Kitap, 2019).*

Ağirel, Murat, *Sarmal*, (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020).

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye, "1945-1980"*, Çeviren: Ahmet Fethi, (İstanbul: Hil Yayınları, 2015).

Ahmad, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çeviren: Fatmagül Berktaş (Baltalı), (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016).

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çeviren: Yavuz Alogan, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012).

Akşin, Sina, *31 Mart Olayı*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2015).

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2017).

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015).

Akşin, Sina (Ed.), *Türkiye Tarihi, "Çağdaş Türkiye 1908-1980"*, C. 4, (İzmir: Cem Yayınevi, 2018).

Akyol, Taha, *Onlar da Kahramandı, "Güce Boyun Eğmediler"*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2020).

Albayrak, Mustafa, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2010).

Albayrak, Sadık, *Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı*, (İstanbul: Araştırma Yayınları, 1989).

Altuğ, Kurtul, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, (İstanbul: Koza Yayınları, 1976).

Arpacı, Işıl, *Türk Siyasetinde Erbakan*, (İstanbul: Kopernik Kitap, 2017).

Arslan, Murat, *Süleyman Demirel*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019).

Aydın, Mesut, *Gensoru*, (Ankara: Orient Yayınları, 2010).

Aydın, Suavi ve Taşkın, Yüksel, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018).

Bardakçı, Murat, *Yıkılış ve Kuruluş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Belgeleri"*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018).

Bilâ, Hikmet, *CHP 1919-1999*, (İstanbul: Doğan Kitap, 1999).

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978)

Bilâ, Hikmet, *CHP Tarihi, “1919-1979”*, Ankara: Doruk Matbaacılık Sanayi, 1979).

Bilâ, Hikmet, *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, (Basım yeri belirtilmemiş, Milliyet Yayınları, 1987).

Bilbilik, Erol, *Öncesi Sonrasıyla 9 Mart-12 Mart Süreci*, (İstanbul: -Profil Yayıncılık, 2013).

Bora, Tanıl, *Türk Sağının Üç Hâli, “Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık”*, (İstanbul: Birikim Kitapları, 2018).

Burns, Emile, *Marksizm Nedir?*, Çeviri: Mehmet Dikmen, (İstanbul: Yordam Kitap, 2015).

Cem, İsmail, *Siyaset Yazıları, “1975-1980 Türkiyesi”*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011).

Cizre, Ümit, *AP-Ordu İlişkileri, “Bir İkilemin Anatomisi”*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002).

Çavdar, Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, “1950’den Günümüze”*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2013).

Çolak, Mustafa, *Bülent Ecevit, “Karaoğlan”*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016).

Çınar, Menderes, *Türk Parlamento Tarihi, “TBMM XIII. Dönem (1965-1969)”*, C. 4, (Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, basım tarihi belirtilmemiş).

Çınar, Ömer, *Türk Siyasi Hayatında Milli Nizam Partisi*, (Ankara: Kitap Dostu Yayınları, 2016).

Çiçek, Atıl Cem, *Milliyetçilik Bayrağını Sosyalistler Taşır!*, *“Türk Siyasal Yaşamında Yön Dergisi (1961-1967)”*, (İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2016).

Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis’te Muhalefet, “İkinci Grup”*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003).

Demirel, Tanel, *Adalet Partisi, “İdeoloji ve Politika”*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017).

Duman, Doğan, *Demokrasi Sürecinde Türkiye’de İslamcılık*, (İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 1997).

Ecevit, Bülent, *Bu Düzen Değişmelidir*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009).

Ecevit, Bülent, *Ortanın Solu*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Basım tarihi belirtilmemiş).

Ergin, Muharrem, *Milliyetçiler Korkmayınız Birleşiniz*, (Ankara: Ekonomik ve Sosyal Yayınlar A. Ş., 1976).

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti, "Tarihi ve İdeolojisi"*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.

Ersan, Vehbi, *1970'lerde Türkiye Solu*, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2014).

Gaytancıoğlu, Kaan, *Politik Liderlik ve Bülent Ecevit*, (Edirne: Paradigma Akademi Yayınları, 2014).

Gezici, Aytekin, *Bir Karaoğlan Masalı Bülent Ecevit*, (İstanbul: Akis Kitap, 2006).

Gezici, Aytekin, *İslamköy'den Türban Karşıtlığına Süleyman Demirel*, (İstanbul: Akis Kitap, 2006).

Gündoğmuş, Bekir, *Siyasal Tercihler*, (İstanbul: Düzey Yayınevi, 2014).

İnalçık, Halil, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2017).

İnalçık, Halil, *Osmanlı ve Modern Türkiye*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017).

İnalçık, Halil ve Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat, "Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu"*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017).

Kahraman, Hasan Bülent, *AKP ve Türk Sağı*, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2009).

Kahraman, Hasan Bülent, *Sosyal Demokrasi Türkiye ve Partileri*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1993).

Kahraman, Hasan Bülent, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi, "Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar"*, C. 1, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010).

Kara, Muzaffer Ayhan, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, (Ankara: BigBang Yayınları, 2015).

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978)

Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi, “Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller”*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010).

Kayalı, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset, “27 Mayıs-12 Mart”*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018).

Kayalı, Kurtuluş, *Türk Kültür Dünyasından Portreler*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018).

Kaynar, Mete Kaan, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016).

Kızılkaya, Ahmet, *Atatürkçü Milliyetçiliğin İki Yüzü Kadro ve Ülkü, “Devrim İdeolojisinin Rakip Müellifleri”*, (İstanbul: Vadi Yayınları, 2020).

Kili, Suna, *1960-75 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi’nde Gelişmeler*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976).

Koloğlu, Orhan, *Kim Bu Ecevit*, (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2001).

Komsuoğlu, Ayşegül, *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, (İstanbul: Bengi Yayınları, 2008).

Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye, “2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı”*, (Remzi Kitabevi, Basım yeri ve basım tarihi belirtilmemiş).

Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler, “1908-1978”*, C. 4, (İstanbul, Tekin Yayınevi, 1978).

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çeviri: Boğaç Babür Tuna, (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2013).

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, “1895-1908”*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017).

Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, Derleyenler: Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017).

Mardin, Şerif, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993).

Mardin, Şerif, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, Derleyenler: Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017).

Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çevirenler: Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan ve İrfan Erdoğan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996).

- Mert, Nuray, *Hep Muhalif Olmak*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).
- Mert, Nuray, *İslâm ve Demokrasi, "Bir Kurt Masalı"*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998).
- Mert, Nuray, *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, (İstanbul: Selis Kitaplar, 2007).
- Mütercimler, Erol, *Komplo Teorileri, "Aynanın Ardında Kalan Gerçekler"*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016).
- Neziroğlu, İrfan ve Yılmaz, Tuncer, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, C. 2*, (Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, 2015).
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2018).
- Ortaylı, İlber ve Küçükkaya, İsmail, *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı, "1923-2023"*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014).
- Örs, H. Birsen, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016).
- Öymen, Altan ve Mumcu, Uğur, *Mobilya Dosyası*, (Ankara: Anka Yayınları, 1975).
- Sanal, Türker, *Demirel Hükümetleri*, (Ankara: Sim Matbaacılık, 2000).
- Sanal, Türker, *Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti*, (Ankara: Sim Matbaacılık, 1995).
- Sanal, Türker, *Türkiye'nin Hükümetleri*, (Ankara: Sim Matbaacılık, 1997).
- Sarı, Eren, *Çoban Sülü*, (Antalya: Net Medya Yayıncılık, 2016).
- Shaw, Stanford J. ve Kural Shaw, Ezel, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, "Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975"*, C. 2, Çeviren: Mehmet Harmancı, (İstanbul: E Yayınları, 2010).
- Somel, Ali, *Devletçilik ve Planlama Tartışmalarına Damga Vuran Forum Dergisi*, (İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2010).
- Şahin, Remzi, *Ecevit ve Çevresi*, (Ankara: Hitit Ajans Doğuş Matbaası, 1974).

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978)

Şener, Mustafa, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP*, (İstanbul: Yordam Kitap, 2010).

Tanör, Bülent, *Anayasal Gelişme Tezleri*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018).

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017).

Tanör, Bülent, *Türkiye’de Kongre İktidarları, “1918-1920”*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002).

Teazıs, Christos, *İkincilerin Cumhuriyeti, “Adalet ve Kalkınma Partisi”*, (İstanbul: Mızrak Yayınları, 2010).

Toprak, Zafer, *Türkiye’de Milli İktisat, “1908-1918”*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2017).

Tosun, Tanju, *Türk Parti Sisteminde Merkez-Sağ ve Merkez-Solda Parçalanma*, (İstanbul: Boyut Yayınları, 1999).

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’nin Siyasî Hayatında Batılulaşma Hareketleri*, (İstanbul: Yedigün Matbaası, 1960).

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması, “1923-1931”*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1981).

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, “İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direniş”, C. 1*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2008).

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, “Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)”, C. 3/1*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2013).

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, “Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)”, C. 5*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2002).

Uçar, Fuat, *Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2015).

Uyar, Hakkı, *1923’ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, (İstanbul: TÜSES Yayınları, 2000).

Uyar, Hakkı, *Demokrat Parti İktidarında CHP, “1950-1960”*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2017).

Uyar, Hakkı, *İki Darbe Arasında CHP, “1960-1971”*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2017).

Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012).

Uyar, Hakkı, *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek Vatan Cephesi*, (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012).

Yalçın, Soner, *Erbakan*, (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2013).

Yaltırık, Ünal, *Onbirler Olayı*, (İstanbul: İleri Yayınları, 2005).

Yerasimos, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, "I. Dünya Savaşından 1971'e"*, C. 3, (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1976).

Yetim, Fahri, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Düşüncesinde Arayışlar*, (İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2017).

Yıldız, Ahmet, *Cumhuriyetin Demokrasiyle İmtihanı*, (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2012).

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Saner, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016).

3. Makaleler ve Bildiriler

Arslan, Esat, "1980 Öncesi İstikrarsızlık Döneminin Demokrasimize Olumsuz Yansımaları", *Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri Sempozyumu Bildirileri, "28 Ekim 2005-İstanbul"*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2010), s. 111-212.

Çavdar, Tevfik, "Adalet Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, (İstanbul: İletişim Yayınları, Basım tarihi belirtilmemiş), s. 2089-2101.

Çavdar, Tevfik, "Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, (İstanbul: İletişim Yayınları, Basım tarihi belirtilmemiş), s. 1074-1084.

Dursun, Soner, "Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1977)", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. 7, S. 20, (Yaz 2018), s. 425-440.

Ertuğrul, Esen ve Uyar, Çağhan, "Sıradışı Bir Yeni Osmanlı Aydını: Ali Suavi", *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Çağdaş Düşünce Hayatı Dergisi*, C. 2, S. 2, (2019), s. 44-68.

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978)

Genç Yılmaz, Ayfer, “I. Milliyetçi Cephe Hükümeti: Siyasal Şiddet ve Devlet”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 2, (Eylül 2015), s. 221-246.

İlman, Arif ve Dönmez, Cengiz, “12 Mart 1971 Muhtırası Sonrasında Kurulan Koalisyonlara Örnek: Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe Hükümetleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 21, (Bahar 2015), s. 163-198.

Kaya, Yakup ve Şahin, Hüseyin, “Türk Siyasal Yaşamında Milliyetçi Cephe Hükümetleri”, *Tarihin Peşinde*, S. 19, (2018), s. 515-540.

Uçar, Fuat, “Türk Siyasal Hayatında İktidarların Dil ve Sanat Politikalarına Bir Örnek: Milliyetçi Cephe Hükümeti Dönemi”, *Asya Studies*, (Winter 2017), s. 17-25.

Yetim, Fahri, “Modern Bir Aydın Hareketi Olarak Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, (Nisan 2015), s. 1-18.

4. Tezler

Bozkır, Gürcan, *Türk Siyasal Hayatında Güven Partisi-Milli Güven Partisi-Cumhuriyetçi Güven Partisi (1967-1980)*, (İzmir: T. C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996).

Hüroğlu, Hatice Sinem, *Akis Mecmuasına Göre Türkiye’de Siyasi, İktisadi, Kültürel Hareketlilik ve Değişimler (1954-1967)*, (Ankara, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Uyar, Çağhan, *Türk Siyasi Hayatında Mehmet Altan Öymen*, (Eskişehir: T. C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Yalansız, Nedim, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon Hükümetleri (1961-1980)*, (İzmir: T. C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002).

5. İnternet Kaynakları

Şen, Ersan, “1924 Anayasası”, *Haber7.com*, (24 Ocak 2017), Erişim Tarihi: 14 Nisan 2020.

6. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet.

Hürriyet.

Milliyet.

7. Siyasi Parti Yayınları

Faşizm Milliyetçi Cephe ve Görevlerimiz, (İstanbul: Türkiye Sosyalist İşçi Partisi Yayını, 1975).

Milliyetçi Cephe Ne Dedi Ne Yaptı, (basım yeri belirtilmemiş, Adalet Partisi, basım tarihi belirtilmemiş).

Sel, N., *20. Yüzyılın Şakası Milliyetçi Cephe*, (İstanbul: Habora Kitabevi, 1975).

Tok, Şükriye, *İşte Milliyetçi Cephe*, Cumhuriyet Halk Partisi Yayın No: 1, (İstanbul: Güray Matbaacılık, 1976).

Tuncer, Acar, *Demirel'in Çizdiği Hedef Milliyetçi Cephe Birliği*, (İzmir: Karınca Matbaacılık, Basım tarihi belirtilmemiş).

C İ L T 2

S A Y I 1

Y I L 2 0 2 0

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

V O L U M E 2

I S S U E 1

Y E A R 2 0 2 0

Özgür ERDİNÇ

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1061-4925>

**OSMANLI ÜLKESİNDEKİ İNGİLİZ KONSOLOS VE
VATANDAŞLARININ HUKUKİ SORUNLARINA DAİR TESPİTLER
(1858-1860)**

Atıf yapmak için: Özgür Erdinç, “Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına Dair Tespitler (1858-1860)”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 1, (2020), s.86-134.

**THE BRITISH CONSULE AND CITIZENS IN THE OTTOMAN
COUNTRY DETERMINATIONS ABOUT LEGAL PROBLEMS (1858-1860)**

To cite this article: Özgür Erdinç, “The British Consule And Citizens In The Ottoman Country Determinations About Legal Problems (1858-1860)”, *Journal of Academic History And Studies*, Volume:2, Issue: 1, (2020), pp.86-134.

Makale Geliş Tarihi: 10.04.2020 – Yayına Kabul Tarihi: 4.05.2020

ATAD

Çevrimiçi (online) erişim için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

ATAD

Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)

Özgür Erdinç*

OSMANLI ÜLKESİNDEKİ İNGİLİZ KONSOLOS VE
VATANDAŞLARININ HUKUKÎ SORUNLARINA DAİR
TESPİTLER (1858-1860) **

Özet: Bu çalışmada, 003 ve 003M Numaralı Düvel-i Ecnebiye Defterleri'nden yararlanılmıştır. Defterler 1858-1860 tarihlerini kapsamaktadır. Bu tarihlerde Osmanlı-İngiliz ilişkileri dostane olarak bilinmektedir. Ancak bazı İngiliz konsolosları ve vatandaşları dostane olan bu ilişkileri istismar etmişlerdir. Bu makalede, özellikle mahmîlik meselesinin üzerinde durulmuştur. Ayrıca Osmanlı makamları ile İngiliz konsoloslukları arasındaki hukukî problemler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Osmanlı, Konsolos, Mahmî, Mahkeme.

THE BRITISH CONSULE AND CITIZENS IN THE
OTTOMAN COUNTRY DETERMINATIONS ABOUT LEGAL
PROBLEMS (1858-1860)

Abstract: In this study, Düvel-i Ecnebiye Books Numbered 003 and 003M were used. This books covering the years between 1858 and 1860. Ottoman-British relations were known as friendly in these dates. However, some British consuls and citizens have exploited these friendly relations. In this article, focuses on protection system. In addition, legal problems between Ottoman authorities and British consulates were discussed.

Keywords: British, Ottoman, Consul, Protection System, Court.

* Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi ABD, ozgur_erdinc@hotmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1061-4925>

** Bu çalışma, yazarın Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih/Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda hazırladığı "003 ve 003M Numaralı Düvel-i Ecnebiye Defterlerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi" isimli yüksek lisans tezinden istifade edilerek üretilmiştir.

Giriş

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ekonomik ve siyasî münasebetler diğer Batı Avrupa devletlerine nazaran daha geç bir dönemde başlamıştır¹. 1582 yılında İngiltere tarafından William Harborne'un İstanbul'a büyükelçi olarak atamasından sonra Türk-İngiliz siyasî ilişkileri üst seviyeye çıkmıştır². Aslında William Harborne daha büyükelçi olmadan 1580'de İngiltere adına Osmanlı Devleti'nden ilk kapitülasyonu almayı başarmıştır. Bu anlaşmaya göre; Venedik ve Fransa devletlerine uygulandığı gibi İngiltere'ye de %5 oranında gümrük vergisi uygulanacaktır³. İngiltere'ye ve diğer yabancı devletlere verilen bu kapitülasyonlar "*bilcümle hükümetlere şâmil beynelmilel bir mâhiyeti iktisap etmiş*" ve Osmanlı Devleti kısmen ve fiilen mevcut olan antlaşmalara bağlanmıştır⁴. Başlangıçta bir lütuf ve ihsan olarak verilen kapitülasyonlar, devletin zayıfladığı dönemlerde olumsuz etkilere neden olmuştur⁵. Özellikle ticarî ve adlî alandaki kapitülasyon hükümleri Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında birçok soruna yol açmıştır. İngiltere'ye 1580'de verilen kapitülasyon 1601'de daha kapsamlı hale gele getirilmiştir. Ardından 1603, 1606, 1624, 1641, 1662, 1675 yıllarında yenilenmiştir. 1675 tarihli kapitülasyon ile İngilizler, Osmanlı ülkesine deniz ve kara yolu ile girmeye hak kazanmıştır⁶. İngiltere bu kapitülasyonların ardından Halep, Trablusgarp, Tunus, Trablusşam, İzmir ve Mısır gibi yerlerde konsolosluklar açmıştır. Daha sonra 1809, 1838 ve 1861 yıllarında kapitülasyonlar ile ilgili yeni anlaşmalar yapılmıştır⁷. Ancak hem İngiltere hem de diğer yabancı

¹ Akdes Nimet Kurat, *Türk İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınevi, 1953), 1-7.

² Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Bir Avrupa Diploması Merkezi Olarak İstanbul 1792-1798 Dönemi İngiliz Kaynaklarına Göre", *Osmanlı, C.1.*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 661.

³ Nazan Aksoy, *Rönesans İngiltere'sinde Türkler*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 29. C. Wood, *A History of the Levant Company*, (Abingdon, Frank Cass & Co Ltd: 1964), 11; Kurat, *Türk İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, 10-11.

⁴ Zekeriya Türkmen, "Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı.6, (Ankara: 1995), 332.

⁵ Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, (Ankara: Döler Neşriyat, 1981), 25; Nahide Şimşir, "Osmanlı-İngiliz Münasebetleri 1580-1838", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 122, (Ekim 1999), 41.

⁶ Halil İnalçık, "İmtiyazât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (D.İ.A.)*, C.22., (İstanbul: 1995), 249; Necmi Ülker, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'deki İngiliz Tüccarına Dair Ticarî Problemlerle İlgili Belgeler", *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi, C.XIV.*, Sayı: 18., (Ankara: 1992), 277-278; Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, 101-121.

⁷ Mahmut Esat Bozkurt, *Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi Üzerine*, (Çev. Ahmet Öylek), (Ankara: Türk Hukuk Kurumu Yayınları, 2008), 59.

**Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)**

devletler kapitülasyonlarla kendi uyruklarına verilen ayrıcalıkları zamanla geliştirmiş, ve bu ayrıcalıkları kendileri ile işbirliği yapan gayrimüslim Osmanlı tebaasına da yayılmasını sağlamışlardır. Böylelikle kendi uyruklarından olmayan Osmanlı ya da üçüncü bir ülkenin tebaasını “*himaye altındaki uyruk*” (projected subject) adıyla yeni bir statü yaratıp kollamaya başlamışlardır ⁸.

Çalışmamız, Osmanlı ülkesindeki İngiliz konsolos ve vatandaşlarının himaye meselesini istismar etmesine ve diğer hukukî usulsüzlüklerine yöneliktir. Bu incelemeler Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nde bulunan 003 ve 003M Numaralı Düvel-i Ecnebiye Defterleri ve diğer kısımlarda yer alan bazı belgelere dayanarak gerçekleştirilmiştir. Defterler 1858-1860 yıllarını kapsadığı için vakalar genellikle bu tarihlere aittir. İncelediğimiz dönem 1863’te çıkarılan “*Memâlik-i Mahruse-i Şahânedede Bulunan Düvel-i Ecnebiyye Konsoloslukları Hakkında Nizâm-nâme*”⁹ ve 1869’da uygulamaya konan “*Tâbiyyet-i Osmaniye Kanunnâmesi*”¹⁰ öncesindedir. Bu çalışma bu nizâm-nâmeye ve kanuna giden yolda bir tespit amacı taşımaktadır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için önce “*mahmî*”¹¹ (himaye-protégé) meselesi ele alınmıştır. Ardından İngiliz konsolosların sahip olduğu hukukî yetkileri ve bu yetkilerin dışına çıkmalarına dair örnekler verilmiştir. Daha sonra ise arşivde yer alan belgeler ışığında konsolosların ve İngiliz tebaasına mensup kişilerin uygunsuz hareketlerine ve hukukî usulsüzlüklerine yönelik vaka incelemeleri gerçekleştirilmiştir.

1.Mahmî (Himaye) Meselesi

Kapitülasyonlar ile beraber dış ülkelerden Osmanlı ülkesine gelen yabancılara¹² “*Harbî*” adı verilmiş, İslam ülkelerine girebilmeleri için ise

⁸ Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 50; Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu’ya Nasıl Girdi?, Basra ve Bağdat’ta İngiliz Konsoloslukları*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2018), 69.

⁹ “*Memalik-i Mahruse-i Şahânedede Bulunan Düvel-i Ecnebiyye Konsoloslukları Hakkında Tanzim Kılınan Nizamname*” *Düstûr*, 1. Tertip, 1. Cilt, (Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1289), 772-775

¹⁰ “*Tâbiyyet-i Osmaniye Kanunnâmesi*”, *Düstûr*, 1. Tertip, 1. Cilt, 16-18.

¹¹ Mahmî, himaye gören, korunan kimse demektir. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Yay. Haz. Aydın Sami Güneçal), (Ankara: Aydın Kitapevi, 2008), 568.

¹² Yabancı sözcüğü Tanzimat Dönemi öncesinde “*ecnebi*” olarak ifade edilmiştir. Tanzimat sonrası ise Osmanlı tebaasından olmayan herkes için *ecnebi* kelimesi kullanılmış ve “*müste’men*” sözcüğü de zaman zaman *ecnebi* sözcüğü ile beraber kullanılmıştır. Bknz. Yasemin Saner Gönen, “*Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adlı Ayrıcalıkları*”, (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara

“Aman” (Emân) izni almaları şart koşulmuştur. İşlam ülkesi ile dostça ve barış içinde yaşayacaklarına söz verip “Aman” izni alan yabancılar kapitülasyonlardan yararlanmış ve kendilerine “müste'men” adı verilmiřtir¹³. Kapitülasyonların yabancılara ülke dışılık “*haric ez memleket*” hakkı vermesi ile yabancılar buldukları ülkenin yasa ve mahkemelerine tâbi olmama ayrıcalığını sahip olmuşlardı. Bu hak başlangıçta Osmanlı ülkesine dışarıdan gelen yabancıları kapsamaktaydı. Ancak zamanla Osmanlı vatandaşlarına tesir etmiřti¹⁴. Osmanlı ülkesinde konsolosluk kuran devletler, yabancı dil bilen “*drogman*” adı verilen tercümanlardan yararlanmak istemiřlerdi¹⁵. Nitekim Fransa 1673 tarihli kapitülasyonla elçiliğinde tercüman görevlendirilmişti. 1740 tarihli kapitülasyonda ise Fransız elçi ve konsoloslar istedikleri kişileri, kimseye danışmadan yasakçı ve tercüman olarak alabilecekleri, hatta aldıkları tercümanları, konsolos vekili olarak tayin edebilecekleri yazmaktaydı. Başlangıçta sadece Fransa'ya özgü olan bu haklar daha sonra Avusturya, Rusya ve İngiltere'ye de bahşedilmişti. Böylelikle yabancı devletlerin sefaretlerinde ve konsolosluklarında çalışan Osmanlı vatandaşları, kapitülasyonlarla yabancı ülke uyruklarına verilen haklardan yararlanmışlar ve Osmanlı ülkesinde başka bir devletin himayesi altına girmişlerdir. Bu gelişme mahmî (himaye-protégé) sorununun doğmasına neden olmuřtur¹⁶.

Başlangıçta konsolos yardımcısı, tercüman ve ticarî acente veya daha aşağıdaki kademelerdeki işlerde görev yapan gayrimüslim Osmanlı vatandaşları (zimmiler)¹⁷, elçiliklerden himaye edildiklerine dair “*diplomatik*

Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1998), 20-21; Belkıs Konan, “Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukukî Durumu”, (*Basilmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006). 6-7.

¹³ Nebi Bozkurt, “Emân”, *D.İ.A.*, C.11., (İstanbul, 1995), 75-77; Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devletinde Emân Sistemi”, *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Yay. Haz. İsmail Soysal, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 7.

¹⁴ Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, 49.

¹⁵ Belkıs Konan, “Osmanlı Devleti'nde Protege (Koruma) Sistemi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.58, S.1, (Ankara: 2009), 171.

¹⁶ Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996), 139-140.

¹⁷ İşlam Devleti'nde yaşamayı kabul eden gayrimüslimlere zimmî adı verilmektedir. Osmanlı Devleti'nde zimmîlerin can, mal, namus, inanç gibi değerleri devlet tarafından koruma altına alınmuştur. Fakat zimmîler müste'menlerden farklı olarak kapitülasyonlardan yararlanamamıştı. Bknz. Cevdet Küçük, “Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.VI., Edit. Fahri Aral-Murat Belge, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 1007.

**Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)**

dokunulmazlık” kapsamında bir “berat” elde etmişlerdir¹⁸. Ancak elçilikler zamanla verdikleri beratların alanını genişletmişler, manastır ve dinî kurumlarda çalışan zimmîlere, işbirliği yaptıkları tüccarlara berat vermeye başlamışlardır¹⁹. Özellikle “*fahri konsolos namı ile verilen beratlar*” mahmî meselesinin artmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler “*yerli mahmî*” sorununu da beraberinde getirmiştir²⁰.

Gülnihal Bozkurt berat sahibi olan kişilerin önemli ayrıcalıklarının bulunduğunu ifade etmektedir. Bu kişilerin ayrıcalıklarını şu şekilde açıklamıştır:

“Berat alan bir kişi, ticarî ve malî imtiyazlar elde ediyordu. Artık Osmanlı kanunlarına tâbi olmuyor, bazı vergileri ödemiyordu. İthalat ve ihracatta gümrük vergilerini diğer Osmanlı uyruklarından daha az veriyorlardı. Himayesine girdikleri devlete de vergi vermiyorlardı. Askerlik mükellefiyetleri de ortadan kalkıyor, böylece cizye (bedel) vermiyorlardı. Adî ya da siyasî suçlardan sorumlu tutulamıyorlardı”²¹.

Bu haklar, berat sahibi olmayan gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına cazip gelmekteydi. Bunun temelinde ise gayrimüslim Osmanlı vatandaşların kapitülasyonlardan yararlanma isteği bulunmaktaydı²². Engelhardt, aslında reayanın padişahına sadık olduğunu ancak konsolosların reayayı mahmî olması yönünde teşvik ettiğini belirtmektedir. Bu durumu şu şekilde ifade edilmektedir:

“Türkiye’de vatandaşlık, padişahın tebaasının çoğu için, diğer memleketlerde olduğu gibi, ziraî bir mücazata eşit menfaat değildi. Aksine reaya bu vatandaşlığı bir belâ, bir felâket olarak gördüğünden kendisi ve akrabası için tehlikeye sebep olmaması için bundan anında kurtulmaya bakardı. Şurası kesindir ki bazı yabancı devletlerin konsolosları vazifelerini istismar ederek bu hususta reaya kolaylık

¹⁸ Salahi R. Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Koruma (Protege) Sistemi ve Kötüye Kullanılışı", *BELLETTEN*, C.LV., S.213, (Ankara: Ağustos, 1991), 359-361.

¹⁹ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 139-140.

²⁰ Mehdi Fraşerli, *İmtiyazât-ı Ecnebiyenin Tatbikat-ı Hâzırası*, (Samsun: Matbaa-i Cemil, 1325), 34.

²¹ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 140.

²² Cihan Osmanağaoğlu, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*, (İstanbul: Legal Yayınevi, 2004), 188.

gösterirlerdi; reaya konsoloslar tarafından himaye edilir ve vatandaşlık değiştirmeye teşvik edilirdi”²³.

Ayrıca Boogert de Engelhardt’ın konsoloslar ile ilgili görüşünü desteklemektedir. Boogert, 18. yüzyıl boyunca Osmanlı ülkesinde maaşları düşük olan yabancı diplomatların “*ücretlerine takviye yapmak*” için büyük paralar karşılığında gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına beratlar sattığını aktarmaktadır²⁴.

Sefaretler ve konsolosluklar beratlardan başka “*patent*” belgesini vermekteydi. Patent, bir çeşit kağıt (diploma, senet) olup elçiliklerin istedikleri kimseyi himayesi altına alması ve vatandaşı şeklinde göstermesiydi. 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan patentler yabancı sefaretler ve konsolosluklar tarafından düzenlenen keyfi belgelerdi. Üstelik bu patentlerinin hukukî bir dayanağı yoktu²⁵.

Koruma patentine sahip olan kişiler, patenti aldığı devletin koruması altında olduğunu iddia ettiği gibi, müste’menler gibi vergi ayrıcalıklarından yararlanıp, askerlik hizmetinden muaf tutulmaktaydı. Ayrıca konut dokunulmazlıkları ve yargı ayrıcalıkları da mevcuttu²⁶. Beratlarla tanınan muafiyetleri içeren ve bir çeşit himaye kağıdı olan bu patentleri²⁷ elçiliklerin istediğı kadar dağıtması, Babıâli’nin himaye altında olan kişilerin sayısını sınırlandırma imkanını ortadan kaldırmıştır. Nitekim Yunanistan, Rusya ve Avusturya konsolosları Osmanlı Devleti topraklarında patentleri parasız olarak dağıtmaktaydı²⁸. İngiliz konsolosları da diğerkonsoloslar gibi hem kendi uyruklarına sağlanan ayrıcalıkları geliştirmekte, hem de bu

²³ Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), 68.

²⁴ Maurits H. van den Boogert, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Beratlılar*, (Çev. Ali Coşkun Tuncer), (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 74-75; Gönen, “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları”, 198.

²⁵ Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler Kapitülasyonlar-Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, (Ankara: Turhan Kitapevi, 1983), 30-31.

²⁶ Konan, “Osmanlı Devleti’nde Protege (Koruma) Sistemi”, 179.

²⁷ Aslında koruma patentinin sağladığı ayrıcalıklar beratlardan farklıdır. Beratin koruması sadece kişiye özgüdür. Berata sahip olan kişiler elçilik ya da konsoloslukta görevli olduğu müddetçe bu korumadan yararlanmaktaydılar. Beratı olanların aileleri bu koruma kapsamında değildir. Ancak patenti olan kişilerin ise hem kendi hem de ailesi korunmaktadır. Konan, “Osmanlı Devleti’nde Protege (Koruma) Sistemi”, 172, 178-179.

²⁸ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerinin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 140-141.

**Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)**

ayrıcılıkları kendileriyle işbirliği yapan gayrimüslim Osmanlı tebaasında yaygınlaşmasını sağlamaktaydı²⁹.

Himaye meselesinin artmasına sebep olan başka bir belge de “pasaport” olmuştur. Osmanlı tâbiyetine mensup olan bazı kişiler yabancı devlet vatandaşlarının sahip olduğu ayrıcalıklardan yararlanmak için yabancı devlet elçiliklerinden pasaportlar elde edip, başka devlet tâbiyetine geçtiklerini iddia etmişlerdi³⁰. Mesela 1841’de işlediği bir suçtan dolayı kadının önüne çıkan bir zimmî, duruşmanın ertelenmesi üzerine Odessa’ya gidip Rus pasaportu almıştı. Duruşmaya 10-11 gün sonra Rus sefaret tercümanı ile beraber gelerek Rus tebaasından biri olduğunu iddia etmişti³¹.

Böylelikle berat, patent ya da pasaportu olan kişiler yabancı sefaretler tarafından koruma altına alınıp himaye edilmişlerdi. Osmanlı Devleti için tehlike arz eden himaye meselesi hakkında Cihan Osmanağaoğlu şöyle demektedir:

“Osmanlı Devleti’nin sınırları içerisinde yaşayan tebaasının bir bölümü, menfaatleri gereği, başka bir devlet tâbiyetine girdiklerini iddia edip, bunun beraberinde getireceği ayrıcalıklardan yararlanarak, ikametgâhlarını kendilerine (yeni) bahşeden ülkeye taşımaksızın, yine Osmanlı topraklarında yaşamaya devam etmek istiyor ve tebaası olduklarını iddia ettikleri devlet de onları Osmanlı topraklarında himaye ediyordu”³².

Halil Cemaleddin ve Hırand Asador sefaretler ve konsoloslar tarafından himaye edilen mahmûleri üç grupta ele almıştır. İlki Osmanlı topraklarında oturduğu halde tebaası olmadığı bir yabancı devletin koruması altında olan Osmanlı mahmûleridir. İkincisi yabancı mahmûler, üçüncüsü ise mezhep himayesi altında bulunanlardır. Halil Cemaleddin ve Hırand Asador ilk kısımdaki mahmûleri de üç alt kategoriye ayırmıştır. Birincisi Osmanlı Devleti’nin istisnai olarak izin verdiği ve Babîâli ile yabancılar arasında

²⁹ Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, 50; Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu’ya Nasıl Girdi?, Basra ve Bağdat’ta İngiliz Konsoloslukları*, 69.

³⁰ Konan, “Osmanlı Devleti’nde Protege (Koruma) Sistemi”, 179.

³¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi C.7.*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 175; Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerinin İşığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, s.144; Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, 68.

³² Osmanağaoğlu, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*, 181.

yapılması gereken acele işleri yapmakla görevli olan ve Osmanlı tebaasından seçilen vize konsül (*vice-consul*) veya ajan konsüllerdir (*agent consulaire*). İkincisi Osmanlı tebaasından tayin edilen sefaret ve konsolosluklarda tercümanlık ve kavalık yapan imtiyazlı memurlardır. Üçüncüsü ise ruhânî memurlar nezdinde ve yabancı manastırlarında ücretli çalışan mütevellî ve tercümanlardır³³. Mahmîlik meselesi ile çalışmaları bulunan Belkıs Konan mahmîleri; Osmanlı ülkesine dışarıdan gelen “*yabancı mahmîler*”, Osmanlı ülkesinde manastırlarda, kiliselerde çalışan “*dini koruma altındaki mahmîler*” ve aslen Osmanlı tebaasından olup berat, patent ve pasaport alıp sefaret ve konsoloslar tarafından korunan “*yerli mahmîler*” olarak sınıflandırmıştır³⁴.

A. Babıâli'nin Aldığı Tedbirler

Osmanlı Devleti koruma patenti olan kişilerin sahip olduğu hakları kötü yönde kullanması sebebiyle, XVIII. yüzyıldan itibaren çeşitli tedbirler almaya çalışmıştır. Osmanlı padişahları III. Ahmed, III. Mustafa, I. Abdülhamid ve III. Selim zamanlarında çeşitli fermanlar çıkarılmış ve patentlerin kötü kullanılmasının önüne geçilmek istenmiştir. II. Mahmud, 1812'de bazı zimmî tüccarların patentlerini iptal etmiştir³⁵. Ancak bu tedbirler kesin bir netice vermemiştir. 1841 tarihinde Mustafa Reşid Paşa, tâbiyet değiştirenlerin üç ay içerisinde Osmanlı topraklarını terk ederek tâbiyetinde bulunduğu ülkesine gitmesi gerektiğini resmi bir takrir ile yabancı elçiliklere bildirmiştir. Ayrıca bu takrire göre; yabancılar miras hukukundan faydalanamayacak, sahip olduğu arâzi ve emlâkını üç aylık süre zarfında Osmanlı tebaasından birine satacaktı. Tâbiyet değiştiren kişilerin Osmanlı tâbiyetinde kalacak çocukları da yabancı himayesinden yararlanamayacaktı³⁶. 1845 tarihinde nüfus, emlâk, arâzi ve temettüat sayımlarında sayımı yapacak ümerâ-yı askeriyeye bir talimat verilmişti. Bu talimat ile reayadan tâbiyet iddiasında bulunacaklara dikkat edilmesi, mahmî olduğu kesin olanların emlâk ve arâzilerin satılması için bir müddet süre tanınması istenmişti³⁷.

³³ Cemaleddin-Asador, *Ecânibin Memalik-i Osmaniyyede Haiz Oldukları İmtiyazât-ı Adlîye*, (Dersaadet: Hukuk Matbaası, 1331), 525-526.

³⁴ Konan, "Osmanlı Devleti'nde Protege (Koruma) Sistemi", 172-180.

³⁵ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 141-143; Konan, "Osmanlı Devleti'nde Protege (Koruma) Sistemi", 181-182.

³⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi C.7.*, 176.

³⁷ İbrahim Serbestoğlu, Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014), 64; Gönen, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adlî Ayrıcalıkları", 200.

**Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)**

Babiâli 1850'de, "Bilâ mezuniyet tâbiiyet-i Osmaniye'yi terkendeler hakkında ittihaz edilen usûle dair süferât-ı ecnebiyeye gönderilen müzekkere" ismini taşıyan yazıyı yabancı devlet elçiliklerine göndermişti. Bu yazı; çok sayıda zimmînin yabancı devlet himayesi altına girdiğini, bu kişilerin Osmanlı Devleti ve diğer devlette askerlik hizmetinden ve vergiden kendilerini muaf tuttuğunu, başkalarının da onları takip edebileceğini belirtmekteydi. Bu sebeplerden dolayı tâbiiyet değiştiren kişilerin üç aylık süre zarfında Osmanlı Devleti topraklarını terk edip tâbiiyetine geçtiği devletin topraklarına gitmesi gerektiğini bildirmekteydi³⁸. Ancak bu tedbirlerin başarı sağladığını söylemek güçtür. Babiâli yine de bu meselenin çözüme kavuşması için çaba sarf etmiş ve Osmanlı tebaasına verilmiş olan patent kâğıtlarını toplamaya çalışmıştır. Sefaretleri uyarıp Osmanlı tebaasının himaye edilmemesi için notalar vermiş ve konsoloslardan yalnızca kendi vatandaşlarını korumalarını istemiştir. Aslında bu tür uyarılara ilgili devletlerden olumlu cevaplar alınmıştır. Ancak konsoloslar uyarılara olumlu yanıt verseler de, Osmanlı tebaasına yeni patent kâğıtlarını verip himaye etmeye devam etmişlerdir³⁹.

Patent uygulaması Avrupa ülkelerinde de görülmekteydi. Ancak Avrupa ülkeleri, Osmanlı Devleti'nden farklı olarak yerli ve yabancı tüm gelir sahiplerinden patent vergisi almaktaydı. Babiâli Avrupa'daki bu uygulamayı 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleştirmeyi arzulamış, topraklarında yaşayan bütün yabancılardan patent vergisi almak istemişti. Ancak bu isteğinde de tam olarak bir başarı elde edememiştir⁴⁰.

Himaye meselesinin bir türlü çözülememesi üzerine Ali Paşa 14 Eylül 1860'ta İstanbul'daki yabancı elçilere bir nota yollayarak, artık yeni mahmî tanınmayacağını ve bu gibi iddia da bulunan kişilerin ülkeden kovulacağını ifade etmişti⁴¹. Bu uyarının ardından yabancı elçiler komisyon kurup himaye

³⁸ Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, 64-65; Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 145; Osmanağaoğlu, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi, 185-186*.

³⁹ İbrahim Serbestoğlu, "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu", *OTAM*, S. 29, (Bahar 2011), 200; Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, 44-45.

⁴⁰ Vahdettin Engin, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Patent Vergisi Uygulama Girişimleri", *Simurg*, 1/1, Ekim, 1999, 160-185; Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, 45.

⁴¹ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 146.

senetlerini gözden geçirmeyi kabul etmiş, ancak bunu gerçekleştirmemiştir. Bunun üzerine 24 Nisan 1862’de yabancı tâbiyetinde kalmaya devam edenlerin üç ay sonunda emlaklarını satıp, bir daha geri dönmek üzere ülke dışına çıkarılması istenmiştir⁴². Ancak istenilen sonuç bir kez daha elde edilememiştir. Bâbâli himaye meselesinin kesin çözümü ve görevi istismar eden konsololar için 1863 yılında "*Memâlik-i Mahruse-i Şahânedede Bulunan Düvel-i Ecnebiyye Konsoloslukları Hakkında Nizâm-nâme*", tâbiyet meselesinin sorununu çözmeye yönelik ise 1869 yılında "*Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnâmesi*" çıkartmıştır. Bu gelişmelerle de istenilen netice tam olarak elde edilememiştir⁴³.

B. İngiliz Konsolosların Mahmî Meselesindeki Tutumu

Yabancı devletler, kapitülasyonlarla Osmanlı tebaasına mensup gayrimüslimlere müdahale etme hakkını elde etmişlerdi. Rusya Ortodoksların, Fransa Katoliklerin, İngiltere Protestanların⁴⁴ koruyucusu durumundaydı. Özellikle Rusya’nın ve Fransa’nın Osmanlı ülkesinde görev yapan konsoloları, işlerini daha kolay yürütmek ve Osmanlı Devleti’ne sıkıntı çıkartmak için Osmanlı tâbiyetine mensup Hıristiyanlardan bir kısmını kendi tâbiyetlerine veya himayelerine almaktaydılar. Rusya ve Fransa’dan başka, 1829’dan sonra Yunanistan da bu tâbiyet meselesine dahil olmuştu. Hatta 1831’de Yunanistan’ın nüfusu 750.000 iken bu sayı birkaç yıl içinde 1.056.000’e ulaşmıştı⁴⁵. 18. yüzyılın sonunda ise Avusturya’nın Boğdan’da 200.000, Eflak’ta 60.000, Amerika’nın sadece İstanbul’da 50.000 beratlısı vardı⁴⁶.

Salahi S. Sonyel, özellikle Rusya’nın mahmî meselesini istismar etmesine yönelik olan politikalarına karşı İngiltere’nin menfaati gereği Osmanlı Devleti’ni uyardığını ve Osmanlı Devleti’nin aldığı tedbirlere destek verdiğini ifade etmektedir. Osmanlı Devleti "*koruma dolandırıcılığını*" sınırlamak ve ortadan kaldırmak için 17 Ocak 1806’da ilgili büyükelçiliklere

⁴² Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti’nde Tabiiyet Sorunu*, 65; Fraşerli, *İmtiyazât-ı Ecnebiyenin Tatbikat-ı Hâzırası*, 35.

⁴³ Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsoloları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, 50.

⁴⁴ İngiltere 1842’de Kudüs’te Protestan kilisesi açınca konsolosların teşviki ile birçok Protestan mahmîsi İngiltere bayrağı altında birleşmiştir. Bknz. Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, 67.

⁴⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi C.7.*, 174-175.

⁴⁶ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 150-151; Osmanağaoğlu, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*, 176.

Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)

gönderdiği notalarla beratlıların beratlarında belirtilen koşullara uymasını istediğinde, İstanbul'daki İngiliz büyükelçi Charles Arbuthnot Dışişleri Bakanı Charles James Fox'a 5 Mayıs'ta gönderdiği yazıda: "*Babiâli bu konuda haklıdır*" demektedir. İngiliz büyükelçisinin Osmanlı Devleti'ni desteklemedeki temel sebep ise Napolyon'un Osmanlı Devleti için tehlike arz etmesi ve Rusya'nın Osmanlı uyrukları üzerindeki etkisini arttırmasıydı⁴⁷. 18 Kasım 1808 tarihli bir mükâleme mazbatasında Osmanlı reissülküttabı, İngiltere'nin Osmanlı Devleti topraklarında istihdam ve himaye ettiği tercümanların mahsurlarını İngiliz büyükelçisi Robert Adair'a anlattığında, büyükelçi reüssülküttabın tezini kabul etmekteydi⁴⁸.

16 Mayıs 1848'de Trabzon konsolosu G. S. Stevens'in İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Sir Stratford Canning'e bildirdiğine göre; son birkaç ayda kentteki Hıristiyan Rumların çoğu Rus uyruğuna geçmişti ve birçoğu da olmak üzereydi. Trabzon'daki Hıristiyanların çoğu Gürcistan ile ticaret yapıyor, sahilde bir süre bekleyip Rus pasaportu alıyordu. Ticarî işlerde ayrıcalık kazanmak ve vergi ödememek isteyen bazı Hıristiyanlar'da Eflak pasaportları sağlayıp sonrasında Rus pasaportu ile değiştirmektedirler. İngiliz konsolosun pasaport değiştiren kişilere yönelik uyarısı şu şekildeydi:

*"Büyük ölçüde suistimal edilen bu işlemin, buradaki Hıristiyanların genel olarak Osmanlı uyrukluğundan kaçmalarını önlemeyi dileyen, kimi kesin kararlar alması gereken Türk yönetiminin zararına olduğunu düşünmemek olanaksızdır. Bu yapılmazsa, birkaç yıl içinde, buradaki her reaya Rusya'ya mensup olacaktır"*⁴⁹.

Samsun'daki İngiliz konsolosu F. Guarracino'nun Ağustos 1858'de aktardığı bir bilgi de şu şekildedir: Gürcistan'a gidip pasaportla değil, basit bir belge ile Samsun'a dönen Ahabanoğlu adlı bir Rum köylüsü elindeki belgeye güvenerek Samsun'daki Osmanlı valisine terbiyesizce hareketlerde bulunmuştur. Samsun valisi elindeki belge ile Rus uyruğu olduğunu iddia eden Ahabanoğlu'na eğer kendisini Rus uyruğundan sayıyorsa bir hafta içinde ülkeyi terk edip Gürcistan'a gitmesini emretmiştir. Ancak tüccar Ahabanoğlu Gürcistan yerine Trabzon'a giderek buradaki Rus konsolosuna,

⁴⁷ Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Koruma (Protege) Sistemi ve Kötüye Kullanılışı", 362.

⁴⁸ Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?, Basra ve Bağdat'ta İngiliz Konsoloslukları*, 72.

⁴⁹ Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Koruma (Protege) Sistemi ve Kötüye Kullanılışı", 364-365.

Samsun valisinin kendisini ticarî açıdan zarara uğrattığına yönelik şikâyetle bulunmuştur⁵⁰.

1853-1856 Kırım Savaşı sonrası Rus yetkililer Trabzon'daki gayrimüslim Osmanlılara pasaport vermeye devam etmişlerdir. Ekim 1858'de Trabzon'daki İngiliz konsolosuna kısa bir süre içinde Rus pasaportu alan 89 Rum ve 116 Ermeni'nin isimlerini içeren listeyi sefarete göndermişti⁵¹.

İngiliz konsoloslar her ne kadar mahmî meselesinde Osmanlı makamlarını uyarsalar da kendileri de bu meselesini kullanmaktan geri kalmamışlardır. Kısaca İngiltere'nin mahmî meselesinde ikircikli bir tutum içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Aslında İngiltere 1809 tarihli Kala-i Sultaniye Antlaşması'nın 9.⁵² maddesinde berat, 10.⁵³ maddesinde ise patent ve pasaport vermeyeceğine ve Osmanlı tebaasından hiç kimseyi himayesi altına almayacağına dair söz vermişti⁵⁴. Ancak konsolosların bunu uyguladığını söylemek güçtür. Üstelik mahmî olmanın getirdiği ayrıcalıklardan yararlanmak isteyen birçok Osmanlı vatandaşı İngiltere vatandaşlığına geçmişti. 1815 Viyana Kongresi'nin ardından İyon Adaları ahalisinden 1500 kişi İngiliz himayesi için talepte bulunmuştu. İngiltere'nin ticarî üstünlüğü ve kapitülasyonlardan faydalanma istekleri bu ahalinin İngiliz vatandaşı olmak istemesine sebebiyet vermişti. Çünkü bu kişiler daha önce Venedik, Fransız, Osmanlı, Rus uyruğuna geçmişlerdi. 12 Temmuz 1825 tarihinde Britanya'nın İzmir konsolos yardımcısı N.W. Werry, "*Büyük Britanya'nın Küçük Asya İle Siyasî ve Ticarî İlişkileri Hakkında Muhtıra*" ile bu gelişmeleri İngiltere'nin Dışişleri Bakanı'na rapor etmiştir⁵⁵.

⁵⁰ Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Koruma (Protege) Sistemi ve Kötüye Kullanılışı", 366.

⁵¹ Gönen, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları", 198.

⁵² "İngiltere elçileri ve konsolosları âdet üzere muktezî olan tercümanlarını istihdâm edebilir ancak hizmetlerini ta'yin olundukları mahallerde edâ' eylemeyecek eşhâsa elçi ve konsolos tercümanlığı namıyla taraf-ı devlet-i Âliyye'den berât-ı şerîf itâ olunmamak husûsu bundan mukaddem ittifâk-ı ârâ ile karar bulmuş mevâddan olmağla bad' ezîn dâhi bu usûle riâyeten esnaf ve sarraf tâifelerinden ve çarşu ve pazarda dükkân dest-gâh sâhibi olanlardan vesâir bu misillü umûra vaz'-ı yed edenlerden hiçbir şahsa berât-ı şerîf mezkûr i'tâ olunmaya ve kezâlik devlet-i Âliyye reâyâsından olarak bir mahâlde İngiltere konsolosuna nasb ve ik'âd eylemeyecek". *Muahedet Mecmuası, Cilt 1.*, (Dersaadet: Hakikat Matbaası, 1294), 268.

⁵³ "Devlet-i Âliyye reâyâsından ve tüccar ve tebaasından hiçbir şahsa İngiltere patentesi ve bilâ izn-i elçi ve konsolos pasaportası verilmeyecek". *Muahedet Mecmuası, Cilt 1.*, 268.

⁵⁴ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 143.

⁵⁵ Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, s. 30-31; Resul Turan, "19. Yüzyılda Himayecilik", *(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013)*, 59.

Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)

İngiltere'nin İstanbul sefiri Ponsoby⁵⁶ ise 24 Ekim 1837'de Dışişleri Bakanı Palmerston'a gönderdiği mektubunda: "Yabancıların bu ülkenin yerlilerine sağladığı koruma, korumadan yararlananların kolay kolay vazgeçemeyeceği bir şeydir ve şu ya da bu zamanda bu korumadan yararlanma umudu onlarda Avrupalılara karşı bir riayet ve dostluk duygusunu canlı tutmaktır" şeklinde yazmaktaydı⁵⁷.

İngiltere ile imzalanan 1838 Balta Limanı ticaret antlaşması ile Osmanlı ticarî ve iktisadi hayatında önemli değişiklikler olmuştur⁵⁸. Bu antlaşmadan sonra özellikle Batı Anadolu'da İngiltere'nin ticarî üstünlüğünden faydalanmak isteyen birçok kişi İngiliz himayesine geçmişti⁵⁹. Ahmed Cevdet Paşa da bu antlaşmanın ardından Osmanlı ülkesine çok sayıda yabancı geldiğini ve bu yabancıların idaresinin kolay olmadığını, "himaye-i ecnebiyye" belası ile uğraşılırken bir de karma mahkemelerin kurulduğundan bahsetmektedir⁶⁰.

İngiliz himayesine geçenlerin sayısı gitgide artmaktaydı. 1851 yılında 3.965 kişi İngiliz korumasına geçmiştir. 1852 yılında İngiltere'nin Midilli konsolosu Newton, İngiliz himayesinin mahkemelerde avantajlarının fazlalığı dolayısıyla Osmanlı tebaasının bunu elde etmek için her yolu denediğini yazmaktaydı. Çünkü beratlı kişilere mahkemede yabancı devlet vatandaşı gibi davranılmaktaydı. Kırım Savaşı (1853-1856) esnasında İstanbul'daki

⁵⁶ İngiliz sefirinin ve Osmanlı ülkesinde yaşayan yabancı İngiliz mahmûlerinin gücünü gösteren olaylardan biri de Churchill Hadisesidir. Yerasimos'un aktardığına göre: "Ateşli bir Rus düşmanı olan İngiliz büyükelçisi Ponsonby, İstanbul'da bey gibi hüküm sürmektedir. Türkiye'de gezide bulunan muhafazakâr İngiliz gazetecisi Churchill, İstanbul civarındaki bir av sırasında bir Türk çocuğunu yaralayıp hapse atılınca, Ponsonby sadece gazetecinin derhal salıverilmesini değil, ibret olsun diye bütün sorumluların cezalandırılmasını da ister. Bu yapılmadığı takdirde, hiç mübalağasız İngiliz donanmasını İstanbul önlerine getireceği tehdidine bulunur ve mesele ancak Osmanlı hükûmeti içişleri bakanının (dâhiliye nazırının) istifasıyla kapanır." Bknz. Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Bizans'tan Tanzimat'a*, C. 1, (Çev. Babür Kuzucu), İstanbul: Gözlem Yayınları, 1974.) 549.

⁵⁷ Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, 64; Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, 43-44; Serbestoğlu, "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu", 200.

⁵⁸ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1838-1850)*, C.2., (İstanbul:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976), 6.

⁵⁹ Turan, "19. Yüzyılda Himayecilik", 59.

⁶⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkîr*, C.IV. (40), (Haz. Cavid Baysun), (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 221; Ahmed Cevdet Paşa'nın işaret ettiği bu mahkemeler Engelhardt'a göre 1847 yılında teşkil edilmiştir. 1847'de üyelerin yarısı Avrupa devletleri elçiliklerinden, diğer yarısı ise Osmanlı Hükûmeti tarafından seçilmek üzere karma hukuk ve ceza mahkemeleri kurulmuştur. Başlangıçta İstanbul'a özgü olan bu gelişme tedrici olarak yabancıların bulunduğu diğer bölgelere de yayılmıştır. Bknz. Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, 86.

İngiliz konsolosu, İngiliz beratına sahip olanların sayısını “bir milyondan az” olarak belirtmiştir⁶¹.

İngiliz mahmûsi olan kişiler Osmanlı ülkesinde yabancıların yararlandığı haklardan yararlanmaktaydı. Ancak mahmûlerin Osmanlı ülkesinde sahip oldukları haklar İngiltere’de geçerli değildi⁶². Erdoğan Göger, Osmanlı-İngiliz ilişkilerindeki mahmûyet meselesini “düzensiz çifte vatandaşlık” olarak nitelendirmiştir. Şöyle ki:

“İngiliz ve Osmanlı vatandaşlıklarına sahip ve Osmanlı ülkesinde ikamet eden kişi, Osmanlı ülkesinde İngiliz vatandaşı gibi kapitülasyonlardan yararlanmaktadır. Ancak aynı kişi İngiltere’ye gittiği zaman Osmanlı vatandaşı gibi işlem görmektedir. Kapitülasyonlardan yararlanmak için verilen vatandaşlık, kural olarak kişiyi İngiliz pasaportu sahibi yapmamakta ve İngiliz mahkemelerinin uluslar arası yetkisine tâbi kılmamakta ve üçüncü ülkelerde İngiliz diplomatik korumasına sokmamaktadır”⁶³.

C. İngiliz Konsolosların Mahmûliği İstismar Etmesine Dair Örnekler

İncelemesini gerçekleştirdiğimiz 003 ve 003M Düvel-i Ecnebiye Defterleri’nde İngiliz tebaasına mensup yerli ve yabancı mahmûlerin Osmanlı ülkesindeki faaliyetlerine yönelik bilgiler mevcuttur. Defterlerde ayrıca İngiliz vatandaşların hukukî, ticarî ve sosyal sorunlarına dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu dönemde Osmanlı-İngiliz siyasî ilişkileri dostane olarak bilinmektedir. Nitekim defterlerde Osmanlı makamları İngiltere için “dost” ve “müttefik”⁶⁴ ifadelerini kullanmıştır. Osmanlı Devleti’nde görev yapan İngiliz büyükelçi Lord Strartford Canning de Osmanlı topraklarında görev yapan İngiliz konsolosların Osmanlı Devleti’ne karşı “dostça ve edimsel” bir tavır içerisinde olmasını istemektedir⁶⁵. Ancak Osmanlı Devleti’nde görev yapan ve geniş bir ağa sahip olan İngiliz konsolosları⁶⁶ Osmanlı Devleti’nin

⁶¹ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 140-141.

⁶² Osmanağaoğlu, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*, 182.

⁶³ Erdoğan Göger “Çifte Vatandaşlık,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 44, No:1-4 (1995), 171.

⁶⁴ “...Devlet-i ‘Âliyye’nin dost ve müteffik-i hâlisi bulunan İngiltere devlet-i fahîmesi...” BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003 s. 13, hüküm: 10, (15 Reb’ü’l-evvel 75 / 23 Ekim 1858).

⁶⁵ Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu’ya Nasıl Girdi?, Basra ve Bağdat’ta İngiliz Konsoloslukları*, 72.

⁶⁶ İngilizler 1853-1856 Kırım Savaşı esnasında Osmanlı ülkesinde gelişmiş bir konsolosluk ağı teşkil etmişlerdir. 1856 yılında yapılan bir araştırmada Osmanlı topraklarında 7 adet

Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına Dair Tespitler (1858-1860)

konjonktürel durumundan istifade edip yetkilerinin dışına çıkmaya çalıştıklarını söyleyebiliriz.

İngiliz konsolosların özellikle Yedi Adalar bölgesinde mahmûlik meselesini istismar etmesi üzerine Babîâli İngiliz sefaretini uyarılmıştı. Bunun üzerine İngiliz maslahatgüzarı 19 Haziran 1858 tarihinde Osmanlı ülkesinde görev yapan konsoloslarına himaye meselesini istismar etmemelerini ve Osmanlı makamları ile beraber hareket etmelerini bildiren bir uyarı göndermişti⁶⁷. Ancak bu uyarının pek bir etkisinin olmadığını incelediğimiz vakalarda söyleyebiliriz. Yine sefaret ülkedeki tüm İngiliz konsolosluklarına bir talimat ile kapitülasyonlar dışında kalan yetkilerini aşmamaları gerektiğini bildirilmişti. Bu gelişmeyi 4 Kasım 1858 tarihli bir takrir ile Babîâli'ye iletmişti⁶⁸. Ancak bu talimatın da istenilen düzeyde bir sonuç vermediğini defterlerdeki hükümlerden anlamaktayız.

2.İngiliz Konsolosluklarının Hukukî Yetkisi

Müste'menler kapitülasyonların getirdiği ayrıcalıklarla Osmanlı topraklarında hukuken geçici ikamet hakkı elde etmekteydi⁶⁹. Bu süre içerisinde bir müste'men Osmanlı ülkesinde suç işler ise işlediği suça dair nasıl yargılanacağı verilen kapitülasyonlarda belirtilmişti. Fransa'ya 1536 yılında verilen kapitülasyon ile Fransa Kralı İstanbul'a büyükelçi, taşradaki Osmanlı ticaret merkezlerine de konsolos atama hakkını elde etmiştir. Osmanlı ülkesine atanan bu konsoloslar, kapitülasyonun 3. maddesi ile kendi bölgelerindeki Fransız uyruklarının arasındaki bütün medeni ve cezaî

Başkonsolosluk, 19 adet konsolosluk, 28 adet konsolos yardımcısı, 16 adet konsolos ajanı ya da diğer konsolosluk temsilcilikleri olmak üzere toplam 70 kişi mevcuttur. Bknz. Uygur Kocabaşoğlu, "İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (Edit. İsmail Soysal), (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 181.

⁶⁷ Bu uyarı: "...Bundan böyle ecnebî pasaportunu hâmil olub me'mûriyet-i saltanat-ı seniyye tarafından ecnebî tebaasından ad olunmayan kimesneler İngiltere konsoloshânelerinin birinde ecnebî sıfatıyla da'vâlarını rü'yet ettirmek isterler ise bu hususda me'mûriyet-i mûmâ-ileyhâmin re'y ve kararlarına tabîkan ol kimesneleri mücerred tebaa-i Devlet-i Âliyye sıfatıyla kabûl ve İngiltere tebaasından birinin ol kimesneler ile bir da'vâsı zuhûr ettiği hâlde bunların da'vâsında himayesini iddiâ' ettikleri devlet-i konsoloshânesine mürâcaât etmeyüb yalnız me'mûriyet-i Devlet-i Âliyye'ye mürâcaât itmeniz iktizâ'-yı hâlden idüğinin beyânı zâten der-kâr olan ihtirâmât-ı fâikamın ibrâzına vesîle-i hüsn-i ittihâz olundu." şeklindeydi. *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade, Hariciye (İ. HR.), 8553 / 160 lef:1, (7 Zilka'ade 1274 / 19 Haziran 1858).*

⁶⁸ BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003 s. 15, hüküm: 15, (27 Rebî'ü'l-evvel 1275 / 4 Kasım 1858).

⁶⁹ Daniel Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660*, (Çev. Ayşe Başçı-Sander), (İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2001), 20-21.

davaları kendi kurallarına göre karara bağlama yetkisine sahip olmuştur. Hatta Osmanlı kadıları ve subaşıları Fransız uyrukları arasında olan bu davalara müdahale edememiştir. şayet kadılar, Fransız makamlarından açık bir talep gelmeden Fransız uyrukları arasındaki anlaşmazlıklara hüküm verir ise, kadıların kararları geçersiz addedilecek ve yok sayılacaktır. Bu uygulama Fransa'ya verilen 1569 tarihli kapitülasyonda da devam etmiştir. Bu kapitülasyondan 11 yıl sonra 1580'de İngilizlere verilen ilk kapitülasyonda " ... *Ve eğer İngilterelinin biri ile nizaları olsa mezbur elçileri ve konsolosları adetlerince fasleder, kimesne mani olmaya*" şeklindeki ifade ile İngiliz konsolosları da buldukları bölgede kendi uyruklarını yargılama hakkına sahip olmuřtur⁷⁰.

Herhangi bir uyuşmazlığın taraflarından biri yabancı, diğeri Osmanlı vatandaşı ise davaya bakmaya yetkili olan taraf Osmanlı mahkemeleridir⁷¹. Ancak bu yetkiye hem hukuk hem de ceza davalarında yabancı müdahalesi olmuřtur⁷². 1675'te İngiltere'ye verilen kapitülasyonlarda eğer bir İngiliz Osmanlı ülkesinde suç işlerse Osmanlı mahkemesinde elçi, konsolos veya bunların vekilleri hazır bulunduğu zaman İslam hukukuna göre yargılanacaktır⁷³. Ayrıca Osmanlı mahkemelerinde tercümanın yer almadığı

⁷⁰ Boogert, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Beratlılar*, 35-36; 1675 tarihli ahidnâmede ise; "*İngilterelülerin birbirleriyle nizâ'ları oldukda elçileri ve konsolosları görüb kâdıları vesâ'ir zâbit kullarım karışmayub dâ'ima âyîn ve âdetleri üzere fasl ve katı' nizâ eyleyeler.*" Cemaleddin-Asador, *Ecânibin Memalik-i Osmaniyyede Haiz Oldukları İmtiyazât-ı Adliye*, 13. 1675 tarihli kapitülasyonun tamamı için bkz. *Muahedet Mecmuası, Cilt 1.*, (Dersaadet: Hakikat Matbaası, 1294), 240-262.

⁷¹ "...*Teba'a-i Osmaniye ile ecânib arasında tekevvün iden cerâimin istintak ve muhakemesi bi't-tabi' mahâkim-i osmaniyyeye aid...*". Fraşerli, *İmtiyazât-ı Ecnebiyenin Tatbikat-ı Hâzırası*, 202. "...*cürme hedef olan kimse Osmanlı olduğu zaman nasıl ki mahâkim-i Osmaniyye vazife-dâr ise mecniyyün-'aleyh Fransız veya Rusun gayri bir ecnebî olduğu takdirde de aynı vechle Osmanlı mahkemelerinin salâhiyyet-i fi'liyesi cây-i tereddüd değildir...*" Cemaleddin-Asador, *Ecânibin Memalik-i Osmaniyyede Haiz Oldukları İmtiyazât-ı Adliye*, 405; Ayrıca bkz. Nevin Ünal Özkorkut, "*Kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar*", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 53, S.2., (Ankara: 2004), 88-89.

⁷² Mehdi Fraşerli 1830 tarihinde Birleşik Amerika ile imzalanan antlaşmadaki dördüncü maddeye istinaden, suçlu eğer yabancı ise bu suçun mahkemesinin ve cezasının mensubu olduğu konsolosluk mahkemesine ait olduğunu belirtir. Diğeri yabancı devletlerinde bu iddialarda bulunduğu bilgisini aktarmaktadır. Ancak yalnızca İngiltere Devleti kendi vatandaşların işledikleri suçların ve düvel-i saire vatandaşlarının İngilizler aleyhine işledikleri cinayet davalarının tercüman bulundurmamak şartıyla Osmanlı Mahkemeleri'nde görülmesine izin verdiğini yazmaktadır. Bknz. Fraşerli, *İmtiyazât-ı Ecnebiyenin Tatbikat-ı Hâzırası*, 201-202; Özkorkut, "*Kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar*", 88-89.

⁷³ "*İngilterelü ve ona tâbi' olanların bir husûsu vesâ'ir umûr-ı şer'iyyeleri vaki' oldukda elçileri veya konsolosları veya tercümanları hazır olmadıkca hükkâm fasl ve istimâ' etmeyub...*" Cemaleddin-Asador,

**Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)**

duruşmalarda yapılan işlemler ve tercümanın imzasının bulunmadığı mahkeme kararları elçiliklerce geçerli sayılmamıştır⁷⁴. 1854'te kurulan ve Osmanlı vatandaşları ile yabancı vatandaşlar arasında ceza davalarına bakan Meclis-i Tahkikat'ta da yabancı vatandaşların tercümanları bulunduğu takdirde mahkeme gerçekleştirilmiştir⁷⁵. Meclis-i Tahkikat'taki davalar konsolos veya konsolos temsilcisinin huzurunda ve halen sürmekte olan antlaşmalar gereğince görülecektir. Kararın alınması ya da infazında konsolos ya da vekilinin rızası alınmalıdır. Konsolos veya konsolos vekilinin mahkemelerin diğer üyeleri gibi taraflara soru sorma, ifade verenleri sorguya çekme ve kendi görüşlerini açıklama hakkı mevcuttur⁷⁶.

Kapitülasyonlarda bir Osmanlı ile bir yabancı arasında Osmanlı Mahkemeleri'nde görülen davada, duruşma esnasında yalnızca tercümanın hazır bulundurulması gerekmektedir. Yani Osmanlı mahkemelerinde yabancı bir üyenin mahkemede bulunmasına dair bir bahse yer verilmemişti. Ancak Osmanlı Devleti kapitülasyonlarda yer almamasına rağmen karma Ticaret Mahkemeleri'nde⁷⁷ elçiliğin veya konsolosluğun göndereceği iki üyeyi kabul etmiştir⁷⁸. İngiliz sefaretini bir Osmanlı ile bir İngiliz arasında Meclis-i

Ecânibin Memalik-i Osmaniyyede Haiz Oldukları İmtiyazât-ı Adliyye, 13; "İngilterelüden ve İngiltere bayrağı altında yürüyenlerden biri kân ve sâir kabâhât edüb sâir emr-i şer'i vâki oldukda Memâlik-i Mahrûse'de olan hükkâm, elçileri ve konsolosları ma'an hazır olmayınca da'vâları istimâ' etmeyüb elçileri ve konsolosları ma'rifetiyle ma'an görüb yalnız görmekle hilâf-ı şer'i şerif ve mugayir-i ahidnâme-i hümayûn rencide olunmayalar." Bknz *Muahedet Mecmuası*, Cilt 1., (Dersaadet: Hakikat Matbaası, 1294), 250. Osmanlı mahkemelerinde konsoloslukların yetkisi için ayrıca bknz. Yasemin Saner Gönen, "Hukukî Kapitülasyonlar ve Sonuçları", *Osmanlı*, C.6., (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 346-347; Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2004), 121.

⁷⁴ Kemal Çiçek, "Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", *Tarih ve Toplum*, C. 25, S.146, (Şubat, 1996), 17-23.

⁷⁵ Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 124.

⁷⁶ Gönen, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları", 208.

⁷⁷ 1847 ve 1848'de iki nizamname ile Ticaret Meclisi teşkil edildi. Bu mecliste Babîâlî'ye mensup Hayriye ve Avrupa tüccarlarından on tüccar, yabancıardan da İstanbul'da ikamet eden on tüccar üye olarak atadı. Davalar Ticaret Nazırı riyasetinde üye sayısının ona ulaşması durumunda görülecekti. Ancak üye tüccarların işleri yüzünden davalara gelememesi üzerine üye sayısı düşürüldü. Bu meclis başlangıçta herhangi bir kanuna tabi değildi. Bunun üzerine 1850 yılında Fransa'dan ticaret kanunu nakil ve tercüme ettirilerek yürürlüğe konuldu. 1850 Ticaret Kanunu'nun yürürlüğe girmesi beraber İstanbul'da kurulan mahkemeler İzmir, Edirne, Selanik, Beyrut gibi şehirlerde açıldı. Cemaleddin-Asador, *Ecânibin Memalik-i Osmaniyyede Haiz Oldukları İmtiyazât-ı Adliyye*, (Dersaadet: Hukuk Matbaası, 1331), 77-82. Ayrıca bknz. Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtı'nda Reform*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993), 129-133.

⁷⁸ Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 112-113.

Vâlâ'da⁷⁹ görülen davalarda sefaret tarafından bir İngiliz memurun görevlendirilip gönderilemeyeceğini Hariciye Nezareti'ne sormuřtur⁸⁰. Babiâli sefaretçe gönderilen bir İngiliz memurun bir Osmanlı ile bir İngiliz arasında Meclis-i Vâlâ'da görülen davalara katılmasında bir sıkıntı görmemişti. Hatta İngiliz vatandaşların her davasında bir üyenin bulundurulabileceğini kabul etmişti. Ancak diğer yabancı vatandaşlar arasında ve Osmanlı vatandaşları arasında görülen emlak, iltizam meseleleri ile ilgili olan davalarda İngiliz sefaretinden bir üye memurun bulundurulmasının doğru olmayacağı sefarete tebliğ etmiřtir⁸¹. Nitekim Osmanlı mahkemelerinde yapılan sorgu esnasında sefaretten bir üye bulunmadığı takdirde İngiliz vatandaşları ifade vermekten imtina etmiştir. Tokat'ta bulunan ve İngiliz tebaasına mensup olan bir Papaz ve Felemenk uyruklu bir vatandaş ikamet ettikleri evlerinin Osmanlı vatandaşları tarafından bilinçli şekilde yakıldığını iddia etmişlerdi. Bu iddialarını İngiliz sefaretine bildirmişlerdi. Sefaret olayla ilgili tahkikat yapılmasını Bâbiâli'den talep etmişti. Babiâli Sivas Valisi'ne emirname göndererek işin aslının araştırılmasını istemiřti⁸². Vali yaptığı araştırmada yangının yanlışlıkla çıktığını, yangında kastî bir niyetin olmadığını bu olayda sorumlu olanlar var ise tespit edilip cezasının verileceğini Babiâli'ye bildirmişti. Ayrıca yapılan sorgulamada İngiliz Papaza yangında şüphelendiği kişiler sorulduğunda, Papaz, sefaretten bir üye memur gelmedikçe konuşmayacağını söylemişti.

⁷⁹ Osmanlı Devleti'nin yargı alanında en yüksek yargı organı Meclis-i Vâlâ'dır. Yüksek bir temyiz mahkemesi olarak görev yapmaktadır. Vilayetlerde ve sancak meclislerinde görülen katl, yaralama, hırsızlık ve pranga cezası gerektiren suçlar Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmektedir. Burada görüşüldükten sonra ise Meclis-i Âli-i Umûmiye'ye sevk edilmektedir. Buradaki kararlarda son olarak arza sunulmuş ve iradesi alınan karar kesinleşmiştir. Bknz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devri'nde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 118-119.

⁸⁰ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.)*, 233 / 15 lef:1, (22 Cemâziye'l-evvel 1276 / 17 Aralık 1859).

⁸¹ "...*daoanın rü'yetinde sefâret-i mu'tebereleri me'mûriyetinin hâzır bulundurulabilmesinde her bir muhâkeme ve meclisde tereddüd zuhûra getirmeyüb fakat doğrudan doğru devlet-i fahîmeleri tebaasına müteâllik olmayub veyâhüd Devlet-i 'Âliyye'nin nizâmat-ı mâhsusası mücibince emlak ve iltizam mâddesi gibi şeylere tebaa-i Devlet-i 'Âliyye sıfâtıyla girmiş olan ecnebî tebaasına müteâllik bulunmayub tesviyesinde ahden sefâret me'mûrunun huzûru icâb itmeyen muhâkematda cânib-i sefâretten me'mûr bulunmasına lüzûm görünmediğine...*" BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003M, s.20, hüküm: 34, (23 Cemâziye'l-evvel 1276 / 18 Aralık 1859).

⁸² *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi (HR.MKT.)*, 296 / 77 lef:1, (18 Zilhicce 1275 / 19 Temmuz 1859).

Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)

Vali bu durumu Babiâli'ye iletmiş, Babiâli de bu gelişmeleri sefarete bildirmiştir⁸³.

3. İngiliz Konsoloslarının Davalara Müdahale Etmesi

A. Pasaport Taşıma İddiasına Destek Verme

19. yüzyılın ortalarına doğru İstanbul'daki Avrupalı diplomatlar ve taşradaki konsoloslar kendi uyruklarına verilen hakları menfaatleri doğrultusunda gayrimüslim Osmanlı vatandaşları üzerinde kullanmak istemişlerdir. Bu sebeple Osmanlı mahkemelerine müdahale etmeye çalışmışlardır⁸⁴. Mahmî olmanın getirdiği adli ayrıcalıklardan yararlanmak isteyen bazı zimmîler de ellerinde pasaport, olmasa bile bunun var olduğunu iddia etmişlerdir. Buna dair bir örneği Kasap Anton Olayı üzerinden izah etmeye çalışacağız.

Aslen İzmirli olup Varna'da kasaplık yapan Anton burada Osmanlı tebaasından birini öldürmüştür. Anton daha sonra yakalanmış ve sorgulama için mahalli meclise götürülmüştür. Ancak Anton İngiliz mahmîsi olduğunu iddia etmiştir. Bu yüzden yapılan sorgulamada konsolosluktan görevli bir tercüman bulundurulmuştur. Sorgu esnasında kendisinden İngiliz olduğuna dair pasaport istendiğinde ise bunu ispat edememiş üstüne üstlük üzerinden çıkan mürur tezkeresinden⁸⁵ ve İzmir'deki amcasına göndermek üzere yazmış olduğu iki adet mektuptan Anton'un Osmanlı vatandaşı olduğu anlaşılmıştır. İngiliz olmadığı anlaşılan ve mahkemece suçlu bulunan zimmî Anton'un Osmanlı makamlarına teslim edilmek üzerine Rusçuk'a gönderilmesine karar verilmiştir. Ancak İngiliz konsolosu Anton'un sözüne inanarak onun Osmanlı vatandaşı olduğunu kabullenmemiş ve İngiliz mahmîsi olduğu iddiasını sürdürmüştür. Hatta Rusçuk'ta İngiliz konsolosu olmadığı için Anton'un Osmanlı makamlarına teslim edilmesine engel olmaya çalışmıştır. Gelişmelerden haberdar olan Babiâli, yanında pasaportu olmayan ve İngiliz mahmîsi olduğunu ispat edemeyen birinin konsolosluk

⁸³ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Düvel-i Ecnebiye Defteri (A.DVN. DVE.d.), No: 003M, s.21 / hüküm: 35, (27 Cemâziye'l-evvel 1276 / 22 Aralık 1859).*

⁸⁴ Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Koruma (Protege) Sistemi ve Kötüye Kullanışı", 361-362.

⁸⁵ Osmanlı vatandaşları ve yabancılar bir yerden başka bir yere gidebilmek için izin belgesi olarak sayılan mürur tezkeresi taşımak zorundaydı. Ayrıca yabancılar mürur tezkeresi ile beraber vatandaş oldukları devleti belirten pasaportlarını ve elçileri vasıtasıyla aldıkları yol emirlerini seyahatleri esnasında yanında bulundurmaları zorunluydu. Bknz. Hamiyet Sezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri. (18-19. Yüzyıl)" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.21 S. 33, (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınevi, 2003), 106-115.

tarafından himaye edilemeyeceğini ve Osmanlı makamları arasında gerçekleşen bir olaya konsolosun karışmaması gerektiğini, konsolosa gerekli uyarının yapılmasını sefaretten istemiřtir⁸⁶. Anton daha sonra Osmanlı kolluk kuvvetleri tarafından Zaptiye koğusunda gözaltına alınmıřtır⁸⁷. Ancak Anton Osmanlı memurlarının gafleti üzerine hapisten firar etmiştir. Babıâli, Anton'un İzmirli olması sebebiyle bu bölgeye doğru kaçabileceğini düşünerek bu kişiye karşı dikkat edilmesi yönünde İzmir Valisi'ne bir emirname yazmıřtır⁸⁸.

B. Selanik Konsolosu'nun Mahmîlik İddiasına Destek Vermesi

Himaye edilme olayının istismarına dair bir başka örnekte kefalet⁸⁹ meselesi yüzündendir. Siroz (Serez)⁹⁰ hanedanından müteveffa Osman Bey'in oğlu Abidin ve kız kardeşi Leyla hanıma ait olan Fütak Çiftliği, Osmanlı vatandaşı Vaskalu Eksanto isimli kişinin kefaletiyle üç yıllığına Esbasya isimli kadına kiralanmıştı. Esbasya Hanım üç yıl müddeti dolunca çiftliği sahiplerine teslim etmek durumunda kalmıştı. Ancak çiftlikte yapılan sayımda çiftliğe ait olan bazı demirbaşlar eksik çıkmıştı. Bunun üzerine çiftlik sahipleri ile Esbasya Hanım arasında çekişme başlamış ve bu husus Siroz Meclisi'nde muhakeme edilmişti. Siroz Meclisi eksik çıkan demirbaşların parasının kefil Vaskalu Eksanto'dan alınmasını uygun görmüştü. Ancak Eksanto, Siroz'da yapılan sorgusunda Avusturya Devleti, Selanik'te yapılan sorgusunda ise İngiltere Devleti tebaasından⁹¹ olduğunu ve himaye edildiğini iddia etmişti. Fakat

⁸⁶ BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003, s.28-29 / hüküm: 39, (9 Şaban 1275 / 14 Mart 1859).

⁸⁷ 1858 Ceza Kanunnamesi'nin on beşinci faslındaki "*Sahtekarlık Beyânımdadır*" isimli kısmın 156. maddesinde pasaportta sahtecilik yapan kişilere yönelik hapis cezası mevcuttur. "*Yol emri ve mürûr tezkiresi ve pasaportlar sahte isim yazdırılan veyâhud bu makûle hîle ile yol kâğudlarını istihsâl için kefâlet eyleyen şahsa altı aydan iki seneye kadar habs olunur.*"Bknz. *Düstûr, 1 Tertip, 1. Cilt, (Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1289), 571.*

⁸⁸ BOA. HR. MKT. 287 / 76 lef:1, (12 Şevval 1275 / 15 Mayıs 1859).

⁸⁹ Kefalet, bir kişinin borcunu bir kefilin ödemeyi taahhüt etmesidir. Bir alacaklı alacağını borçludan, birinci ve ikinci kefiliden isteyebilir. Abdullah Demir, *Türk Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2011), 231.

⁹⁰ Siroz, Selanik'in 2 menzil uzağında bulunmaktadır. Dağ yamacı üzerinde olan bir şehirdir. P. L. İnciciyan, "*Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası*", C.I, *İstanbul Üniversitesi Güney Doğu Araştırmaları Dergisi*, (Çev. H. D. Andreasyan), Tarihsiz, 22.

⁹¹ Eksanto İngiltere'ye bağlı Yedi Ada içerisinde yer alan Korfu Adası'nda doğan bir İngiliz olduğunu iddia etmekteydi. Selanik konsolosu Eksanto'nun bunu kanıtlamak için uğraştığını iddia etmekte ve ona zaman kazandırmaya çalışmaktaydı. *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Mektubî Kalemî Evrakı, Umum Vilayat Evrakı, (MKT. UM.), 356 / 64 lef:1, (22 Cemâziye'1-evvel 1275 / 28 Aralık 1858).*

Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına Dair Tespitler (1858-1860)

Selanik valisinin yaptığı tahkikatta Vaskalu Eksanto'nun "*ced-be-ced tebaa-i saltanat-ı seniyyeden ve Tırhala ahâlîsinden olub on iki yaşında Siroz'a gelmiş ve bu ana kadar tâbi'yet-i ecnebîye iddiâ'sında bulunmamış olduğu*"⁹² anlaşılmıştı. Bu husus İngiltere'nin Selanik konsolosluğuna iletilmişti. Ancak konsolos "*ced be ced*" Osmanlı tebaasından olan Eksanto'yu himaye etmeye çalışmaktaydı. İngiliz vatandaşı olduğunu iddia eden ve konsolostan destek gören Eksanto'nun bu iddiasını kanıtlayamaması ve Babiâli'nin bu kişinin Osmanlı vatandaşı olduğunu tespit etmesi üzerine himaye iddiası devam eder ise borcun Eksanto'nun emlak ve arâzilerinin satışı ile karşılanacağı belirtilmişti. Babiâli bu meselenin İngiltere'nin dostluğuna yakışmadığını ve konsolosun uyarılması gerektiğini sefarete iletmiştir⁹³.

C. Dava'nın Konsolosluk Mahkemesi'nde Görülme İsteği

Hukuk ve ceza davalarında taraflardan birinin Osmanlı, diğerinin yabancı olduğu davalara Osmanlı mahkemeleri bakmaya yetkilidir ve uygulanacak hukuk Osmanlı hukukudur⁹⁴. Nitekim Tanzimat Fermanı öncesinde Osmanlı tebaasından biri ile yabancı devlet tebaasından birisi arasında çıkan ceza davalarında yargılama yetkisinin konsolosluk mahkemesine ait olmadığı genel olarak kabul edilen görüştür. Ancak Tanzimat Fermanı'ndan sonra 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren davacının Osmanlı, sanığın yabancı olması durumunda Babiâli ile bazı Avrupa devletleri arasında yetki karmaşası yaşanmıştır⁹⁵. Buna dair bir vakaya incelediğimiz defterlerde de rastlanılmıştır.

Osmanlı tebaasından olan ve Galati (Galatz/Kalas) Kazası'nın Milyos Köyü'nde yaşayan Vasilaki, İngiliz vatandaşı Revazonni ile ticaret yapmaktaydı. Vasilaki'nin İngiliz Revazonni'den 15.000 kadar alacağı bulunmaktaydı. Bu borcun Revazonni'den tahsil edilmesi veya

⁹² Selanik Valisi'nin burada "*ced be ced*" vurgusunun yapmasının nedenlerinden biri patentlerin koruma beratından farklı olması ve sadece sahibini değil, kişinin ailesini de kapsamasından kaynaklı olabilir. Çünkü koruma patentine sahip olan kişi öldükten sonra bile diğer aile üyeleri koruma patentinin ayrıcalıklardan yararlanmayı sürdürmüştür. Bknz. Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler Kapitülasyonlar-Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, 31.

⁹³ BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003, s.20 / hüküm: 27, (25 Rebî'ü'l-âhir 1275 / 2 Aralık 1858).

⁹⁴ Aybars Pamir, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.51, S.2, (Ankara: 2002), s.80; Özkorkut, "Kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar", 87.

⁹⁵ Konan, "Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukukî Durumu", 197.

Revazonni'nin yargılanmak üzere Osmanlı mahkemesine gönderilmesi İngiliz konsolosundan istendi. Fakat konsolosluk bu davanın konsoloslukta görülmesi gerektiğini bu durumun ahidnâmelere aykırı bir durum oluşturmadığını bu yüzden Vasilaki'nin konsolosluğa gönderilmesini mahalli hükümetten talep etmişti. Babıâli bu durumu öğrendiğinde, konsolosun bu talebinin ahidnâmelerde aykırı olduğunu dolayısıyla Vasilaki'nin konsolosluğa gönderilemeyeceğini, eğer konsolosluk isterse davanın her iki taraftan tayin edilecek ikişer tüccardan⁹⁶ oluşacak bir komisyon vasıtasıyla görülebileceğini konsolosa iletmişti. Ancak İngiliz konsolosu bu teklifi reddetmişti. Bâbıali konsolosun bu iddiasında haksız olduğunu yineleyerek konsolosun bu borcun Revazonni'nin zimmetinden karşılmasını veya Osmanlı mahkemesinde yargılanmak üzere gönderilmesini konsolosuna tebliğ etmesi için sefarete bildirmişti⁹⁷.

D. Antalya Konsolosu'nun Osmanlı Mahkemesine Engel Olması

III. Selim döneminde 1802'den itibaren gayrimüslim Osmanlı tebaasından olan tüccarlara, Avrupa ile müste'min tüccar statüsünde ticaret yapmaları için "*Avrupa Tüccarı*" adı verilmiştir. Aslında Avrupa Tüccarı'nın kurulmasındaki amaçlardan biri, yabancı devlet himayesine girmenin ayrıcalıklarını bertaraf etmektir⁹⁸. Osmanlı tebaasından olan gayrimüslim Çivioğlu Hacı Anasti ve Çekeoğlu Sava Avrupa Tüccarı'nın sahip olduğu ayrıcalıklardan yararlanmak için Avrupa ticaret beratı almışlardı⁹⁹. Ancak Anasti Konya'da sandık sarraflığı görevini yaparken üzerine para geçirmişti. Bu durum anlaşılınca Anasti'nin elinden Avrupa ticaret beratı alınarak önce Bolu'ya¹⁰⁰

⁹⁶ Taraflardan birinin yabancı birinin Osmanlı olduğu karma ticaret davalarında yabancının bağlı bulunduğu elçilik veya konsolosluk iki yabancı aza-yı muavine (yardımcı üye) mahkemeye göndermekteydi. Taşralarda ise bu davalar hukuk mahkemelerinde görülmekteydi. Burada yabancı üyenin bulunması aranmamaktaydı. Çünkü yabancıların çoğunlukla bulunduğu yerlerde ticaret mahkemesi mevcuttu. Bknz. İkinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 112-113.

⁹⁷ Bu vakadan anlaşıldığı üzere taşrada ticaret mahkemesi bulunmadığında, Babıâli iki İngiliz tüccarından ve iki Osmanlı tüccarından teşkil edilecek bir komisyon kurulmasını teklif etmiştir. "...merkûmun kañcılarıyaya götürülmesi uyamayacağı istenildiği hâlde tarafeynden ikişer nefer tâcir bi'l intihâb komisyon teşkiliyle husûs-ı mezkûrun rü'yet ve tesviye olunması..." BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003, s.39-40, hüküm: 59, (19 Zilhicce 1275 / 20 Temmuz 1859).

⁹⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, "Avrupa Tüccarı", *D.İ.A., C.4.*, (İstanbul: 1991), 159-160.

⁹⁹ Erdoğan Keleş, "Avrupa Tüccarı'nın Hukukî ve Ticarî Durumlarına Dair Bazı Tespitler (1835-1868)", *BELLETEN C. LXXIX, S.284* (Ankara: Nisan, 2015), 275.

¹⁰⁰ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Düvel-i Ecnebiyye Evrakı, (A..DVN). 23 / 76 lef:1, (25 Rebîü'l-evvel 1263/13 Mart 1847).*

**Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)**

sonra da Kütahya'ya sürgün edilmişti¹⁰¹. Fakat kısa süre sonra affedilmiş ve kendisine yeniden¹⁰² Avrupa ticaret beratı verilmişti¹⁰³. Hacı Anasti diğer Avrupa Tüccarı Ispartalı Çekeoğlu Sava ile beraber ticaret yapmaktaydı. Sava, Anasti'den bir yük 50.000 kuruş kadar borç almıştı. Ancak Sava bu borcu Anasti'ye geri ödememişti. Bunun üzerine bu gelişme mahkemeye taşınmıştı. Bu borç davası Konya Mahkemesi'nde görülecekti. Konya Valisi Osmanlı tebaasından olan Çekeoğlu Sava'yı mahkemeye çağırmişti. Ancak Sava mahkemeye katılmamış hakkında verilecek kararın süresini uzatmıştı. Bunun üzerine Sava Konya'daki mahkemeye gönderilmek üzere Isparta'ya getirilmişti. Antalya'daki İngiliz konsolos Adalina, bu esnada Isparta'ya misafir olarak gelmişti. Ancak konsolos buraya geldiği gün kaymakam ve meclis azaları tarafından hoş karşılanmadığını bahane etmiş, kaymakam izin vermediği halde Sava'yı alıkoymuş ve ertesi gün Antalya'ya doğru yola çıkmıştı. Böylelikle konsolos Adalina, iki Osmanlı vatandaşı arasında Konya'da görülecek mahkemeye engel olmuş ve usulsüzce bir Osmanlı vatandaşını alıkoymuştu¹⁰⁴. Ancak konsolos Adalina'nın iddiasına göre; Tüccar Sava götürülmesine muhalefet etmemişti. Nitekim Sava'nın ticaret ve alışveriş yerleri Antalya idi. Sava'nın götürülme sebebi ise; Antalya'da yaşayan İngiliz tebaasına mensup olan tüccarlara olan borcu yüzündendi. Bu tüccarlar Antalya'da yaşayan Ermeni taifesindendi ve borçlarını almak için konsolos Adalina'ya başvurmuşlardı. Bu başvuruya istinaden Adalina, İngiliz tüccarların, Avrupa tüccarı Çekeoğlu Anasti'den daha önce borcunu alması gerektiğini düşünüyordu. Bunun için Sava Konya'da yargılanmak yerine önce Antalya'da yargılanmalıydı. Konsolos bu isteğinin kanunlara aykırı bir durum teşkil etmediğini bir tezkire ile Hamid kaymakamına bildirdi¹⁰⁵. Ancak Babiâli, Antalya konsolosu gibi düşünmüyordu. Çünkü bir İngiliz vatandaşın bir Osmanlı vatandaşından alacağı var ise, konsolosun kendi başına hareket etmek yerine, Osmanlı makamlarına başvurması gerekmektedir. Üstelik bir Osmanlı vatandaşın yargılanmak üzere başka bir

¹⁰¹ BOA. A. DVN, 27 / 20 lef:1, (05 Receb 1263/19 Haziran 1847).

¹⁰² *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade, Meclis-i Vâlâ, (İ. MVL.) 108 / 2432 lef: 1 (20 Zilkâde 1263 / 30 Ekim 1847); Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade, Dahiliye, (İ.DH.) 164 / 8571 lef:1, (21 Muharrem 1264 / 29 Aralık 1847).*

¹⁰³ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade, Dahiliye, (İ.DH.), 164 / 8571 lef: 4, (9 Safer 1264 / 16 Ocak 1848).*

¹⁰⁴ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Mektubî Kalemî Evrakı (A.MKT.), 346 / 33 lef: 1. (27 Receb 1275 / 2 Mart 1859).*

¹⁰⁵ BOA., A.MKT., 346 / 33 lef: 2. (21 Receb 1275 / 24 Şubat 1859).

yere gönderilecek iken, konsolosun buna engel olması doğru değildi. Antalya konsolosunun bu konuda gösterdiği tavrın ve yaptığı işin usule uygun olmadığı, bu durumun kendisine iletilmesi sefaretten istenmiřtir¹⁰⁶. Daha sonra Sava ile Anasti arasında yarım kalan mahkeme Konya'da görülmüş ancak Sava borcu ödemeye yine muhalefet etmişti. Bu borcun tahsil edilip, Anasti'nin vekili ve kardeşi olan Haralambos'a teslim edilmesi bir şukka ile Konya Valisi'ne tebliğ edilmiřtir¹⁰⁷.

E. Piskopos'un Himaye Edilmesi

Dini koruma ve yabancı koruma kavramları arasında temel ve işleyiş bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Yabancı koruma altında olan kişi, kendisine korumayı veren devlet tarafından o devletin vatandaşıymiş gibi himaye edilmiştir. Dini korumada taraflardan birisi kilise ise mahm kavramı daha genel ve kapsayıcı bir karaktere sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nde din görevlisi olan bir kişi görevi ile ilgili bir suç işlediği zaman, dini topluluğun korumasından, dinsel görevi ile ilgili olmayan bir suç işlediğinde ise uyruğu olduğu konsolosluk tarafından korunmuřtur¹⁰⁸. Tespit ettiğimiz bir vaka da bir din görevlisinin himaye edilmesinin nedeni yapılan evlilikten kaynaklanmaktadır. Hasköy Kilisesi Piskoposu olan Miltenis Minos uygunsuz hareketlerinden dolayı terbiye edilmek için Aynaroz Adası'ndaki Zoğrafu Manastırına¹⁰⁹ srlecekti. Sürgün yerine ulaştırılması için Avusturya kumpanyasına mensup bir vapura bindirilmiişti. Ancak tam bu esnada İngiliz sefaret kaırlaryası, rahibin İngiltere Devleti tebaasından

¹⁰⁶ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Düvel-i Ecnebiye Defteri (A.DVN. DVE.d.), No: 003, s.37 / hüküm: 53, (27 Zilka'de 1275 / 28 Haziran 1859).*

¹⁰⁷ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Mektubî Kalemi Evrakı, Devi Evrakı (A. MKT. DV.), 195/30 lef: 1, (2 Muharrem 1278 / 10 Temmuz 1861).*

¹⁰⁸ Konan, "Osmanlı Devleti'nde Protege (Koruma) Sistemi", 174-175.

¹⁰⁹ Bu manastır İmparator Filozof Leon döneminde yaptırılmıştır. Ancak daha sonra bu manastır yanmış ve 1502'de Moldova Voyvodası Stefanos döneminde tekrardan inşa edilmiştir. Bu voyvodanın tasviri manastır dışına resmedilmiştir. Manastır, St. Georg'a ithaf edilmiştir ve bu azizin iki tasviri manastırda bulunmaktadır. Hatta bir resim doğrudan doğruya azizin yüzüne temas ettirmekle meydana gelmiş olduğu söylenir. Bu resmin daha evvel Filistin'deki aynı adı taşıyan manastırdan kendi kendine bu manastıra geldiği rivayet edilir. Bu sebeple bu manastır Zoğrafu (Ressam) şeklinde anılır. Bu manastırda aslen Sırp ve Bulgar keşişler ikamet etmektedir. Bknz. P. L. İnciciyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *C.I, İstanbul Üniversitesi Güney Doğu Araştırmaları Dergisi*, (ev. H. D. Andreasyan), 47, Vedat Turgut, "Osmanlı Hâkimiyetinde Aynaroz Yarımadası'ndaki Kilise ve Manastırlar" *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 4, C.4, S.2. (2016), 222-223.

Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)

olduğu gerekçesi ile rahibi vapurdan indirmişti¹¹⁰. Bu iddianın doğru olup olmadığı Babiâli tarafından araştırılmaya başlanmıştı. Babiâli Rum Patrikhanesi'ndeki eski ve yeni nüfus defterlerinde yaptığı inceleme sonucu Piskopos Minos'un Osmanlı tebaası anneden ve Osmanlı tebaası babadan dünyaya geldiğini ve İstanbul ahalisinden olduğunu saptamıştı¹¹¹. Ancak İngiliz sefaret kançılıryası Piskopos Minos'u 1844 tarihinde Yediada ahalisinden olan bir İngiliz olarak kaydını yapmıştı. İngiliz sefreti bu kişinin kendi himayesinde olduğunu düşünüyordu¹¹². Gerçekte ise Piskopos Minos'un babası Mihâl vefat ettikten sonra Minos'un annesi, İngiliz vatandaşlığında bulunan ve Yediada ahalisinden olan bir İngiliz ile evlenmişti¹¹³. İngiltere'de 1844 tarihli kanun, yabancı bir kadının bir İngiliz erkek ile evlenmesi durumunda yabancı kadının İngiliz vatandaşlığına geçeceğini söylemektedir¹¹⁴. İngiliz sefreti de Piskopos Minos'u, annesinin yaptığı bu yeni evlilikten dolayı yabancı statüde sayıp himaye etmeye çalışmıştır. Babiâli bu kişinin 1844 tarihinde Osmanlı tebaasından olduğunu ve patrikhaneye iade edilmesini sefaretten istemiştir¹¹⁵. İngiliz sefreti ise Minos'un İngiliz himayesine hakkı olduğunu belirterek Minos'u teslim etmeye yanaşmamıştır¹¹⁶. Örnekten anlaşılacağı üzere Rahip Minos elçilikten şahsen berat, patent ya da pasaport aldığı için değil de annesinin 1844 tarihinden sonra bir İngiliz ile evlilik yapmasından dolayı himaye edilmiştir.

Babiâli evlilik konusunu 1869 tarihli Tâbiyyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nin yedinci maddesinde¹¹⁷ düzenlemiştir. Bu madde: *"Tebaa-i Devlet-i Aliyye'den iken ecnebi ile tezevvic eden kadın zevcinin vefatı tarihinden itibaren üç sene zarfında istidâ ederse tâbiyyet-i asliyesine ric'at edebilir. Bu maddenin hükmü şahsa şamildir. Tasarruf-ı emlâk ve arâzi maddesi nizâmat ve kavânin-i umumîyesine tâbidir."* şeklindedir. Babiâli bu madde ile yabancıyla evlenen Osmanlı tebaasına

¹¹⁰ BOA. HR. MKT. 273 / 37 lef:4, (Gurre-i Şaban 1274 / 17 Mart 1858); BOA. HR MKT. 256 / 37 lef: 1 (5 Cemâziye'l-evvel 1275 / 11 Aralık 1858).

¹¹¹ BOA. HR MKT., 256 / 37 lef: 4, (15 Rebî'ü'l-evvel 1274 / 3 Kasım 1857).

¹¹² "BOA. HR. MKT., 273 / 37 lef: 5, (29 Rebî'ü'l-evvel 1275 / 6 Kasım 1858), BOA.MKT. 273 / 37 lef: 2 (28 Safer 1275 / 7 Ekim 1858).

¹¹³ BOA. HR. MKT., 273 / 37 lef:1, (14 Cemâziyel-âhir 1275/ 19 Ocak 1859), BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003, s.13-14 / hüküm: 12, (17 Rebî'ü'l-evvel 1275 / 25 Ekim 1858).

¹¹⁴ Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, 21.

¹¹⁵ BOA.HR. MKT., 273 / 37 lef: 2, (11 Safer 1275 / 20 Eylül 1858).

¹¹⁶ BOA. HR. MKT., 273 / 37 lef: 6, (26 Rebî'ü'l-evvel 1275 / 3 Kasım 1858).

¹¹⁷ "Tâbiyyet-i Osmaniye Kanunnâmesi", *Düstûr*, 1. Tertip, 1. Cilt, 17.

mensup bir kadının yabancı devlet tebaasına geçmesi öngörmemiş, ama zımnen (örtük) şekilde kabul edilmiştir¹¹⁸.

F. Üsküp Konsolosu'nun Kendisine Sığınanları Himaye Etmesi

Fraşirli Mehdi'ye göre; mahmîlik sıfatı kanun veya ahidnâmelerden kaynaklanmamaktadır. Bir suistimal neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca mahmî unvanının tamamen yabancılar için kullanılması doğru değildir¹¹⁹. Nitekim 003 ve 003M Numaralı Düvel-i Ecnebiye Defterlerine yansıyan kayıtlar bu yargıyı doğrulamaktadır. İnceleyeceğimiz bu vakada bir İngiliz konsolosun kendine sığınan kimseleri İngiliz tâbiyetinde olmasalar bile himaye edip Bâbîâli'ye geri vermek istememesine dairdir.

Osmanlı ordusunda görev yapan Mirлива Ahmed Paşa, 16 Temmuz 1855 tarihinde Preveze'den iki alay tabur ile Trablusgarp'ta isyan eden Goma Şeyhi'nin isyanını bastırmakla görevlendirilmişti¹²⁰. Buradaki görevi biten Mirлива Ahmed Paşa yaşadığı yer olan Manastır'a geri dönerken Trablusgarp ahalisinden çok sayıda erkek ve kadını yanına almıştı. Ancak Mirлива Ahmed Paşa'nun bu kişileri esir olarak sattığına dair söylentiler çıkmıştı. Yapılan incelemeler sonucu ve Trablusgarp'taki İngiliz konsolosunun ifadesi üzerine Mirлива Ahmet Paşa'nun bu kişileri kendi işlerinde kullanmak üzere yanaşma olarak aldığı anlaşılmıştı¹²¹. Ancak bu olayın ardından Mirлива Ahmet Paşa'nun yanında getirdiğı ve beş yıl boyunca evladı nazarıyla baktığı iki yetim kız çocuğı, Paşa'nın işlemeli çiçeğini çalarak İngiltere'nin Manastır'da bulunan konsolosluğına kaçmışlardı. O esnada Manastır konsolosluğına geçici süre ile John Blunt vekâlet etmekteydi. Bu olay Mirлива Ahmet Paşa tarafından öğrenilmişti. Bunun üzerine Mirлива Ahmed Paşa'nun oğlu Kolağası Ali Paşa, bu kız çocukların geri verilmesini konsolos vekilinden talep etmişti¹²². Ancak konsolos vekili bu kız çocuklarını konsoloshanede

¹¹⁸ Osmanağaoğlu, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*, 233-234.

¹¹⁹ Mehdi Fraşerli'nin mahmîlik konusu hakkındaki düşünceleri ve daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet Canatar, "Mahmîlik ve Mahmîler Hakkında Fraşerli Mehdi'nin Değerlendirmeleri" *Prof. Dr. Mübahat S. Kütikoğlu'na Armağan*, Edit. Zeynep Tarım Ertuğ, (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2006), 285-307.

¹²⁰ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (BOA.) Nezaret ve Devâir Evrakı, (A. MKT. NZD.), 154 / 54 lef:1, (1 Zilka'ade 1271 / 16 Temmuz 1855).*

¹²¹ *BOA. HR. MKT., 263 / 27 lef: 2, (7 Rebî'ü'l-evvel 1275 / 15 Ekim 1858).*

¹²² *BOA. HR. MKT., 272 / 76 lef: 2, (12 Rebî'ü'l-âhir 1275 / 19 Kasım 1858) BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003, s.23 / hüküm: 33, (17 Cemâziye'l-evvel 1275 / 23 Aralık 1858).*

**Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)**

hizmetine alıp himaye ederek geri vermemişti¹²³. Hatta İngiliz konsolos vekili kızların kendi rızaları ile geldiğini belirterek Manastr' dan asli görev yeri olan Üsküp'e geçerken kız çocuklarını yanında götürmüştü¹²⁴. İstanbul'daki İngiliz sefreti kız çocuklarının kendi istekleri doğrultusunda konsolosun yanında kaldığını doğrulamıştı¹²⁵.

4. Konsolosların Diğer Usulsüzlükleri

A. Belgrat Konsolosu'nun Sınırı İhlali

Asâkir-i Nizâmîye neferinden olan Said, Belgrat karakolunda nöbet tutmaktaydı. Bu esnada Belgrat'ta görev yapan İngiliz konsolosu nöbetçi asker Said tarafından uyarılmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin hududu dışına geçmişti. Bunun üzerine Said bulunduğu yeri terk ederek İngiliz konsolosunun yanına gitmiş ve onu darp etmişti. Bu olay üzerine İngiliz konsolosu Said'den şikâyetçi olmuştu. Önce Mahalli Meclis'te ardından da Divan-ı Harp'te yapılan sorgulama neticesinde dava Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmişti. Yapılan tahkikat sonucunda Said konsolosu darp ettiğini kabul etmiş ve mahkemece suçlu bulunmuştu. Nefer Said'in mensup olduğu taburda bir sene müddetle pranga¹²⁶ ile hapis olunmasına karar verilmişti. Olay esnasında tutuklanan ve suçsuz görülen diğer askerlerde serbest bırakılmıştı¹²⁷. Belgrat Muhafızı, kaymakam Salih Bey'i bu olaydan dolayı özür dilemek için konsolosluğa göndermişti. Fakat Belgrat konsolosu, kaymakam Salih Bey'i kabul etmemiş ve kaymakama yakışır bir muamelede bulunmamıştı. Babîâli ise bu durumdan esef duyduğunu belirterek olayda tarafsız şekilde davranıldığını askere ceza verildiğini böyle bir durumun iki devletin dostluğuna yakışmadığını belirtmiştir¹²⁸.

¹²³ BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003, s.23 / hüküm: 33, (17 Cemâziye'l-evvel 1275 / 23 Aralık 1858).

¹²⁴ BOA. HR. MKT., 279 / 52 lef: 2, (3 Şaban 1275 / 8 Mart 1859).

¹²⁵ BOA. HR. MKT., 294 / 89 lef: 3, (3 Zilka'ade 1275 / 4 Haziran 1859); BOA. HR. MKT., 294 / 89 lef: 4, (Gurre-i Ramazan 1275 / 4 Nisan 1859).

¹²⁶ 1840 Ceza Kanunu'nun ilk halinde pranga cezası mevcut değildir. Ancak aynı yıl yapılan zeyl ile pranga cezası kanuna eklenmiştir. Daha sonraki 1851 ve 1858 Ceza Kanunnameleri'nde pranga cezası yer almıştır. Yasemin Saner, "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18. ve 20. Yüzyıllar*, (Derleyenler. Noemi Levy-Alexandre Toumarkine), (Yay. Haz: Foti Benlisoy), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 173.

¹²⁷ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL.)*, 104 / 49 lef:1, (5 Cemâziye'l-âhir 1275 / 10 Ocak 1858).

¹²⁸ BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003, s.17 / hüküm: 21, (14 Reb'ü'l-âhir 1275 / 21 Kasım 1858).

B. Gadamış Konsolos Vekili'nin Kaza ile Adam Öldürmesi

Mr. Hezi İstanbul Kariman Trablusgarp Eyaleti'nin Gadamış kazasına 21 Kasım 1858 tarihinde konsolos vekili olarak atanmıřtı¹²⁹. 30 Nisan 1859 tarihinde Mösyö Kariman hizmetkarı Mevlüd ile birlikte avlanmak için yola çıkmıştı. Kariman avlanmak için bahçelerin birine girmiş Mevlüd bahçenin dışında kalmıştı. Ancak Kariman bahçeden dışarıya çıkar iken tüfeği kazara ateş alıp Mevlüd'ü sol koltuğunun altından feci şekilde yaralamıştı. Kariman, hizmetkarını hızlıca Gadamış'a götürmüştü. Bu olayı haber alan Gadamış Meclisi, iki mahkeme katibini olayın sorgusunu yapmak için göndermişti. Kariman tüfeğinin yanlışlıkla ateş aldığını olayda bir kastın olmadığı ifade etmiş, ağır yaralı olan Mevlüd de bu ifadeyi doğrulamıştı. Ancak Mevlüd olayın gerçekteştiği tarihten yaklaşık bir hafta sonra vefat etmişti. İngiltere'nin Trablus'ta bulunan konsolosu G. F. Herman olaya müdahale ederek bu üzücü olayın daha fazla uzamasını istemediği için merkurum varislerine beş yüz gazi altını verilmesini teklif etmiş Mevlüd'ün varisleri de konsolosun diyet teklifini kabul etmişti. Gadamış Müdürü bu hadiseyi Trablusgarp Valisi'ne o da bir tahrirat ile Hariciye Nezareti'ne iletmiřti¹³⁰.

Hata ile adam öldürme, kasıtsız olarak bir insanı öldürmektir. Bu suçun cezası aslı ceza olarak nitelendirilir ve cezası diyet ve kefarettir¹³¹. Nitekim Mevlüd hata ile öldürülmüştür. Bu dava Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüştür. Meclis-i Vâlâ diyet hususunun şahsi hukuk davası olması sebebiyle kararın bir kez de şer'i hüküm ile alınması gerektiğine karar vermiştir. Bunun için konsolos vekili Kariman'ın şer'i mahkemede¹³² yargılanması gerekmiştir. Bu mahkeme gerçektemiş ve beş yüz gazi altın üzerinde mutabakat sađlanmıřtır¹³³.

¹²⁹ BOA. A. DVN. DVE., 24 / 10 lef:1, (6 Reb'ü'l-evvel 1275 / 14 Ekim 1858).

¹³⁰ BOA. MVL, 753 / 49 lef:1, (27 Şevval 1275 / 30 Mayıs 1859); BOA. DVN. D 003M, s.17 / hüküm:26, (27 Reb'ü'l-âhir 1276 / 23 Kasım 1859).

¹³¹ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları: 2011), 310-312; Diyeti, öldürenin akilesi öder. Ayrıca tebei ceza olarak maktulün mirasından mahrumiyet ve ta'zir cezası olarak devlet belirleyici ceza verilebilir. Demir, *Türk Hukuk Tarihi*, 104.

¹³² Kısas ve diyet gerektiren cinayet ve yaralama suçlarında Meclis-i Tahkikat hiçbir karar alamazdı. Sadece edinilen bilgilerin sonuçlarını valiye sunmakla yetinirdi. Bknz. Gönen, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları", 154; Nitekim 1855 tarihinden itibaren Trablusgarp Eyaleti'nde Meclis-i Tahkikat bulunmasına rağmen kararın şer'i mahkeme ile alınması istenmiştir. Çünkü suç hataen adam öldürmedir. Verilecek ceza ise diyettir. Trablusgarp'ta Tahkikat Meclisi'nin kurulmuş olmasına dair bknz. BOA. A. MKT. NZD., 138 / 63 lef:1, (29 Cemaziye'l-ahir 1271 / 19 Mart 1855).

¹³³ "... diyet hukuk-ı şahsiyyeden olarak bu dahi ilâm-i şer'-i ile hüküm olunmak usûl-i kânun iktizâsından olmasıyla bu suretle ahvâl-i vecihle ilâm-ı şer'-iye rabt olunarak ilâm ve mazbatasının irsali ve bunun için

**Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)**

Kariman diyeti ödeyip üç ay müddet ile Londra'ya gönderilecektir. Bu gelişme mazbata ile Babiâli'ye bildirilmiştir. Ancak davanın ilâmı henüz Meclis-i Vâlâ'ya ulaşmamıştır. Bu davanın ilâmı Trablusgarp Valisi'nden istenmiştir¹³⁴.

C. Borcun Vadesini Geciktirme

Osmanlı mahkemelerinde görülen alacak-verecek davalarında İngiliz tebaasına mensup birinin, Osmanlı tebaasından birine borç ödemesi gerekirse borcun temin edilmesi için konsoloslar arabuluculuk yapmaktaydılar. Ancak tespitimize göre bazı İngiliz konsoloslar borçlunun İngiliz olması durumunda borcun vadesini geciktirmeye çalışmıştır.

Kırım Savaşı (1853-1856) esnasında çok sayıda İngiliz askeri İstanbul'a gelmişti¹³⁵. Savaş devam ederken transport vapurlarına bağlı olarak görev yapan yedi İngiliz asker, Osmanlı tebaasından Dimitri'nin Galata'da Karaköy Kapısı denilen mahaldeki bohçacı dükkanını yağma etmişlerdi. Osmanlı makamlarınca yapılan inceleme sonrası dükkan sahibinin zarar gören eşyalarının bedeli 32.000 kuruş olarak hesaplanmıştı. Bu paranın şahıslardan veya bağlı buldukları sefîne kumpanyasından alınarak esnafın mağduriyetinin giderilmesi sefaretten talep edilmişti¹³⁶. Ancak sefaret hızlıca davranmayıp işi sürüncemede bırakmıştı. Esnaf Dimitri ise bu olaydan sonra çok borçlandığını, bu olayın bir an önce çözülmesi için bir arzuhal ile Babiâli'den yardım istemişti. Yağma olayının üzerinden 3-4 yıl geçmesine rağmen iş hala çözülememişti¹³⁷.

Başka bir örnekte Musul'da İngiliz konsolos vekili olarak görev yapan Mösyö Christian Rassam'a aittir. 1840 yılında Musul'a konsolos vekili olarak atanan Mösyö Christian Rassam, İngiltere'de tanınmış ve iyi izlenim bırakmış saygın

konsolos-ı mumâ ileyhin bir kerede mürafaa-i şer'i-de bulunacağı irâde ve işâr buyrulmuşdur..." BOA. MVL., 75 / 49 lef: 2, (Gurre-i Şaban 1276 / 23 Şubat 1860); Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM), 382 / 67 lef:1, (3 Zilka'ade 1276 / 23 Mayıs 1860).

¹³⁴ BOA., A.MKT.,UM., 406 / 78 lef:1, (3 Zilka'ade 1276 / 23 Mayıs 1860), Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Meclis-i Vâlâ, (MVL.), 755 / 49 lef: 4. (26 Şevval 1276 / 17 Mayıs 1860).

¹³⁵ Erdoğan Keleş, "Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Müttefik Orduların Barınma ve İaşe Sorunları", XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010), Kongreye Sunulan Bildiriler, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), 261-286.

¹³⁶ BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003, s.33 / hüküm: 46, (5 Şevval 1275 / 8 Mayıs 1859).

¹³⁷ BOA. MVL., 817 / 110 lef:1, (19 Zilka'ade 1275/ 20 Haziran 1859).

bir devlet adamıdır. Ancak Rassam Musul'da konsolos vekili görevinin dışına çıkararak ticaretle uğraşmış hatta zamanla yün, deri, buğday ve mazi satan bir tüccara dönüşmüřtür¹³⁸. Rassam'ın Eski Musul Valisi Mehmed Paşa'ya 1500 kese borcu bulunmaktaydı. Bu borcunu üç taksitte ödeyecekti. Rassam, Mehmed Paşa hayatta iken borcun iki taksitini ödemişti. Ancak Mehmed Paşa vefat edince üçüncü taksit olan 500 keseyi mirasçılarına vermemekte uzun bir süre ısrar etmişti. Ancak mirasçılar bu durumdan mağdur olmuştu. Bâbiâli, Musul konsolos vekili Rassam'ın kalan borcu mirasçılara ödemeyeceğini düşündüğü için borcun Rassam'dan alınıp Bâbiâli'ye ödenmesini sefaretten talep etmiřti¹³⁹. Rassam'ın uygunsuz hareketleri bununla sınırlı değildi. Konsoloslukta otuz üç kişiyi hizmetine almış bazı kişileri uygunsuzca himaye etmiş ve himayesindeki esnaflara vergi ödettirmemiřti¹⁴⁰. Babiâli konsolos vekilinin bu davranışları yüzünden uyarılmasını sefaretten istemiřti¹⁴¹. Ancak bu isteğin üzerinden 8 ay geçmesine rağmen Rassam uygunsuz hareketlerine devam etmekteydi¹⁴².

Bazı İngiliz konsolosların, borunun İngiliz tâbiyetinden olduğu zaman hızlı hareket etmediklerini söyleyebiliriz. Ancak bir İngiliz alacaklı olduğunu iddia ettiğinde, İngiliz sefreti borcun ödenmesini konusunda Babiâli'ye baskı uygulamıştır. Belgrat demiryolu için harita çizen İngiliz vatandaşı Mösyö Lizz yaptığı işin parasını alamadığını İngiliz büyükelçisi Strartford Canning'e bildirmişti. Bu gelişme üzerine İngiliz sefreti 24 Ekim 1857 tarihinde bu paranın verilmesini Babiâli'den istemişti. Bu mesele Meclis-i Ali-i Tanzimat'ta görüşölmüştü. Burada alınan kararda; Mösyö Lizz'in para istemeye hakkı olmadığı, eğer haklı olduğu düşünölmüyorsa bir vekil tayin edilerek davanın Ticaret Mahkemesi'nde görülmesi gerektiği sefarete bildirilmişti. Ancak sefaret bu karardan memnun olmamış ve tekrardan Mösyö Lizz'in parasının ödenmesine dair Babiâli'ye baskı yapmıştır. Babiâli ise bu iş için söz

¹³⁸ Tuncay Öğün, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin şir Bey ve İşyanı*, (İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2010), s.122.

¹³⁹ BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003M, s.22-23, hüküm: 36, (7 Receb 1276 / 30 Ocak 1860).

¹⁴⁰ Konsolosluklarda çalışanlardan vergi alınmaması konusunda İngiltere'nin Halep konsolosu M. Ikenes 30 Haziran 1859'da bir rapor yazmıştı. Bu raporunda Maraş valisinin konsolosluklarda çalışanlardan vergi istediğini ancak bu verginin Avrupa konsolosluklarında alışan Osmanlı uyruklarından hiç alınmadığını bildiriyordu. Bu duruma istinaden Ikenes, konsolosluklarda çalışan kimselerden vergi alınmaması gerektiğini, Vezirin de Maraş valisini uyarmasını istemekteydi. Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 146.

¹⁴¹ BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003, s.18, hüküm: 23, (18 Rebî'ü'l-âhir 1275 / 25 Kasım 1858).

¹⁴² BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003, s.40, hüküm: 61, (19 Zilhicce 1275 / 20 Temmuz 1859).

Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)

söylemenin gereksiz olduğunu ve Mösyö Lizz'in davasında haklı olduğunu düşünüyorsa Ticaret Mahkemesine başvurmasını yinelemiştir¹⁴³.

5. İngiliz Vatandaşlarının Hukukî Usulsüzlüklerine Dair
Örnekler

A. Yankesicilik ve Devlet Memuru'na Hakaret Vakaları

Galati'den İstanbul'a gitmekte olan bir posta vapuru şiddetli rüzgardan dolayı Sünne (Sulina) limanına demir atmıştı. Burada birkaç gün kalacak olan vapurun Osmanlı tebaasından Yanko isimli Yahudi bir yolcusu ihtiyaçlarını giderebilmek için Sünne çarşısına çıkmıştı. Bu kişi çarşıda gezerken aslen Kefalonyalı bir Rum olan ancak İngiliz uyruğunda bulunan Covani, Yanko'yu dükkanına sokup döverek altın saatini ve otuz adet altınını çalmıştı. Sünne kaymakamı Raşid Bey bu olayı öğrenince İngiliz uyruklu Covani'yi mahkemesinin görülmesi için hükümet konağına çağırılmıştı. İngiltere konsolosu Mösyö Loui de hükümet konağına davet edilmişti. Ancak Covani mahkemeye katılmamıştı. Olaya tanıklık edenler ise Covani'nin şiddetinden korktukları için yapılan sorguda net ve doğru bilgiler vermiyorlardı. Ancak mağdur Yanko, Covani'yi tanıdığını ve bu kişinin Sünne boğazında Eflak¹⁴⁴ bandıralı Felesledres isimli vapurda kılavuzluk yaptığını ifade etmişti. Bu ifade üzerine kaymakam Raşid Bey kılavuz Covani'nin bulunmasını Sünne Liman Reisi Kostaki Efendi'den talep etmişti. Kostaki Efendi ismi zikredilen vapura bir memurunu göndermişti. Ancak o esnada vapurda bulunan İngiliz tâbiyetine mensup olan Kaptan vekili Kefalonyalı Petroviç, gönderilen bu memura Covani'nin üç gün önce İbrail'e¹⁴⁵ gittiğini ve kendisinin burada bulunmadığını söylemişti. Petroviç'in yalan söylediği aşikardı. Bu ifade üzerine yapılan tahkikatta Petroviç'in Covani'yi vapurda sakladığı anlaşılmıştı. Liman Reisi Kostaki Efendi bir memuru vasıtası ile Petroviç'i olayın aslını öğrenmek için Liman Odası'na¹⁴⁶ çağırılmıştı. Ancak Petroviç,

¹⁴³ BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003, s.19, hüküm: 26, (25 Rebi'ü'l-âhir 1275 / 2 Aralık 1858).

¹⁴⁴ Eflak ve Boğdan 1858'de birleşmiş ve Bükreş Romanya'nın başkenti olmuştur. Eflak'ın Tuna nehri üzerinde belli başlı limanları İbrail ve Yergöğü bir süre doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmışlardır. Kemal Karpat, "Eflak", D.İ.A., C.10., (İstanbul: 1994), 466.

¹⁴⁵ İbrail eski Rum kilise kayıtlarında Proilasi, Avrupalılarca Braila yada Brailov şeklinde anılmaktadır. Tuna'nın sol kıyısında, Şiret ağzının biraz yukarısında kuruludur. P. L. İnciciyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", C.II, İstanbul Üniversitesi Güney Doğu Araştırmaları Dergisi, (Çev. H. D. Andreasyan), Tarihsiz, 120.

¹⁴⁶ 1850 yılında İstanbul'da Liman Odası adı ile deniz ticareti karma mahkemesi kurulmuştur. Bu mahkeme Osmanlı tebaasıyla yabancılar arasında deniz ticareti konusunda çıkan anlaşmazlıkları

Kostaki Efendi'nin gönderdiği memura "kaimakam ister ise bir adam göndersin giderim ancak liman reisini tanımam" diyerek Kostaki Efendi'nin çağrısına uymamıştı. Halbuki Petroviç Eflak bandıralı bir gemide kaptan vekili olması sebebiyle Liman reisinin emirlerine uymak zorundaydı. Daha sonra Liman Reisi Kostaki Efendi, Petroviç'i zorla Liman Odası'na getirtmişti. Petroviç odaya girdiğinde Liman Reisi Kostaki Efendi'ye Rumca "evvela ben seni tanımam ve sonra sen edebsiz bir adamsın ve halt ediyorsun!"¹⁴⁷ diye hakaret etmişti. Üstelik Petroviç Devlet-i Aliyye hakkında da hakaret etmeye başlamış kendisine sorulan sorulara cevap vermemişti. Bunun üzerine Petroviç gözaltına alınmış ve hükümet konağına gönderilmişti. Petroviç İngiliz vatandaşı olduğu için Liman Reisi Kostaki Efendi Petroviç'in hakaretlerini ve diğer kabahatlerini bir şikâyetname ile İngiliz konsolosuna bildirmişti. Konsolosa gönderilen yazıda; Petroviç'in suçları yüzünden gözaltına alındığı ifade edilmişti. Ayrıca Petroviç'in edeplendirilmesi ve ceza verilmesi konsolostan istenmişti. İngiliz konsolosu bu olayı öğrenir öğrenmez gözaltına alınan Petroviç'in kendine gönderilmesini istedi¹⁴⁸. Bu olay ile ilgili "icabını icra edeceğini" belirtmişti. Bunun üzerine Petroviç konsolosluğa gönderilmişti.

çözmek için teşkil edilmiştir. Bknz. M. A. Ubucini, *Türkiye 1850 1. Cilt Tanzimat-Ulema-Basın*, (Çev. Cemal Karaağaçlı), (Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz), 169-170. Olayın gerçekteştiği 1858 senesinde de Sünne'de Liman Odası mevcuttur. Hatta 25 Şubat 1858 tarihinden itibaren Liman Odası'nda görülecek davalardan harç alınması gerekmektedir. BOA. A. MKT. UM., 308 / 38 lef:1, (11 Receb 1274 / 25 Şubat 1858).

¹⁴⁷ Petroviç'in Kostaki Efendi'ye böyle hakaret etmesinin sebebi geçmişte yaşadığı bir olaydan kaynaklı olabilir. Çünkü o dönemlerde Kostaki Efendi'nin nizama uygun olmayarak İngiltere ve Cezair-i Sebâ ahaliisi kaptanlarından fazla cerime aldığına yönelik şikayetler mevcuttu. Bu şikayetler İngiliz konsolosu tarafından Babiâli'ye iletilmişti. Şikayetlere yönelik bknz. BOA. HR. MKT. 274 / 52 lef: 1 (23 Cemaziye'1-evvel 1275 / 29 Aralık 1858).

¹⁴⁸ Osmanlı Devleti'ne karşı bir suç işleyen yabancının yakalanıp tutuklanması alınması uzun zamandır Babiâli ile sefaretler arasında problem teşkil etmektedir. Sefaretler Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşması'nın 5. maddesi ve 1747 kapitülasyonunun 4. maddesine istinaden tebaalarından olan birinin Osmanlı makamlarınca yakalanıp tutuklanmasını (arrestation et détention préventive) kabul etmemektedirler. Bunu kendilerine ait bir hak olduğunu düşünmektedirler. Halil Cemaleddin-Hırand Asador bu durumu aktarmakta ancak bu düşünceye katılmamaktadır. Bir yabancının işlediği suçtan ötürü Osmanlı makamlarınca tutuklanıp yakalanmasının doğru olabileceğini ifade etmektedir. Bknz. Cemaleddin-Asador, *Ecâ nibin Memalik-i Osmaniyyede Haiz Oldukları İmtiyazât-ı Adliyye*, 456-457; Yasemin Saner Gönen ise yabancının soruşturma için tutuklanması gerekirse Osmanlı yetkilileri onu tutuklayamayacağını veya kadı, yabancı için hapis cezası kararı verse bunu Osmanlı yetkililer infaz edemeyeceğini belirtir. Ayrıca tutuklama işinin konsolosluklara ait olduğunu ifade etmektedir. Ek olarak tercüman olmadıkça sokakta bile yabancının tutuklanamayacağını belirtir. Bknz. Gönen, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları", 138-139. İncelediğimiz vakada Osmanlı makamlarınca gözaltına alınan bir İngiliz'in, konsolosluğu tarafından istenildiği takdirde konsoloshaneye teslim edildiğini anlamaktayız.

Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)

Ancak İngiliz konsolos, sözünde durmamış ve Petroviç'i ceza vermeden serbest bırakmıştı. Bu gelişmeler kaymakam Raşid Bey tarafından bir arıza ile Babiâli'ye bildirilmişti¹⁴⁹. Petroviç'in sorgulanması esnasında Liman Odası'nda bulunan Tuna komisyonu reisi Ömer Paşa da bu olayları doğrulamış ve bir an önce Petroviç'in sürgün edilmesini, İngiliz konsolosunun da bir çaresine bakılmasını Babiâli'ye iletmışti¹⁵⁰. Babiâli çarşı içinde adam dövüp altın çalan bir adamı saklayan, üstelik Devlet-i Aliyye'ye ve memuruna hakaret eden birinin konsoloslukça himaye edilip serbest bırakılmasının kabul edilebilir bir durum olmadığını ve bu durumun iki devletin dostluğuna yakışmadığını belirterek Petroviç'in edeplendirilmesini konsolosun ise talimatla uyarılmasını sefaretten istemiştir¹⁵¹.

Altın saati ve otuz adet altını gasp eden kılavuz Covani ise yakalanmıştı. Covani'nin durumu önce Meclis-i Tahkik'te¹⁵² görülmüş oradan Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmişti. Meclis-i Vâlâ, Covani'yi 1858 Ceza Kanunnamesi'nin 230. maddesindeki¹⁵³ yankesicilik ve hırsızlık suçu işlemesine tatbiken üç aydan bir yıla kadar hapis cezası ile yargılamıştır. Covani duruşmada suçlamaları kabul etmiş ve çaldıklarını tercümanı aracılığı Yanko'ya geri verdiğini ifade etmiştir. Ancak ceza almaktan kurtulamamıştır. Covani altı ay müddetle hapis ve para cezasına çarptırılmıştır. Bu gelişme Meclis-i Vâlâ'dan Zaptiye'ye havale edilmiştir¹⁵⁴.

Hakaret ile ilgili bir başka örnekte İstanbul'da gerçekleşmiştir. İngiliz tebaasından olan ve Galata'da Perşembe Pazarı'nda oturan tacir Grasi, Şirket-i Hayriye vapurlarından İstinye adlı vapurda giderken Erkan-ı Harbiye Miralayı Nusret Bey ile anlaşmazlık yaşamıştı. İkisinin arasında gerçekleşen münakaşada tacir Grasi, Miralay Nusret Bey'e hakaret etmişti. Nusret Bey bu durumu Babiâli'ye bildirilmişti. Babiâli de devletin memuruna hakaretin kabul edilemeyeceğini bu durumun askerin namusuna dokunur bir davranış

¹⁴⁹ BOA. A.MKT.UIM., 322 / 57 lef:1, (11 Muharrem 1275 / 21 Ağustos 1858).

¹⁵⁰ BOA. A.MKT.UIM., 324 / 89 lef:1, (27 Muharrem 1275 / 6 Eylül 1858).

¹⁵¹ BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003, s.9, hüküm: 5, (13 Safer 1275 / 22 Eylül 1858).

¹⁵² 1854 tarihli bir ferman ile Osmanlıların yabancılara, yabancılarında Osmanlılara karşı olan katl, yaralama, hırsızlık gibi davaları Meclis-i Tahkikat'ta görülecekti. Ekrem Buğra Ekinci bu meclislerin eyaletlerdeki büyük meclislerden farklı olarak kurulduğunu belirtmektedir. Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 140.

¹⁵³ "İş bu fasılda tayin olunan sirket maddelerinden başka ahz ve yankesicilik gibi sirkatlere müteâasir olanlar üç mahdan bir seneye kadar habse konulur ve bu makûle eşhas zabtiyece kefalet altına dahi alınır." *Düstûr*, 1. Tertip, 1. Cilt, (Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1289), 587.

¹⁵⁴ BOA., MVL., 838 / 87 lef:1, (28 Zilhicce 1276 / 17 Temmuz 1860).

olduğunu, bu suçu işleyen tacir Grasi'nin cezalandırılması gerektiğini bir müzekkere ile sefarete iletmişti¹⁵⁵. İngiliz sefaretinin Deâvi Dairesine mektup yazmıştı. Grasi bu mektubunda, kendisinin bir İngiliz asilzâdesi olduğunu ancak Nusret Bey'in sert bir şekilde kendisine reayadan biriymiş gibi davrandığını ve yetkisinde olmayan bir iş yaptığını bu duruma karşılık yaptığının nefsi müdafaa olduğunu ifade etmişti. Ayrıca asıl hakarete uğrayan kişinin kendisi olduğunu ve bu olaya şahitlik eden başka asilzâdeler olduğunu söylemekteydi¹⁵⁶. İngiliz sefaretinin de tacir Grasi'nin haklı olduğunu asıl uygunsuzluğun Nusret Bey tarafından yapıldığını bunun görgü şahitleri ile desteklendiğini bildiren takrirî Babîâlî'ye göndermişti¹⁵⁷. Ayrıca sefaret tacir Grasi'ye birde destek mektubu yazmıştı. Mektupta Miralay Nusret Bey'in Umur-ı Zaptiye memuru olmadığı ve vapurdaki işlere müdahale etmemesi gerektiği yazılmaktaydı¹⁵⁸. Bu vakada görüldüğü üzere İngiliz sefaretinin, Miralay Nusret Bey'i şikâyetinde haksız çıkarmış ve suçlu durumuna düşürmüştür.

Hakaretle ilgili suçları sadece İngiliz vatandaşları gerçekleştirmemiştir. Osmanlı vatandaşlarından da bu suçu işleyenler olmuştur. Bir İngiliz vatandaşı Beyoğlu'nda gezerken Mekteb-i Şahâne'ye kayıtlı iki öğrenci tarafından hakarete uğramıştı. Sefaret bu durumu Babîâlî'ye bildirmişti. Bu gelişme üzerine iki öğrenci bulunup gözaltına alınarak hapse atılmıştı. Babîâlî bu olaydan büyük üzüntü duyduğunu ve bu öğrencilerin hakarete ettikleri İngiliz vatandaşını ziyaret edip bizzat özür dileyeceğini sefarete iletmişti¹⁵⁹.

B. İzinsiz Matbaa Dükkânı Açma

İstanbul ve taşrada keyfi kitap ve gazete basım yayımını engellemek ve matbaalara bir düzen vermek amacı ile Meclis-i Âli-i Tanzimat 15 Şubat 1857 tarihinde 10 maddelik Matbaa Nizâmname'si hazırlamıştır. Bu nizâmnameye

¹⁵⁵ BOA HR. MKT., 279 / 77 lef:3, (18 Rebî'ü'l-evvel 1275 / 26 Ekim 1858), BOA. HR. MKT., 272 / 17 lef:1, (4 Cemâziye'l-âhîr 1275 / 9 Ocak 1859), BOA. HR. MKT., 275 / 61 lef:1, (2 Receb 1275 / 5 Şubat 1859) BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003, s.17, hüküm: 22, (18 Rebî'ü'l-âhîr 1275 / 25 Kasım 1858).

¹⁵⁶ Tacir Grasi mektubundaki "... Bendeniz yalnız bir İngilterelînin değil belki Dersaadet'te bulunan bilcümle Avrupalı ve Hristiyanların muhafâza-i nefis ve vikâye-i namus ve emniyet-i şahsiyeleri kaide-i icâbınca muamele etmiş olduğumun aşikâr bulunduğunu..." şeklindeki ifade ile olayı din meselesi haline getirerek meseleyi büyütmüş ve kendini haklı çıkarmaya çalışmıştır. BOA. HR. MKT. 279 / 77 lef: 2, (2 Cemâziye'l-evvel / 8 Aralık 1858).

¹⁵⁷ BOA. HR. MKT. 279 / 77 lef: 4 (24 Cemâziye'l-evvel / 30 Aralık 1858).

¹⁵⁸ BOA. HR. MKT., 279 / 77 lef: 5 (23 Rebî'ü'lâhîr 1275 / 30 Kasım 1858), Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Hariciye Nezaretî Tercüme Odası (HR. TO.) 233 / 9 lef: 1 (23 Rebî'ü'lâhîr 1275 / 30 Kasım 1858).

¹⁵⁹ BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003, s.19, hüküm: 24, (23 Rebî'ü'l-âhîr 1275 / 30 Kasım 1858).

**Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)**

göre; matbaa açmak isteyenlerin talebi Meclis-i Maarif ve Zaptiye tarafından incelenecek, şayet devlete ve mülke zarar getirmeyeceğine kanaat getirilirse matbaa açılması için Sadaret tarafından izin içeren bir belge verilecekti¹⁶⁰. Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Sardunyalı iki vatandaş matbaa açabilmek için Sardunya sefaretine başvuru da bulunmuştu. Sardunya sefreti de Maarif-i Umumiye Nezaretinden bu iki kişi hakkında inceleme yapıp matbaa açabilmesi için ruhsat talep etmişti¹⁶¹. Maarif-i Umumiye Nezaretî ve Zaptiye yaptığı incelemeler sonucunda 1857 yılında yürürlüğe giren Matbaa Nizâmnamesine uymak şartıyla bu yabancılara matbaa açılması yönünde izin ve ruhsat verilmesini uygun görmüştü¹⁶². Aynı şekilde Fransız vatandaşı Emil Mandos Beyoğlu'nda bir matbaa açma isteğini sefaret aracılığı ile Maarif-i Umumiye Nezaretine bildirmişti¹⁶³. Emil Mandos'a izin verilmişti¹⁶⁴. Ancak İstanbul'da oturan İngiliz vatandaşı Nikola, Maarif-i Umumiye Nezaretinden izin ve ruhsat almadan Beyoğlu'nda bir matbaa dükkanı açmıştı. Altıncı Daire kanun, nizâm tanımayan ve hükümeti hiçe sayan Nikola'nın dükkanın hemen kapatılmasını istemiştir. Babiâli de dükkanın kapatılacağına dair sefarete bilgi vermiş ve dükkanın kapatılması için sefaretten muavenet mazbatasını istemiştir¹⁶⁵.

C. Kalpazanlık Suçu

Kalpazanlık sahte para basmaktır. Kalpazanlık suçu Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak görülse de 1840'lı yıllarda özellikle kaimelerin piyasaya sürülmesi ile büyük bir problem teşkil etmiştir. Kalpazanlığı sadece Osmanlı

¹⁶⁰ Ayhan Ceylan, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukukî Düzen (1839-1876)", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 1, (Bahar, 2006), 147; Yabancı vatandaşların matbaa açıp gazete çıkarmasına yönelik altıncı madde ise: "Kezâlik düvel-i ecnebiye tebaasından olubda gazete tab'irmek isteyenler dâhi Nezâret-i Celile-i Haricîye'den izin ve ruhsatı havi sened almadıkca basmahâne küşâd edemeyecektir." şeklindedir. "Matbaalar Hakkında Nizamname" *Düstûr*, 1. Tertip 2. Cilt, (Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1330), 227-228.

¹⁶¹ BOA, HR.MKT., 311 / 70 lef:1, (6 Rebî'ü'lâhir 1276 2 Kasım 1859).

¹⁶² BOA, HR.MKT., 324 / 35 lef:1, (5 Receb 1276 28 Ocak 1860).

¹⁶³ BOA, HR.MKT., 338 / 17 lef:1, (22 Zilka'ade 1276 11 Haziran 1860).

¹⁶⁴ Hatta 1868'de Eski Maliye Dairesi'nde çıkan yangında Fransa'dan getirilen posta pullarının yanması üzerine Emil Mandos ile posta pulu basılmasına dair anlaşma yapılmıştır. *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA.), Mühimme Mektubî Kalemi, (MKT. MHM.), 406 / 33 lef:1, (6 Muharrem 1285 / 29 Nisan 1868).*

¹⁶⁵ BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003M, s.18 / hüküm: 28, (21 Cemaziye'l-evvel 1276 / 16 Aralık 1859).

vatandaşları yapmamış birçok yabancı da bu suça eşlik etmiřtir¹⁶⁶. 1821 yılına ait bir olayda padişah II. Mahmud kalpazanlığın diğer suçlar gibi olmadığını yargılamanın Osmanlı veya yabancı farkı gözetmeden hızlıca yapılmasını emretmiştir. Ancak yabancı tebaanın elçileri kalpazanlık yapanları himaye etmiş ve gerektiğinde yargılanmak üzere kendi ülkelerine gtrmřtir¹⁶⁷. İncelediğimiz vakalarda Osmanlı Mahkemeleri'nin kalpazanlık suuna istinaden verdiği hükümlere yabancıların uymak zorunda olduğunu söyleyebiliriz.

Bazı İngiliz vatandaşları bizzat kendileri para basmalar bile bu suça yataklık etmişlerdir. Osmanlı vatandaşı Samatyalı Rüstem Refail, Fener bölgesinde yaşayan İngiliz Tabip Bobindi'nin evini altı-yedi ay müddetle kullanarak sahte para basmış ve kalpazanlık suçu işlemişti. Hatta ürettiği sahte paraların bir kısmını piyasaya sürmüştü. Yapılan tahkikat sonucunda Tabip Bobindi'nin evinde para basma aletleri, kime kabı ve birkaç adet yirmilik cirminde beyaz kağıtlar bulunmuştu. Bu olay Zaptiye Meclisi'nden¹⁶⁸ Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmişti. Meclis-i Vâlâ'da yapılan mahkemeye İngiliz sefaret tercmanını katılmıştı. İngiliz Tabip Bobindi mahkemede kendi evinde para basıldığına yönelik suçlamayı şiddetle reddetmişti. Ancak evinde para basmaya yönelik aletler barındırdığı için ceza almaktan kurtulamamıřtı¹⁶⁹. Kalpazanlık suuna yataklık eden İngiliz tabip Bobindi'nin bir daha Osmanlı ülkesinde görevini yapamamak üzere ülkeden sürülmesine, daha önce

¹⁶⁶ Tolga Akay, "Polis Mecmuası Verilerine Göre I. Dünya Savaşı'ndan Cumhuriyetin İlk Yıllarında İstanbul'da Suç", *ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (Journal Of Modern Turkish History Studies) XVIII/zel Sayı/Special Issue (2018)*, 141.

¹⁶⁷ Gözde Gürsoy, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sikke Kalpazanlığı (1808-1861)", (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2019*), 30.

¹⁶⁸ 1845'te İstanbul'da kurulan ve Tophane-i mire Mşirine bağlı olan Polis rgt ya da zaptiye rgt ceza davalarına bakmaktaydı. Bu örgütün adı Polis Meclisi idi. 1846'da Zaptiye Müşirliği kurulup Zaptiye rgt bu mşirliğe bağlanmış Polis Meclisi, Zaptiye Meclisi'ne dönüşmüştü. Zaptiye Meclisi 1851 ceza yasasında geçmemektedir. Bu meclislerde yabancıların da davaları grlmştir. Gönen, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancıların Adlı Ayrıcalıkları", 152.

¹⁶⁹ Kalpazanların suçunu inkar edilmesine yönelik bir vaka geçmişte Novaberde'de gerçekleşmiştir. Bazı kişiler kalpazanlık yaptığına dair şer'i şerif'te yargılanmışlardı. Ancak bu kişiler bu suçlamayı reddetmişti. Zaten bu kişilerin kalpazanlık yaptığına dair bilgiler kulaktan dolmaydı. Bu kişiler delil yetersizliğinden dolayı serbest bırakılmışlardı. Ancak daha sonra bu kişilerin para basma aletlerini derelerde, dağlarda sakladığı anlaşılmıştı. Hatta Novaberde ve şkp bölgelerinde kalpazanlık yapanların sayısı günden güne artmaktaydı. Gürsoy, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sikke Kalpazanlığı (1808-1861)", 149. Meclis-i Vâlâ'nın verdiği bu kararı geçmişteki tecrübelerin tezhr olarak nitelendirirsek yanlış olmayacaktır.

Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)

sahtekarlıktan sabıkası bulunan Ressam Refail'in iki buçuk sene hapsine¹⁷⁰ ve ayaklarına pranga vurulmasına karar verilmiştir¹⁷¹. Başka bir vakada da İngiliz tebaasına mensup Prasço ve yardımcısı Aleksandro kalpazanlık yaparken yakalanmıştır. Bu kişiler kalpazanlık suçundan dolayı Ceza Kanunnamesi'nin 143. maddesine¹⁷² istinaden Meclis-i Vâlâ'da yargılanmış ve yanlarında tercüman bulundurulmuştur. Bu iki İngiliz onar sene müddetle kürek cezasına çarptırılmıştır. Meclis-i Vâlâ yürürlükte bulunan 1858 tarihli ceza kanunnâmesi gereği bu kişilerin teşhir¹⁷³ edilmesini istemiştir¹⁷⁴. Bazı İngilizler ise aynı tarihlerde kendi ülkelerinde Osmanlı parasını

¹⁷⁰ Kalpazanlık suçunu işleyenlere şiddetli ta'zîr ve uzun süreli hapis cezaları verilmektedir. Mustafa Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku*, (Konya: Mimoza Yayınları, 2014), 415.

¹⁷¹ BOA., A.DVN., DVE.d., No: 003, s.15 / hüküm: 17, (14 Rebî'ü'l-âhir 1274 / Aralık 1857); BOA., MVL., 814 / 112 lef:1, (2 Rebî'ü'l-âhir 1275 / 9 Kasım 1858). İngiliz Tabip Bobindi ve Ressam Refail'e verilen bu cezalara yönelik herhangi bir ceza maddesi belirtilmemiştir. Cezalar 1858 Ceza Kanunnamesi'ne göre verilmemiş olabilir. 1858 Ceza Kanunnamesi'nin 143,144,145,146 ve 147. maddeleri kalpazanlık suçu işleyen bir kişinin prangaya vurulmasından ya da ülkeden sürülme cezasından bahsetmemektedir. Bknz. *Düstûr*, 1 Tertip, 1. Cilt, (Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1289), 568-569; Eğer sehven yazılmadığını düşünürsek bu olay 003 Numaralı Düvel-i Ecnebiye Defteri'nde Hicri 1274 tarihli tek hükümdür. Bu olaya dair arşivdeki diğer kayıt ise Hicri 1275'tir. Nitekim 1858 Ceza Kanunnamesi'nin 15. maddesinde 1858'den önce işlenmiş suçları cezalandırmayacağını suçun gerçekleştiği tarihte yürürlükte olan kanun ile ceza verileceği ifade edilmiştir. Bknz. Saner, "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma, 183-184; Refail'e verilen bu pranga cezası 1851 tarihli Ceza Kanunnamesi'nin üçüncü fasıl 12. maddesinde yer alan kalpazanlık yapan ya da bilerek tedavüle süren 6 aydan 4 seneye kadar pranga cezası verilmesi maddesine istinaden olabilir. Bu maddeye dair bknz. Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku*, 416. Bobindi'ye verilen tard cezasına dair Osmanlı Arşivi'nde başka örnekler mevcuttur. Fransız mahmûlilerinden olan Romalı Loyçi Avrelî, kalpazanlık suçu sebebiyle Meclis-i Vâlâ tarafından küreğe mahkum edilmişti. Daha sonra ise Fransız sefaretinin devreye girmesi ile bir daha Osmanlı ülkesine ayak basmamak üzere sürülmesine karar verilmişti. BOA. HR. MKT., 322 / 90 lef:1, (22 Cemaziye'l-âhir 1276 / 16 Ocak 1860) Ancak İngiliz Bobindi, Fransız Avrelî'den farklı olarak kürek cezasına çarptırılmadan ülkeden sürülmesi istenmişti.

¹⁷² "Devlet-i Âliyye'de tedâvülû nizâmen makbûl ve mukarrer olan altın ve gümüş meskûkâta takliden meskûkât kat' iden ve zikrolunan meskûkât-ı mukarrerden eğe ve zınba fizâb ve sâir âlât ve tarîk ile azıcuk altın ve gümüş ihrâc ve ifrâz ederek kıymetlerini tenkîs eyleyen ve bir sikkeyi daha kıymetli olan âher bir sikke yerine sürmek üzere onun renginde yıldızlayan ve o misillü kalb ve zuyûf meskûkâtın Memâlik-i Mahrûse'de tedâvülüne veyâhud bilâd-ı ecnebiyyeden gelüb Memâlik-i Hazret-i Şâhâne'ye duhûlüne muîn olan ve kalb sürücülükle meşgul bulunan kimseler on seneden eksik olmamak üzere muvakkaten küreğe konulur." *Düstûr*, 1 Tertip, 1. Cilt, (Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1289), 568-569.

¹⁷³ 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi'nin 19. maddesine göre teşhir, mahkumun bir alanda veya insanların yoğun olarak geçtiği bir yerde, mahkeme kararının kalın harflerle yazılı olduğu metnin göğsüne konulup iki saat bekletilmesidir. Bknz. Ahmet Kılınç, "Mukayeseli Hukuk ve Hukuk Tarihi Açısından Yaptırım Türü Olarak Teşhir", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XI, S.1-2*, (Ankara: 2007) 1017.

¹⁷⁴ BOA. A. MKT. MVL., 111 / 74, lef:1, (25 Rebî'ü'l-âhir 1276 / 21 Kasım 1859).

bastırmaktadır. 1859'da İngiliz Anthony Calvocaressi ve Moss adlı iki İngiliz Osmanlı parasının sahtesini imal ederken Birmingham Şehbenderi George Richmond Collis tarafından yakalanmıştır. Şehbender Collis bu kişileri teferruatlı bir süreç sonunda Osmanlı makamlarına teslim etmiştir¹⁷⁵.

D. Narha Uymamak

Osmanlı Devleti'nde narh, mal ve hizmet fiyatlarının devletçe tespit edilen üst sınırını ifade etmektedir. Daha önce kadıların nezaretinde olan narh işlerine 1851'de Es'ar Nezareti bakmış ancak istenilen başarı elde edilememiştir. Bunun üzerine 1854'te İhtisap Nezareti'ne bağlı Es'ar Meclisi oluşturulmuştur. Ancak kısa süre sonra Şehremaneti'nin kurulması ile bu meclis kaldırılmış ve narh işi ile doğrudan Şehremaneti ilgilenmiştir¹⁷⁶. Ancak bazı İngiliz tüccarlar Şehremaneti'nin belirlediği narha uymak istememiş ve narhın aşığınsında kömür satarken yakalanmıştır. Yakalanan bu tüccarların kömürlerine el konulmuş ve kömürler İhtisap tarafından satılmıştır. Bu gelişmeyi öğrenen İngiliz büyükelçisi Stratford Canning bu olaylara müdahil olmuştur. Canning bu tüccarların 1838 Balta Limanı ticaret sözleşmesine göre serbest ticaret yaptıklarını düşünmektedir. Ayrıca antlaşmaların ikinci maddesine göre¹⁷⁷ Osmanlı ülkesinde İngilizlere her türlü emtianın ve eşyanın satılmasına izin verildiğini, üçüncü maddeye göre¹⁷⁸ İngilizlerin iç ticarete Osmanlı tüccarı gibi vergisini ödemek şartıyla mal alıp satabileceğini belirtmektedir. Canning'in iddiasının en can alıcı noktası, İngiliz tüccarlarının Osmanlı Devleti'nin belirlediği fiyattan kömür satmasının ticaret hukukuna aykırı olmasıdır. Canning, İngiliz tüccarların Şehremaneti'nin belirlediği narha tâbî olmasının anlaşmayı sınırlandırdığını vurgulamaktadır. Bu

¹⁷⁵ Muharrem Öztel, "Osmanlı Sefaret ve Şehbenderliklerinin Kalpazanlık Mücadeledeki Yeri ve Önemi", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi* • Cilt 15, Sayı 53, (Ocak, 2020), 116.

¹⁷⁶ Mübahat S. Kütükoğlu "Narh", *D.İ.A.*, C.32., (İstanbul: 2006) s.390.

¹⁷⁷ "İngiltere Kraliçesi ve Padişâhı'nın teba'ası ve bunların hizmetlerinde istihdâm olunanlar minba'ad Memâlik-i Mahrûse'nin her bir mahâlinde bilâ istisnâ Memâlik-i Mahruse mahsûlü ve kârı olarak her cins ve nevi' emtiâ ve eşyayı mübayaaya mezûn olalar ve Saltanât-ı Seniyye'ye dâhi gerek ziraât ve harâit ile hâsil olur ve gerek sâir cemî eşya hakkında yed-i vâhid usûlünü bî külliye terk ve iptale resmen müteâhhit olmuş olmağla..." Bknz. *Muahedet Mecmuası*, Cilt 1., (Dersaadet: Hakikat Matbaası, 1294) 223.

¹⁷⁸ "İngiltere tüccarından veya ademlerinden biri Memâlik-i Mahrûse mahsûlü olarak mübayaaa idüüb yine Memâlik-i Mahrûse içinde sarf olunmak üzere fûrûht edeceği emtiânın hin-i iştirâ fûrûhatında ahzı lazım gelen rûsumâtı müsellemler veyâhud reyâyâyı Devlet-i Aliyye'den olarak saltanâtı seniyyenin ticareti dâhiliyesiyle meşgul olub daha ziyâde mazhar-ı müsâade olan tabakâ-i tüccar misillü edâ eylemelerine karar virilmiştir." Bknz. *Muahedet Mecmuası*, Cilt: 1., (Dersaadet: Hakikat Matbaası, 1294) 223-224; Mübahat Kütükoğlu 3. maddenin İngiliz tüccara "en çok müsâadeye mazhar millet" olmakla kalmadığını "en çok müsâadeye mazhar yerli tüccar" vasfını kazandırdığını belirtmektedir. Kütükoğlu, *Osmanlı İngiliz*, C.2., 5.

Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)

yüzden zarara uğrayan İngiliz tüccarların zararının karşılanmasını ve kömür narhına dair yürürlükte olan nizâmatın fesh ve ilgâsı isteyen bir takriri Hariciye Nezaretî'ne göndermişti¹⁷⁹. Aslında bu anlaşmazlık Balta Limanı ticaret antlaşmasının üçüncü maddesinden kaynaklanmaktadır. Antlaşmanın Türkçesi'nde yer almamasına rağmen "oradaki her türlü ticaret" ifadesi daha sonraki süreçte İngilizlerin Osmanlı tebaası ile aynı haklara sahip olduğu iddiasına neden olmuştur. İngilizler bu maddeye dayanarak hem Osmanlı tebaası mallarının hem de ithal malların perakende ticaretini yapma hakkını kazanmışlardır. Ayrıca devletin en ayrıcalıklı tüccarının yararlandığı koşullar ile ticaret yapma serbestliğine sahip olmuşlardır¹⁸⁰. Yukarıda açıklamaya çalıştığımız örnekten de anlaşıldığı üzere hem İngiliz tüccarlar hem de İngiliz sefaretî Osmanlı makamlarınca belirlenen narha tâbî olmamak istemiştir. Bunu Düvel-i Ecnebiye defterlerinde yer alan diğer bir örnekten de anlamaktayız. Osmanlı ülkesinde kömürcülükle uğraşan İngiliz tüccarlarından George¹⁸¹ kış ayı geldiğinde başkasının elinde bulunan ve narha tâbî olan kömürleri tekelinde toplayıp mağazasında saklamıştı. Üstelik bu kömürleri kış ayı geldiğinde Şehremaneti'nin koyduğu narha uymayarak fahiş fiyata halka satmaktaydı¹⁸². Aslında George hem narha tâbî olduğunu düşünmüyordu hem de narha tâbî olan kömürleri tekelinde toplayıp fahiş fiyata satmaya çalışıyordu. Osmanlı Devleti her iki durumda da zarar etmekteydi. Nitekim Bâbiâli, İngiliz tüccarların ve İngiliz büyükelçisinin narh konusundaki düşüncesini taşımamaktaydı. Babiâli hangi tebaadan olursa olsun ticaret ile uğraşan kişilerin narh konusunda Şehremaneti'nin kurallarına tâbî olup bunun senet ile kabul etmesi gerektiğini İngiliz sefaretine bildirmişti¹⁸³. Babiâli'nin böyle bir cevap vermesindeki sebep, Balta

¹⁷⁹ BOA. HR.TO., 228 / 52 lef:1, (20 Rebî'ü'l-âhîr 1274 / 8 Aralık 1857) Canning benzer bir iddiasını bu olaydan evvel 6 Nisan 1842 tarihinde de öne sürmüştü. Canning'e göre: "Hurda-furuşluk suretiyle müskirat ticareti yapmak Osmanlı tebaasına münhasır olduğu iddiasıyla ecnebi tüccar menedilmeye çalışılırsa da, 1838 muâhedesinin 3. maddesine göre rüsumat-ı meşrutayı ödeyen İngiliz tüccarının dahili ticaretle iştiğal etmeleri normaldir. Bazı eşya bundan müstesna olsa bunlar kararlaştırıldı". Bknz. Kütükoğlu, *Osmanlı İngiliz*, C.2, 45.

¹⁸⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı İngiliz*, C.2, 43; Songül Keçeci Kurt, "Osmanlı Devleti'nde Ecnebilerin Esnaflığı Meselesi (1838-1861)", *History Studies, International Journal of History*, 9(3), (2017) 144.

¹⁸¹ BOA. HR. MKT., 256 / 1 lef:1, (5 Safer 1275 / 14 Eylül 1858).

¹⁸² Halbuki kömür satan esnaf belirlenen narh üzerinden ellerindeki kömürü satmak ve vatandaşın kış günlerinde mağdur olmasının önüne geçmek zorundaydı. Ancak kömürler, istifçiler tarafından saklanmış şiddetli kış günlerinde piyasaya yüksek fiyatlardan satılmıştır. Mehmet Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, (Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2010), 192-193.

¹⁸³ BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003, s.11-12 / hüküm: 8, (28 Safer 1275 / 7 Ekim 1858).

Limanı ticaret sözleşmesindeki İngiliz tüccarının vergi ödemesi koşuluyla Osmanlı ülkesi içinde her türlü ticareti yapabilmesi hakkı tanınmasından kaynaklanmaktadır¹⁸⁴.

Bir diğerk örnekte İngiliz mahmüsi olan fırıncıların narha uymadan ekmekek satmasına dairdir. Osmanlı yetkilileri ekmeğın gramajına göre ekmeğee fiyat koymaktaydılar. Ancak fırıncılar yetkililer tarafından belirlenen gramaja uymayarak ekmekek satmaktaydılar¹⁸⁵. Antalya'da yaşayan İngiliz Françiko'nun hükümetin ve meclisin belirlediğii narha uygun olmayarak kıyyede 50 dirhem noksan ekmekek sattığı tespit edilmiştir. Adı geçen ekmekek üreticisinin mahalli mecliste mahkemesi görülmüştür. Bu esnada konsolosluktan bir vekil mahkemede bulundurulmuştur. Françiko narha uygun olmayan şekilde ekmekek sattığı için Ceza Kanunnâmesi'nin 263'ncü maddesi¹⁸⁶ gereğince 3 gün hapsine ve onbeş beşlik nakit para cezasına çarptırılmıştır. Cezasını çekmesi için Antalya konsolosluğuna gönderilmiştir¹⁸⁷. Françiko burada hapis cezasını çekmiş ancak Antalya'daki İngiliz konsolos vekili suçlu olan Françiko'nun yabancı tebaaya mensup olduğu için para cezasını ödememesi gerektiğini iddia etmiştir. Bu durum üzerine Babiâli Françiko'nun yabancı devlet tebaasına mensup olsa bile dâhili ticarete belediye kanunlarına tâbii olduğunu, dolayısıyla para cezasının kaldırılmasının mümkün olmadığını ve parayı ödemesi gerektiğini konsolosa bildirmesini sefaretten istemiştir¹⁸⁸.

¹⁸⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, "Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri", 150. Yılında Tanzimat, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 91-138.

¹⁸⁵ Muhammed Yazıcı, *Osmanlı Klasik Dönem Hukukunda Suç ve Ceza Anadolu'da Kamu Düzeni*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019), 186.

¹⁸⁶ "Nizâma tâyin ve ilan olunan narhdan ziyadeye eşya satanlar kezâllik onbeşlikden onbeş beşliğe kadar cezâ-yı nakdi ahz ve yirmi dört saatden üç güne kadar habs ile mücazaât olunur..." *Düstür*, 1 Tertip, 1. Cilt, (Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1289), 596.

¹⁸⁷ Osmanlı mahkemelerince suçlu bulunan bir yabancı cezasını kendi devletinin hapisanesinde çekmesi gerekmektedir. Hukuk ve ticaret davalarında karma mahkemelerde yabancı aleyhine çıkan kararların konsoloslukça uygulanması şarttır. Bknz. Pamir, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", 92; Aslında İngiltere, Yunanistan ve Avusturya Tanzimat dönemi sonrasında vatandaşlarının hapis cezasına çarptırılması durumunda bu cezasını Osmanlı cezaevlerinde çekmesine izin vermiştir. Bknz. Konan, "Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukukî Durumu", 210; Ancak bu örnekten anlaşılacağı üzere, Tanzimat sonrasında Osmanlı mahkemelerince hapis cezası alan bir İngiliz vatandaşı, konsolosu tarafından istenirse, cezasını çekmek üzere konsolosluğa teslim edilmiştir.

¹⁸⁸ "...Memâlik-i Mâhrûse-i Şahâmede ticâret-i dâhiliye ile me'lûf bulunan tebaa-i ecnebiyyenin nizâmât-ı belediyeye itbâ' eylemeleri ahd-ı mevcûde ahkâmı iktizâsından bulunduğu cihetle vekil-i mûmâ-ileyhâmın bu bâbda vâki olan istinkâfi hakka makrun olmadığı..." BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003M, s.20 / hüküm: 33, (21 Cemâziye'l-evvel 1276 / 16 Aralık 1859).

Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)

E. Halka Zarar Verme ve İsyana Teşvik Etme

Yasemin Saner Gönen, Osmanlı ülkesindeki yabancıların gerektiğinde ülkeye sokulamayacağına veya Osmanlı Devleti tarafından ülke dışı edileceklerine dair ahidnâme ve antlaşmalarda bir kayıt bulunmadığı bilgisini aktarmaktadır¹⁸⁹. Buna benzer gelişmeler incelediğimiz vakalarda da görülmektedir. Bu vakalardan biri Girit adasında gerçekleşmiştir. İngiliz vatandaşı olan ve Girit'te ikamet eden Manoli Mevacu, Girit halkını Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik etmekte ve günden güne faaliyetlerini arttırmaktaydı. Bâbîali Girit'teki İngiliz konsolosundan bu kişinin ıslah edilmesini eğer ıslah olmayacaksa Girit'ten sürülmesine yönelik talepte bulunmuştu. Konsolosluk Manoli Mevacu'nun orada ikamet etmesi yönünde bir tavır sergileyecekse bu şahsın Osmanlı Devleti'nin emirlerine uyması gerektiğini konsolosluğa iletmesi için sefarete bildirmişti¹⁹⁰. Defterlerde bu kişinin sürüldüğüne yönelik herhangi bir hükme rastlanılmamıştır.

İsyana teşvik etmeye dair bir başka örnekte Filibe'de gerçekleşmiştir. Halka zarar veren İngiliz mahmûnin ismi Yorgi Çokala'dır. Aslen Zentalı olan İngiliz mahmûsi tacir Yorgi Çokala, Filibe'de ikamet etmektedir. Ancak bu kişi 1841 yılından itibaren Filibe'de Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden kişilerle işbirliği yaparak halkı kışkırtmakta¹⁹¹ bölgenin emniyetini ve asayişini bozmakta¹⁹² hükümetin namusuna dokunacak işler yapmaktadır. Bu sebeplerle Filibe'deki Müslüman ve Hıristiyan ahali bu kişinin Filibe'nin dışında başka bir yere gönderilmesini istemiştir. Bâbîali bu istekleri sefarete iletmiş ve tacir Çokala'nın Filibe'den uzaklaştırılmasını talep etmiştir¹⁹³. Ancak bu talep kabul görmemiş olacak ki Çokala Filibe'de faaliyetlerine devam etmiştir. Çokala Filibe'de bir gayrimüslim Osmanlı vatandaşın evini zorla zapt ederek ve burada halkın huzurunu bozacak risaleler çıkartıp etrafa dağıtmakta¹⁹⁴ borçlarını ödememekte ve insanlara iftira atmaktaydı¹⁹⁵. Hatta bu iftirallardan biri Filibe Müdürü Osman Ağa'ya yönelikti. Çokala, Filibe

¹⁸⁹ Gönen, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları", 139-140.

¹⁹⁰ BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003M, s.6, hüküm: 3, (23 Muharrem 1276 / 22 Ağustos 1859).

¹⁹¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), (Hariciye Nezareti, Siyasî), HR. SYS., 2927 / 106 lef:1, (2 Zilka'ade 1257 / 17 Aralık 1841).

¹⁹² BOA. HR. MKT., 49 / 66 lef:1, (9 Safer 1269 / 22 Kasım 1852).

¹⁹³ BOA. A.MKT.UIM 150 / 91 lef:1, (17 Rebî'ü'l-âhir 1270 / 17 Ocak 1854).

¹⁹⁴ BOA HR. SYS., 2925 / 93 lef:1, (5 Rebî'ü'l-âhir 1270 / 05 Ocak 1854).

¹⁹⁵ BOA. HR. MKT., 271 / 36 lef:3 26 Zilka'ade 1274 / 8 Temmuz 1858 ; BOA. HR. MKT., 271 / 36 lef:5 (22 Zilka'ade 1274 / 4 Temmuz 1858).

Müdürü Osman Ağa tarafından sebepsiz yere darp edildiğini ve hapse atıldığını ileri sürerek tazminat talebinde bulunmuştu. Konsolosluk bu olayı Babiâli'ye bildirmişti. Babiâli ise yapılan incelemede bu şahsın iftira attığını tespit etmişti. Bu kişinin sürekli devleti rencide edip ve halkı rahatsız etmesi sebebiyle ya bir kefile bağlanarak ırz ve edebiyle oturmasının sağlanmasını ya da davranışlara devam etmesi halinde başka bir yere göç ettirilmesini sefaretten istenmişti¹⁹⁶. Ancak bu istek sefaret tarafından yine gerçekleştirilmemişti. Bu sefer Filibe Metropolitidi, Çokala'nın Bulgar halkına hakaret eden bir hiciv risalesini İstanbul'da bastırıp Filibe'de dağıttığını ve bu risalenin Bulgar ahali arasında huzursuzluk çıkarmayı amaçladığını bildiren tahririni Babiâli'ye göndermişti¹⁹⁷. Çokala sadece risaleleri dağıtmamakta, bölge halkını isyan ettirmeyi amaçlayan bazı evrakları da Filibe çarşılarına yapıştırmaktaydı. Yapıştırılan evrakın bir nüshası ve telif eylediği kitabın da bir nüshası Babiâli'ye gönderilmişti¹⁹⁸. Babiâli kendisine gönderilen iki nüshayı incelenmiş ve "*gereğinin yapılmasını*" konsolosluktan istemişti¹⁹⁹. Ancak hakkında çok sayıda şikâyet olan bu İngiliz tacirin konsolosluk tarafından haksız yere korunduğu aşikardı. Uzun yıllar bölge halkına zarar veren ve halkı isyana teşvik eden bir İngiliz tacirin Filibe'deki faaliyetleri engellenememişti. Osmanlı arşiv kayıtlarında Çokala'nın bu bölgeden ya da Osmanlı ülkesinden tamamen uzaklaştırıldığına dair bir belgeye henüz rastlanılmamıştır.

SONUÇ

1809 Kala-i Sultaniye antlaşması ile kimseyi himaye etmeyeceğini belirten İngiltere bu sözünde durmamıştır. Ayrıca arşiv kayıtlarına yansıyan vakalarda Osmanlı Devleti'nde görev yapan İngiliz konsolosların devletin içinde bulunduğu konjonktürel yapıdan istifade etmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Mahmî meselesinin devlet için sıkıntı yarattığı bir gerçektir. Her ne kadar bu duruma karşı önlem alınsa da mesele tam olarak çözülememiştir. Hatta gayrimüslim Osmanlı vatandaşları, İngiliz olduklarına dair ellerinde pasaport bulunmasa dahi İngiliz vatandaşı olduklarını iddia etmiştir. İngiliz konsolosları da ellerinde pasaportu bulunmayan gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını himaye etmeye çalışmıştır. Hatta

¹⁹⁶ BOA. A.DVN. DVE.d., No: 003M, s.12, hüküm: 9, (5 Rebî'ül'-evvel 1275 / 13 Ekim 1858); BOA. HR. MKT., 271 / 36 lef:2 (5 Rebî'ü'l-evvel 75 / 13 Ekim 1858).

¹⁹⁷ BOA. HR. SYS., 1709 / 63 lef: 7 (22 Şaban 1275 / 27 Mart 1859).

¹⁹⁸ BOA. HR. SYS., 1709 / 63 lef: 10 (25 Şaban 1275 / 30 Mart 1859).

¹⁹⁹ BOA. HR. SYS., 1709 / 63 lef: 12 (24 Ramazan 1275 / 27 Nisan 1859).

**Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)**

konsoloslar mahmûlik kavramını genişletmiş ve kendilerine sığınan kim varsa himaye etmek istemiştir. Bu hususlar Osmanlı makamları ile İngiliz konsolosları arasında sürtüşmelere neden olmuştur. Ayrıca bir Osmanlı ile bir yabancı arasında Osmanlı mahkemelerinde görülmesi gereken davalara bazı İngiliz konsoloslar engel olmak istemiştir. Bir Osmanlı askeri bir İngiliz konsolosunu darp ettiğinde Osmanlı mahkemelerince cezalandırılmıştır. Ancak Osmanlı memuruna hakaret eden, Osmanlı topraklarında karışıklık çıkarmak isteyen ve halkı isyana teşvik eden kimseler konsolosluklar tarafından korunmuş ve bu kişilere ceza verilememiştir. Boogert, Osmanlı hukuku ile ilgili Batı'da yapılan vaka incelemelerinde Batılı metinlerin ilk haliyle kabul edilmemesi gerektiğini, bu metinlerin çoğunun Osmanlı adaletsizliğinden kaynaklandığını ancak gerçeğin böyle olmadığını ifade etmiştir²⁰⁰. İncelediğimiz vakalarda Boogert'ın bu tespitleri ile örtüşmektedir. Hatta konsolosların gereksiz iddialarda bulunarak Osmanlı mahkemelerine zaman kaybettirdiğini ve sağlıklı çalışmasını engellediğini ifade edebiliriz.

İngiliz tüccarları Balta Limanı Ticaret Antlaşması maddelerini öne sürerek Osmanlı makamlarının belirlediği narha uymak istememiş kömürleri perakendecilik yaparak yüksek ya da sürümden kazanmak için düşük fiyata satmaya çalışmıştır. Üstelik bu tüccarlar sefaret ve konsolosluklar tarafından desteklenmiştir.

Bu çalışmada İngiliz konsolosların ve Osmanlı ülkesinde yaşayan İngilizlerin usulsüzlükleri ele alınmıştır. İncelediğimiz dönem ile ilgili Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv kayıtlarında Osmanlı ülkesinde bulunan Rus, Fransız, Yunan ve diğer yabancı konsolosların ve uyrukluların da mahmûlik meselesine ve hukukî usulsüzlüklerine dair belgeler mevcuttur. Bu belgeler de başka bir çalışmanın konusu olabilir.

²⁰⁰ Boogert, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Berathılar*, 300-301.

KAYNAKÇA

1. Osmanlı Arşivi Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

(BOA.), Düvel-i Ecnebiye Defteri (A.DVN. DVE.d.), No: 003

(BOA.), Düvel-i Ecnebiye Defteri (A.DVN. DVE.d.), No: 003M

(BOA.), İrade, Dahiliye, (İ.DH.)

(BOA.), İrade, Hariciye (İ. HR.)

(BOA.), Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi (HR.MKT.)

(BOA.), Hariciye Nezareti, Siyasî,(HR. SYS)

(BOA.), Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.)

(BOA.), Meclis-i Vâlâ, (MVL.)

(BOA.), Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL.)

(BOA.), Mektubî Kalemi Evrakı (A.MKT.)

(BOA.), Mektubî Kalemi Evrakı, Deâvi Evrakı (A. MKT. DV.)

(BOA.), Mektubî Kalemi Evrakı, Umum Vilayat Evrakı, (MKT. UM.)

(BOA.), Mühimme Mektubî Kalemi, (MKT. MHM.)

(BOA.), Nezâret ve Devâir Evrakı, (A. MKT. NZD.)

(BOA.), Umûm Vilâyat Evrakı (A.MKT.UM.)

2. Süreli Yayınlar

DÜSTÛR, 1. Tertip, 1. Cilt, Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1289.

DÜSTÛR, 1. Tertip 2. Cilt, Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1330.

Muâhedat Mecmuâsı, Cilt: 1., Dersaadet: Hakikat Matbaası, 1294.

3. Kitap, Tez ve Makaleler

AKAY, Tolga, "Polis Mecmuası Verilerine Göre I. Dünya Savaşı'ndan Cumhuriyetin İlk Yıllarında İstanbul'da Suç", *Çağdaş Türkiye Tarihi*

**Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)**

Araştırmaları Dergisi (Journal Of Modern Turkish History Studies) XVIII/Özel Sayı/Special Issue, (2018): 127-155.

AKSOY, Nazan, *Rönesans İngiltere'sinde Türkler*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtı'nda Reform*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

AVCI Mustafa, *Osmanlı Ceza Hukuku*, Konya: Mimoza Yayınları, 2014.

BAĞIŞ, Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler Kapitülasyonlar-Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, Ankara: Turhan Kitapevi, 1983.

BOOGERT, Maurits H. van den, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Beratlılar*, (Çev. Ali Coşkun Tuncer), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

BOZKURT, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerinin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK), 1996.

BOZKURT, Mahmut Esat, *Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi Üzerine*, (Çev. Ahmet Öylek), Ankara: Türk Hukuk Kurumu Yayınları, 2008.

BOZKURT, Nebi, "Emân", *D.İ.A., C.11.*, İstanbul, (1995): 75-77.

CANATAR, Mehmet, "Mahmûlik ve Mahmûler Hakkında Fraşerli Mehdi'nin Değerlendirmeleri" *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, Edit. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (2006): 285-307.

CEYLAN, Ayhan, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukukî Düzen (1839-1876)", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı 1*, (Bahar, 2006): 139-155.

CİN, Halil-AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2011.

ÇİÇEK, Kemal, "Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", *Tarih ve Toplum, C. 25, S.146*, (Şubat, 1996): 17-23.

DEMİR, Abdullah, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2011.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Yay. Haz. Aydın Sami Güneyçal), Ankara: Aydın Kitapevi, 2008.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2004.

ENGELHARDT, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.

ENGİN Vahdettin, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Patent Vergisi Uygulama Girişimleri", *Simurg*, 1/1, (Ekim, 1999): 160-185.

ERDİNÇ, Özgür, "003 ve 003M Numaralı Düvel-i Ecnebiye Defterlerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Muğla: (2015).

FRAŞERLİ Mehdi, *İmtiyazat-ı Ecnebiyeyenin Tatbikat-ı Hâzırası*, Samsun: Matbaa-i Cemil, 1325.

GOFFMAN, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660*, (Çev. Ayşe Başçı-Sander), İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2001.

GÖĞER, Erdoğan "Çifte Vatandaşlık", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 44, No:1-4 (1995): 127-181.

GÖNEN, Yasemin Saner, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları", *Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul, (1998).

GÖNEN, Yasemin Saner, "Hukukî Kapitülasyonlar ve Sonuçları", *Osmanlı*, C.6., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, (1999): 340-353.

GÜRSOY, Gözde, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sikke Kalpazanlığı (1808-1861)", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul, (2019).

HALİL Cemaleddin-HIRAND Asador, *Ecânibin Memalik-i Osmaniyyede Haiz Oldukları İmtiyazat-ı Adliye*, Dersaadet: Hukuk Matbaası, 1331.

İNALCIK, Halil, "İmtiyazât", *D.İ.A.*, C.22., İstanbul, (1995): 245-252.

İNCİCİYAN, P. L., "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *C.I, İstanbul Üniversitesi Güney Doğu Araştırmaları Dergisi*, (Çev. H. D. Andreasyan): (Tarihsiz), 22-88.

**Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)**

İNCİCİYAN, P. L., "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", C.II, *İstanbul Üniversitesi Güney Doğu Araştırmaları Dergisi*, (Çev. H. D. Andreasyan): (Tarihsiz), 101-152.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Osmanlı Devletinde Emân Sistemi", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, (Haz: İsmail Soysal), Ankara, TTK, (1999): 3-12

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi C.7.*, Ankara: TTK, 2011.

KARPAT Kemal, "Eflak", *D.İ.A.*, C.10, İstanbul: (1994): 466-469.

KELEŞ, Erdoğan, "Avrupa Tüccarı'nın Hukukî ve Ticarî Durumlarına Dair Bazı Tespitler (1835-1868)", *BELLETEN C. LXXIX*, S.284 Ankara, (Nisan, 2015): 199-292.

KELEŞ, Erdoğan, "Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Müttefik Orduların Barınma ve İaşe Sorunları", *XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010), Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, TTK (2015): 261-286.

KILINÇ, Ahmet, "Mukayeseli Hukuk ve Hukuk Tarihi Açısından Yaptırım Türü Olarak Teşhir", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XI*, S.1-2, Ankara, (2007): 1007-1032.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

KONAN, Belkıs, "Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukukî Durumu", *Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, (2006).

KONAN, Belkıs, "Osmanlı Devleti'nde Protege (Koruma) Sistemi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.58, S.1, Ankara, 2009: 169-188.

KURDAKUL, Necdet, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, Ankara: Döler Neşriyat, 1981.

KURAT, Akdes Nimet, *Türk İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Ankara: AÜDTCF Yayınevi, 1953.

KURT, Songül Keçeci, "Osmanlı Devleti'nde Ecnebinin Esnafılığı Meselesi (1838-1861)", *History Studies, International Journal of History*, 9(3), (2017): 141-166.

KÜÇÜK, Cevdet, "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.VI., Edit. Fahri Aral-Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, (1985): 1007-1024.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1838-1850)*, C.2., İstanbul:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.

KÜTÜKOĞLU S., Mübahat, "Avrupa Tüccarı", D.İ.A., C.4, İstanbul, (1991): 159-160.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara, TTK, (1992): 91-138.

OSMANAĞAOĞLU, Cihan, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*, İstanbul: Legal Yayınevi, 2004.

ÖZKAPLAN Nurcan, Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?, Basra ve Bağdat'ta İngiliz Konsoloslukları*, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.

ÖZKORKUT, Nevin Ünal, "Kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 53, S.2., Ankara, (2004): 83-94.

ÖZTEL, Muharrem, "Osmanlı Sefaret ve Şehbenderliklerinin Kalpazanlıkla Mücadeledeki Yeri ve Önemi", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi • Cilt 15, Sayı 53*, (Ocak, 2020): 105-122.

PAMİR, Aybars, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.51, S.2, Ankara, (2002): 79-119.

SANER, Yasemin, "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18. ve 20. Yüzyıllar*, Derleyenler. Noemi Levy-Alexandre Toumarkine, Yay. Haz: Foti Benlisoy, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (2007): 163-189.

SERBESTOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tâbiyet Sorunu*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014.

SERBESTOĞLU, İbrahim, "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tâbiyet Kanunu", *OTAM*, S. 29, (Bahar 2011): 193-214.

SEZER, Hamiyet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri. (18-19. Yüzyıl)" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 21 S. 33, Ankara, AÜDTCF, (2003): 105-124.

**Osmanlı Ülkesindeki İngiliz Konsolos ve Vatandaşlarının Hukukî Sorunlarına
Dair Tespitler (1858-1860)**

SONYEL, Salahi R., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Koruma (Protege) Sistemi ve Kötüye Kullanılışı", *BELLE TEN, C.LV., S.213*, Ankara, (Ağustos 1991): 359-370.

ŞİMŞİR, Nahide, "Osmanlı-İngiliz Münasebetleri 1580-1838", *Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 122*, (Ekim 1999): 39-59.

TURAN, Resul, "19. Yüzyılda Himayecilik", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, (2013).

TURGUT, Vedat, "Osmanlı Hâkimiyetinde Aynoroz Yarımadası'ndaki Kilise ve Manastırlar" *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Yıl: 4, C.4, S.2.* (2016): 201-237.

TÜRKMEN, Zekeriya, "Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), Sayı.6*, Ankara, (1995) 325-341.

UBUCINI, M. A., *Türkiye 1850 1. Cilt Tanzimat-Ulema-Basın*, (Çev. Cemal Karaağaçlı), Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz.

ÜLKER, Necmi, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'deki İngiliz Tüccarına Dair Ticarî Problemlerle İlgili Belgeler", *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi, C.XIV., Sayı:18.*, Ankara, (1992): 261-320.

WOOD, C., *A History of the Levant Company*, Abingdon: Frank Cass & Co Ltd, 1964.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, "Bir Avrupa Diplomasi Merkezi Olarak İstanbul 1792-1798 Dönemi İngiliz Kaynaklarına Göre", *Osmanlı, C.1.*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, (1999): 660-675.

YAZICI, Muhammed, *Osmanlı Klasik Dönem Hukukunda Suç ve Ceza Anadolu'da Kamu Düzeni*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.

YERASİMOS, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Bizans'tan Tanzimat'a, C. 1*, (Çev. Babür Kuzucu), İstanbul: Gözlem Yayınları, 1974

C İ L T 2

S A Y I 1

Y I L 2 0 2 0

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

V O L U M E 2

I S S U E 1

Y E A R 2 0 2 0

Mehmet Ali DURAN

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0131-8099>

POLİTİK SİYONİZM EKSENİNDE YAHUDİ DEVLETİ FİKRİ

Atıf yapmak için: Mehmet Ali Duran, “Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 1, (2020), s.135-158.

IDEA OF A JEWISH STATE AROUND POLITICAL ZIONISM AXIS

To cite this article: Mehmet Ali Duran,, “Idea of a Jewish State around Political Zionism Axis”, *Journal of Academic History And Studies*, Volume:2, Issue: 1 , (2020), pp.135-158.

Makale Geliş Tarihi: 03. 06. 2020 – Yayına Kabul Tarihi: 21. 06. 2020

ATAD

Çevrimiçi (online) erişim için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

ATAD

POLİTİK SİYONİZM EKSENİNDE YAHUDİ DEVLETİ FİKRİ

Mehmet Ali Duran*

Özet: Siyasal bir ideoloji olarak kabul edilen Politik Siyonizm 19. yüzyılda yeniden şekillenmeye başlamış olan Yahudi düşüncesiyle etkisiyle tekrar Filistin'e dönerek kendi ulus devletlerini kurma fikrini canlandırmış ve 1880 sonrası fiili bir proje haline dönüşmüştür. Avrupa'da yayılan milliyetçilik akımının etkisiyle 1897 yılında Basel'de devlet ve milli kimlik olgularını Siyonizm etrafında birleştiren Theodor Herzl'in liderliğinde gerçekleşmiş olan birinci Dünya Siyonist Kongresiyle Politik Siyonizm bir ideoloji haline gelmiş ve Filistin'de Yahudi Devletini kurma fikri etrafında başta Avrupa'dan olmak üzere Filistin'e Yahudi göçlerinin başlamasına sebep olmuştur. Bu bağlamda bir ulus devlet kurmak amacıyla başlamış olan Politik Siyonizm ideolojisi I. Dünya Savaşı ile birlikte de İngiltere'nin Yahudileri desteklemesiyle Filistin'de bir Yahudi Devleti kurulacağı dünya kamuoyu ile paylaşılmıştır. 1917 Balfour Deklarasyonu ile birlikte Yahudi Devleti'nin kuruluşuna giden süreç hızlanmıştır. Böylece Politik Siyonizm ekseninde Yahudilerin Filistin'e göçleri de hızlanmıştır. Filistin bölgesine yönelmiş olan Yahudi göçleri, bölgede Arap-Yahudi çatışmalarının da başlamasına sebep olmuştur. 1920'li yıllarla birlikte başlayan Arap-Yahudi mücadelesi 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşu ve bu tarihten sonrasında da devam etmiştir. Bu çalışmada İsrail Devleti'nin kuruluşunda önemli bir ideoloji olan Politik Siyonizm'in ortaya çıkışı ve sonrasında bu ideolojinin etkisiyle Yahudilerin kendileri için vaat edildiğine inandıkları Filistin topraklarına gelip yerleşme süreci; ayrıca Filistin'e Yahudi göçleri sonucu Filistin'de meydana gelen nüfus değişimleri ve arşiv belgeleri ışığında yerel Filistin yönetimlerinin Yahudi göçlerine karşı yaklaşımları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Filistin, Yahudiler, Siyonizm, Vaat edilmiş toprak düşüncesi, Diaspora, Yahudi göçleri, Theodor Herzl

IDEA OF A JEWISH STATE AROUND POLITICAL ZIONISM AXIS

Abstract: Zionism, which is accepted as a political ideology, revived the idea of establishing its own nation-states by returning to Palestine with the influence of the Jewish thought, which began to be reshaped in the 19th century and became an actual project after 1880. Under the influence of the nationalist movement that spread primarily in Europe, Political Zionism became an ideology with the first World Zionist Congress, which took place in Basel, 1897, with the leadership of Theodor Herzl, who united the state and national identity phenomena around Zionism and it resulted in the beginning of Jewish migration especially from Europe to Palestine around the idea of establishing a Jewish state. In this context, the ideology of political Zionism, which started with the aim of establishing a nation-state, was shared with the world public that a Jewish State would be established in Palestine with the support of the Britain during the First World War. With the 1917 Balfour Declaration, the process leading to the establishment of the Jewish State was accelerated. Thus, the migration of Jews to Palestine accelerated along with Political Zionism. Jewish migration to the Palestinian region brought about Arab-Jewish conflicts in the region. The Arab-Jewish struggle that started with the 1920s continued after the establishment of the State of Israel in 1948. In this research; the emergence of Political Zionism as an important ideology in the establishment of the State of Israel; the process of Jews' settling in Palestinian territories which was believed to be promised for them; and moreover the approaches of local Palestinian administrations on Jewish migration to Palestine and its effects on the population changes with the help of archive documents were examined.

Keywords: Palestine, Jews, Zionism, Idea of a Promised land, Diaspora, Jewish migration, Theodor Herzl

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, mehmetaliduran66@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0131-8099>

Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri

Giriş

Siyasal bir ideoloji olarak kabul edilen modern politik Siyonizm, hem batı Avrupalı hem de Doğu'daki Yahudi düşünürlerin oluşturduğu deneyimlerin ve fikirlerin kaynaşması olarak kabul edilmiştir.¹ Dünyanın dört bir yanına dağılmış olan Yahudiler için Siyonizm (milli bir şuur etrafında birleşmeleri) hareketi XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da hız kazanan milliyetçilik hareketiyle yakından bağlantılıdır. Avrupa'da milliyetçilik akımının güçlenmesi, Avrupa'nın çeşitli ülkelerine dağılmış olan Yahudileri de milliyetçiliğe (esasında din-kültür) sevk etmiştir. Bu bağlamda farklı ülkelerde yaşayan Yahudiler din-kültür milliyetçiliği esasında kendi milli kültürlerini incelemeye ve geliştirmeye başlamışlardır. Eski Yahudi kültürünün incelenmesi bu topluluğun dine dayanan milli duygularının uyanmasına ve bunun sonucunda da gözlerini Zion'a, Kudüs şehrinin kurulduğu ve Süleyman mabedinin² olduğu yere, çevirmelerine sebep olmuştur. Bu bağlamda politik Siyonizm Avrupa milliyetçiliğinin etkisiyle doğmaya başlamıştır.³ Bu çalışmada Yahudilerin Politik Siyonizm ekseninden Filistin'e yönelen göç hareketleri ve İsrail Devletinin kuruluşuna giden süreçte Politik Siyonizm'in önemi ele alınmıştır. Bu bağlamda öncelikle Politik Siyonizm'in İsrail Devletinin kurulacağı yer olarak görmüş olduğu Filistin neresi ve bunun Siyonist hareket için önemi nedir? Sorularına açıklık getirmek önem arz etmektedir. Filistin olarak tanımlanan coğrafi bölge insanlık tarihi boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca Filistin toprakları üç semavi dinin ortaya çıktığı bölge olması; yine bu üç semavi dince kutsal kabul edilen Kudüs şehri içinde bulundurması sebebiyle tarih boyunca çeşitli dinsel mücadelelerin merkezi olmuştur. Filistin adı M.Ö. XII. yüzyılda Kavimler göçü sırasında deniz yoluyla buraya gelmiş olan Filistler'den almıştır⁴. Günümüzde Filistin olarak adlandırılan bölge

¹ Alan Boyer, *Siyonizm'in Kökenleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 7.

² Mabet: Arapça ibadet manasından türetilmiş olan ve ibadethane, ibadet edilen yer, ibadete mahsus bina anlamına gelen ma'bed kelimesi, bir dine bağlı olanların belli zamanlarda toplu olarak veya tek başlarına ibadet etmeleri için yapılmış özel mekanları tanımlamak için kullanılmıştır. Yahudiler için Süleyman Mabedi ve "kutsal ev" anlamında İbrance Beit ha-Mikdaş, Arapça Beytülmakdis olarak anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Güç, "Mabet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedi*, C.27, Ankara, (2003), 276-279.

³ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994), 12.

⁴ M. Lutfullah Karaman, "Filistin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedi*, C. 13, İstanbul, (1996), 89.

tarihsel süreçte *Pelesheth*, *Plashet*, Plishtin ülkesi veya “Filistinlilerin Ülkesi” olarak nitelendirilmiştir. Farklı isimlerle nitelendirilmiş olan bu topraklar üzerinde yaşayan topluluğun tarihi oldukça eskidir. İbraniler bu yerli halkı Palishtin olarak adlandırırken, bölgeye de Plesheth adını vermişlerdir. Romalılar ise bu bölgeyi Palestina olarak isimlendirmişlerdir⁵. Bölge tarihsel süreçte çeşitli kavimlerin göçlerle gelip yerleşimine ve bu yerleşimlere karşı gelen güçlerin pek çok istila ve fetih hareketlerine maruz kalmıştır. Bu sebeple Filistin diye adlandırılan toprakların siyasi sınırlarını belirlemek zordur. Ancak bölgenin coğrafi sınırlarını Suriye ile Mısır ve Akdeniz ile Şeria nehri arasında kalan topraklar olarak tarif edilebilir. Bu bağlamda bakıldığı zaman bölgeyi dört kısma ayırmak mümkündür. Ortadaki dağlık kesim veya yüksek yaylalar kısmı, genellikle kuzeyden güneye olmak üzere, Safed ve Nazareth (Nasıra) şehirleri ile Tabor dağının bulunduğu Galilee (Celile) bölgesi; ortada, Nablus şehrinin bulunduğu ve batıda Carmel dağına kadar uzanan Samaria (Samiriye) bölgesi; daha güneyde, Şeria nehrinin Ölüdeniz’e döküldüğü yerden başlayıp Kudüs, Beytülahim ve Hebron (Halil-ür Rahman) şehirlerinin bulunduğu Judea (Yahudiye) bölgesi ve daha güneyde de Beersheba (Bir-üs Sebi) şehrinin bulunduğu Necef Çölü olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. Filistin olarak adlandırılan bölgenin tarihsel süreçlerde göçlere ve istilalara maruz kalmasının en önemli sebebi, bölgenin zengin ve stratejik konumunun yanı sıra buranın üç büyük ilahi dinin ortaya çıkmış olduğu yer ve bu dinlerin gelişmesinde oynadığı rol kabul edilmiştir. Üç büyük ilahi dinin ortaya çıkmış olduğu yer olması bölgenin bu kutsiyete atfen Arz-ı Mev’üd veya Arz-ı Mukaddes olarak isimlendirilmiştir⁶.

Filistin’in ilk halkı, Arabistan yarımadasından göç eden Sami ırkından insanlar olmuştur. M.Ö. 20.000 yılında bölgede yaşandığı düşünülen iklim değişikliği sonrası açlık ve kıtlık yaşanması sonrası bölge halkı Arabistan yarımadası dışında başka yerlere (Filistin, Suriye ve Lübnan gibi) göç etmiştir. Günümüz tarihçilerine göre M.Ö 5000’lerden sonra Arabistan dolaylarından bu topraklara ilk defa göç edip gelen ve Arapların atası kabul edilen Amalikalılar olmuştur. Daha sonraları Filistin’e yönelmiş olan ilk göç dalgası ile M.Ö.5.000-3.000 yılları arasında gelen Kenani’ler olmuştur. Filistin için İncil’de de Kenaneli, Kenan diyarı olarak geçmiştir. Kenani’lerden sonra ise Fenikeliler ve Aramiler bölgeye gelip yerleşmiştir. Yine günümüz tarihçilerine göre Kudüs şehrinin de Kenanilerin bir kolu olan Yebusi’ler

⁵ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)*, 3.

⁶ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)*, 3-4; Karaman, “Filistin”, 89.

Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri

tarafından M.Ö. 5000'ler civarında kurulmuş olduğuna yer verilmiştir. Kenaniler Kudüs şehri için Roshilem, Shalem, Shalum , Orossalem ve Roshalm isimler kullanmışlardır. Tevrat'ta da Kudüs şehri Yebus veya Orossalem, Shalim veya Salim adları kullanılmıştır⁷.

1. Yahudilik, Siyon ve Vaat Edilmiş Toprak Düşüncesi

Yahudilerin Filistin ile olan tarihi bağlarının temeli Tevrat'a dayandırılmıştır. Tarihsel süreçte İbrani, Yahudi, İsrailoğulları ve Musevi olarak adlandırılmış olan Yahudilik, esasında tek Tanrı'nın birliğine dayanan bir din olarak tanımlanmıştır⁸. Tek tanrı inancına dayanan en eski din olarak kabul edilmiş olan Yahudilik, yayılım ve etkisi bakımından bir dünya dini olma özelliğine sahip olarak kabul edilmiş olsa da iç dinamizmi bakımından hem millî hem evrensel unsurlar taşımıştır. Yahudilik, inanç sistemi bağlamında bir din olmanın ötesinde bir yaşam tarzını ve dinî-etnik kimliği ifade etmiştir. Yahudiliğin etnik kökenleri ilk İbrani atası kabul edilen Hz. İbrahim'e ve ondan sonra gelen iki İbrani atasına, Hz. İshak ile Yakup'a dayandırılmıştır⁹. Tevrat'ın ilk bölümü Tekvin (yaratılış) kitabında Yahudi kavmini başlangıcı Yahudi dininin kurucusu olarak kabul edilen İbrahim (Abram veya Abraham) dayandırılmıştır. Bu konuda Tevrat'ın birinci kitabı Tekvinde şu ifade yer almıştır¹⁰:

"...Ve artık adın Abram çağırılmayacak, fakat adın İbrahim olacak; çünkü seni bir çok milletlerin babası ettim. Ve seni ziyadesiyle semereli kılacağım ve seni milletler yapacağım ve senden krallar çıkacaklar..."

Yahudiler kendilerini Tanrı tarafından seçilmiş kavim olarak görürken, Filistin bölgesinin de kendilerine vaat edilmiş olan topraklar olarak kabul etmişlerdir. Bu konuda Tevrat'ın birinci kitabı Tekvin' de şu ifadeler yer almıştır: *"...Ve sana ve senden sonra zürriyetine, Allah olmak için seninle ve senden sonra zürriyetinle benim aramda ahdimi, nesillerince ebedi ahit olarak sabit kılacağım. Ve senin gurbet diyarını, bütün Kenan diyarını, sana ve senden sonra zürriyetine ebedi mülk olarak vereceğim..."* Tevrat'ta yer alan efsaneye göre İbrahim'in

⁷ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)*, 5-6; Karaman, "Filistin", 89-90.

⁸ Salime Leyla Gürkan, "Yehova", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.43, İstanbul, (2013), 390-391; Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)*, 6.

⁹ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.43, İstanbul, (2013), 187.

¹⁰ *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil), Tekvin/ Bab 17, (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1969),12-14.*

Kenan diyarında bulunduğu sırada yapmış olduğu bir kahramanlık sonrası Allah bir gece İbrahim'in rüyasına girerek şöyle demiştir: "O günde Rab Abramla ahdedip dedi: Mısır ırmağından büyük ırmağa, Fırat ırmağına kadar, bu diyarı, Keniler, ve Kenizziler, ve Kadmonileri, ve Hittileri, ve Perizziler, ve Refaları, ve Amorileri, ve Kenanlıları, ve Girgaşileri, ve Yebusileri senin zürriyetine verdim".¹¹ Bu bağlamda Yahudilikte Allah'ın Nil'den Fırat'a kadar olan toprakları İsrailoğullarına bahşettiğine düşünceci hakim olmuştur.

İbrahim'e atfen İbrani olarak adlandırılmış olan Yahudiler Yakup'tan sonrada Yahudi veya İsrailoğulları olarak ifade edilmiştir. Tevrat'ın birinci kitabı Tekvinde İsrail kavramı şöyle belirtilmiştir: "...Ve Allah ona dedi: Senin adın Yakubdur; ancak adın Yakub çağırılmayacak, fakat adın İsrail olacaktır ve onun adını İsrail koydu..." Devamında ise yine İbrahim ve İshak'a verilmiş olan toprakların bu soyun devamı olarak kabul edilen Yakup'a da Tanrı tarafında bu toprakların vaat edilmiş olduğu vurgusu yapılmış ve onun soyunun da seçilmiş olduğuyla ilgili Tevrat'ın Tekvin Bab 35'inci bölümünde şu şekilde belirtilmiştir: "... Ve Allah ona dedi: Ben Kadir Allah'ım semereli ol ve çoğal; senden bir millet ve milletler cumhuru olacak, ve senin sulbünden krallar çıkacak; ve İbrahime ve İsaka verdiğim diyarı sana vereceğim, ve senden sonra diyarı senin zürriyetine vereceğim..."¹²

Yahudi veya Yahudilik kavramlarının kökenine bakıldığında ise Arapçada yehüd, İbranicede yehudi şeklinde ifade edilen bu kavram; Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Muhammed Dönemi'nde yaşamış olan ve Hz. Musa şeriatına bağlı olma manasında İsrailoğulları'nın devamı olarak görülmüştür. Bu kavramın nereden ortaya çıktığı konusunda iki farklı yaklaşım yer almıştır: Bunlardan ilki, Hz.Musa zamanında İsrailoğulları'nın buzağı heykellerine tapmaları ve sonrasında pişman olmaları sonucu Allah'a "hüdna ileyke" (biz sana döndük) demeleri iken diğeri de Yehüd'ün bir kabile ismi olarak Hz. Yakup'un on iki oğlundan biri olan Yehuza'ya nispetle "yehüz" iken 'zal' harfinin 'dal' harfine çevrilmesiyle Arapçalaştığı yönünde olmuştur¹³.

"Yahudi" adı nereden geldiğiyle ilgili ise Tevrat'ta Hz. İbrahim'e vaat edilmiş olduğu söylenen topraklara yerleşen 12 İsrail kavminden biri olarak kabul edilen Yahudaoğullarını ve bunların şuan ki Filistin'in Kuzeyinde

¹¹ Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil), Tekvin/ Bab 16/17, 12-14.

¹² Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil), Tekvin/ Bab 35, 35.

¹³ Salime Leyla, Gürkan, "Yahudi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.43, İstanbul, (2013), 182.

Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri

kurdukları Yahuda Krallığı'nın kökenini ifade ederken Yahudi adı kullanılmıştır. Yahudi adı Babil sürgününden (M.Ö. 586) sonra ki dönemde ise İsrailoğullarına özgün dinsel kimliği ve Tanrı ile aralarında yapılmış olduğu düşünülen anlaşmayı benimseyen inananların tamamını nitelemek için kullanılmıştır¹⁴. Tevrat'a göre Musa'nın önderliğinde Yahudilerin Mısır'dan çıkarılmış olduğu ve burada Sina dağına gelerek orada Tanrı ile ahidleşmesi Yahudi tarihi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Sina dağında Musa'ya verilmiş olan "Sina Ahdi" diye adlandırılacak olan bu ahit kapsamında Yahudilikte Tanrı olarak kabul edilen Yahve tarafından Hz. Mûsâ'ya İsrailoğulları'nın uyması gereken kuralları içeren Tevrat verilmiştir¹⁵. Buraya kadar ifade edilmiş olan vaat edilmiş toprak vurgusu bundan sonra Yahudi veya Yahudilik tarihinde İsrail devletinin kuruluşuna kadar varlığını sürdürmüştür.

Genel anlamda Siyonizm tabiri Arz-ı Mev'ud, yani Filistin dışındaki kalan bütün Yahudileri bu bölgede toplamak ve sonra da Süleyman Mabedi'ni Siyon Dağı üzerinde yeniden inşa etmek amacı olarak ifade edilmiştir. Siyonizm teriminin kökü olan Siyon kelimesi, İlkçağ'dan bu yana Kudüs olarak nitelendirilmektedir. Yahudilerin ilk kutsal tapınaklarının MÖ 587'de Babilliler tarafından yıkılması ve Yahudilerin Babil'e sürgün edilmesinden sonra Siyon'a özel bir anlam yüklenmiştir. Siyon, yurtlarından kovularak Babil'e sürgün edilen Yahudi halkının Filistin'e dönme arzu ve özlemi anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Herzl'e kadar Siyonizm duygusal, kültürel ve milli bir hareketi ifade ederken Herzl ile birlikte bu hareket toprağa, yani devlete dayalı Siyasal Siyonizm'e dönüşmüştür. Siyasal Siyonizm fikri ise Yahudilerin de bir devlet kurma hakkına sahip oldukları düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Siyon kelimesi yaklaşık 2.500 yıldır kullanılmasına rağmen siyasal bir düşünce akımını simgeleyen bir anlam olarak ilk kez 19. yüzyılın son çeyreğinde bir Rus Yahudisi olan Nathan Birnbaum tarafından siyasal düşünceler literatürüne sokulmuştur. Birnbaum, çıkarmış olduğu Kendi Kendine Kurtuluş adlı derginin 1 Nisan 1890 tarihli sayısında Siyonizm'i, Yahudileri Filistin'e yerleştirme amacını güden ve üyelerini Yahudilerin oluşturduğu bir siyasal parti örgütünün kurulması olarak belirtmiştir. Bu terim kısa süre içinde Yahudi çevrelerce benimsenmiş ve Yahudi milliyetçiler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Yahudilerce

¹⁴ *Türk-İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını*, (İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları), 1997, 1.

¹⁵ *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil)*, Çıkış/ Bab 15-25, 68-78.

kutsal kabul edilen Tevrat'a göre Yehova Filistin topraklarını kıyamete kadar İbrahim Peygamber ve onun soyuna vermiştir. Bu inanç çerçevesinde Yahudiler için Siyon olarak kabul edilmiş olan Kudüs ve çevresine dönme, Yahudilerce kral olarak kabul edilmiş olan Süleyman tarafından yapılan kutsal mabeti Beyt-i Makdis'i yeniden inşa etme, daha sonra stn Yahudi ırkını Nil'den Fırat'a ve nihayet bütün dünyaya her türlü gc bakımından hâkim kılmak ana prensip olarak benimsenmiştir. Bu bağlamda Siyonizm bu hedefleri gerçekteştirmenin adı olmuştur. Bu inanç Yahudilerin benliklerine öylesine işlemiştir ki, bir gün diasporadaki¹⁶ bütün Yahudilerin, onları kutsal topraklara yeniden götürecek bir Mesih'in nclgnde Kral Davud'un altı köşeli yıldızı altında toplanacağına inanmış ve bu düşüncenin gerçekteşmesini beklemiřlerdir¹⁷.

1900 yıl önce Roma tarafından bu kutsal topraklardan sürülerek diasporaya dağılmış olan Yahudiler, 1900 yıllık bir aradan sonra tekrar Siyon'a dönmeye karar vermiştir. Böylece Yahudiler için Siyonizm kavramı Filistin'e, dahası kutsal Şehir Kudüs'e bir anlam yüklemiş ve Kudüs'n yanı başındaki "Siyon Dağı" olarak nitelendirilmiş olan bölgeye dönüş olarak kabul edilmiřtir¹⁸. 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmış olan siyasi Siyonizm hareketinin ncleri Filistin'e dönüşe vurgu yaparken bu bölgeyi insansız, tamamen boş bir araziden meydana gelen bir coğrafya olarak görmüşlerdir. Bu bağlamda Siyonizm nc isimlerinden olan Theodor Herzl gibi Siyonistler Filistin için kullanmış oldukları, "Topraksız bir halk için halsız bir toprak" ifadesini bu söylemi aıkıça ortaya koymuřtur¹⁹.

2. Politik Siyonizm Doğuşu ve Theodor Herzl

Dünyanın dört bir yanına dağılmış olan Yahudilerin milli bir Şuur etrafında birleşmeleri, yani Siyonizm hareketinin (Filistin'de bir Yahudi devleti kurma fikri) ortaya çıkmışı, 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da hızlanmış olan milliyetçilik hareketiyle bağlantılı olmuştur. 1871 yılında Almanya'nın

¹⁶ Diaspora: Yahudi düşünce dünyasında tarihsel süreçlere göre ya "galut" (İbranice sürgün) veya diaspora Şeklinde kullanılmıştır. Rifat N. Bali, *Aliya: Bir Toplu Göçün yks (1946-1949)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2009), 27.

¹⁷ Mim Kemal ke, *Siyonizm'den Uyarlık Çatışmasına Filistin Sorunu*, (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002), 22-23; *Türk-İsrail İlişkilerinin Dn-Buğn-Yarını*, 1-8; Telliğlu Ömer, *Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914)*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018), 21-22.

¹⁸ İlyas Kara, *Hamas*, (İstanbul: Ra Kitap, 2006), 15; *Türk-İsrail İlişkilerinin Dn-Buğn-Yarını*, 7.

¹⁹ Telliğlu, *Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914)*, 22.

Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri

kuruluşu Avrupa'da milliyetçi hareketleri hızlandırmıştır²⁰. 19. yüzyılın ürünü olan siyasi Siyonizm hareketi Avrupa'yı milliyetçilik akımının etkisiyle Yahudi önderleri tarafından da milliyetçilik kavramı Musevi dininin ötesinde, bir milliyeti oluşturan unsur olarak görülmeye başlamıştır. Yani milliyetçilik, 19. Yüzyıla kadar sadece dini bir mesele olarak görülen Siyon'a dönüş konusunu artık etnik unsura dayalı bir ideolojiye dönüşmesini sağlamıştır.²¹ Bu dönüşümün önde gelen ismi ise Leo Pinsker (1821-1891) olmuştur. Siyon Aşıkları hareketinin de lideri olan Pinsker, 1882 yılında yazmış olduğu "Auto -Emancipation" adlı eseriyle Yahudilerin otonom bir yerleşim alanı inşa etmesi düşüncesini savunmuştur²². Pinsker'in Yahudi yurdu konusunda fikri ise şöyledir²³:

"Yahudiler yaşayan bir millet değildir. Onlar her yerde yabancı kalmışlar ve hakaretle muamele görmüşlerdir... Yahudilerin medeni ve siyasi hürriyetlerinin verilmesi diğer milletlerin gözünde onların itibarlarını yükseltmeğe kafi gelmez... Yegane ilaç bir Yahudi milletinin, kendi toprağında yaşayan bir milletin meydana getirilmesidir. Milletler arası Yahudi meselesi milli bir hal şekli almalıdır. Bu hareket şüphesiz yavaş yavaş olmalıdır... Yahudi ileri gelenlerinin yapacağı bir kongre ile Yahudilerin tekrar canlanmasına yarayacak yol açılmalıdır."

Yahudilerce kendilerine vaat edilmiş olarak kabul edilmiş olan topraklarda milli hâkimiyet esasına dayalı, müstakil bir Yahudi devleti kurulması fikrini savunmuş olan Pinsker'in²⁴ geliştirmiş olduğu yukarıda belirtilmiş olan fikri plan, bu dönemde yaygın bir Yahudi ulusçuluğu fikrinin henüz oluşmamış olmasından dolayı Avrupa'daki Yahudi kamuoyunda beklediği desteği görmemiştir²⁵.

Siyonizm'in eylem açısından pratiğe dönüşmesi, 1880'lerde Rusya'da ortaya çıkmış olan Yahudi karşıtlığı (anti-semitizm) karşısında Rusya Yahudilerinin Filistin'e göç etmek zorunda kalmalarıyla birlikte Yahudilerin Filistin'de bir anavataana sahip olmak için yürütmüş oldukları Siyonizm hareketi ile

²⁰ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)*, 12.

²¹ Turan Ömer, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, (İstanbul: Acar Matbaacılık, 2003), 145.

²² Tellioglu, *Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914)*, 47-48.

²³ Celal Tevfik Karasapan, *Filistin ve Şark-ül Ürdün*, Cilt 2, (İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1942), 37.

²⁴ Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, 145.

²⁵ Tellioglu, *Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914)*, 48.

bařlamıřtır²⁶. Rusya'da başlamış olan Yahudi karşıtlığı sonucunda Yahudiler, ilk defa diasporada örgütlenemeye başlamışlardır. Bu bağlamda 1881 yılında Odessa'da Hovevei Zion, Zion'u seveneler veya Zion Aşıkları adlı bir dernek kurarak Siyonizm'in ilk adımını atmışlardır. Bu derneğin amacı, Yahudileri Filistin ve Kudüs'e yerleşmelerini sağlamak olmuştur. 1894 Eylül'üne gelindiğinde ise Siyonizm için yepyeni bir evre başlamıştır. Bu tarihte Fransız ordusunda Almanlar lehine casusluk hadisesi meydana gelmesi üzerine Alfred Dreyfus adlı Yahudi asıllı bir yüzbaşı hadisenin faili olarak yakalanmıştır. Suçlu olduğuna dair delillerin yeterli olmamasına rağmen hapse mahkûm edilip ordudan çıkarılmıştır. Fakat bu konuda Fransa'da tartışmalar devam etmiştir. Devam eden süreç içinde Dreyfus hadisesi Fransa'da yeni bir antisemitizm dalgasının patlak vermesine de sebep olmuřtur²⁷. Bu durum henüz üniversite yıllarında Avrupa'daki Yahudi karşıtlığıyla yakından ilgilenen Herzl'i takip etmiş olduğu bir antisemitizm şeklinde ortaya çıkan bu Dreyfus davasını çok etkilemiştir. Bunun neticesi olarak Yahudilerin geleceği konusuna eğilen Herzl çareyi Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasında görmüş ve 1896'da Yahudi Devleti (Der Judenstaat) adlı bir kitapla fikirlerini yayınlamıştır. Ona göre Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulabilmesi için her şeyden önce dünyadaki bütün Yahudilerin teşkilatlanması gerekmektedir. Herzl bu kitabında Yahudilerin bir ulus vücuda getirecek ve bir devlet kurabilecek özelliklere sahip olduklarına inancının tam ve kesin olduğunu, Yahudi meselesinin ne sosyal ne dini bir mesele, keza onun milli bir mesele olduğunu dile getirmiştir. Çözümü de ancak, bir meclis dâhilinde medeni dünya milletleriyle anlaşarak, onu siyasal bir dünya meselesi yapmakla mümkün görmüřtür²⁸.

Herzl'e göre; Yahudi sorunu antisemitizmin bir sonucu olarak gelişmişti. Yahudilerin içinde yaşadığı bütün milletler ya gizliden ya da açıktan antisemitist olduğunu belirterek şunları söylemiştir ²⁹: *"Biz bir devlet, hem de örnek bir devlet kuracak kadar güçlüyüz. Bu amaç için gerekli beşeri ve maddi malzemeye sahibiz... Bir ülkenin tüm haklı ihtiyaçlarını tatmin edecek büyüklükte dünya üzerinde bir yerde bize egemenlik verin, gerisini kendimiz tamamlarız."* Bu

²⁶ Fahir, Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 362, Ankara, 1975), 514.

²⁷ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 13-16.

²⁸ Öke, *Siyonizm'den Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu*, 42: Süleyman Kocabaş, *Vaat Edilmiş Toprak Filistin İçin Mücadele Türkiye ve Siyonizm*, (İstanbul: Vatan Yayınları, 1987), 145.

²⁹ Öke, *Siyonizm'den Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu*, 42.

Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri

ifadeler Yahudilerin bir ulus meydana getirecek ve bir devlet kurabilecek özelliğe sahip olduklarına olan inancını ortaya koymuştur.

Leo Pinsker'ın "Yahudi ileri gelenlerinin yapacağı bir kongre ile Yahudilerin tekrar canlanmasına yarayacak yol açılmalıdır" şeklinde ifade ettiği düşünce işte bu noktada Herzl tarafından gerçekleştirilecektir³⁰. Herzl, 27 Ağustos 1897 tarihinde İsviçre'nin Basel kentinde üç gün sürecek olan, Birinci Siyonist Kongresi'ni toplamaya muvaffak olmuştur. Bu kongreye iki yüzü aşkın delege katılmıştır. Herzl bu kongre ile her sosyal tabakadan ve düşünceden Yahudileri aynı çatı altında toplayan adeta küçük bir Yahudi akımı başlatmıştır. 1897'de toplanan bu kongreye en fazla katılım Rusya'dan olmuştur. Basel Kongresi'nde Dünya Siyonist Teşkilatı'nın temeli atılmıştır. Ayrıca "Filistin'de Yahudilere bir yurt" hedefiyle hareket edilerek Siyonizm'e siyasal bir nitelik kazandırılmıştır. Başkanlığına da Theodor Herzl'in getirilmiş olduğu bu kongrede Siyonist hareketin amaçları, bu amaçlara ulaşmak için gerekli araçları ve bu araçları kullanacak bir yürütme heyeti belirlenmiştir³¹. 1897 tarihinde gerçekleşmiş olan ilk Siyonist Kongresinin de şu hedefler belirlenmiştir³²:

"Siyonizm Yahudi milletine Filistin'de amme hakları ile teminat altına alınmış bir yurd ihdasına gayret etmektedir. Kongre bu gayeye ulaşmak için şu çareleri düşünmektedir: 1- Yahudi ziraat ve sanayi işçileri ile Filistin'in iskan edilmesine devamlı bir şekilde girişilmesi, 2- Bütün Yahudilik alemi münasip mahalli ve milletler arası kurumlar vasıtası ile her memleketin kanunlarına uygun bir şekilde teşkilatlandırmak ve birbirine bağlamak, 3- Yahudi milli duygu ve şuurunu takviye ve teşkil etmek, 4- Lüzumlu yerlerde Siyonizm gayelerine erişilmek maksadiyle hükümetlerin rızalarının istihsaline doğru hazırlık tedbirleri almak."

1897'de Basel'de toplanan ilk Siyonist Kongresi'nde, Filistin'de Yahudi halkı için hukuken tanınan bir yurt sağlama hedefi benimsenmiş ve Dünya Siyonist Örgütü'nün kurulmasına karar verilmiştir³³. Kongrenin bitiminden üç gün sonra Herzl anı defterine şunları yazmıştır: "Ben Basel'de bir Yahudi devleti tesis

³⁰ Karasapan, *Filistin ve Şark-ül Ürdün*, Cilt 2, 37.

³¹ Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, 514: Öke, *Siyonizm'den Uygurluk Çatışmasına Filistin Sorunu*, 45; *Türk-İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü -Yarını*, 8.

³² Karasapan, *Filistin ve Şark-ül Ürdün*, Cilt 2, 41.

³³ Cleveland, William L, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev. Mehmet Hamurcu, (İstanbul: Agora kitaplığı, 2008), 269.

ettim. Ben bunu bugün yüksek sesle söylesem bütün dünyadan bir kahkaha tufanı yükselir. Fakat bundan beş sene sonra belki elli sene sonra ise muhakkak herkes bunun böyle olduğunu anlayacaktır.”³⁴

1897 gerçekleşen birinci Siyonist Kongresin de belirlenmiş olan hedefleri gerçekleştirmek için Herzl çalışmalarına başlamıştır. Bu bağlamda Herzl, Filistin’e Yahudilerin yerleşmesi için II. Abdülhamit’i ikna etmek üzere 1896 ile 1902 yılları arasında İstanbul’a beş kez gelmiştir.³⁵ Herzl’in İstanbul’a geliş amacını Göze, Herzl’in 5 Ekim 1898’de Londra’da hatıralarına yazdıkları üzerinden değerlendirmiştir. Herzl’in İstanbul’a gelmesinin iki hedefi olduğunu belirten Göze, bunlardan ilkinin Osmanlı hükümetinin desteğini almak, ikincisinin ise bu sıralarda İstanbul’da bulunan Alman imparatoru Guillaume ile karşılaşabilmek olduğunu ifade etmiştir. Herzl Alman imparatoru konusunda hatıralarında şu notu düşmüştür³⁶:

“Mesele mühimdir. Kayzer dinamik politikası icabı Türkiye’ye ve oradan Kudüs’e gitmek üzeredir ve Almanya’nın Türkiye üzerinde büyük tesiri vardır. Herzl bunu bilmektedir. Kayzer’e ve diğer Almanlara planı şöyle taktim etmiştir. “Almanya Siyonistlere Sultan nezdinde sahip çıkabilir. Onların böyle bir teşebbüsü batı kadar doğunun da yararınadır.” Herzl defterine “garip talih, Siyonizm sayesinde Yahudilerin Almanya’yı yeniden sevmeye başlayacaklardır.”

Herzl, İstanbul’a geldiğinde II. Abdülhamit’e yurtlarının sınırlarını; “Kuzeyde Kapadokya Dağlarından, güneyde Süveyş Kanalına kadar olan alanı kapsamalıdır, Davud ve Süleyman’ın Filistin’i olmalıdır” şeklinde ifade etmiştir.³⁷

Herzl, Osmanlı’nın bu dönemde yaşamış olduğu ekonomik sıkıntıları kendi açısından değerlendirme yolunu seçerek Osmanlı maliyesinin bu topraklar karşılığında düzeltilmesi teklifini getirmiştir. Fakat Herzl, II. Abdülhamit ile görüşmelerinde herhangi bir sonuç alamamıştır. Öke, Herzl’in istekleri karşısında II. Abdülhamit’in Polonyalı soylu Kont Philipp’de Newlinsky vasıtasıyla Herzl’e, *Eğer Bay Herzl senin bana arkadaşım olduğun gibi bir arkadaşın ise, ona nasihat et, bu konuda bir diğer adım atmasın. Ben bir karış bile olsa*

³⁴Ergun Göze, *Siyonizm’in Kurucusu Theodor Herzl’in Hatıraları ve Sultan Abdülhamit*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1995), 54.

³⁵ Öke, *Siyonizm’den Uygurluk Çatışmasına Filistin Sorunu*, 41.

³⁶ Göze, *Siyonizm’in Kurucusu Theodor Herzl’in Hatıraları ve Sultan Abdülhamit*, 148-149.

³⁷ Kocabaş, *Vaat Edilmiş Toprak Filistin İçin Mücadele Türkiye ve Siyonizm*, 153.

Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri

*toprak satamam... Ben canlı bir vücut üzerinde ameliyat yapılmasına müsaade edemem*³⁸” cevabını vermiş olduğunu ifade etmiştir.

Sultan II. Abdülhamit, bununla kalmamış, Yahudilerin Filistin’e yerleşmelerini engellemek için çeşitli önlemler almış ve hatta toprak almalarını engelleyici kanun dahi çıkarmıştır. II. Abdülhamit ile 19 Mayıs 1901 ve 4 Temmuz 1902 tarihlerinde sonuçsuz kalan iki görüşme daha yapan Herzl anılarına şunları yazmıştır; “*Siyonizm’in amacına ulaşması için Osmanlı’nın dağılmasını beklemeliyiz*”³⁹.

Kudüs ve çevresinde bir Yahudi devleti kurulmasını amaçlayan Siyonistler Osmanlı Devleti’nden Filistin’le ilgili beledikleri sonuç alamayınca, yönlerini farklı bir devlete çevirmişlerdir. Bu devlet de İngiltere olmuştur. İngiltere’den Yahudi devleti için Kıbrıs, Arjantin ve Uganda teklifleri gelmiştir. Bu teklifler konusunda Herzl, Arjantin’de, Kıbrıs’ta ve son olarak Uganda’da gibi yerlerde kurulabilecek bir Yahudi devletine sıcak bakmıştır. Fakat Yahudi köktencilerin baskısıyla, kurulacak Yahudi devletinin Kudüs ve çevresinin dışında boş herhangi bir yerde kurulması fikri kabul görmemiştir⁴⁰.

Herzl tarafından başlatılan Siyonist hareket, 1904 yılında Herzl’in ölümünden sonra merkezini Viyana’dan Köln’e, oradan da Berlin’e taşınmıştır. Başını Almanya ve Avusturya Yahudilerinin çektiği Siyonizm önceleri Rusya’da yaşayan küçük bir Yahudi azınlık tarafından desteklenirken zaman içinde bu destek farklı ülkelere yayılmıştır. Siyonistlerin İngiltere’ye yönelik artan ilgisi, I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesinden bir süre sonra yoğunluk kazanmış ve İngiltere, Siyonist örgütün en büyük ilgi odağı haline gelerek öncülüğünü üstlenmiştir. Herzl’in ölümünden sonra İngiltere ile Siyonist bağlantıları gerçekleştiren Batı’daki en etkili Siyonizm taraftarı Haim Weizmann olmuştur. Aslen Rus Yahudisi olup 1910’da İngiliz vatandaşlığına geçen Weizmann liberal Manchester Guardian gazetesinin editörü C. P. Scott’la tanışmıştır. Bu tanışma Weizmann’a İngiliz parlamentosundaki muhafazakârların lideri Arthur Balfour, Winston Churchill ve Lloyd George ile tanışmasını kolaylaştırmış, onların Siyonizm’e olan ilgilerini artırmış ve

³⁸ Öke, *Siyonizm’den Uyarı Çatışmasına Filistin Sorunu*, s.52.

³⁹ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset Savaş ve Diplomasi*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2005), 119.

⁴⁰ Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, 155.

sıcak bakmalarını saęlamıřtır⁴¹. 1916 yılı sonuna gelindiğinde ise İngiltere’de Lloyd George başbakan, Arthur Balfour ise dışışleri bakanı seğilince Weizmann daha da g¼c kazanmıřtır⁴².

1916 yılı Ekim ayında Siyonist liderler tarafından Filistin konusunda ilk resmi teklifte bulunulmuştur. Siyonistlerin teklifleri şunlardır: “1-Filistin’de bir Yahudi idaresinin kurulmasını ve Siyonist hareketi emellerine uygun bir şekilde bu memlekete Yahudi iskanı, 2- Başlı başına bir Yahudi milleti, (tabiiyeti)’nin veya Filistin’de bir Yahudi milli birliğinin tanınmasını, 3- Filistin’in Yahudilerle iskanı için imtiyazlı veya mukaveleli bir kumpanyanın teşkiline müsaade edilme.” Bu teklife cevap ise 17 Temmuz 1917’de İngiliz Dışışleri Bakanı Balfour’un kendi imzasıyla takdim ettiği mektupla gelecektir⁴³

I. Dünya Savaşı devam ederken 1880 Rusya-Odesa doğumlu ünlü Siyonist lider Vladimir Jabotinsky bir Siyon ordusunun oluşturulması ve İngilizlerin yanında savaşa girilmesi yönünde tutum takınmıştır. Böyle bir durumda müttefiklerden sayılacakları için Filistin’e sahip çıkmaya daha fazla hak sahibi olunacağı düşün¼lmüřtür. 1917’de İngiliz Savaş Bakanı Lord Derby’i ikna etmiş olan Jabotinsky, Yahudi birliği kurma hazırlıklara başlamıştır. Weizmann’dan olumlu destek görmüş olan Jabotinsky “Yahudi Lejyonu” nu kurmuştur. Ayrıca Jabotinsky, Filistin’de Allenby komutasına teğmen olarak katılırken - daha sonra kurulacak İsrail Devleti’nin başbakanlarından - David Gurion ise onbaşı rütbesiyle bu birliğe katılmışlardır. Jabotinsky’nin iddia ettiği gibi, bu adım Balfour Bildirisi’nin İngilizlerce kabul¼ yönünde olumlu bir etki sağlayacaktır. Buna Filistin’deki casusluk faaliyetleri ve uluslararası düzeyde propaganda gayretleri de eklenince, Siyonizm; artık büyük güçlerin savaş sonunda yeni bir düzen kurarken, göz ardı edemeyecekleri bir siyasi aktör olarak dünya sistemine girmiş olacaktır⁴⁴.

İngiltere Siyonist Dernekleri Başkanı Lord Rothschild 18 Temmuz 1917’de İngiliz Dışışleri Bakanı Balfour’a kendi imzasıyla takdim ettiği mektupta üç önemli öneride bulunmuştur. Bunlardan ilki Filistin’in Yahudi vatani olması, ikincisi Yahudilere kısıtlama getirilmeden buraya göç etmeleri, üç¼nc¼ ise,

⁴¹ P. Johnson, *Yahudi Tarihi*, Çev. Filiz Orman, (İstanbul: Pozitif Yayınları,2000), 392-393; *Türk-İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını*, 8-10.

⁴² Öke, Mim Kemal, *Kutsal Topraklarda Masonlar, İhanetler, Komplolar, Siyonistler, Aldanmalar*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1990), 286.

⁴³ Karasapan, *Filistin ve şark-ül Ürdün*, Cilt 2, 44.

⁴⁴ Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, 515; Öke, *Kutsal Topraklarda Masonlar, İhanetler, Komplolar, Siyonistler, Aldanmalar*, 290-304.

Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri

Yahudilerin burada kendi kendilerini idare etmeleridir. Bu mektuba karşılık ise İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'dan gelmiştir. Balfour 2 Kasım 1917'de Siyonist Federasyonu Başkanı Lord Rothschild'a gönderdiği mektupta, İngiltere'nin Filistin topraklarında Yahudilere bir yurdun tesis edilmesini kabul ettiğini resmen bildirmiştir. Bunun sonucunda Balfour Deklarasyonu adını alan belge Yahudilerin anavatan davasında dönüm noktası olmuştur. İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'un Lord Rothschild'e yolladığı mektubun içeriği şöyledir⁴⁵:

2 Kasım 1917

Saygıdeğer Lord Rothschild,

Yahudilerin Siyonist özlemlerine sempatisini dile getiren aşağıdaki deklarasyonun Kabin'e sunulmuş ve onun tarafından onanmış olduğunu, Majestelerinin hükümeti adına size bildirmekten mutluluk duyuyorum; Majestelerinin hükümeti, Filistin'de Yahudi halkı için bir ulusal yurt kurulmasına olumlu bakmaktadır ve Filistin'de bulunan Yahudi olmayan toplulukların yurttaş ve dinsel haklarına ya da herhangi bir başka ülkedeki Yahudilerin sahip oldukları haklara ve siyasal statüye zarar verebilecek herhangi bir şeyin yapılmaması kaydıyla bu hedefe erişilmesi için elinden gelen tüm çabaları harcayacaktır. Bu deklarasyonu Siyonist Federasyonun bilgisine sunarsanız, size minnettar olacağım. Saygılarımla, Arthur James Balfour ⁴⁶ Bu mektupla dışarı çıktığı ifade edilen İngiliz Harp Kabinesi Şef Sekreteri Mark Sykes "Dr. Weizmann bir oğlunuz oldu" dediğinde Weizmann şu cevabı vermiştir: "Eh... İlk önce çocuğu sevmeydim. Benim beklediğim değildi. Fakat bunun büyük bir olay olduğunu biliyordum. Önümüzde yeni dertlerle ancak büyük hazlarla dolu yeni bir dönem açılıyordu ⁴⁷".

1917 yılında yayınlanmış olan Balfour Deklarasyonu ve bunun ardından gelişecek olaylar, Siyonist kesimin desteğinin itilaf devletleri yönüne çekilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca 2 Kasım 1917'de yayınlanan Balfour Deklarasyonu'nu 1918 ABD Başkanı Wilson yanı sıra, İtalya ve Fransa tarafından da kabul edilip desteklenmiştir⁴⁸. ABD, Ortadoğu'da bir Yahudi devletinin var olmasının, Ortadoğu politikaları için sağlam bir dayanak oluşturacağına fikrine varmıştır. Balfour Deklarasyonu, Ortadoğu'da bir İsrail devletinin kuruluşuna giden süreçte önemli bir kilometre taşı olmuş ve bu bildiriyle Siyonizm artık uluslararası politik bir programa dönüşmüştür.

⁴⁵ Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, 515; Johnson, *Yahudi Tarihi*, 396.

⁴⁶ Kocabaş, *Vaat Edilmiş Toprak Filistin İçin Mücadele Türkiye ve Siyonizm*, 216.

⁴⁷ Öke, *Kutsal Topraklarda Masonlar, İhanetler, Komplolar, Siyonistler, Aldanmalar*, 305.

⁴⁸ Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, 515.

İngilizler bildiri yayınlandıktan tam bir ay sonra Kudüs'ü işgal etmiştir. Böylece Siyonistler Balfour'un bildirisinde sunmuş olduğu hedefleri daha rahat bir şekilde gerçekleştirebilme şansı bulmuşlardır⁴⁹.

3. Filistin'e Yahudi Göçleri ve İsrail Devletinin Kuruluşu

Filistin, 25 Nisan 1920 tarihine gelindiğinde ise İngiltere mandası yönetimi altına bırakılmıştır. Filistin'deki İngiliz manda yönetimi 22 Temmuz 1922'de Cemiyet-i Akvam tarafından da onaylanmıştır. İlan edilmiş olan manda yönetimi metninde, Siyonistlerin ulusal yurt talepleriyle ilgili 30 Haziran 1922'de şu ifadeler yer almıştır: "Yahudi halkın yüzyıllar boyunca eski yurdunun tekrar kurulacağına inanması ve onu istemesi...", Yahudi halka atalarının ülkesinde İsrail'e uzun süre tanınmamış olan fırsatı verecek bir ulusal yurt yaratmak ve eski Yahudi ülkesinde başarılı bir Yahudi, hayatını ve Yahudi kültürünü yeniden kurma olanağı verilmesi fikri ile Amerika Birleşik Devletleri Kongre ve Senatosu, Yahudi halk için Filistin'de ulusal bir yurt kurulması kararını desteklemiştir⁵⁰.

Balfour Bildirgesi yayınlandığında, 1917 yılında Filistin nüfusunun 570 bini Müslüman, 74 bini Hristiyan ve 75 bini Yahudi idi. Balfour bildirisi sonucu Filistin'e Yahudi göçleri hızlanmış ve yaklaşık 16.500 Yahudi Filistin'e göç etmiştir⁵¹.

Yahudilerin Filistin'e göçü "aliyah" olarak adlandırılan safhalar halinde olmuştur. Aliyah olarak adlandırılan ilk iki göç hareketi I. Dünya savaşı öncesi gerçekleşmiştir. Üçüncü aliyah'ı çoğunluğunu Doğu Avrupa'dan gelenlerin oluşturduğu 30 bin kadar göçmenin geldiği 1919-1923 arası göçler oluşturmuştur⁵². Filistin'e yoğun olarak Yahudi göç dalgası ise İngiliz manda idaresinin kurulmuş olduğu dönemde gerçekleşmiştir. 1921-1923 yılları arasında dünyanın çeşitli yerlerinden Filistin'e Yahudi göçleri olmuştur. Filistin'e 1921-1923 yılları arasında Polonya, Rusya, Romanya, diğer Avrupa ülkeleri, Büyük Britanya ve sömürgeleri, merkez Asya, Amerika, Ukrayna, Romanya ve Mısır gibi ülkelerden toplam 31.194 Yahudi göçmen gelmiştir⁵³.

⁴⁹ Öke, *Kutsal Topraklarda Masonlar, İhanetler, Komplolar, Siyonistler, Aldanmalar*, 308.

⁵⁰ Walter Hollstein, *Filistin Sorunu*, Çev. Cemal A. Ertuğ, (İstanbul: Yücel Yayınları, 1975), 121.

⁵¹ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 35.

⁵² Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 282.

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Çelik, "Filistin'e Yahudi Göçleri (1920-1926)", Edt: Mehmet Çelik, Alev Duran, *Türkiye'nin Bölgesel Sorunları Osmanlıdan Günümüze Ortadoğu*, (İstanbul: Hiper Yayın, 2020), 122-123.

Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri

Filistin'e 1924-1926 yılları arasında gerçekleşen aliyah'ta ise çoğunluğunu Polonya'dan gelenlerin oluşturduğu 50 bin kişilik Yahudi göçü gerçekleşmiştir. Bu göçler 1933 Hitler ve Nazi Partisinin iktidara gelerek gücünü artırmasıyla Almanya ve orta Avrupa'dan göç dalgası hızlanmıştır. 1933-1936 yılları arasındaki beşinci aliyah'ta göçmen sayısı iki katına çıkarak 170 bin olmuştur. Siyonist Filistin'de Yahudi nüfusunu artırarak bölgede milli bir yurt iddiasını güçlendirmeyi hedeflerken, diğer yandan bu göç eden nüfus için ekilebilir toprağa ihtiyacı karşılamayı amaçlamışlardır. Bu iki amaç Siyonizm için önemli hedefler olmuştur. Bu bağlamda Filistin'e her fırsatta Yahudi göçünü artırmak için çalışmışlardır. 1931-1946 yılları arasında Filistin'deki nüfus değişimi şu şekilde olmuştur⁵⁴:

Tablo 1. Etnik Gruplara Göre 1931-1946 Yılları Arası Filistin Nüfus İstatistikleri

	Arap	%	Yahudi	%	Diğerler	%	Toplam Rakamlar
1931	864,806	82	174,139	19	18,269	2	1,057,601
1936	983,244	71	382,857	28	22,751	2	1,388,852
1941	1,123,168	68	489,830	30	26,758	2	1,639,756
1946	1,310,866	67	599,922	31	31,562	2	1,942,350

Filistin'de Yahudi nüfusunun artışına paralel olarak, Yahudilerin toprak mülkiyetinde de aynı dönemde bir genişleme görülmüştür. Yahudilerin Filistin'de 1925 yılında sahip oldukları toprak miktarı 944.000 (dönüm) iken bu miktar 1927 yılında 1.024.000 dönüme çıkmıştır⁵⁵. Yahudiler Filistin'de 1914 yılında 400.000 dönüm toprağa sahip iken bu miktar 1930 yılında 1.170.000 dönüme çıkmıştır⁵⁶.

Yahudi göçleri dünyanın farklı yerlerinden Filistin'e devam etmiştir. Filistin'e 1932-1938 yılları arasında dünyanın çeşitli yerlerinden gerçekleşmiş olan Yahudi göçleriyle ilgili istatistikleri Melka şu şekilde aktarmıştır⁵⁷:

Tablo 2. Dünyanın Çeşitli Yerlerinden 1932-1938 Yılları Arasında Filistin'e Gerçekleşen Yahudi Göç İstatistikleri.

⁵⁴ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 282.

⁵⁵ Karasapan, *Filistin ve Şark-ül Ürdün*, Cilt 2, 154.

⁵⁶ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, s.42.

⁵⁷ R. Melka, *Nazi Germany and the Palestine Question*, <https://www.jstor.org/stable/4282292>, Erişim Tarihi: 5.12.2019.

Ülkeler	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	Toplam 1932-1938
Almanya	352	5.392	6.941	8.630	8.180	3.611	6.733	39.839
Polonya	3.156	13.125	18.028	27.843	11.596	3.636	6.269	80.653
Romanya	504	1.411	2.031	3.890	1.444	314	519	10.113
Toplam	9.553	30.327	42.356	61.854	29.727	10.536	12.868	197.221

Filistin’de artan Yahudi nüfusu karşısında Araplarla Yahudiler arasında çatışmalar baş göstermiştir. Arap-Yahudi çatışmaları üzerine İngiltere biri 1937’de Peel Komisyonu, diğeri 1938’de kurulmuş olan Woodhead Komisyonu olan iki komisyon kurarak bölgedeki sorunu çözüme yoluna gitmiştir. Bu iki komisyonca hazırlanmış olan raporlarda çözüm Filistin’in taksimi olmuştur. Ancak bu taksim planları ne Araplarca ne de Yahudilerce kabul edilmeyince İngiltere çözümü bir yuvarlak masa toplantısı düzenlemekte bulmuştur. Bu bağlamda 7 Şubat 17 Mart 1939 tarihleri arasında Londra’da bir konferans düzenlemiştir. Fakat tarafların görüşlerini uzlaştırmak ve bir neticeye varmanın mümkün olmadığını görmüş olan İngiltere çözümü konferansı kapatmakta bulmuştur. İngiltere Filistin konusunda çözümü kendi hazırlayacağı bir formülde görmüştür. Bu formül ise İngiltere Sömürge Bakanı Malcolm MacDonald tarafından 17 Mayıs 1939 tarihinde hazırlanmış olan “The MacDonald White Paper” veya resmi adıyla “British Policy on Palestine” olmuştur. Beyaz Kitap veya Beyaz Kağıt olarak adlandırılmış olan planla Filistin’e Yahudi göçleri ve Filistin’in durumuyla ilgili düzenlemeler getirilmiştir. Üç kısma ayrılmış bu belgeye göre Filistin’de on yıl içinde bağımsız bir Filistin Devleti kurulması ve bunun içinde hem Arapların hem de Yahudilerin Filistin yönetimine katkıda bulunması istenmiştir. Yani Filistin Devletinin kurulması Araplarla Yahudiler arasındaki iyi münasebetlerin oluşmasına ve sürmesine bağlanmıştır.⁵⁸ Beyaz Kitap’ta ayrıca 1939 başlangıcından itibaren beş yıllık süre zarfında her sene Filistin’e 10.000 Yahudi’nin göç etmesine izin verilmiştir. Bu sayıya ilaveten İngiliz komiserliğin müsaadesiyle 25.000 Yahudi’nin Filistin’e göçüne izin

⁵⁸ Karasapan, *Filistin ve Şark-ül Ürdün*, Cilt 2, 178-194; Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 54-58.

Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri

verilmiştir⁵⁹. Filistin (A.B.C) olmak üzere üç bölgeye ayrılmış ve A bölgesi Araplara ayrılarak burada Yahudilere toprak satışı yasaklanmıştır. B bölgesinde Yahudilerin toprak satın almaları bazı şartlara ve İngiliz Yüksek Komiserliği iznine bağlanmıştır. C bölgesi olarak nitelendirilmiş olan Hayfa körfezinden güneye doğru uzanan ve kıyı bölgesini içine alan bölgede Yahudilerin toprak satın alması tamamen serbest olacağı belirtilmiştir⁶⁰. Yayınlanmış Beyaz Kitap'ta, Yahudi milli yurdu konusu bu belgenin ilk kısmında yer almıştır. Bu kısımda Filistin'de bir Yahudi yurdunun kurulması kararı da alınmıştır. Karasapan hususu şöyle açıklamıştır: *“Balfour Beyannamesinin kastettiği Filistin'in baştan başa bir Yahudi devleti haline getirilmesi değil, ancak bu memlekette bir Yahudi Milli Yurdu kurulmasıdır⁶¹”*.

17 Mayıs 1939'da 2/39 numaralı resmi tebliğle ilan edilmiş olan Beyaz Kitap'ın kararları 18 Mayıs 1939 tarihinde Arap Yüksek Komisyonu tarafından, kararın Arap milletinin arzu ve taleplerine uygun olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir⁶². Beyaz Kitap'ın kararlarının Arap Yüksek Komisyonu tarafından reddedilmesinin farklı sebepleri olmuştur. Bu bağlamda Beyaz Kitap'ın 18. maddesinde yer alan “İmparatorluk hükümeti, bu teklifleri vazederken bütün samimiyeti ile manda ahdi mucibince deruhte ettiği vazifelerle mukayyed bulunmaktadır” diyerek, bu belgenin Arapların hukukunu ezdiği, emellerini kırdığı, güvenliklerini yok ettiği ve haklarını ihlal ettiği belirtilmiştir. 10. maddede ise “imparatorluk hükümetinin istihdaf ettiği nokta, on sene içinde müttahid devletle bir muahede ile bağlanmış bir müstakil Filistin hükümeti teşkil etmektir” maddesinin fiili bir istiklali öngörmediği için endişe ile karşılandığına yer verilmiştir. Bunun gerekçesi ise, kurulacak müstakil devlette Yahudilerin de iştiraki konusunun belirsizliği olmuştur. On yıllık süreç sonrası kurulacak olan müstakil devlet konusunda kesinlik olmadığı yer verilmiştir. Beyaz Kitap'ın sekizinci maddesinde yer aldığı belirtilmiş olan, İngiltere Hükümeti'nin mandater devlet olarak Filistin'in halkının kendi idari hakkını ivedilikle kullanması gerektiği ifadesi Arap Yüksek Komisyonu'nca gerçekçi bulunmamıştır. Bunun gerekçesi ise İngiltere'nin yirmi yıldan fazla Filistin'i doğrudan idare etmesine rağmen

⁵⁹ Karasapan, *Filistin ve Şark-ül Ürdün*, Cilt 2, 194;

⁶⁰ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 58-59; Karasapan, *Filistin ve Şark-ül Ürdün*, Cilt 2, 192-194.

⁶¹ Karasapan, *Filistin ve Şark-ül Ürdün*, Cilt 2, 192.

⁶² B.C.A., 030-10-0-0/ 265-788-22.

bölgedeki halka kendini doğrudan idare etme hakkını vermediği olarak açıklanmıřtır⁶³.

Arap Yüksek Komitesi Filistin’de bir Yahudilerin milli vatanının kurulması yönünde karara ise, “*Arap milleti, Yahudiler için milli bir vatan tanımaz ve onu en mukaddes hukukuna tecavüz eden ve kuvvete dayanan bir açık düşmanlık sayar. Filistin’in yirmi seneden beri çektiklerinin başlı sebebi bu milli vatan meselesi olmuştur. Nice felaketler, ayaklanmalar, kan dökmeleri, umumi harabiyet hep o yüzden oldu*” şeklinde cevap vererek, İngiltere hükümetinin bu tutumunun Filistin’deki sorunların devam etmesinden başka bir sonuç doğurmayacağını ifade etmiştir. Yahudi göçleriyle ilgili ilgili ise Beyaz Kitap’ta “...eğer Araplar kabul istidadını gösterirlerse imparatorluk hükümeti, muhaceret yoluyla Yahudi milli vatanının genişlemesine müsaade eder. Bu ancak bu suretle olur. Filistin Arapları kabul istidadı göstermedikçe artık Yahudi muhaceretine müsaade edilmez...” ifadesinin Arap Yüksek Komisyonunca olumlu karşılanmış olduğu, ancak daha önceleri Yahudi göçlerine karşı itirazlar yapılmış olmasına karşılık bu göçlerin devam etmiş olduğu ve bu nedenle bu sözün güven vermediği belirtilmiştir. Beyaz Kitap’ta bölgedeki Yahudi nüfusunun 450.000 kişiye ulaşmış olduğu buna rağmen 75.000 yeni Yahudi göçmenin daha Filistin’e gelmesine izin verilmesi komisyon tarafından kabul görmemiştir. Beyaz Kitap’ın kararları belirtilen bu gibi gerekçeler nedeniyle ret edilmiştir⁶⁴.

17 Mayıs 1939’da yayınlanmış olan Beyaz Kitap Yahudiler tarafından da çeşitli gerekçelerle reddedilmiştir. Bu belgenin Dr. Weizmann’a ulaştırılması sonrası sinirlenmiş olan Dr. Weizmann Bakan MecDonald’ı ihanetle suçlamıştır. Filistin Yahudi Ajansı bu belgenin yayınlanmış olduğu gün beş maddelik bir bildiri yayınlayarak, Yahudi göçlerinin sınırlandırılmasını eleştirmiştir. Ayrıca İngiltere’nin bu yeni politikasının, Yahudi halkına kendi ata yurdunda kendi milli yurdunu yeniden kurma hakkını reddettiği belirtmiştir. İngiltere’nin kendisinin dostu olan Yahudileri Arapların eline teslim ettiği ifade edilmiştir⁶⁵. Ayrıca Filistin Yüksek Komiseri Herbert Samuel, daha önce kurulmuş olan Peel Komisyonu üyeleri Filistin’in Arap çokluğuna dayanan bir hükümet haline gelmesine yarayacağını düşünmüş oldukları Beyaz Kitap siyaseti eleştiren beyanatlarda bulunarak, Filistin limanının Yahudi göçlerine açık tutulması için imza toplamışlardır.⁶⁶ Sonuç

⁶³ B.C.A., 030-10-0-0/ 265-788-22.

⁶⁴ B.C.A., 030-10-0-0/ 265-788-22.

⁶⁵ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 59-60.

⁶⁶ Karasapan, *Filistin ve şark-ül Ürdün*, Cilt 2, 195.

Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri

olarak yayınlanmış olan Beyaz Kitap iki topluluğu da memnun etmemekle birlikte Filistin’de Arap-Yahudi çatışmalarının şiddetle devam etmesine neden olmuştur.

İkinci Dünya savaşı sırasında Hitler’in etkisiyle Filistin’e Yahudi göçü hızlanmıştır. Bu göç dalgasının ABD’ye de yönelmiş olması bu ülkenin de Filistin ile ilgilenmesine yol açmıştır. İkinci Dünya savaşı sonrasında güçsüzleşen İngiltere, Filistin meselesinin çözümüyle ilgilenmeyince konuyu Şubat 1947’de Birleşmiş Milletlere taşımıştır. Bunun sonucunda Birleşmiş Milletler bünyesinde Filistin Özel Komitesi kurularak, Filistin’e inceleme yapmak için bu komite Filistin’e gitmiştir. Çoğunluk ve azınlık planı olarak anılan iki plan hazırlanmıştır. Bunlardan ilki Çoğunluk Planı; Filistin’de bir Yahudi birde Arap devleti ile Kudüs’te Birleşmiş Milletler gözetimi altında uluslar arası bir bölge kurulması talep edilmiştir. İkincisi plan ise Azınlık Planı; Filistinli ve Yahudilerin bir arada yaşacağı, merkezi Kudüs olan federatif bir devlet kurulması öngörülmüştür. Araplar, Çoğunluk planını Filistin toprak bütünlüğünü bozduğu gerekçesiyle, azınlık planını ise bölücü amaçla oluşturulduğu gerekçesiyle reddetmiştir. İngiltere, Genel Kurul’daki oylamayı beklemeyerek 1947 Eylül ayından Filistin mandasının 15 Mayıs 1948’de sona ereceğini ilan etmiştir⁶⁷.

İngiltere’nin kararı üzerine Yahudiler, Filistin topraklarının çoğunda Arap nüfusunun çoğunlukta olmasına rağmen Yahudiler Haganah ve Irgun örgütleriyle Filistin’de eylemler yapmışlardır. Yahudi Irgun örgütü en korkunç eylemlerinden birini Kudüs yakınlarındaki Dayr Yasin köyünde 250 sivili katletmiştir. Bu yaşananlara rağmen İngiltere, bölgede güvenliği sağlamak yerine bölgeden çekilmenin hazırlıklarını yapmıştır. Bölgede devam ederken 29 Kasım 1947’de Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Filistin’in taksimi konusunda yaptığı oylamada lehte 30 aleyhte 13 oy varken, 10 oy da çekimser çıkmıştır. Bu sonuç ile Filistin’in biri Arap diğeri Yahudi devleti olarak iki devlete bölünmesi, Kudüs’te ise uluslararası statü oluşmasına karar verilmiştir. Cleveland, bu sonuçla ilgili Charles Smith’in “*Filistin’deki Siyonist başarıları nasıl olursa olsun, Birleşmiş Milletlerde zafer aslında ABD’de kazanılmıştır*” şeklinde sonucu değerlendirmiş olduğunu dile getirmiştir.⁶⁸ Garaudy, Amerikan Kongresi üyesi H. Simith’in Filistin’in

⁶⁷ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 292-295; *Türk-İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını*, 11-13.

⁶⁸ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 295.

bölünmesiyle ilgili kararı sonrası şu ifadelere yer vermiş olduğunu belirtmiřtir⁶⁹:

“Taksim oylaması kararı (nın) kabulü için oyların üçte ikisi gerekiyordu... Oylama iki kere ertelendi... Haiti, Liberya ve Filipinlerin oyları belirleyici oldu. Bu oylar üçte iki çoğunluğun sağlanmasına yetti. Daha önce bu ülkeler taksime karşıydılar... Delegelerimiz, resmi görevlilerimiz ve Amerikan vatandaşları tarafından yapılan o baskılar, kınanması gereken bir davranıştı.”

Bu bağlamda 1948 yılına geldiğinde ise Siyonistler kendilerine bırakılan toprakları denetim altına alarak, Arap topraklarının bir kısmını da ele geçirerek 14 Mayıs 1948’de Bağımsızlığını ilan etmiřtir⁷⁰. İsrail devleti kuruluşundan önce 1944’te Filistin’deki toplam nüfus 1,764,000’dir. Bu sayı içerisinde Arapların nüfusu 1,179,000 iken, Yahudilerin nüfusu 554,000’dir. Bu sayılar 1948 yılında toplam nüfus 2,062,000’e yükselmiştir. Bu nüfus içerisinde Arapların sayısı 1,415,000 iken, Yahudilerin sayısı 650,000 olmuştur. 1918’de Filistin’deki 6,580,755 hektarlık toprağın 162,500 hektarı yani %2.5’i Yahudilerin elinde bulunuyorken, Mayıs 1948’de 372,925 hektara yani %5.67’ye yükselmiřtir⁷¹.

Sonuç

19. Yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte Avrupa’da ulus-devlet fikrinin gelişmesiyle Yahudi düşünürler arasında ortaya çıkmaya başlayan ulus-devlet düşüncesini geliştirme çabaları Theodor Herzl’in ile en üst noktaya ulaşmıştır. 19. yüzyılın sonlarında Theodor Hezl’in öncülüğünde 1897 yılında Basel’de toplanmış olan I. Siyonist Kongresi sonrası Siyonizm hareket bir dinamizm kazanmıştır. Yahudiler için bir yurt olgusu bir Yahudi devleti düşüncesine doğru evirilmıştir. Bu bağlamda destek arayan Siyonistler Osmanlı Devleti nezdinde yapmış oldukları girişimler karşılıklı bulamayınca yönleri İngiltere gibi dönemin önde gelen devletine çevirmişlerdir. Bu yöneliş Orta Doğuda çıkarların birleştiği; yani Siyonist fikrin savunucuları için bir Yahudi devleti kurma düşüncesine hizmet ederken diğer yandan İngiltere gibi devletlerin Orta Doğu özelinde çıkar mücadelesi dayanak teşkil etmiştir.

⁶⁹ Roger Garaudy, *İlahi Mesajlar Toprağı Filistin*, Çev. Cemal Aydın, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 369-370.

⁷⁰ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 292-295; *Türk-İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını*, 11-13.

⁷¹ Türkkiye Ataöv, “Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek: İsrail’in Kuruluşuna Kadar, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.25, S.3, Ankara, (1970), 52-53.

Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri

Yahudilerin Filistin'e yönelişi 1897 sonrası ortaya çıkan politik Siyonizm ile birlikte tarihsel süreçte benimsemiş oldukları vaat edilmiş toprak vurgusunun artık dini kisveden çıkıp siyasi bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrası İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour tarafından ilan edilen Balfour Deklarasyonu ve sonrasında Filistin ve çevresinin İngiltere mandasına verilmesi hem Siyonizm taraftarları hem de İngiltere için dönüm noktası olmuştur. Siyonistlerin, Filistin'den toprak satın almalarıyla başlayan sürecin I.Dünya Savaşı boyunca da bölgedeki İngiliz güçlerinin de desteğiyle müstakil bir devlet olma gayreti, bölgedeki Arapları rahatsız etmiştir. Bu gelime sonrası Filistin'e hızlanmış olan Yahudi göçü 1920 sonrası hem bölgede Arap-Yahudi çatışmalarını hem de nüfus dağılımını etkilemiştir. Filistin'in İngiliz mandası altına verilmesi sonrası bölgeye yönelen Yahudi göçlerinin artması Arap-Yahudi çatışmalarına neden olmuştur. Filistin manda yönetimi artan çatışmaları sona erdirmek için çeşitli komisyon kurarak bölgedeki durumla ilgili raporlar hazırlatmış olsa da bu raporlardan çıkan sonuç bölgedeki karışıkların engellenmesi bir tarafa, çatışmaları daha da şiddetlendirmiştir.

Filistin'de yaşayan Arap toplumu İsrail Devleti kurulana kadar, dünyanın değişik yerlerinden buraya gelen Yahudilerin yerleşmelerini engelleme, demografik yapının Yahudiler lehine gelişmesine karşı durma ve kendi öz topraklarına sahip çıkma mücadelesi şeklinde karşılık bulmuştur. Artık Filistin için taksim planları gündeme gelmiştir. Nihayetinde 1947 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda görüşülüp oylama sonucu kabul edilmiş olan taksit planı sonrası Theodor Herzl'in öncülüğünde 1897'de toplanan I. Siyonist Kongre'de ortaya konmuş olan Yahudi devleti fikrinin kabulüyle sonuçlanmış ve 1948 yılında İsrail Devleti kurulmuştur. Tarihsel süreçte yüzyıllardan beri süregelen Filistin meselesi sadece 20. Yüzyılda değil günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Bu dinamizm İsrail Devleti'nin kuruluşuyla sona ermemiş, 21. yüzyıla taşınarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 030-10-0-0/ 265-788-22.

2. Telif ve Tetkik Eserler

Güç, Ahmet. "Mabed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedi*, C.27, Ankara (2003): 276-280.

Boyer, Alan. *Siyonizm'in Kökenleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

Karasapan, Celal Tevfik. *Filistin ve Şark-ül Ürdün Cilt 2*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1942.

Göze, Ergün. *Siyonizm'in Kurucusu Theodor Herzl'in Hatıraları ve Sultan Abdülhamit*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1995.

Armaoğlu, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)*, Ankara: İş Bankası Yayınları Ankara, 1994.

————— *Siyasi Tarih 1789-1960*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:362, 1975.

Kara, İlyas. *Hamas: Bir Direnişin Perde Arkası*, İstanbul: RA Yayıncılık, 2006.

Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit (1976), İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 1969.

Çelik, Mehmet. "Filistin'e Yahudi Göçleri (1920-1926)", Edt: Mehmet Çelik, Alev Duran, *Türkiye'nin Bölgesel Sorunları Osmanlıdan Günümüze Ortadoğu*, İstanbul: Hiper Yayın, 2020.

M. Lutfullah Karaman, "Filistin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedi*, C.13, İstanbul, (1996): 89-103.

Öke, Mim Kemal. *Kutsal Topraklarda Masonlar, İhanetler, Komplolar, Siyonistler, Aldanmalar*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1990.

————— *Siyonizm'den Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu*, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.

Tellioğlu, Ömer. *Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018.

Turan, Ömer. *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, 2003.

Johnson, Paul. *Yahudi Tarihi*, Çev. Filiz Orman, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2000.

Bali, Rıfat N. *Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Gürkan, Salime Leyla. "Yahudilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.43, İstanbul, (2013): 187-197.

Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri

_____ "Yehova", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.43, İstanbul, (2013): 390-391.

_____ "Yahudi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.43, İstanbul, (2013): 182-184.

Kocabaş, Süleyman. *Vaat Edilmiş Toprak Filistin İçin Mücadele Türkiye ve Siyonizm*, İstanbul: Vatan Yayınları, 1987.

Garaudy, Roger. *İlahi Mesajlar Toprağı Filistin*, Çev. Cemal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018.

Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005.

Ataöv, Türkkaya. "Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek: İsrail'in Kuruluşuna Kadar, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.25, S.3, Ankara, (1970): 29-66.

Türk-İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1997.

Hollstein, Walter. *Filistin Sorunu*, Çev: Cemal A. Ertuğ, İstanbul: Yücel Yayınları, 1975.

Cleveland, William L. *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev. Mehmet Hamurcu, İstanbul: Agora kitaplığı, 2008.

3. Elektronik Kaynak

Melka, R. *Nazi Germany and the Palestine Question*, <https://www.jstor.org/stable/4282292>, Erişim Tarihi: 5.12.2019.

CİLT 2

SAYI 1

YIL 2020

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

VOLUME 2

ISSUE 1

YEAR 2020

Neslihan FULİN

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8955-3298>

VIDİN AYANI PAZVANTOĞLU OSMAN İSYANI (1795-1802)

Atıf yapmak için: Neslihan Fulin, “Vidin Ayanı Pazvantoğlu Osman İsyanı (1795-1802)”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 1, (2020), s.159-177.

VIDİN AYAN PAZVANTOĞLU OSMAN REBELLİON (1795-1802)

To cite this article: Neslihan Fulin, “Vidin Ayan Pazvantoğlu Osman Rebellion (1795-1802)”, *Journal of Academic History And Studies*, Volume:2, Issue: 1, (2020), pp. 159-177.

Makale Geliş Tarihi: 11.06.2020 – Yayına Kabul Tarihi: 23.06.2020

ATAD

Çevrimiçi (online) erişim için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

ATAD

VİDİN AYANI PAZVANTOĞLU OSMAN İSYANI (1795-1802)

Özet: 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti siyasi, sosyal ve ekonomik alandaki bozulmalardan dolayı merkezîyetçi yapısını kaybetmiştir. Devletin içerisine girdiği bu bunalımlı süreç ülkenin birçok bölgesinde ayan denilen güçlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devlete karşı asi davranan bu yerel güçler 17. yüzyılın sonlarından 19. yüzyıl başlarına kadar devleti olumsuz yönde etkilemiştir. Ayanların etkili olduğu yerlerden biri Rumeli olup bu bölgede birçok ayan bulunmaktadır. Pazvantoğlu Osman ise III. Selim döneminde Vidin şehrinde etkili olmuş bir ayandır. Çalışmada ilk olarak Vidin şehrinin tarihsel gelişimi hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Akabinde ayanlar ve ayanlık kurumu hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Son olarak da Pazvantoğlu Osman'ın hayatı ve faaliyetleri ele alınarak Pazvantoğlu Osman İsyanı'nın ortaya çıkma nedenleriyle ilgili bilgi verilmiştir. Bu çalışma, Vidin Ayanı Pazvantoğlu Osman'ın Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmesi sonucunda ortaya çıkan olayları aydınlatmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ayan, Pazvantoğlu Osman, Vidin, İsyan

VİDİN AYAN PAZVANTOĞLU OSMAN REBELLİON (1795-1802)

Abstract: Since 17th century, Ottoman Empire last its own centralist structure as a result of political, social and economic distortions. This crisis process, which the state has entered, caused the emergence of the so-called ayan forces in many parts of country. The end of the 17th to the early 19th century these local forces acting rebellious against the state had a negative on the state. One of the regions where the Ayan's are effective is the Rumelia and there are many Ayan in this region. If Pazvantoğlu Osman it emerged in the III. Selim period and was influential in Vidin City. In the study, firstly a brief information about the historical development of Vidin City, which Pazvantoğlu ruled and played an important role in the Ottoman period, was given. Subsequently, a general evaluation was made about the candidates and the institution of the ayan. Finally, Pazvantoğlu Osman's life and activities were discussed and information was given about the reasons for the emergence of Pazvantoğlu Osman Rebellion. This study aims to illuminate the events that emerged result of Revolution of Vidin Pazvantoğlu Osman's rebellion against the Ottoman State.

Keywords: Ottoman Empire, Ayan, Pazvantoğlu Osman, Vidin, Rebellion

* Dr., Gaziantep Üniversitesi, Tarih ABD, neslihanfulin@hotmail.com, ORCID
<https://orcid.org/0000-0002-8955-3298>

GİRİŞ

Bulgaristan'ın kuzeybatı köşesinin en ucunda Tuna Nehrinin sağ kıyısı üzerinde küçük bir sanayi ve liman şehri olan Vidin, M.Ö. 3. yüzyılda kurulmuştur. Bulgarlar tarafından Bodino veya Bidino olarak adlandırılan Vidin büyük ve güçlü şehir olarak tanımlanmaktadır¹. Ayrıca Vidin ismi "Vida'ya ait" anlamına da gelmektedir. Efsaneye göre Niş ve Vida adlı iki kardeş Tuna ve Morava nehirleri arasında bulunan topraklara sahip olup bir süre sonra bu toprakları kendi aralarında paylaşmışlardır. Buna göre Niş (erkek kardeş) Nişava ve Morava civarındaki topraklar üzerinde söz sahibi olarak Niş kentini inşa etmiştir. Vida (kız kardeş) ise Tuna çevresindeki bölgeyi almış ve Tuna üzerinde Vidin'i kurmuştur. Böylelikle halk diline göre Vidin, "Vida'ya ait şehir" anlamına gelmiştir².

1. VIDİN ŞEHRİNİN KISA BİR TARİHÇESİ

Sınır şehri olması nedeniyle birçok akına maruz kalan Vidin, 12. yüzyılda bir kale şehri olarak inşa edilmiştir. Osmanlıdan önce şehir bazen Bulgarlar veya Sırplar bazen de Bizans ya da Macarların hâkimiyeti altına girmiştir. Hatta bölge Hun, Avar, Slav ve Kuman gibi çeşitli kavimlerinde saldırılarına maruz kalmış ve bu kavimler bölgeye yerleşmişlerdir³. 1277 yılında Kuman asıllı Şişman, Vidin merkez olmak üzere Vidin Prensiği kurarak yönetimi ele almıştır. Vidin, Osmanlı hâkimiyetine kadar Şişman'ın soyu tarafından yönetilmiştir. 1323 yılında Tırnova ve Vidin Prensiğinin toprakları birleştirilince Şişman'ın torunu III. Mihail, Bulgar kralı olmuştur⁴. 1360 yılında ise III. Mihail Şişman'ın yeğeni Bulgar Kralı İvan Aleksandır, Vidin ve çevresini oğlu İvan Sratsimir'e vermiştir. 1371'de Aleksandır ölünce İvan Sratsimir, Vidin'de bağımsızlığını ilan etmiş ve daha sonra Vidin Bulgar Çarlığını kurmuştur. 1277'de kurulan Vidin Bulgar Prensiğinin devamı olan bu çarlık 1396 yılında yıkılmıştır. Böylece ilk zamanlarda liman ve kale şehri olan Vidin 13. yüzyılın ikinci yarısında prenslik daha sonra krallık haline gelmiş ve 1396 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir⁵.

¹ Machiel Kiel, "Vidin", *DİA*, 43, Ankara, (2013): 105.

² Ayşe Kayapınar, "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin", *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (2015): 69.

³ Hava Selçuk, "Vidin'de Toplumsal Hayat: 13. Numaralı Şeri'yye Siciline Göre (1698-1699)". *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/4, (2012) : 28.

⁴ Kayapınar, "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin", 67.

⁵ Selçuk, "Vidin'de Toplumsal Hayat", 28-29.

1396 Niğbolu Savaşı sırasında Vidin prenslerinin Haçlılarla işbirliği yapması üzerine Osmanlı Devleti, bu toprakları kendi topraklarına katmış ve böylelikle sancak konumuna gelmiştir⁶. 1408 yılında Fetret dönemini fırsat bilen İvan Şişman ile İvan Stratsimir'in oğulları Frujin ve Konstantin Vidin Sancağına bağlı Temska Kalesi'nde isyan çıkarmışlardır⁷. İsyân, Emir Süleyman tarafından bastırılrsa da daha sonraki dönemlerde Vidin, Haçlı birlikleri tarafından saldırıya uğramış ve yakılıp yıkılmıştır⁸. 1521 yılında Belgrad'ın, 1540 yılında Budin'in ve 1550 yıllarında Tımuşvar'ın alınması üzerine Vidin öncü savunma hattı olma özelliğini kaybetmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti kuzeyden gelebilecek bir saldırıya karşı Tuna'nın üzerinde bulunan Silistre, Niğbolu ve Vidin'den oluşan bir kale hattını korumaya çalışmıştır. Ancak 1683-1699 yılları arasında birçok saldırıya maruz kalan Vidin bu yıllarda Harsburglar'ın saldırısına uğramış ve onların eline geçmiştir. Harsburglar'ın buradaki hâkimiyeti fazla uzun sürmemiş ve Harsburgların bu bölgeden çıkarılmasıyla Vidin, Macarlara ve Eflaklara karşı sınır bölgesi haline gelmiştir. 1715-1718 yıllarında Belgrad ve Kuzey Sırbistan'daki bazı bölgelerin Harsburg İmparatorluğunun eline geçmesiyle Vidin'in önemi artmıştır. 1737-1739 yılları arasında Vidin yeniden Harsburgların eline geçmiştir. Bir süre sonra tekrar Osmanlıların eline geçtiyse de 1795'te bölge Pazvantoğlu İsyânı'na maruz kalmıştır⁹.

2. OSMANLIDA AYANLAR VE AYANLIK KURUMU

Ayan kelimesinin birçok anlamı olup Şemsettin Sami'nin *Kâmûs-ı Türki*'sinde "âyn" kavramının Arapça göz (ayn) kelimesinin çoğulu olduğu ifade edilmekte ve "bir memleketin ileri gelenleri", "eşraf", "muteberan" anlamına gelmektedir. İkinci anlamı "parlamentonun kararlarını tadil için azası, her devletin nizamına göre devlet tarafından atanmış ve ülkenin ileri gelenlerinden seçilmiş bir meclisi terkip edenlerin her biri ve toplamı"dır. Üçüncü olarak ise "vaktiyle kaymakamlık görevini yerine getiren idare memuru olarak" tanımlanmıştır. Mehmet Zeki Pakalın'a göre ayan kelimesi "halk mümesilliği", "azası devlet tarafından seçilen meclis azası" ve "alelade

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 1*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 282.

⁷ Kayapınar, "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin", 83.

⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 1*, 433.

⁹ Kayapınar, "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin", 68-69.

Vidin Ayanı Pazvantoğlu Osman İsyanı (1795-1802)

zenginler" olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Pakalın, kelimenin halkın gözünde soylu kabul edilenler için de kullanıldığını belirtmiştir¹⁰.

Ayanlar, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iktisadi ve sosyal yapının gelişimine bağlı olarak nüfuzlarını iyice artırmış, iltizama katılarak ve çiftçiye borç vererek mali ve sosyal yönden söz sahibi olmuşlardır¹¹. Bu sınıfı oluşturanlar, azledilmiş veya emekli olmuş beylerbeyleri, kapıkulları, kadılar, kethüda yerleri, sipahi, sancak beyleri, mültezimler, mukataa eminleri, müderrisler, müftüler, yeniçeri serdarları ve bunların çocuklarıdır¹². Ayanlar, bir taraftan devletin emir ve isteklerini halka ulaştırırken diğer taraftan da halkın arzularını veya şikâyetlerini devlet görevlilerine bildirirlerdi. Bir nevi devlet ve halk arasında aracılık yapmaktaydılar. Aynı zamanda ayanlar, bölgedeki devlet görevlilerinin işlerine de yardımcı olmaktadır. Savaş zamanlarında bölge halkından istenilen mal ve hizmetlerin miktarı ve dağılımı hususunda ayanlar önemli rol oynamaktaydı. Bunun dışında devlet, hazinenin geçtiği yollarda önlem alınması, İstanbul'un zahire ve asker ihtiyacının karşılanması gibi birçok konuda şehrin ileri gelenlerinden bilgi alırdı¹³.

Taşradaki yöneticilerin güçlerini kaybetmesi ve 17. yüzyılın sonlarında yaşanan ekonomik sıkıntılar iltizam sisteminin ortaya çıkmasında etkili olmuş ve vergilerin toplanılması, mukataaların işletilmesi hususunda iltizam sistemi uygulanmıştır. Uygulanan bu sistem ile mültezim adı verilen iltizam sahibi kişiler devletten bir bölgenin vergi toplama hakkını belirli bir zamana kadar satın almıştır. Böylelikle mültezimler çıkarları uğruna yeni kazançlar elde etmek için halktan fazla vergi almaya başlayınca¹⁴ sosyal ve ekonomik sıkıntılar ortaya çıkınca devlet malikâne sistemini uygulamaya başlamıştır¹⁵.

¹⁰ H. Aliyar Demirci, *İkinci Meşrutiyet'te Âyan Meclisi (1908-1912)*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 2.

¹¹ Özcan Mert, "Keşan Âyanlığına ve Kocabaşılığına Giriş", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 42, İstanbul, (2005): 159.

¹² Yücel Özkaya, "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", *Osmanlı 6*, Ed. Güler Eren, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 165.

¹³ Nagehan Üstündağ Özdemir, "Ayanlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu ile Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme", *Current Research in Social Sciences*, 4/1, (2018): 30-31.

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 436.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Genç, (2003). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2003), 99-153.; "Son zamanlarda ayanlar üzerinde yapılan araştırmalarda ayanların servet ve kudret kaynağının çiftlikten daha çok mukataa ve malikânede bulunduğu görüşü ortaya konmuştur". Yuzo Nagata, *Tarihte Âyanlar (Kara Osmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), 5.

Bu sistemle birçok mukataaya sahip olan sancakbeyi ve beylerbeyi mukataaların işletilmesi hususunda zorlanınca ellerindeki mukataaları yerli ayanlara bırakmıştır. Bunun üzerine daha da güçlenen ayanlar taşrada ve Anadolu'da ekonomik açıdan söz sahibi olmuştur. Netice itibariyle Osmanlı Devleti'nde bölgelerinde belirli bir güce sahip olmuş birçok ayan ailesi ve önemli ayanlar ortaya çıkmıřtır¹⁶.

Osmanlı Devleti'nde öne çıkan başlıca ayan aileleri şunlardır: Yozgat ve çevresinde Çapanoğulları, Manisa ve çevresinde Kara Osmanoğulları, Isparta dolaylarında Yılanlıoğulları, Samsun ve çevresinde Caniklizadeler, Rize civarlarında Tuzcuoğulları, İzmir'de Kâtipoğulları, Kayseri'de Zennecizadeler, Antalya'da Tekelioğulları, Çukurova'da Menemencioğulları ile Kozanoğulları, Sivas'ta Zaralızâdeler, Ankara'da Müdderiszâdeler, Muslu Paşazâdeler ve Nakkaşzâdeler, Kuzey Irak'ta Babanzâdeler, Suriye'de Azimzâdeler, Edirne'de Dağdevirenoğlu, Rusçuk'ta Tirsiniklioğlu İsmail ile Alemdar Mustafa Paşa, Arnavutluk ve Epir'de Tepedelenli Ali Paşa ve oğulları, Vidin'de Pazvantoğlu Osman Pařa¹⁷.

18. yüzyılın ikinci yarısına gelince ülkenin birçok yerinde ayanlık iddiasında olanlar ortaya çıkmıştır. Devlet ile halk arasındaki işlerin yürütülmesinde önemli rol oynayan ayanlar zamanla bu amaçlarından uzak bir davranışta bulunmaya başlamışlardır. Valilerin buyruldu, kadıların mürasele¹⁸ vermesi ve devletin bunu onaylaması ile ayan olan şahışlar, bu göreve sahip olmak için bu kişilere ödedikleri parayı halktan almaya başlamışlardır. Bunun üzerine halk bunların eziyetlerinden, vezirler ve kadılar ile bir olup tevzi defterlerine çok fazla para yüklemelerinden şikâyetçi olmuştur. Buna rağmen devlet ayanlardan bir türlü vazgeçememiştir. Özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı zamanında ayanlara ve yerli hanedanlara duyulan ihtiyaç artmuş; bu durum ayanlara ve yerli hanedanlara büyük itibar kazandırmıřtır¹⁹.

Zaman içerisinde merkezi otoritenin giderek zayıflaması, ayanların giderek güç kazanmasıyla birlikte yukarıda bahsedilen ayanlardan bazıları devlete karşı gelerek isyan etmeye başlamışlardır. Durum böyle olunca sadrazam Muhsinzâde Mehmet Paşa ayanlık sistemini kontrol altına almaya çalışmıştır.

¹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 4, 436.

¹⁷ Özcan Mert, "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyânlık Dönemi", *Osmanlı* 6, Ed. Güler Eren, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 176.

¹⁸ Haberleşme, mektuplaşma, resmi kadı mektubu. Bk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2013), 856.

¹⁹ Özkaya, "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları", 170.

Vidin Ayanı Pazvantoğlu Osman İsyanı (1795-1802)

Buna göre ayanlık için artık buyruldu verilmeyecek resmîyet kazanan ayan adayını sadarete kadı ilamı ile duyurulacak ve bu kişinin durumu sadrazam tarafından soruşturulacak, daha sonra valiye o kişinin reis-i âyânlığı mektup ile bildirilecekti. 1765 yılında bu şekilde ayanlar üzerinde denetim sağlansa da bu durum çok uzun sürmemiştir. Çünkü bir süre sonra ortaya çıkan 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sisteme bir değişiklik getirmiştir. 1769 yılında ayanlar halk tarafından seçilmeye başlanmış ancak iddia ve kavgalarının devam etmesi ve reis-i âyân olmak için vali ve mütesellimlerden rüşvetle buyruldu alınması üzerine 1779’da yeniden 1765 yılı uygulamasına dönülmüştür. Ülkede birçok karışıklığa sebep olduğu gerekçesiyle ayanlık sistemi 1786 yılında merkezi hükümet tarafından kaldırıldı yerine “şehir kethüdalığı” olarak adlandırılan yeni bir sistem getirilmiştir. Fakat bu sistemde fazla uzun sürmemiş ve 1790 yılında ilan edilen bir ferman ile ayanların halk tarafından seçilerek görevlendirilmeleri, görevlendirme işine valilerin müdahale etmemesi ve seçilen ayandan hüccet karşılığı kadı veya naibin ücret almaması kararlaştırılmıştır²⁰.

III. Selim döneminde iyice nüfuzu artan ayanlar artık başına buyruk hareket etmekte ve merkezi yönetimi dinlememekteydiler. Bu da devleti zor duruma düşürmekteydi. Bunun üzerine II. Mahmut’un padişah olmasında önemli rol oynayan Alemdar Mustafa Paşa, padişahın tahta çıkarılmasından kısa bir süre sonra ülkenin meselelerini konuşmak üzere önde gelen ayanlar arasında büyük bir toplantı yaptı²¹. Tarihte Sened-i İttifak olarak bilinen bu görüşmede bazı kararlar alındı. Bu kararlar şunlardı:

“Ayanlar padişaha sadakatlerini ilan edecek.”

“Asker toplamaya yardımcı olacaklar, yeni ordu görüşmelerde sözü edilen sistemde örgütlenecekti.”

“Vergiler ağır olmayacak, düzenli toplanacak, devlete ait vergilere kimse dokunmayacaktı.”

“ Ayrıca vergi ile ilgili konular vekiller ile memalik hanedanları yani büyük ayanlar arasında görüşülüp karara bağlanacak ve artık ona göre davranılacaktı.”

“Sadrazamın kanun ve Senede uygun emirlerine itaat edilecek, uygun olmayanlarına hep birlikte karşı durulacaktı”.

“Suçu açıkça belli olmadıkça ayan, vükela, ulema ve saray mensuplarına kötülük yapılmayacak, ceza verilmeyecekti”.

²⁰ Mert, “Osmanlı Devleti Tarihinde Âyânlık Dönemi”, 175.

²¹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), 85.

“İstanbul’da isyan çıktığında ayanlar sormaya gerek kalmadan gelip isyanı bastıracaklardı”.

“Yeni atanan sadrazam ve şeyhülislam en kısa zamanda Senedi imza ile yükümlü olacaklardı”²².

Ancak Alemdar Mustafa Paşa’nın öldürülmesi üzerine Sened-i İttifak önemini yitirmiş ve yürürlükten kaldırılmıştır. 1806-1812 Osmanlı Rus Savaşı’ndan sonra güçlü ordusuyla taşradaki ayanlara karşı hareket eden II. Mahmut ayanların çoğunu ortadan kaldırmış ve böylelikle devleti uzunca bir süre uğraştıran ayanlar taşra eyaletinde etkisiz hale gelmiştir²³.

3. VIDİN AYANI PAZVANTOĞLU OSMAN İSYANI

Halk arasında Pazvantoğlu Osman Paşa olarak anılan Pazvantoğlu’nun asıl adı Osmandır. 1758 yılında doğan Pazvantoğlu Osman 1807 yılında vefat etmiştir²⁴. Arşiv kaynaklarında genellikle “Pasban²⁵” olarak geçen bu kelime Farsça olup “gece bekçisi” anlamına gelmektedir²⁶. Öte yandan, Vidin tarihinde önemli bir konuma sahip olan ve Arnavut kökenli bir ailenin soyadıdır. Pazvantoğlu ailesi, Vidin bölgesinde köklü bir geçmişe sahip mühim ailelerden biridir. Bazı tarihi kaynaklara bakıldığında bu ailenin isimleri eşkıyalık, dağlı eşkıyalığı ve ayanlıkla birlikte anılmaktadır²⁷.

Bosna’dan gelmiş bir aileye sahip olan Pazvantoğlu Osman’ın çocukluğu ve gençliği hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bosna’nın Tuzla kazasında oturan ve itibar sahibi olan dedesi Pasvan Ağa’nın eşkıyalık yaptığı ve düşmanları tarafından Priştine’de öldürüldüğu bilinmektedir. Babası Ömer Ağa ise 1736-1739 Avusturya Savaşı’nda gösterdiği başarısından dolayı kendisine Vidin çevresinde yer alan Bursa ve Kirsa adlı iki köy tımar olarak verilmiştir. Gittikçe toprak sahibi olan Ömer Ağa zengin ayanlar arasına katılırken, kendi başına buyruk hareket ettiğinden Vidin valileriyle özellikle Melek Mehmet Paşa ile anlaşmazlık içerisine girmiş ve sonunda Rusya ve

²² Sina Akşin, *Osmanlı Devleti 1600-1908 (Türkiye Tarihi) 3*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 2000), 90-91.

²³ Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996), 343-359.

²⁴ Hicran Karataş, “Bir Sözlü Tarih Metni Olarak Pazvantoğlu Türküsü”, *Milli Folklor*, 92, (2011): 134.

²⁵ B.O.A., AE.SMST.IV., Dosya No: 28, Gömlek No: 1911., B.O.A., AE.SSLM.III., Dosya No: 344, Gömlek No: 19809.

²⁶ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1000.

²⁷ Karataş, “Bir Sözlü Tarih Metni Olarak Pazvantoğlu Türküsü”, 134.

Vidin Ayanı Pazvantoğlu Osman İsyanı (1795-1802)

Avusturya'ya karşı sefere çıkan Sadrazam Koca Yusuf Paşa tarafından idam edilmiştir²⁸.

Babasının yakalandığı sırada Vidin'den kaçan Pazvantoğlu Osman Arnavutluk taraflarına geçmiş ve can güvenliği için bir müddet burada saklanmıştır. Babasının ölümünde devleti suçlayan Pazvantoğlu Osman, devlete karşı kin ve nefret duymaya başlamıştı. Arnavutluk'ta gözetim altında tutulan Pazvantoğlu'nun bir süre burada eşkıyalık faaliyetlerinde bulunduğu ve İpek Sancağı Paşalarının emrinde çalıştığı bilinmektedir²⁹. Bir müddet sonra gizlendiği yerden dönen Osman 1789'da bir kısım gönüllü akıncıların başında Avusturya'ya yapılan savaşlara katılmış ve bu savaşta gösterdiği başarıdan dolayı affedilmiştir. Hatta harpten sonra kendisine Vidin'deki babasının toprağı geri verilmiştir³⁰. Bunun üzerine tekrar Vidin'e gelen Pazvantoğlu Osman eski şöhet ve itibarından dolayı çok kısa bir zaman içerisinde kendisine taraftar bularak Vidin yamak³¹larının başına geçmiştir³². Bununla yetinmeyen Pazvantoğlu Osman barış dolayısıyla açıkta kalan, kanun dışı her türlü eylem yapan ve Kırçalı olarak anılan asi bir zümreden oluşan kalabalık bir kuvvet oluşturmuştur. Vidin Paşasıyla mücadele etmeye, Rumeli ve Bulgaristan'a yayılan eşkıya çetelerini devlete karşı kıskırtmaya başlamıştır. Bunların yardımıyla babasına ait olan bütün mülkü ele geçirerek tekrar büyük bir servet sahibi olmuştur. Ağır vergiler yüzünden ezilen ve baskıya uğrayan halkı etrafında toplayan Pazvantoğlu Osman kısa zamanda halkın koruyucusu rolünü üstlenmiştir. Halk onu asi biri olarak değil, ıslahat adıyla padişahı kötü uygulamalara sürükleyen çevresindeki devlet adamlarının acımasız ve kötü idaresine karşı çıkan padişahın sadık kölesi olarak görmeye başlamıştır. Hatta dönemin geçerli sloganlarından olan "adalet" ve "eşitlik" gibi kavramları sürekli söyler hale gelmiştir. Rumeli'nin hâkimi olma hayaline kapılan Pazvantoğlu Osman, Eflak ve Boğdanı idaresi altına almıştır. Bazı kaynaklarda Pazvantoğlu'nun, Kırım Hanı Mehmet Giray'ı padişahlığa getirerek onun sadrazamlığını yapmak ve Osmanlı tahtına oturmak gibi bir heves içerisine girdiğı belirtilmektedir³³.

²⁸ Kemal Beydilli, "Pazvantoğlu Osman", *DİA*, 34, Ankara, (2007): 209.

²⁹ Ahmet Cevat Eren, "Pazvantoğlu Osman", *İslam Ansiklopedisi*, 9, MEB. Yay., İstanbul, (1964): 532.

³⁰ Karataş, "Bir Sözlü Tarih Metni Olarak Pazvantoğlu Türküsü", 134.

³¹ Osmanlı Devleti'nde yardımcı askeri güçlere verilen ad., Ayrıntılı bilgi için Bk. Feridun Emecen, "Yamak", *DİA*, 43, Ankara, (2013): 310.

³² Eren, "Pazvantoğlu Osman", 533.

³³ Beydilli, "Pazvantoğlu Osman", 209.

Pazvantoğlu henüz devlete karşı doğrudan doğruya bir isyan hareketine girişmemişti. Bu arada Belgrat'taki yamaklar silahlanıp ayaklanınca yamaklara destek veren Pazvantoğlu Osman, Belgrat üzerine yürüyerek Belgrat Muhafızı Mustafa Paşa'nın önünü kesmiştir. Belgrat'ta yaşanan bu durum III. Selime bildirildiğinden Rumeli Valisi Seyyit Mustafa Paşa başta olmak üzere birçok savaş eri Belgrat'a sevk edilmiştir. Ancak gönderilen bu askerler Belgrat'a varmadan Belgrat Muhafızı Mustafa Paşa, yamakların bir kısmını bozguna uğratarırken bir kısmı ise Vidin'e kaçmıřtır³⁴.

Böylelikle Pazvantoğlu Osman 1795 yılında ilk isyanını başlatmış oldu. Vidin'e kağan eşkiyalar burada da rahat durmuyor birtakım saldışlarda bulunuyordu. 1795 yılının başında ortaya çıkan bu kargaşayı önlemek için Vidin Muhafızlığına atanan Gürcü Osman Paşa'nın, Niğbolu'ya gelerek bir ordu kurması ve Vidin'e hareket etmesi için ferman çıkartılmıştı. Ancak Hacı Mustafa Paşa ile Gürcü Osman Paşa, Pazvantoğlu Osman'a yönelik hücumlarında başarı gösterememiştir. 24 Eylül 1795'te kış ayının yaklaşmasından dolayı Vidin kuşatması kaldırılmıştır. Pazvantoğlu Osman hileli bir siyaset izleyerek devletten affedilmeyi istemiş bir daha Belgrat yamaklarına yardım etmemek ve Eflak'ın içişlerine karışmamak üzere 1796 yılında devlet tarafından affedilmiřtir³⁵.

Bu isyandan sonra Pazvantoğlu affedilmesine rağmen yine de rahat durmamış ve Vidin'de tekrar karışıklıklar çıkarmaya başlamıştır. Bu sırada Edirne'de ortaya çıkan yangın ve Lazkiye'de meydana gelen deprem sonucu devlet olumsuz yönden etkilenmiş, isyanı bastırma konusunda zorlanmıřtı³⁶. Bunu fırsat bilen Pazvantoğlu Osman, yamaklarıyla birlikte binaları, camileri, dükkânları yakıp yıkarak birçok kişiyi öldürmüřlerdir³⁷. Bu bağlamda kendisine karşı büyük bir askeri güç oluşturarak ayrıntılı önlemler alınmaya başlanmış, Edirne'den güçlü bir ordu hazır hale getirilmiştir. Anadolu Beylerbeyi Seyyit Ali Paşa ile Eflak ve Kalafat, Rumeli Beylerbeyi Mustafa

³⁴ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyamları*, (Ankara: Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., 1983), 34.

³⁵ Karataş, "Bir Sözlü Tarih Metni Olarak Pazvantoğlu Türküsü", 135. Ayrıca Bk. Pazvantoğlu Osman'ın padişah tarafından affedilmesini istediği belgenin Türkçesi. Ahmet Hezarfen, *Rumeli Anadolu Áyan ve Eşkiyası 2 Osmanlı Arřivo Belgeleri*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004), 372.

³⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet 3*, Çev. Dünder Günay, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1974), 1593.

³⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet 6*, Çev. Dünder Günay, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1974), 394.

Vidin Ayanı Pazvantoğlu Osman İsyanı (1795-1802)

Paşa Bosna üzerinden, esas kuvvetler ise Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa kumandasında sevk edilmiştir³⁸.

Serasker unvanıyla bu isyanı bastırmakla görevli olan Küçük Hüseyin Paşa topçu, lağımçı, humbaracı, arabacı birlikler ve ayan kuvvetleriyle birlik olmuştur³⁹. Bütün uyarılara rağmen asi hareketler sergileyen Pavzantoğlu Osman kendisinin güçlü olduğunu, halkın kendinden memnun olduğunu, devlete karşı düşmanca hareket etmediğini ileri sürerek vezirlik makamını elde etmek istemiştir⁴⁰. Ancak devlet Pazvantoğlu Osman'a pek güvenmediğinden bu isteğine pek sıcak bakmamıştır. Bunun üzerine bölgedeki etkinliğini daha da artıran Pazvantoğlu Osman, Rumeli'den Karadeniz'e kadar olan bölgeleri ele geçirmiştir. Varna, Ruscuk ve Belgrat civarlarına adamlarını göndererek Tuna sahilinden Şumnu⁴¹'ya kadar olan yerlere hâkim olmuştur⁴². Bununla kalmayan Pazvantoğlu Osman, Rumeli'de ün kazanan Korco ile Kondo adlı kişileri belirli yerler göndererek kargaşanın daha da artmasına neden olmuştur⁴³. Bir taraftan bunlar yaşanırken bir taraftan da Pazvantoğlu'nun yandaşları olan Koca Mehmet, Gavur İmam, Pazarcık Ayanı Sırıklıoğlu ve bazı eşkıyalar Varna Kalesini kuşatarak iç kaleye girmiştir. Bunun üzerine Varna kadısı Ladiklioğlu Ali Efendi adamları ile birlikte şehir savunmuş, bu savunma sonucunda eşkıyalardan bazıları yaralanırken bazıları da ölmüştür. Varna'nın bu şekilde kurtarılması İstanbul'da olumlu karşılanmış ve Ladiklioğlu Ali Efendi padişah tarafından mükâfatlandırılmıştır⁴⁴.

³⁸ Beydilli, "Pazvantoğlu Osman", 209. Devlet, Pazvantoğlu Osman ve adamlarını ortadan kaldırmak, bölgede emniyet ve asayiş gerçekleştirmek, reayanın huzurunu sağlamak için memuriyet sahasındaki kişileri görevlendirerek bu eşkıyalara bazı bölgelerden yiyecek ve mühimmat naklini engellemiştir. B.O.A., AE.SSLM.III., Dosya No: 360, Gömlek No: 20638.

³⁹ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* 6, 245-246.

⁴⁰ Eren, "Pazvantoğlu Osman", 532-535.

⁴¹ Bulgaristan'ın en eski şehridir. Bulunduğu konumu şehri kolay savunur hale getirmiştir. 1388-1389 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine giren şehir, Çandarlı Ali Paşa tarafından herhangi bir mücadele olmadan ele geçirilmiştir. Bk. Machiel Kiel, "Şumnu" *DİA*, 39, Ankara, (2010): 227.

⁴² Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* 4, Çev. Dündar Günay, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1974), 400-401.

⁴³ Eren, "Pazvantoğlu Osman", 535.

⁴⁴ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* 6, 400-403.

Bu kez Eflak taraflarına gelen Pazvantoğlu ve adamları korkuya neden olmuş; bunun sonucunda devlet, Eflak Voyvodası⁴⁵ Aleksandre yaşlı olduğu için Eflak'ı koruyamayacağını düşünerek Eflak voyvodalığına Hançerlizade Konstatin Bey'i getirmiřtir⁴⁶. Daha sonra Pazvantoğlu Osman'ın adamlarından Macar Ali, Tırnova ve Zıştoy'u aldıktan sonra on dört bin kişilik bir orduyla Ruscuğu ele geçirmek için hareket etmişe de yirmi dört saat süren savaştan sonra Rusçuk Ayanı Tirsiniklizade İsmail bunları bertaraf etmiřtir⁴⁷. Devlet, Pazvantoğlu Osman İsyani'nı bastırmakla görevlendirdiği Küçük Hüseyin Paşa ve valilere hem para hem de erzak desteği sağlayarak bu konuya büyük bir önem vermiştir. Devlet bunun dışında Rumeli ayanlarından asker desteği de sağlamıştır. Buna göre Rumeli'de Pazvantoğlu'nu ortadan kaldırmakla görevli olan ayanların isimleri ve toplayacakları askerlerin sayısı şu řekildedir⁴⁸:

Siroz Ayanı Kapıcı Hasan Paşa: 500 nefer, Dobruca Cumasından zuamadan Fethi Ağa: 150 nefer, Zihne Ayanı: 300 nefer, Usturumca Ayanı Aslan Bey: 100 nefer, Nevrokop Ayanı: 150 nefer, Samoka Eşrafı Sabık Nazır Mehmet Emin Ağa: 100 nefer, Demir Hisar Ayanı İsmail Bey: 200 nefer, İştip Eşrafı Nazır – zade Küçük Ağa: 150 nefer, İvranya Ayanı: 100 nefer, Kalkandelen Ayanı Mirmiran Recep Usta: 500 nefer, Manastır Atanı şatır-zade Selim Ağa: 200 nefer, Nasliç Ayanları Ebubekir ve Ali Bey: 200 nefer, Ohri Eşrafı hala Narde Voyvodası İsmail Bey: 300 nefer, Kesriye Ayanı Ömer Ağa-zade Ahmet Bey: 150 nefer, Tırhala Ayanı Kapıcıbaşı Halil Ağa ve Mehmet Ağa: 300 nefer, Alasonya Eşrafı Hasan Ağa-zade Emin Ağa ve Ahmet Ağa: 200 nefer, Köprülü Ayanı Ali Ağa: 100 nefer, Selanik Eşrafından şerif-zade Yusuf Bey: 200 nefer, Üsküb Ayanı Murtaza Ağa: 100 nefer, Selanik Eşrafından Hazinedar-zade Mustafa: 200 nefer, Tobrak Ayanı Mehmet Ağa: 100 nefer, Filibe Ayanı Çelebi: 300 nefer, şehirköy Voyvodası Bekir Ağa: 150 nefer, Filibe Eşrafından Abdurrahman Bey-zade Hasan Bey: 150 nefer, Leskofca Ayanı Latif Ağa: 100 nefer, Kıratova Ayanı Sadık Ağa: 200 nefer, Serfice Ayanları Emin Ağa ve Ali Ağa: 100 nefer, Çırpan Ayanı Hacı Mehmet Ağa: 150 nefer⁴⁹.

⁴⁵ Pazvantoğlu Osman'ın isyan etmesinden dolayı Eflak voyvodası tarafından gönderilen emr-i şerifte kapı kethüdarlarına Vidin Kalesi'nin Osmanlı Devleti memurlarınca kuşatıldığı ve dikkat etmeleri gerektiği bildirilmiştir. Bk. B.O.A., TS.MA., Dosya No: 746, Gömlek No: 52.

⁴⁶ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* 3, 1656.

⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yıllıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, (İstanbul: Maarif Matbaası, 1942) 11.

⁴⁸ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyenları*, 54.

⁴⁹ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyenları*, 55.

Vidin Ayanı Pazvantoğlu Osman İsyanı (1795-1802)

Küçük Hüseyin Paşa'nın emrinde olan bu ayanların bazılarının başarılı ve azimli çalışmaları ile Pazvantoğlu Osman ve adamları zor durumda bırakılmıştır⁵⁰. 1798 yılının İlkbaharında seksen bin kişilik bir kuvvetle Osmanlı ordusu Vidin'e hareket etmiştir. Bu sırada Çirmen mutasarrıfı Hüseyin Paşa'ya gönderilen hükümde Pazvantoğlu Osman'ın Tırnova ve çevresindeki bölgelerde bulunan halka zulmettiği anlaşılmış; bunun üzerine Pazvantoğlu'nun yok edilmesi emredilmiştir⁵¹. Gittikçe zor durumda kalan Pazvantoğlu Osman, Küçük Hüseyin Paşa'dan affedilmesini istemiştir. Ancak ona güvenilmediğinden bu talebi kabul edilmemiş, Vidin'in kuşatılmasına devam edilmiştir. Küçük Hüseyin Paşa ve birlikleri Pazvantoğlu Osman'ı ortadan kaldırmak için Vidin kalesini topa tutmuştur. Bir taraftan yiyecek, top ve cephane sıkıntısının yaşanması diğer taraftan da Fransa'nın Mısır'ı istila etme hareketi, Tepedelenli Ali Paşa, Rumeli'deki diğer ayanların Pazvantoğlun'dan sonra sıranın kendilerine geleceğinden korkmaları ve Hüseyin Paşa'nın başarılı olmasını istememeleri Vidin Kuşatmasının uzamasına neden olmuştur⁵². Küçük Hüseyin Paşa devlete göndermiş olduğu yazıda kışın yaklaşması nedeniyle metrislerde kalamayacaklarını, eşkıyaların metrislerini zapt ettiklerini, savaşta Silistre Valisi Kürt Osman Paşa'nın şehit edildiğini, Alo Paşa'nın itaat etmeyip Pazvantoğlu Osman'ın yanında yer aldığını belirtmiştir. Mevcut durumun kötü olduğunu bilen III. Selim yine de Pazvantoğlu ile mücadelenin devam edilmesi gerektiğini bildirmiştir⁵³. Kuşatmanın devam edeceğini düşünen Küçük Hüseyin Paşa bunun üzerine devletten askeri destek istemiştir. Ancak Mısır, Fransızlar tarafından işgal edildiği için devlet Hüseyin Paşa'ya bu konuda yardımcı olamamıştır⁵⁴. Bütün bu gelişmeler sonucunda büyük bir ordu ile Vidin kuşatılmak istenmiş; ancak 1798'e kadar devam eden kuşatmadan sonuç alınamamış, başarısızlıkla ve hezimetle sonuçlanmıştır. Küçük Hüseyin Paşa'nın emri altında olan Ali Paşa'nın ihanet etmesi üzerine devletin ordusu dağılmıştır⁵⁵. Pazvantoğlu Osman'ın Osmanlı güçlerine şiddetle karşı koyması ve başarılı olması yanında dış sorunların ortaya

⁵⁰ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* 6, 251-253.

⁵¹ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları*, 51.

⁵² Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları*, 56.

⁵³ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları*, 56.

⁵⁴ Eren, "Pazvantoğlu Osman", 534.

⁵⁵ Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1942), 120-121.

çıkması devleti zor durumda bırakmıştır. Böylelikle Pazvantoğlu sorunu czlmemiş devlet dış sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıřtır⁵⁶.

Osmanlı Devlet’inde görülen olumsuz gelişmeler Pazvantoğlu Osman’ın işine yararış, Küçük Hüseyin Paşa aracılığıyla öncelikle kapıcıbaşılık rütbesi verilen Pazvantoğlu, iki yıl aradan sonra vezaret rütbesiyle Vidin muhafızlığına getirilmiştir. Gücü ve şöhreti daha da artmasına rağmen Pazvantoğlu Osman durumdan memnun kalmayarak 1800’de Balkanlarda dağlı eşkıyaların cıkardığı ayaklanmaya destek vermiştir. Bununla yetinmeyerek Vidin’den Karadeniz’e kadar olan yerleri yeniden ele geçirme düşüncesiyle Kırım Hanı Mehmet Giray ile anlaşma yoluna gitmiştir. Bu şekilde tekrar isyan hareketlerine girişince elindeki vezirlik rütbesi geri alınmıştır. Bu sırada Rumeli valiliğine atanan Gürcü Osman Paşa’dan kendisinin idam edilmesi istendiğinden haberdar olan Pazvantoğlu, Eflak’a kuvvetler cıkarak, adamlarından Hasan ve İbrahim Bükreş’i tehdit etmeye başlamışlardır. Bir yandan da Belgrad’ta isyan eden yamaklara yardım etmiştir. Bu ayaklanmayı bastıramayacağını anlayan devlet, Eflak’tan askerini geri cekerse Osman’ın vezaretinin tekrar verileceğini bildirmiştir. Nitekim Eflak’taki askerini geri ceken Osman’a 1802 yılında vezareti geri verilmiştir. Bu durumdan memnun kalan Pazvantoğlu, dağlı eşkıyaları hareketlendirmekten vazgeçmiş ve Vidin’deki işlerinden başka bir şeye karışmamıştır. Onun bu tarafsız hali üzerine devlet, 1804’te Vidin ve Niğbolu sancaklarını Pazvantoğlu Osman’a vermiřtir⁵⁷.

Bundan sonraki dönemlerde Pazvantoğlu Osman, devlet lehine calışmalar yaparak Vidin başta olmak üzere bölgede önemli imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Vergi konusunda halka destek olmuş, halkın ödeyemediği vergiyi eksiksiz olarak tamamlayarak devlete ödemiştir. 1804 yılında başlayan Sırp İsyenlerinin bastırılmasıyla vazifelendirilen Pazvantoğlu, bu toprakları Sırp asilerine karşı korumuştur. 1806 yılında Osmanlı-Rus Savaşlarının başlaması zerine Ruslara karşı devletini savunmak için hazırlanmıştır. Ancak devlete yönelik hizmetlerini arttıracağı bir dönemde, 5 şubat 1807 tarihinde Vidin’deki konağında vefat etmiřtir⁵⁸.

⁵⁶ zkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyenleri*, 58-59.

⁵⁷ Eren, “Pazvantoğlu Osman”, 534-535.

⁵⁸ Eren, “Pazvantoğlu Osman”, 535.

SONUÇ

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerdeki güçlü yönetim anlayışı artık zayıflamaya ve dağılmaya başlamıştır. Devletin içerisine girdiği bu buhranlı durum merkezi yönetim ile ilgili birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. İkamet ettikleri yerlerde söz sahibi olan insanlar devletin bu durumundan faydalanarak güç gösterilerinde bulunmuşlardır. Tarihte ayan olarak bilinen bu kişilerin bir kısmının menfaatleri uğruna siyasi ve ekonomik güçlerini kullanarak devlete karşı geldikleri görülmüştür. Çalışmanın konusu olan Pazvantoğlu Osman'ın da Osmanlı Devleti'nin bunalımlı olduğu bir dönemde ortaya çıktığı, devleti uzun süre meşgul eden ve zor durumda bırakan ayanlardan olduğu anlaşılmıştır.

Pazvantoğlu Osman, Vidin'de uzun süre yaşayan tanınmış bir ailenin bireylerindedir. Babasının devlet ile girmiş oldukları anlaşmazlık yüzünden idam edilmesi üzerine intikam almak isteyen Pazvantoğlu Osman, Vidin ve çevresinde bir güç oluşturarak devlete karşı asi bir tutum takınmıştır. Bundan sonra Pazvantoğlu'nun eşkıyalar ile birlikte hareket ederek isyan girişiminde bulunduğu görülmüştür. Pazvantoğlu Osman'ın bu hareketleri devletin huzurunu bozunca dönemin padişahı III. Selim bunu önlemek için bazı devlet adamlarını vazifelendirmiştir. Ancak bunlar isyanı bastırma konusunda başarı gösterememişlerdir. Bunun üzerine devlet, isyanı bastıramayınca Pazvantoğlunu affederek çözüm yolunu bulmuştur. Devletin Pazvantoğlu Osman'ı affettiği gibi ona vezirlik makamı da verdiği görülmüştür. Bu sayede daha da güçlenen Pazvantoğlu halinden memnun kalmayıp eşkıyalarla tekrar birlik içerisinde hareket etmeye çalışmıştır. Yeniden isyan hareketine başlaması üzerine vezirlik rütbesi elinden alınmıştır. İsyanı bu defa da bastıramayan devlet, Eflak'tan askerini çekmek şartıyla Osman'ın vezirlik rütbesini vereceğini ve affedeceğini bildirmiştir. Vezirlik rütbesi tekrar verilince Pazvantoğlu Osman, Eflak'taki kuvvetlerini geri çekmiş ve eşkıya ile birlikte hareket etmekten vazgeçmiştir.

Devlete karşı üç defa isyan eden Pazvantoğlu Osman'ın üçüncü isyanından sonra affedildiği, vezirlik rütbesiyle artık devletin yanında yer aldığı anlaşılmıştır. Vidin şehrini imar bakımından geliştirmiştir. Göstermiş olduğu gayreti ve başarılı çalışmalarıyla devlet için önemli hizmetlerde bulunmuştur. Ancak bu daha fazla uzun sürmemiş, Pazvantoğlu Osman 1807 yılında vefat etmiştir. Hatta Vidin şehrinde babası adına yaptırmış olduğu Pazvantoğlu Osman Paşa Camii ve annesi adına yaptırmış olduğu Pazvantoğlu Osman Paşa Kütüphanesi ile günümüze kadar adını devam ettirmiştir.

KAYNAKÇA

A. Arşivler

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (B.O.A)

B.O.A., AE.SMST.IV., Dosya No: 28, Gömlek No: 1911.

B.O.A., AE.SSLM.III., Dosya No: 344, Gömlek No: 19809.

B.O.A., AE.SSLM.III., Dosya No: 360, Gömlek No: 20638.

B.O.A., TS.MA, Dosya No: 746, Gömlek No: 52.

B. Telif ve Tetkik Eserler

Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet 3,4,6*. Çev. Dündar Günay. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1974.

Akşin, Sina. *Osmanlı Devleti 1600-1908 (Türkiye Tarihi) 3*. İstanbul: Cem Yayınevi, 2000.

Beydilli, Kemal. "Pazvantoğlu Osman". *DİA*, 34, Ankara, (2007): 208-210.

Demirci, H. Aliyar. *İkinci Meşrutiyet'te Âyan Meclisi (1908-1912)*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2013.

Emecen, Feridun. "Yamak". *DİA*, 43, Ankara, (2013): 310-311

Eren, Ahmet Cevat. "Pazvantoğlu Osman". *İslam Ansiklopedisi*, 9, İstanbul, (1964): 532-535.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2003.

Hezarfen, Ahmet. *Rumeli ve Anadolu Âyan ve Eşkıyası-2 Osmanlı Arşiv Belgeleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996.

Karal, Enver Ziya. *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1942.

Karataş, Hicran. "Bir Sözlü Tarih Metni Olarak Pazvantoğlu Türküsü". *Milli Folklor*, 92, (2011): 131-142.

Vidin Ayanı Pazvantoğlu Osman İsyanı (1795-1802)

Karpat, H. Kemal. *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*. Çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Kayapınar, Ayşe. "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin". *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (2015): 67-114.

Kiel, Machiel. "Şumnu". *DİA*, 39, Ankara, (2010): 227-230.

Kiel, Machiel. "Vidin". *DİA*, 43, Ankara, (2013): 103-106.

Mert, Özcan. "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyânlık Dönemi". *Osmanlı* 6, Ed. Güler Eren, 174-180. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Mert, Özcan. "Keşan Âyânlığına ve Kocabaşılığına Giriş". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 42, İstanbul, (2005): 159-175.

Nagata, Yuzo. *Tarihte Âyânlık (Kara Osmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

Özdemir, Nagehan Üstündağ. "Ayanlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu ile Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme". *Current Research in Social Sciences*, 4/ 1, (2018): 29-38.

Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyancıları*. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., 1983.

Özkaya, Yücel. (1999). "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar". *Osmanlı* 6, Ed. Güler Eren, 165-173. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Selçuk, Hava. "Vidin'de Toplumsal Hayat: 13. Numaralı Şeri'yye Siciline Göre (1698-1699)". *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/4, (2012): 27-46.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yıllıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1942.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi* 4. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi* 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

EKLER

Ek. 1

Pazvantoğlu Osman Paşa Camii (www.wikiwand.com.tr)

Ek. 2

Pazvantoğlu Osman Paşa Kütüphanesi (www.wikiwand.com.tr)

Ek. 3

Vidin Ayanı Pazvantoğlu Osman (Kemal Beydilli, "Pazvantoğlu Osman", *DİA*, 34, Ankara, (2007): 209.

C İ L T 2

S A Y I 1

Y I L 2 0 2 0

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

V O L U M E 2

I S S U E 1

Y E A R 2 0 2 0

Enes SADAN

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2947-5056>

**İBN HALDUN VE YUSUF AKÇURA BAĞLAMINDA ASABİYET
VE ÜÇ TARZ-I SİYASET**

Atıf yapmak için: Enes Sadan, “İbn Haldun ve Yusuf Akçura Bağlamında Asabiyet ve Üç Tarz-ı Siyaset”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 1, (2020), s.178-190.

**ASABIYET AND THREE STYLES POLITICAL IN THE CONTEXT
OF IBN KHALDUN AND YUSUF AKÇURA**

To cite this article: Enes Sadan, “Asabiyet and Three Styles Political in the Context of Ibn Khaldun and Yusuf Akçura”, *Journal of Academic History And Studies*, Volume:2, Issue: 1, (2020), pp. 178-190.

Makale Geliş Tarihi: 07.02.2020 – Yayına Kabul Tarihi: 4.05.2020

ATAD

Çevrimiçi (online) erişim için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

ATAD

İBN HALDUN VE YUSUF AKÇURA BAĞLAMINDA ASABİYET VE ÜÇ TARZ-I SİYASET

Özet: İbn Haldun nazarında; coğrafya, insan ve devlet, kader dairesi içerisinde değerlendirilir. İnsanın tabii gelişimi gibi devletleri inceleyen İbn Haldun, asabiyet bağlamında çeşitli görüşler ileri sürmüştür. İnsanları bir araya getiren kuvvet olarak asabiyet, devletin kuruluş dönemlerinin baş aktörü iken yıkılış sürecinde etkisini kaybetmiş durumdadır. Devletler yıkılış sürecine girerken, bu hazin sondan kurtulmak veya devletin bekasının devamlılığını sağlamak maksadıyla çeşitli eylemlerde bulunur. Bunlar çeşitli fikir akımları olabileceği gibi siyasi, sosyal, askeri vb. alanlarda da kendini gösterebilir. Bu bağlamda makalesini ele alan Yusuf Akçura, insanları bir arada tutacak fikirler çevresinde Üç Tarz-ı Siyaset'i yazmıştır. İlk kez Akçura'nın makalesinde değinilen Türk milliyetçiliği kavramı, bu makalede de asabiyet dairesinde çıkış yolu/yeni bir başlangıç olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Asabiyet, Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset, Osmanlılık, İslamcılık, Milliyetçilik

ASABIYET AND THREE STYLES POLITICAL IN THE CONTEXT OF İBN KHALDUN AND YUSUF AKÇURA

Abstract: In the eyes of Ibn Khaldun; geography, human and state are evaluated within the circle of fate. Ibn Khaldun, who examines states such as natural development of man, has put forward various opinions in the context of irritability. As a force that brings people together, irritability has lost its influence during the collapse while it was the main actor of the state's founding periods. As states enter the process of collapse, this treasure takes various actions to get rid of the end or to ensure the continuity of the state's survival. These can be various currents of opinion, as well as political, social, military, etc. can manifest itself in areas. Yusuf Akçura, who dealt with his article in this context, wrote Three Styles of Politics around ideas that would keep people together. The concept of Turkish nationalism, which was mentioned for the first time in Akçura's article, was evaluated in this article as a way out / a new beginning.

Keywords: Ibn Khaldun, Asabiyet, Yusuf Akçura, Three Styles of Political, Ottomanism, Nationalism

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, SBE, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Din Felsefesi. E-posta: enessadan94@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2947-5056>

GİRİŞ

İbn Haldun'un¹ "asabiyet" kavramı bugün dahi üzerinde büyük emek sarf edilmesi gereken müstesna kavramlardan birisidir. İbn Haldun nazarında insanları bir arada tutan yegâne güç olarak asabiyet, devleti oluşturan ana etmenlerden de biridir. Bu bakımdan asabiyet kavramı demokratik toplumlarda öne sürülen milliyetçilik kavramına tekabül eder mi? Bu soru karşısında verilebilecek yanıt asabiyyetin ifade ettiği anlam çerçevesinde ilerleyen bölümlerde değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Yusuf Akçura'nın² 1904'te yazdığı "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesi, dönemi itibariyle büyük yankı uyandırmıştır. Akçura, Osmanlı'nın bekasının devamlılığı için döneminin fikir akımlarından yararlanarak farklı bir bakış açısı ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu amaçla Akçura, Osmanlı milliyetçiliği (Osmanlıcılık), İslamcılık ve Türk milliyetçiliği politikalarını benzer yönleri ve farklılıklarıyla ele almıştır. Aynı zamanda Akçura, bu üç fikir akımını ayrıntılı bir şekilde açıkladıktan sonra Türk milliyetçiliğini ön plana çıkararak Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik arka planını hazırlamıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında çok uluslu devletlerin yıkılmasıyla ortaya çıkan yeni devletler Akçura'nın fikri bakımdan ileri görüşlülüğünü ortaya koymuştur. Bu çalışmada ilk olarak kavramsal olarak asabiyet ve milliyetçilik kavramları ele alınmaktadır. Daha sonra ise Yusuf Akçura ve "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesi hakkında bilgilendirmeler yapılacaktır. Sonuç bölümünde ise asabiyet ve milliyetçilik kavramları arasındaki ilişki bağlamında günümüz hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır.

¹ İslâm dünyasının yetiştirdiği en önemli tarihçi ve sosyologlarından biri de İbn Haldun (1332-1406)'dur. Kitâbu'l-İber adlı tarih kitabına yazdığı giriş mahiyetindeki Mukaddime ile meşhur olmuştur. Bkz. Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn", *DİA*, 19 (İstanbul 1999): 538-543.

² Türk kültürünün en önemli fikir adamlarından biri olan Yusuf Akçura (1876-1935), son dönem Osmanlı aydınlarındanır. Kazan'ın Simbir şehrinde doğan Akçura, gençliğinde amcası İbrahim Akçura'dan ve onun zengin kütüphanesinden etkilenmiştir. Türk kültür ve tarihine dair eserlerle Avrupa'daki tahsili sırasında daha fazla hemhâl olan Akçura, elde ettiği bilgiler dahilinde milliyetçiliği ve Türkçülüğü benimsemiştir. Birçok eseri bulunan Akçura, "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesiyle tanınmaktadır. Bkz. Nuri Yüce, "Akçura, Yusuf", *DİA*, 2 (İstanbul 1989): 228-229.

1. Kavramsal Olarak Asabiyet ve Milliyetçilik

İbn Haldun tarafından devletlerin temelini teşkil eden asabiyet kavramı etimolojik olarak incelendiğinde, aseb, asb, usb; vücuttaki sinirlere, bir kavmin eşrafına ve hayırlı kişilerine denir. İsbâbe, isab, usbe; sargı, insan olsun hayvan olsun on ile kırk kişi arasındaki topluluk demektir.³ Asabe ise bir kimsenin babası tarafından olan akrabaları, kavmi, kabilesi, ve taraftarlarına verilen isimdir.⁴ Terim olarak ise asabiyet, aynı soydan gelenlerin veya bir başka sebeple aralarında yakınlık bulunanların muhaliflere karşı birlikte hareket etmelerini sağlayan dayanışma duygusu olarak açıklanmaktadır.⁵ Khemeri, İbn Haldun'un asabiyet kavramını "kan bağı, kan bağı olan kimselerin tarafını tutma, bir kavmin veya milletin müşterek iradesinde kendisini gösterdiği yaşama gücü" olarak anlaşılması gerektiğini belirtmektedir.⁶ Asabiyet sözcüğünün kavramsal karşılığını tam olarak ifade etmenin zor olduğunu belirten Karagül, en geniş haliyle asabiyet kavramının şu şekilde açıklamıştır: "Grup hissi, grup dayanışması, işbirliği fikri, dayanışma ruhu, sosyal etkileşim, askeri ruh, cemaat ruhu, birlik şuuru ve ülkede fertleri birbirine bağlayan manevi bağ ve kitle psikolojisi kolektif ruh, milliyetçilik gibi birçok kavramla ifade edilebilir."⁷

İbn Haldun teorisinin yapıtaşı konumunda olan asabiyet, devletlerin kuruluşu gibi dinî davetin de temel şartıdır. Bu bakımdan İbn Haldun, asabiyete dayanmayan dinin yaygınlık gösteremeyeceğini vurgulamaktadır.⁸ Asabiyetin nihai gayesi ise mülkü elde etmektir. Mülk ele geçirildikten ve devlet oturduktan sonra asabiyete ihtiyaç duymayabilir. Aynı şekilde dinî davet gerçekleşikten sonra çeşitli vesilerle elde edilen zenginlik ve refah ortamı sayesinde asabiyete ihtiyaç kalmaz. Devlet başkanı kontrolü tamamen ele geçirdikten sonra halk tarafından mutlak otorite sahibi olarak telakki edilir. Böylece asabiyete ihtiyaç kalmaz. Ancak asabiyet ortadan kalktıktan sonra devleti bir arada tutan güç dengesi yavaş yavaş bozulmaya başlar.

³ Süleyman Uludağ, *Mukaddime I* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 5. Baskı, 2007), 94.

⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Doğu Matbaası, 1970), 70.

⁵ Mustafa Çağrı, "Asabiyet", *DİA*, 3 (Ankara 1991): 453.

⁶ T. Khemeri, "İbn Haldun'un Mukaddime'sindeki "Asabiye" Mefhumu", çev., Hüseyin Zamanlı, *Sosyoloji Konferansları*, 0/20 (Eylül 2011): 176.

⁷ Mehmet Karagül, "İbn-i Haldun'da Asabiyet ile Devlet ve Mülk İlişkisi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3/2 (Aralık 2017): 51.

⁸ Uludağ, *Mukaddime I*, 378.

Devleti ayakta tutabilecek alternatif yollar ise krizi geçici olarak durdurmakla birlikte nihai son mutlaka gerekleŒecektir.⁹

Yukarıdaki kavramsal çerçeveden hareketle, Mukaddime’yi Türkçeye tercüme eden Uludağ, asabiyet kavramının önemini belirttikten sonra bu mefhumun her dönem yeniden yorumlanarak değerlendirilmesi gerektiğini Şu Şekilde açıklamaktadır:

“...Asabiyetin durmadan gelişen ve deėiŐen bir kavram oluŐu, değişik zaman, mekan ve kavimlere göre onu farklı Őekillerde anlamamızı zaruri kılmaktadır. Kaldıki son asırlarda tarih, ictimaiyat ve ruhiyat sahalarında yapılan araştırmalar, asabiyeti yeniden yorumlamayı ve değerlendirmeyi bir ihtiyaç haline getirmiştir. Dolayısıyla asabiyet mefhumu ve telakkisinin günümüz Őartları içinde yeniden ele alınması, yeni boyutlarıyla ortaya konulması, sadece mümkün değil, aynı zamanda lüzumlu ve faydalıydı.”¹⁰

1789 Fransız İhtilali sonrası hürriyet, eşitlik ve milliyetçilik vb. fikir akımları hızlı bir Şekilde Avrupa’da yayılmıştır. Batı’da yayılan bu fikir akımları kısa sürede Osmanlı’yı da etkisi altına almıştır. Bunun en önemli sebebi ise ihtilalin yaŐandėı dönemde Osmanlı tahtında oturan III. Selim’in Fransa’ya karşı yakın hislerinin belirtisi olarak, modernleşme planlarının merkezine Fransa’yı oturtmuŐ olmasıdır.¹¹ Sultan III. Selim döneminde başlayan ve ilerleyen dönemlerde Batıcılık olarak ifade edilen bu akım, “Muassır medeniyetler seviyesine çıkmak” veya “GarblileŐmek” olarak da kullanılmıştır.¹²

Tanzimat’tan itibaren açılan modern Osmanlı eğitim kurumları ve devlet politikası haline gelen yurt dışına ğrenci gönderme uygulaması kapsamında Avrupa’daki eğitim kurumlarında birçok Osmanlı aydını yetiŐmiŐtir. Bu Osmanlı aydınları, sahip oldukları siyasi eğilimler çerçevesinde İmparatorluğun sorunları üzerine kafa yormuŐ ve çözüm nerileri

⁹ Uludağ, *Mukaddime I*, 101.

¹⁰ Uludağ, *Mukaddime I*, 98.

¹¹ Mehmet Ali Karaman, “Fransız İhtilali’nin Osmanlı İmparatorluğu’na Etkileri”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0/44 (Ağustos 2018): 75.

¹² M. Hakan zelik, “Yusuf Akçura’nın ‘ Tarz-ı Siyaset’ Makalesi zerine Düşünceler”, *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 0/37 (Ocak 2015): 65.

İbn Haldun ve Yusuf Akçura Bağlamında Asabiyet ve Üç Tarz-ı Siyaset

sunmuşlardır.¹³ Ayrıca Tanzimat Dönemi'nde meydana gelen siyasî yenileşme hareketleri, toplumsal bir boyut kazanarak beraberinde sosyal hayata ve edebiyata da tesir etmiştir. Tanzimat dönemi aydınları toplumu yeni bir paradigma ile okumaya çalışır. Divan edebiyatının Arap ve Fars etkisiyle şekillenen dilinin yerine halkın günlük konuşma dilini getirmeye çalışırlar.¹⁴

Siyasi, sosyal, kültürel alanlarda yaşanan gelişmeler fikir adamlarını oldukça meşgul etmiş ve çağdaşlaşmanın niteliği hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bu hususta Gökalp, modernleşmenin görünüş ve maişetçe Avrupalılara benzemek biçimde değil onların ileride olduğu fen (teknik) hususunda onlardan faydalanmak şeklinde olması gerektiği savunmuştur. Ona göre, teknolojiyi Avrupa'dan ithal etmek zorunluluğumuz ortadan kalkınca modernleşmiş de olacağız. Kültürel etkilenmeye de dikkat çeken Gökalp, Batı ile ilişkimizin bilgi ve sanayi bazında olmasını, onun da "muassır medeniyet" seviyesine ulaşıldığında bırakılması gerektiğini vurgulamıştır. Batı'nın körü körüne taklit edilmesini değil, seçmeci bir tavırla çağdaşlaşmayı savunmaktadır.¹⁵ Gökalp'in aksine Akçura ise medeniyetin bir bütün olduğunu ve onu fikri yönleriyle ayırmanın yanlış olacağını, Avrupalılar gibi düşünüp, aynı eğitimi almayı savunmaktadır.¹⁶ Batı ile ilişkilerimizde tutunacak tavır günümüzde dahi tartışma konusu olarak güncelliğini sürdürmektedir.

Fransız İhtilali sonrasında siyasal, sosyal ve ekonomik bir değer olarak ortaya çıkan milliyetçilik unsuru, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi çok uluslu devletleri oldukça etkilemiştir. Osmanlı aydınları, devlet içerisinde yaşayan ve bütün milletleri birleştiren ortak değerlerden hareketle Fransız İhtilali'nin neticesinde oluşan ayrılıkçı fikirleri en aza indirme girişimlerinde bulunmuşlardır. Bundan hareketle Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları mevzu bahis yapıp tartışılmıştır. İbn Haldun'un asabiyete yüklediği anlam mahiyetinde bu üç fikir akımı devletin devamlılığı nispetinde ele alınmıştır.

Fransa'da ihtilalin yankıları neticesinde oluşan yeni fikirler, Rusya'daki Türklerin "dilde, fikirde ve işte birlik söylemleri" ve Osmanlı mütalaası

¹³ Korkut Tuna ve İsmail Coşkun, *Ziya Gökalp*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, 2011): 70.

¹⁴ Mehmet Emin Bars, "Ziya Gökalp ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4/2 (Ağustos 2017): 39.

¹⁵ Tuna ve Coşkun, *Ziya Gökalp*, 78.

¹⁶ Özçelik, "Yusuf Akçura'nın 'Üç Tarz-ı Siyaset' Makalesi Üzerine Düşünceler", 65.

derinden etkilemiştir. Akçura da Avrupa'daki fikir hareketlerini tahlil ederken önce millet ve milliyet fikrinden hareket eder. Ona göre, dil ve tarih incelemeleri milliyet fikrini doğurmuş; önceleri 'ırk' manasında gelişen bu kavram 19. yüzyıldan itibaren siyasi ve kültürel bir anlam kazanmaya başlamıştır.¹⁷ Burada dikkat edilmesi gereken husus milliyet fikrinin kazandığı anlamın dönemin şartlarına bağılı olarak değişkenlik göstermesidir. Bunun en önemli göstergesi ise Osmanlı aydınları tarafından devletin kurtuluşu ve istikrarı için savunulan fikir akımlarının değişiklik göstergesidir. İlk olarak Osmanlı milliyetçiliği (Osmanlıcılık) savunulmuş, daha sonra İslamcılık ve son olarak da Türk milliyetçiliği fikri hakim olmuştur.

Fransız İhtilali öncesinde "millet" kelimesi aslında "ümme" kelimesine tekabül etmektedir.¹⁸ Dolayısıyla "millet" kavramı İslam dinine mensup olanları kapsayan bir terim olarak kullanılıyordu. Fransız İhtilali sonrasında ise bu kavram yeniden şekillenmiştir. Milliyetçilik kavramı etimolojik olarak incelendiğinde "millet" ve "milliyet" kelimelerinden türemektedir. Millet; din, mezhep, bir dinde veya mezhepte bulunanların topu, sınıf, topluluk, makule, kategori demektir. Milliyet ise aynı kavim ve cinsten olma, cinsiyet, tâfiyyet, kavmiyyet anlamlarına gelir.¹⁹ Türklerde milliyet duygusunun geç uyandığını vurgulayan Gökalp, Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar arasında milliyet düşüncesini ilk savunuların Arnavutlar ve Araplar olduğunu dile getirmiştir.²⁰ Bu bakımdan Akçura'da makalesini ele alırken, Osmanlı milliyetçiliği ve İslamcılık'tan sonra Türk milliyetçiliğini ele almıştır. Akçura'nın millet anlayışı ise şu şekildedir:

*"Her kavim ve hatta her kabile, diğer kavim ve kabilelere karşı daima kendi üstünlüğünü iddia etmiştir. Bu his ve iddia zannedirim ki milliyet fikrinin ilk başlangıç noktasıdır. Türk kavim ve kabilelerinde bu his ve iddianın her zaman mevcut olduğunu hiç korkmadan tasdik edebiliriz."*²¹

Gökalp'a göre kültürün en önemli üç unsuru bulunmaktadır: Dil, din ve tarih. Bundan yola çıkan Gökalp milleti aynı dili konuşan, aynı dine iman eden ve ortak bir geçmişi olan insan topluluğu olarak tanımlar. Ona göre bir ülkede farklı kavimlerden insanlar ortak bir kültür etrafında birleşerek bir millet

¹⁷ Çakmak ve Yücel, *Yusuf Akçura*, 45.

¹⁸ Tuna ve Coşkun, *Ziya Gökalp*, 75.

¹⁹ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 775.

²⁰ Tuna ve Coşkun, *Ziya Gökalp*, 74.

²¹ Çakmak ve Yücel, *Yusuf Akçura*, 46.

İbn Haldun ve Yusuf Akçura Bağlamında Asabiyet ve Üç Tarz-ı Siyaset

oluşturabilirler. Gökalp de Akçura gibi Osmanlı İmparatorluğu için çıkış yolunun Türk milliyetçiliğinden geçtiğine inanmaktadır. Türk milletinin ayakta kalabilmesi için izlenmesi gereken yol milliyetçiliktir. Aksi takdirde Türk milleti tarihten silinip gitmek zorunda kalacaktır. Türk milliyetçiliğinin öncülerinden kabul edilen Gökalp, ayrıca yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne de görüşleriyle ilham vermiş, hatta Türk kelimesinin ön plana çıkmasında öncü rol oynamıştır.²²

Genel olarak kavramsal izlerini sürdüğümüz asabiyet ve milliyetçilik kavramları ortak bir çerçevede insanları bir arada tutan birlik ve beraberlik ruhu olarak tanımlayabiliriz. Çok uluslu devletler için uzun süre birlikteliği sağlamak, dönemin ihtiyaçlarına karşılık vermekten geçmektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni devletler, genellikle aynı milletten insanların bir araya gelmesiyle kurulmuştur. Bu bağlamda ırk, yeni bir asabiyet (birlik ruhu) olarak ortaya çıkmaktadır. Akçura'da Osmanlı'nın hazin sona yaklaştığını görmüş ve bu durumdan çıkış yolu -İbn Haldun'un ifadesiyle asabiyet unsuru- olarak üç tarz-ı siyaseti incelemeye tabi tutmuştur.

2. Yusuf Akçura ve Üç Tarz-ı Siyaset

Osmanlı'nın hazin sondan nasıl kurtulabileceği fikri üzerine ilk defa geniş kapsamlı "Üç Tarz-ı Siyaset" politikası düşünen Akçura, yazdığı makalesiyle Türkçülüğün manifesto yazarı olarak kabul edilmiştir. Ancak Berkes'in deyiimiyle Ziya Gökalp'in yanında "unutulan adam" konumundadır.²³ Akçura'nın fikirleri Cumhuriyet Türkiye'sinin fikrî olarak kuruluşunda ve gelişiminde önemli bir konum arz etmekle birlikte günümüzde unutulmaya yüz tutmuş durumdadır.

Üç Tarz-ı Siyaset'te Yusuf Akçura'nın üzerinde durmuş olduğu ana konular sırasıyla şöyledir: Birincisi, Osmanlı Hükümetine tâbi muhtelif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir Osmanlı milleti vücuda getirmek. İkincisi, hilâfet hakkının Osmanlı Devleti hükümdarlarında olmasından faydalanarak, bütün İslâmları söz konusu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirmek. Üçüncüsü ise ırka dayanan siyasî bir Türk milleti teşkil etmek. Akçura, bu üç fikir akımına, Osmanlılık, İslâmcılık ve Türkçülük adını verdiği

²² Bars, "Ziya Gökalp ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 45-46.

²³ Niyazi Berkes, "Unutulan Adam", *Sosyoloji Konferansları*, 0/14 (Eylül 2011): 195.

gibi, bazen de üç meslek-i siyasi de demektedir.²⁴ Bunlardan her biri üzerinde detaylı bir şekilde fikir beyan eden Akçura, devletin bekası bağlamında bu üç fikir akımını incelemiştir.

Osmanlılık bağlamında bu fikrin ilk defa İkinci Mahmut zamanında doğduğunu belirten Yusuf Akçura, bunu padişahın şu sözüyle aktarmaktadır: “Ben tebaamdaki din farkını ancak cami, havra ve kiliselerine girdikleri zaman görmek isterim.” Fransız ihtilalini, Sultan Mahmut ve onu takip edenlerin yanlış anladığını vurgulayan Akçura, Fransız ihtilalinin soy ve ırktan ziyade vicdanî isteğe dayanan Fransız milliyet kaidesini oluşturduğunu dile getirmiştir. Sultan Mahmut ve onu takip edenler bunu anlayamadıkları için bu kaideye aldanarak, devletin ırk ve dini farklı tebaasını serbestlik ve müsavât, emniyet ve karşılıklı dostluk ile tek bir millet haline getirmenin imkânına inanmışlardır.²⁵

Osmanlı milleti fikrinin daha çok Âli ve Fuat Paşalar zamanında geçerli olduğunu dile getiren Akçura, Osmanlı'nın son dönemi için bu politikayı bir çıkış kapısı olarak görmemektedir. Çünkü farklı ırka ve dine mensup olan kişilerin, şimdiye kadar birbirleriyle savaşmaktan hali kalmayan unsurların, şimdiden sonra kaynaşmaları mümkün değildir. Bu fikri Müslümanlar ve bilhassa Osmanlı Türkleri'nin istemediğini de belirten Akçura, altı yüz yıldır hâkimiyetleri altında gördükleri reaya ile eşit konuma gelmek ve hakir gördükleri işleri yapmanın bunlara zorluk vereceğini belirtmektedir. Bu fikre İslâmcılarında olumlu bakmadıklarını, zira gayrimüslimlerle eşit seviyeye gelmenin bunlar açısından da olumsuz bir telakki oluşturacağını dile getirmektedir. Gayrimüslimlerin de istemediğini belirten Akçura, çünkü bu zamana kadar yaşadıkları baskı unsurlarından artık kurtulmak istediklerini belirtmiştir. Bu fikri dış güçler de ulaşmak istedikleri hedefler dâhilinde istememekteydi. Bu düşüncelerden dolayı Akçura, Osmanlılık fikrinin hüsrana uğradığını dile getirmektedir.²⁶

İslâmcılık fikri Akçura'ya göre Genç Osmanlılık'tan yani Osmanlı milleti teşkili siyasetine kısmen iştirak eden fırkadan doğmuştur. Akçura'ya göre bunlar da Fransız ihtilalinin milliyetçilik görüşünü anlayamamışlardır. Osmanlılık fikrinin başarısızlığı üzerine ortaya çıkan bu grup hakkında Akçura şunları söylemektedir:

²⁴ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976), 19.

²⁵ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 20.

²⁶ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 25-29.

İbn Haldun ve Yusuf Akçura Bağlamında Asabiyet ve Üç Tarz-ı Siyaset

*"...Artık, var kuvveti pazıya verip İslâm unsurlarını - evvela Osmanlı ülkelerindekileri, sonra bütün kürei arz dakileri- soy farklarına bakmaksızın dindeki ortaklıktan istifade ile tamamen birleştirmeye, her müslimin en küçük yaşında ezberlediği "din ve millet birdir" kaidesine uyarak bütün Müslümanları, son zamanların millet kelimesine verdiği manâ ile bir tek millet haline koymaya çalışmak lüzumuna kani oldular."*²⁷

Bu fikrin Osmanlı sakinleri arasında ayrışmaları ve farklılaşmaları neden olacağını ifade eden Akçura, müslim ile gayrimüslimlerin artık ayrılacaklarını belirtmektedir. Diğer yönden ise, bütün Müslümanları birleştirecekti. Bu yol Akçura'ya göre, geçen yola nazaran, daha geniş, yeni bir deyim ile âlemşümul idi. İlk olarak bu düşüncenin Abdülaziz'in son devirlerinde, "Panislâmizm" sözü ile diplomatik konuşmalarda işitilir olduğunu aktaran Akçura, Sultan İkinci Abdülhamid'in bu fikri siyasete tatbik çalıştığını beyan etmiştir. İslamcılık fikrinin hedefte tutulması, Tanzimat döneminde terk edilmek istenen devlet şeklinin yeniden gündeme sokmuştur. Artık din ve ırk eşitliğine veda ediyordu. Bunun neticesinde ise ayaklanma ve isyanların çoğalmış, Avrupa'da Türklüğe düşmanlığın şiddetlenmesine katlanmak zorunda kalınmıştır.²⁸

İrk üzerine dayanan bir Türk siyasî milliyeti husule getirmek fikrinin pek yeni bir şey olduğunu dile getiren Akçura, şüana kadar Türk devletlerinde bu fikrin mevcut olmadığını belirtmiştir.²⁹ Bu fikrin teşekkülünde Akçura'ya göre, Osmanlılarla Almanların münasebetinin artmasının, Türk gençlerinin Almanların tarih ve lisan ilimleri hakkındaki araştırmalarıyla vukua geldiğini vurgulamıştır. Akçura'ya göre, Şemsettin Sami, Necip Asım, Veled Çelebi ve Hasan Tahsin bu fikrin benimseyicilerinden bazılarıdır.³⁰

Bu üç tarz-ı siyasetten, Türk birliği siyasetinin en makul düşünce olduğunu belirten Akçura, Türk birliğinin faydalarını şu şekilde dile getirmektedir:

"Osmanlı ülkelerindeki Türklerin hem dinî, hem ırkî bağlar ile pek sıkı, yalnız dini olmaktan sıkı birleşecek ve esasen Türk olmadığı halde bir dereceye kadar Türkleşmiş sair müslim unsurlar daha

²⁷ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 21-22.

²⁸ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 22-23.

²⁹ Türkçülük düşüncesi Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesine kadar sadece kültürel anlamda, bilhassa dilde ve tarihte ele alınmıştır. Akçura ise Türkçülüğü ilk defa siyaset tarzı olarak ele almıştır. Bkz. Gürhan Kat, *Cumhuriyet Döneminde Yusuf Akçura* (Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010), 11.

³⁰ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 23.

ziyade Türklüğü benimseyecek ve henüz hiç benimsememiş unsurlar da Türkleştirilebilecekti. Lâkin asıl büyük fayda; dilleri, ırkları, âdetleri ve hattâ ekseriyetinin dinleri bile bir olan ve Asya kıtasının büyük bir kısmıyla Avrupa'nın şarkına yayılmış bulunan Türklerin birleşmesine ve böylece diğer milliyetler arasında varlığını muhafaza edebilecek büyük bir siyasi milliyet teşkil eylemelerine hizmet edilecek ve işbu büyük toplulukta Türk toplumlarının en güçlü ve en medenileşmiş olduğu için Osmanlı Devleti mühim rol oynar..."³¹

Akçura, Osmanlı için Türkçülük düşüncesinin faydaları olmakla birlikte birçok zararlı yönlerinde olduğunu da belirtmektedir. Osmanlı'da yaşayıp Türk olmayan ve Türkleştirilmesi de mümkün olmayan kavimlerin Osmanlı'nın elinden çıkmasına sebep olabilir. Ayrıca Osmanlı'nın Türk olmayan Müslümanlar ile ciddi bir münasebetinin kalmamasına neden olur. Türkleri birleştirme fikrinin İslamcılık düşüncesine göre daha üstün olduğunu dile getiren Akçura, Türkçülük düşüncesinin henüz yeni doğmuş fikir olduğunu beyan eder. Zamanımızda birleşmesi muhtemel Türklerin büyük bir kısmı Müslüman olduğunu dile getiren Akçura, İslâm dininin büyük Türk milliyetinin teşekkülünde mühim bir unsur olabileceğini belirtmektedir. Dinler, ancak ırklarla birleşerek, ırklara yardımcı ve hatta hizmet edici olarak, siyasî ve içtimâî ehemmiyetlerini muhafaza edebilirler.³² Akçura, bu üç cemiyeti bu şekilde açıkladıktan sonra, kişilerin meyillerine göre bu fikirlerden birine intisap edeceklerini söylemektedir. Siyasî, dinî ve soya dayalı olan bu üç cemiyetin menfaatlerinin ortak olup olmaması, birisinin kuvvetlenmesinin diğerinin kuvvetlenmesine engel teşkil edip etmediğini sorgulamaktadır.³³

³¹ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 33

³² Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 33-34.

³³ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 24-26.

Sonuç

Genel olarak İbn Haldun'un bakış açısıyla devletleri oluşturan en önemli ögenin insanları bir arada tutan birlik ruhu olduğu anlaşılmaktadır. İbn Haldun'un asabiyet dediği bu unsur, nesep itibariyle olabildiği gibi birlikteliği oluşturan herhangi bir şey itibariyle de husule gelmektedir. Fransız İhtilali sonrası özgürlük, eşitlik ve milliyetçilik vb. akımlarının etkisi kısa sürede Avrupa'ya ve Osmanlı'ya yayılmıştır. Osmanlı'nın siyasi ve askeri alanlarda yaşadığı başarısızlıklar, sosyal ve kültürel alanlarda da kendini göstermiştir. Osmanlı aydınları, devlet içerisinde yaşayan ve bütün milletleri birleştiren ortak değerlerden hareketle Fransız İhtilali'nin neticesinde oluşan ayrılıkçı fikirleri en aza indirme girişimlerinde bulunmuşlardır. III. Selim'le başlayan "muassır medeniyetler seviyesine çıkmak" düşüncesi Avrupa'nın ilim ve fen (teknik) başta olmak üzere her alanda taklit edilmesine neden olmuştur.

Bu bakış açısıyla Akçura'nın makalesine baktığımızda dönemsel olarak en kuvvetli unsurun milliyetçilik olduğunu söyleyebiliriz. Akçura'nın makalesinin önemi, döneminin sorunları üzerine kafa yorarak, sistemli bir şekilde çözüm yolları üretmeye çalışmasıdır. Bu bakımdan ilk olarak Osmanlılık fikri üzerine eğilen Akçura, Osmanlı Devleti için en makul görünen cemiyetin Osmanlılık olduğunu belirtmekle birlikte artık vücuda getirilmesi mümkün olmadığını dile getirmiştir. İslamcılık ve Türk milliyetçiliği fikirlerinden hangisinin daha makul göründüğünü ise okuyucularına sorarak makalesini bitirse de, onun için kabule şayan durumun Türk milliyetçiliği olduğu anlaşılmaktadır.

Asabiyet unsurunun devletlerin kuruluş, yükseliş ve çöküş devrelerinde farklılık göstermesi gibi milliyetçilik fikri de dönemsel olarak farklı değerlendirilmiştir. Akçura'nın milliyetçilik akımı ile ilgili aydınların yaptığı araştırma ve incelemelerin hiç birisinde ırkçılığa temas edilmez. Geniş bir perspektifle milliyetçilik fikrini değerlendiren Akçura, milliyetçiliğin insan haklarına saygılı, kendi iç barışın sağlanması ve dünya barışının da göz ardı edilmesini savunmaktadır. Diğer Türk milliyetçiliğini savunan farklı olarak Akçura, Türkçülük hareketini emperyalist ve demokratik olarak ikiye ayırmıştır. Emperyalist Türkçülüğü Avrupa nasyonalistlere benzeten Akçura, demokratik Türkçülüğü ise Türk milletinin talep ettiği bir hak olarak vurgulamıştır.³⁴ Bu bakımdan giriş bölümünde sorduğumuz "Asabiyet

³⁴ Kat, *Cumhuriyet Döneminde Yusuf Akçura*, 159.

kavramı demokratik toplumlarda öne sürülen milliyetçilik kavramına tekabül eder mi?" sorusuna olumlu cevap verebiliriz. Böylece Osmanlı'nın yıkılmasıyla başlayan yeni süreçte Cumhuriyet ideolojisinin arka planını hazırlayan Akçura, turancılıktan ziyade demokratik Türk milliyetçiliğinin makul ve tutarlı olduğunu vurgulamış ve kendisinden sonraki aydınları etkilemiştir.

Kaynakça

Akçura, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976.

Berkes, Niyazi. "Unutulan Adam". *Sosyoloji Konferansları*, 14 (Eylül 2011): 194-203.

Bars, Mehmet Emin. "Ziya Gökalp ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4/2 (Ağustos 2017): 38-51.

Çağrı, Mustafa. "Asabiyet". *DİA*, 3 (İstanbul 1991): 453-455.

Çakmak, Orhan., ve Atilla Yücel. *Yusuf Akçura*. Ankara: Alternatif Yayınları, 2002.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Doğu Matbaası, 1970.

Karagül, Mehmet. "İbn-i Haldun'da Asabiyet ile Devlet ve Mülk İlişkisi". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3/2 (Aralık 2017): 47-59.

Khemeri, T. "İbn Haldun'un Mukaddime'sindeki "Asabiye" Mefhumu". Çev., Hüseyin Zamantılı. *Sosyoloji Konferansları*, 0/20 (Eylül 2011): 161-189.

Karaman, Mehmet Ali. "Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri". *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0/44 (Ağustos 2018): 62-79.

Kat, Gürhan. *Cumhuriyet Döneminde Yusuf Akçura*. Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.

Özçelik, M. Hakan. "Yusuf Akçura'nın 'Üç Tarz-ı Siyaset' Makalesi Üzerine Düşünceler". *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 0/37 (Ocak 2015): 55-68.

İbn Haldun ve Yusuf Akçura Bağlamında Asabiyet ve Üç Tarz-ı Siyaset

Tuna, Korkut., ve İsmail Coşkun, *Ziya Gökalp*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, 2011.

Uludağ, Süleyman. "İbn Haldûn". *DİA*, 19 (İstanbul 1999): 538-543.

Uludağ, Süleyman. *Mukaddime 1*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.

Yüce, Nuri. "Akçura, Yusuf". *DİA*, 2 (İstanbul 1989): 228-229.

C İ L T 2

S A Y I 1

Y I L 2 0 2 0

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

V O L U M E 2 1

I S S U E 1

Y E A R 2 0 2 0

Mehmet Ş. ÇAĞMAR

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9962-5278>

ÇEVİRİ
TRANSLATION

NAZİ ALMANYASI'NDA PROPAGANDA TEKNİKLERİ

Atıf yapmak için: Mehmet Ş. Çağmar, “Nazi Almanyası’nda Propaganda Teknikleri”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, (2020), s.191-205.

THE HISTORY OF THE CITY OF MALATYA AND ITS SCHOLARS

To cite this article: Mehmet Ş. Çağmar, “Propaganda Techniques Within Nazi Germany”, *Journal of Academic History And Studies*, Volume: 2, Issue: 1, (2020), pp.191-205.

Geliş Tarihi: 22.02.2020 – Yayına Kabul Tarihi: 08.05. 2020

ATAD

Çevrimiçi (online) erişim için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

ATAD

ÇEVİRİ

NAZİ ALMANYASI'NDA PROPAGANDA TEKNİKLERİ

“Propaganda Techniques Within Nazi Germany”¹

Julius YOURMAN- New York Üniversitesi

Bir ülkenin propaganda makinasının ilişkili olduğu birey ve grup organizasyonlarını kontrol altına alması, mutlak hakimiyetin ve demokrasinin ne düzeyde ortadan kalktığını anlamak için yaralı bir ölçüttür. Faşist Almanya, propagandanın hem bir diktatörü iktidara getirmede nasıl kullanıldığını hem de onun gücü sağlama ve sürdürmede nasıl etkili bir rol oynadığını bize gösteriyor. Almanya'da ülkenin ekonomik ve politik problemler için Nasyonal Sosyalist çözümden etkilenen insanları ikna etmeye yardımcı olan propaganda, terörizm yoluyla muhalifliği zayıflatan fırtına birlikleri ordusuyla güçlendirildi. Böylesi metotlar, propaganda yarışının yayılmasını zor ve tehlikeli bir hale getirdi.

Nasyonal sosyalistlerin ortaya çıkışıyla birlikte propaganda ajansının gücü artırıldı ve koordine edildi. Böylece tek irade, tek ses ve tek düşünce okullar, radyolar, sinema filmleri hatta kiliseler aracılığıyla kamusal akla taşınmış oldu. Dolayısıyla Hitler rejimi, diğer faşist ülkeler gibi, yetkinin yukarıdan aşağı doğru kurulu olduğu bir sisteme sahiptir; insanlar köleleşiyor, anlık hareket ediyor ve sorgusuz itaat ettiriliyor. Yazımızın devamında insanların bugün büyük bir çoğunluğunun Nasyonal Sosyalistlerle dayanışmasını ve desteğini sağlayan yedi temel propaganda aracı üzerinde durulacaktır².

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sistemantik Felsefe ve Mantık ABD, mcagmar@yahoo.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9962-5278>

¹ Makale Künyesi: “Propaganda Techniques Within Nazi Germany” The Journal of Educational Sociology, Vol. 13, No. 3, Education Under Nazism(Nov., 1939), pp. 148-163.

² İlkin, Propaganda Analizleri Enstitüsü'nün kasım 1937 *Bülteni*'nde illeri sürülmüştür.

1.İsim Takma

"İsim Takma", temel alınması gereken kanıtları incelemeksizin yargımızı şekillendiren bir araçtır. Burada, propaganda nefret ve korkularımıza hitap etmektedir.

Nasyonal Sosyalistlerin ilk görevi, liberal demokratik kurumların yanı sıra tüm sendikaları da eş zamanlı olarak ortadan kaldırmak olduğu için insanlara bunların Alman halkını ortadan kaldırmaya çalışan kötü niyetli insanlar tarafından tasarlanan şeytani kurumlar olduğuna inandırmak oldu. Bunu, o kurumların komünizmin yapısına ve ruh haline benzer oldukları iddiasında bulunarak yerine getirmeye çalıştılar. Daha sonra kuşku içerisinde bulunan kişileri bile dehşete düşürmek için komünizmi korkunç derecede kötilediler. İnsanlar komünizmin (Weimar cumhuriyetiyle birlikte eşzamanlı olarak Naziler tarafından sıklıkla kullanılan) sefalet yaratmak için "yozlaşmış" ve "kötü niyetli" "tacizci" düşmanlarca dayatıldığına ikna oldular, daha sonra ise bu yolla, "Alman düşmanları"na karşı amansız bir savaş yürütmek suretiyle halkını koruma sözü veren Führer'in etrafında tüm iyi Almanların toplanması sağlandı. Bu resim, yaygın bir şekilde kabul gördü ve Yahudilerin, komünizmin ve liberalizmin ya da demokrasinin çeşitli kötü etkilerde bulunduğunu ancak Nasyonal Sosyalistlerin Almanya'yı kurtardığı, bütünüyle bir mitoloji tarafından desteklendi. "Liberaller" zayıf, yavan, yalpalayan, geçicileştirici ve ilkeli olmayan olarak tanımlandı. "Liberal" olmak ya da "Yahudi tarafından keşfedilen demokrasi"nin teşvik ettiği "aptalca eşitlik doktrini"ne inanmak, alçak bir "kızıl" olarak görüldü. "Yahudi demokrasisi", Hitler'in kurmuş olduğunu iddia ettiği "gerçek demokrasiye" karşıydı. Nazi propagandası, isim arayışında bulunurken daha etkili bir hale getirmek için tüm bunları duygu ve hisle güçlü bir hale getirdi. Aynı güçlendirme ilgi çeken genel araçlarda işleyen "erdem sözcükleri"ne uygulandı. Dürüstlük, nezaket, iyi iş hayatı, iyi niyet gibi birçok erdemli sözcük güzel imgelem ve Alman halkının zengin duygu haznesinden türetilir. Diğerlerine ise önemli yeni anlamlar verilir.

2.İlgi Çekici Genellikler

İlgi çekici genellik, "erdem sözcüğü"nü kullanımıyla birlikte propaganda yapan kişinin kendisini erdemle özdeşleştirmesinin bir aracıdır. Buradaki kişi sevgi, fedakarlık ve kardeşlik gibi duygularımıza hitap etmektedir.

Rejimi kontrol eden kişilerin çıkarına olan birçok şey," toplumun iyiliğı" ve "dostluk" yönüyle övülür. Aynı amaca yönelik olarak, tüm "sığ" ve "bencil" kişilerin çıkarlarını "topluluğun refahı"na tabi kılmak önemli olmuştur. "Emek" ve "fedakarlık" gibi şeyler tören ve dramatik ödüller yoluyla erdemlileřtirilir³.

En kapsamlı genellik Volk(halk veya insanlar) sözcüğüyle yayılması sağlanır. Volk, Yahudi kanından arındıktan sonra, Ortaçağ'ın gerçek Germen geleneğine dönmektir. Bu teorinin kabul görmesi için bir "biyolojik mitoloji" icadı zorunlu oldu ve şimdilik, bu amaç için üniversite kürsülerine profesörlerin atandığı ortaya çıktı. Böylece, ilgi çekici genellik aracının uygulamasını güçlendirmek için kullanılan kartlar kümesini ve referans araçlarını görüyoruz. Rejim, onaylanmasını istediğı faaliyette politikaya, inancı ve ırkçılığı dayatmak için "bilim" kavramını kullanıyordu. Tüm muhalifliğı ve "Marksist liberal kültürü" ortadan kaldırılmak için "bilim"den onay alınırdı.

Diğer genellikler, özel grupları çekmede etkiliydi. Bütün bir Meryem Ana ilahisi yoluyla Blut und Boden(kan ve toprak) teması üzerinden gidilen çiftçiler, emekleri üzerinden yoksullaşmaya karşı direnmeye cesaretlendirilir. Eğer 1800 yılının 1 Ocakında Yahudi kanından kurtulabilselerdi, onlar "görkemli köylü devleti" olmuş olacaktardı ve yurttaşların her biri Bauer onur ünvanı alacaktı. Bauer onuru, işgal ve mübadeleye karşı onları ve arazilerini korumaya dayanır. Toprak işçilerine yapılan pohpohlamalar, verilen rütbeler ve sözlü teselliler endüstri işçilerine yapılanlarla paralellik gösterir.

Resmi Silahlı Kuvvetler ve yeni kurulan Kahverengi Tişörlüleri arasında şu an mevcut olan iç çatışma, belirli grupları çekmekte hala etkili olduğu görülmüyor. Bismarck'ın ilk günlerinden beri, en yüksek onur ödülü Resmi Kuvvetler'e

³ Bu, iki veya daha çok propaganda aracının nasıl bir araya getirilebildiğinin çeşitli örneklerinden biridir. İlgi çekici genellik aracı burada toplu vagon ve dönüşümlülük araçlarıyla birleştirilir.

Nazi Almanyası'nda Propaganda Teknikleri

verilir; parti liderleri aracılığıyla temelde gasp etme şekli olarak görülen şey, şiddet ve zorbalıktır. Birçok kişi bu düşmanlığın Hitler için yıkıma sebep olacağını tahmin etti.

3. Dönüşüm

“Dönüşüm”, propagandacının bizi kabul etmiş olacağı şeye saygı duymamız aracılığıyla onun otoritesini, kutsallığını ve prestijliğini aktarmasını sağlayan bir araçtır.

Şansöyel Hitler'in bir şeyi yüceltme yaklaşımı, bu aracın bir örneğini öne çıkarmaktır. Nazi propagandacıları, Alman halkının dini duygularını dönüşüme uğratmak için onu yarı bir kutsallık içerisinde inşa etmeye çalışırlar; daha sonra ise “tanrısal” kutsallıkla işlenilmiş politikalar, faaliyetler, inançlar ve nefretler bir dönüşüme uğrattılır. Bazı parti sözcüleri ve destekçileri, Hristiyanlığa uygulanan benzer kavramsallaştırmalarla Hitler'e gönderimde bulunur. Ancak Führer'i modern bir kurtarıcı olma kabulüne zorlayan baskıcı uygulamaya, Nazi hareketi içerisinde bulunan açık sözlü Nasyonal Sosyalistlerin dile getirdiği çelişkiye kilise liderleri direnmekteydi. Bu karşıtığa rağmen Nazi liderleri kadim Alman halkının geleneklerinde bir kutsallığın vücut bulması olarak Hitler'in dini duyguları ele geçirmesi ve inşa etmesi büyük başarıya ulaşmış bir durumdadır.

14 Mart 1937 Almanyasında XI Pope Pius, genelgesinde şu noktayı vurgulamaktaydı:

Venerable Brethren, yazı ve hitabette artan suiistimal ve az çok insani incelemenin değişken biçimi için anlamsız bir etiketleme olarak tanrının kutsal adını tekrar tekrar kullanan ve bunu sürdürenlerin farkına varın.

Roma Katolik ve Protestan kilisesi üyeleri, durumla birlikte “koordine edilmiş” inanmalara sahip olunan inanca taraftarlarını dönüştürme yoluyla yeterince inandıramadığında birçok aracı devreye sokarlar: sindirme ve toplama kampları.

Nazilerin genç komutanlarından Baldur von Schirach, Alman gençleri için şu hitabeyi yazar:

Adolf Hitler, biz seninle inanırız. Sen olmazsan biz yalnız başımıza kalırız. Seninle biz bir halk oluruz. Senin dostluğun, gençliğimiz için en büyük deneyimdir. Senin bize vermiş olduğun ad(Hitlerjugend), Almanya'nın sahip olduğu en büyük nimettir. Saygı içerisinde kalıyoruz, inanç ve

sadakatte bulunuyoruz. Biz, senin ikinci kişiliğine bağlıyız Adolf Hitler, Lider ve Öncüdür. Gençlik, bunun adıdır. Bu ad, gençliktir. Seni ve milyonlarca genci birbirinden asla ayıramazlar⁴.

Nasyonal Sosyalist Parti Tanrının otoritesi ve saygınlığını, askeri büyümesinin⁵ dış politikası ve Hristiyanlığı kapsayan üretim, ticaret, iş dünyası ile olmasını istediği her şeyde iç politikasını kabul ettirmek için kullanırdı. Almanya'nın 75 milyonunun 30 milyonu kilise üyesi olmasına rağmen Katolik kilisesine özellikle saldırılır. Katolikliğin din ve eğitim aracılığıyla Nazizm ile bir rekabet içerisinde olduğu söylenir; onlar "yabancı", "uluslararası", "komünist", "Yahudi" ve "varlıklılık" dırlar⁶.

Girişimler, satın alma gücü azalan endüstri işçilerin dikkatlerini başka yöne çekmek ve "emeğin yüceliği"yle gururlanma duygusu yaşıtararak marşlar, törenler ve ritüeller aracılığıyla sömürülmesi için gerçekleştirilir.

Benzer bir şekilde vatan ve anayurdu sevgisinde Nasyonal Sosyalist program, gerekli gördüğu yaşam biçimini kabul ettirmek için kadınları teşvik etme yoluyla suiistimal eder. Çocukların macera tutkusu duyguları da dönüşüme uğratılarak militarist düşüncelere karşı ilgili hale getirilir.

Çocuklar için en sık işlenen dönüşüm aracı, Nazi kahramanlarının sembolleridir, özellikle de asker şekilli olanlardır. Erkeklik, partinin övgüsüyle tanımlanır ve kadın olmayı aşan nitelik, militarist ve anti-Semitik doktrin içerisindeki inancı Alman çocukları arasında cesaretli olmakla aynı anlamda kullanılır. Savaşı temsil eden sözcük ve semboller, savaşın görünen kahramanlığını ve heyecanını oluşturmak için bir onur duygusuyla atfedilir. Küçük çocuklar Hitler selamını bilir ve verirler. Dönüşümün gerçekleşmesi

⁴ Robert A. Brady, *Alman Faşizminin Ruhu ve Yapısı* (New York: The Viking Yayınevi, 1937), ss. 196-197.

⁵ Not "ilahi Komisyon" olarak Avusturya'da konuşmak için Hitler'in Yukarı Avusturya (*The New York Times*, 13 Mart 1938) Linz'deki konuşmasına gönderimde bulunur ve şu alıntı onun Viyana konuşmasından alınmıştır (ibid., 10 Nisan 1938): "Reich'in Tanrının arzusunu Avusturya insanlarına ulaştırmak ve Alman halkının iki büyük kısmını yeniden birleştiren olgun bir insan olarak dönüşümü gerçekleştirmesini sağlamak için gönderildiğine inanıyorum...Üç gün içerisinde Lord ülkenin daha önceki yasalarını bir tarafa bıraktı. Gerçekleşmiş olan her türlü şey, ilahi arzu yoluyla önceden kabul görülmelidir." Danzig'de(19 Kasım 1939) Hitler, Almanya'nın Polonya'yı kuşatmasında ilahi bir desteğin olduğunu beyan etmiştir(New York *Herald Türbini*, 20 Kasım 1939): "Atlarla, insanlarla ve vagonlarla Lord onları bozguna uğrattı."

⁶ S. K. Padover, "Nazilerin 2 numaralı Günah Keçisi," *Forum*, Şubat 1938; Ayrıca Okuyucunun Özümsemesi'nde, Şubat 1939.

Nazi Almanyası'nda Propaganda Teknikleri

için oyuncak askerler, tanklar, makinalı silahlar ve basit savaş araçları son dönemdeki tank ve silahların gerçeklerine benzer bir şekilde üretilerek hemen hemen her yerde görünür bir hale getirilir⁷.

4. Tanıklık

Tanıklık, patentli bir ilaç ya da sigaradan tutun ulusal politik bir programa kadar her şeyi bize kabul ettirmek için oluşturulan bir araçtır.

"Führer'in öne sürdüğü amaç ve direktifler" onun üstün bir tanık olduğunu gösterir. Onunla uyumlu olmayan veya onun yolundan gitmeyen bir otorite veya düzenleme doğru olamaz. Uzmanlar ondan daha iyi bilemez, kimse ondan daha iyi tavsiyede bulunamaz. O, bilimin otoritesini bile reddedebilir. Yalnızca Führer tarafından onaylanan "Alman Bilimi'nin bulguları kabul edilebilir. Genetik çalışmalarda görüldüğü gibi bilimin sonuçları onun aklına yatmadığında yeni bir bilim icat edilmek(kartlı dizilim) zorundadır; böylece bu bilimlerin prestijlerini, onun tanıklığı yoluyla resmileştirmeye mecbur zorunda kalırlar⁸. Ayrıca sanatlar da böyledir. Yalnızca Führer ve onun direktifleri yoluyla onaylanan Alman sanatları, Alman insanları tarafından kabul edilebilir⁹. Bu şekilde erkeklerin ve kadınların hayatlarını nasıl yaşayacaklarının hükmü de verilmiş olunur. Führer'in onaylamış olduğu yaşam tarzı, devlete teslim olma biçimidir. Burada, Hitler belirleyicidir; onun onayı üst bir tanıklığı ifade eder.

5. Sıradanlaşmış İnsanlar

"Sıradanlaşmış İnsanlar" bizim gibi insanlar olarak görünme yoluyla- komşular arasında sadece sıradanlaşan insanlar"-güvenimizi kazanmak için politikacılar, işçi liderleri, iş adamları ve hatta bakan ve eğitimciler tarafından kullanılan bir araçtır.

⁷ Ralph Thurston, "Nazilerin Yılbaşı Ağacının Altında" *The New Republic*, 25 Aralık 1935, ss. 193-194. Propaganda programının bir parçası olarak eğitim, başka yerlerde bu konu çerçevesinde ele alınır.

⁸ Brady, "Nazi Bilimleri" ss. 46-52.

⁹ 3 Nisan 1938 *The New Times*'da Olin Downes'a bakın: "... Dünyanın deniz aşırı birçok yerinde uygulanmakta olan mutlak bir diktatörlüğün, herhangi bir alandaki yaratıcılığa zarar vermektense başka bir şey olmadığı bir gerçeklik olarak durur."

Führer'in kutsanması aynı zamanda onu bir "halk adamı"na dönüştürme girişimidir. Führer sıradan giyimler, saf demir haçtan ziyade herhangi bir madalyası olmayan kıyafetler, sıradan şeylerle beslenme ile tutumluluğuyla etkilemesi ve gözden uzak yaşama sessizliği propagandacıları için büyük oranda yardımcı bir unsur oldu. İnsanların basit işlerini yapmaktan ve sevinçlerine ortak olmaktan keyif alan Führer, alışkanlık haline getirmiş olduğu günlük yürüyüşlerinde sıradan insanlarla bir araya gelen halkın adamı olarak resmedilir. Onun kendisi insanlara benzer çekiciliğe sahiptir. Fakat daima bu şekilde halkın içerisine girmezdi çünkü o aynı zamanda bir askerdi. Reichstag'taki ofisinde Führer şöyle söylemekteydi¹⁰:

Ben kendim bugün olduğu kadar dün de tüm bireyler için fedakârlıklar yaptım. Dört yıldan beridir gönüllü olarak yapmaya hazırlandığım şeyden daha fazlasını herhangi bir Almandan yapmasını beklemedim. Almanya'da, benim kendimin bile katlanamayacağı bir yoksulluk hiçbir zaman var olmayacaktır. Şimdiden itibaren benim tüm yaşamım sadece insanların hizmetinde olacaktır. Şu anda herhangi bir şey değil yalnızca Reich Almanya'sının en ön saftaki askeri olmak istiyorum. Bu yüzden, benim için en kutsal ve en keyifli şey olan üniformamı tekrar giyiyorum.

En basit haliyle köylü birinden tutun hiçbir eğitimi olmayan hizmetçi kıza kadar herkes onunla konuştuğunu hissedirdi. Hitler konuşurken, onlar savaştaki korkunç deneyimlerini ve savaştan sonraki yoksulluklarındaki tesellilerini onda bulurlardı. Nasyonal Sosyalistler Hitlerin ilk baştaki kariyerine odaklanmaya giriştiklerinden dolayı her yaştan fakirler için Mesih figürünün en güçlü cazibelerinden biri, alçak gönüllü kökenleri ve mütevazı insanlara karşı olan sempati ifadesidir. Bir marangoz olan İsa, Hıristiyan dünyasının Mesihidir; Bir ev ressamı olan Hitler ise Almanya'nın kurtarıcısıdır. Ancak, Hitler'in Mein Kampf kitabında yazdığı şeyin yargısını ortaya koymak için Hitler, çok az bir sempati ortaya koyardı ve geniş kitlelere karşı çok fazla küçümseyici davranırdı. Miriam Beard der ki¹¹:

...Hitler, yöntemi hakkında iğrençleşmezdi. " Her ne zaman insanlar, onun insaniliğini ve görünümünün varlık sorunları hakkında onunla atışırsa o zaman her şeye öfkelenirdi." Orijinalin 267. sayfasında bize söylemiş olduğu merhametin boş bir illüzyon olması "dünyada... gücün zayıflık üzerinde

¹⁰ *İncelenen Gerçekler*, I: 6, s. 4. Alman Kütüphane Enformasyonu tarafından yayınlanan.

¹¹ Sansürlsüz Hitler: *Mein Kampf*'dan Silinenler" Editör Pierre van Passen, *Nazizm: Uyarlığa Yönelik Saldırı* (New Times: Harrison Smith ve Robert Haas, 1934), ss. 268-272.

Nazi Almanyası'nda Propaganda Teknikleri

daima öğretici olması" ve "doğanın bilinmezliği" kısımlar çevirilerden kesilip atılır.

Gerçek acı, onun(Hitler'in) işgücü üzerinden yapmış olduğu tanımlamayla yapılır. Hitler'in "kitlenin etkilerinden kurtulmuş serbest ekonomik yaşam" icadı da kapsam dışı tutulur.

Bu durumda, tümüne hâkim olmasa da bu yazı diğer propaganda araçlarını da tartışırken olguların yanlış beyan edilen durumları üzerinde de durur. Bu yüzden, Nazi Sosyalist Propagandasında en önemli rolü oynayan araç, Nasyonal Sosyalistlerin ya cesaretlendirmeyi ya da korkutmayı istedikleri inanç ya da olguları desteklemek veya karşı olmak için "dizili kartları" dır.

6. Kart Dizilimi

"Kart dizilimi", propagandacıların kendileri, grupları, ulusları, ırkları, politikaları, faaliyetleri inançları ve idealleri için desteğimizi kazanmak için tüm aldatma sanatını işledikleri bir araçtır.

Bir durumu yanlış göstermenin iki yolu vardır. Bir yandan geliştirilmiş casusluk sistemi ve daimi toplama kampları tehditi desteğiyle uygulanan katı bir baskı denetimi. Bu yolla rejim, meseleleri kontrol altına alabilir, memnuniyetsizlik içeren muhalif ifadeleri ve tartışmaları engelleyebilir. Bu, Almanya'dan dönen birçok ziyaretçinin genel anlamda memnuniyetsiz ifadeleri duymamalarını sağlar. Bir diğer yandan ise rejim, sahtekârlığı kamuya taşıma özgürlüğüne sahiptir. Hitler¹², Mein Kampf'da(İngilizce çeviriden silinen) ikiyüzlülüğü şu ifadelerle göstermektedir:

"...Propaganda... rakip için bir iyilik olmaya varacak kadar hakikati nesnel bir şekilde ele almak zorunda değildir. Yalnızca bizim kazancımıza hizmet etmek zorundadır." Becerilerin götürebildiği her karalama aracına uyarlanmalıdır: " bir diğer yandan ise bizim propagandamız, belirginleşmeye başlayan hakkın yükselişe geçmesine ne zaman izin verilirse o zaman bizim sağlamış olduğumuz haklar için kuşkulu bir hale düşmüş olur...Özellikle de Alman olarak nesnel bir çılgınlıktan muztarip olanlar arasında."

¹² Beard tarafından alıntılanan, s. 269.

Reichstag yangınıyla bağdaştırılan sahtekarlık ve bununla sonuçlanan “yargılama”nın ruhu, Wilhelmstrasse’deki dış politika ile ilgili çağrılarda da yer verilirdi. Anlaşmalar ve resmi kararlar sıklıkla yatıştırmak, dindirmek veya hatta diğer hükümetleri aldatmak için yaralı araçlar olarak görülür. Almanya’nın kategorik inkarları, İşpanya’da etkili olduktan sonra resmi kavrama biçimini veren Franko’idi ve Hitlerin Alman birlikleri İşpanya’da onları yalnızca “komünizm”den korumazdı aynı zamanda madenler ve diğer ham maddelere ulaşmada da Almanlara kolaylık sağlayan rapor oluşturmuş oldu.

Bu politika çizgisinde, “tehlikeli düşünceler” içeren kitaplar ve yazılar tahrip edildi. Kamusal ve özel kütüphaneler, kitapçılar, ofisler ve referans dosyaları Helen Keller, Smile Zola, Marcel Proust, H. G. Wells, Thomas and Heinrich Mann, Arnold Sweign, Albert Einstein, Jacob Wassermann, devamında Karl Marx, Friedrich Engels, Lenin, and Stalin’in çalışmaları içeren literatür “kızıl”, “komünizm”, “Yahudi” ifadelerini içerdii niyetiyle incelemeye alındı. Böylesi kitaplar memleketin kamusal alanında büyük yangını beslerdi. Bu çalışmalardan yapılan alıntılar, onların bağlamı dışındaydı ve bu yazarların “kirli” ve “yalancılık”larla “komünizm zehirlenmesi”ni nasıl yaptıklarının bir örneği olarak kamusal alana sunulurdu. “Yabancı düşmanlığı” ile ilişkilendirilen “Aryan”cı tezler, geniş olarak hali hazırda yedekte bekletilirdi; Fakat bu Stalinci ve Komünizmcı tez, Nazi-Rusya antlaşmasının bir sonucu olarak baskı altında tutulurdu.

Alman ve yabancı yazılarda paralel yürütölen haber bildirimlerinin analizi, kontrol altında tutulan basın aracılığıyla kart dizilimlerinin etkili kullanımının bir örneğini sunmaktadır. Örneğin Niemoller’in mahkeme tarafından serbest bırakılması duyuruldu. Fakat gizli polisler tarafından tekrar tutuklanması gizlendi. Roma Katoliklerinin “Ahlak dışı faaliyetleri” hükmü, yayınlandı; Aklanmalar, önemsizleştirildi. Kiliselerden sorumlu bakan Herr Hans Kerrl sekiz binden fazla Katolik dini liderlerin tutuklanmış veya tutuklanma durumunda olduğunu duyurmasına rağmen yalnızca yaklaşık kırk dokuzunun ahlak dışı faaliyetlerden hüküm giydiğini bildirmedi. Benzer şekilde Yahudilerin bireysel olarak işlemiş oldukları birçok suç, genelleştirildi. Fakat Alman Yahudilerinin Almanya’ya yapmış oldukları hizmetler genelleştirilmedi. Örneğin, Birinci Dünya Savaşında 12.000 Yahudi’nin Almanya için yaşamını yitirdiğinin bahsi açılmadı; ya da

Nazi Almanyası'nda Propaganda Teknikleri

resmi engellere rağmen Yahudi olmayanların Yahudilerle yaklaşık olarak aynı oranda, Almanya'da kara ve deniz kuvvetlerine hizmetleri olmuştur¹³.

Diktatörün Alman halkını istediği yönde etkilemesine ek olarak, kart dizimlerine bağlı olan yalanlar, desteklenen düşman ve tehlikelere karşı insanları bir arada tutmayı sağlayan nefreti canlı tutuyordu. Zorbalık ve ustalıkla Nazi basını, Alman-Rus antlaşmasını duyurdu. Naziler, Rusya'da asla komünizme karşı olmayacaklar; yalnızca "uluslararası komünizm"e direnecektir. Yüzeysel ve tutarsız propaganda, devamında aksi durumları tedirgin edecek bir şekilde resmedilir. İlk, 1938'in 20 Şubat'ında Reichstag'dan önce yapıldı; ikincisi ise sekiz ay sonra Brest-Litovsk'de Rusya ve Nazi askerlerinin Danzing'de devam eden dostluğunda yapıldı.

Gizli ilişkileri asla sorgulamayacağımız ve herhangi bir gizli ilişkiye sahip olmayı istemeyeceğimiz, yalnızca bir tek durum vardır. Ben, Sovyet Rusya'yı kastediyorum. İnsan doğasının yıkıcı nitelikleri olarak Bolşevizm'e bakmalıyız ve hatta çok daha öncesine bile bakabiliriz.

Her iki ulusunda birbirine karşı iyi fikir sahibi olmasını sağladık. Hem Ruslarda hem de Almanlarda bu şey daima kalacak. Fakat açıkçası ne Rus rejimi ne de Alman rejimi, batı demokrasisinin iyiliği için bir tek kişiyi bile feda etmeye istekli görünüyorlardı.

İsim arayışı, komünizm ve Rusya'dan demokrasiye ve "Savaş Tüccarı İngilize" doğru evrilmiş durumdadır.

7. Toplu Vagon

"Toplu vagon", kalabalığı takip etmemizi sağlayan ve kitlenin, propagandacının programını kabul etmesini sağlayan bir araçtır. Burada işlenen tema, herkesin onu yapmasıdır. Teknik, tıbbi görüntüyü dramatik gösteriden ayırmaktır."

¹³ Almanya'da Yahudilerin sayı ve durumlarıyla ilgili istatistiklerin özetleri için bakınız: Schuman ss. 316-318 ve Mildred Wertheimer, "Üçüncü Reich'de Yahudiler" *Dış İşler Birimi Raporları*, IX (1933), s. 174-184. 1925'deki Almanya konsensüs grafiğine göre Musevi Profesörler 62,410,619 toplam nüfusun %0,9'unu oluşturuyorlardı.

Büyük bir bütünlüğe sahip olup Nasyonal sosyalistlerden uyarlanan ilkelerden biri, nefrettir. Mein Kampf'ın İngilizce versiyonundan silinen paragrafların birinde Hitler şöyle söylemektedir¹⁴:

"... Nefret, sevmemekten daha kalıcıdır, ve yeryüzünde saldırgan olma gücü en büyük karmaşa için her zaman bilimsel bir tanımdan ziyade kitlelerin ruhlarının içerisini ileriye dönük histeriyle dolduran bir fanatizmden gelir." (vorwaertsjagenden Hysterie)

Bu ilkeye göre Yahudiler, komünistler, liberaller ve demokratlar nefret objesi ve insanların acılarını dindirebilecekleri günah keçisi oldular. Topluluklar, vatansever gösteriler yoluyla daha fazla cesaretlendirilir. Bunlardaki karakteristiklik, üniforma giymiş birlikler, vatansever ve savaşçı havacı bando oyuncularını, yüzlerce mekanik araçtan çıkan ses, sallanan meşaleleri kendinden geçerek taşıyan marşçılar, karanlığa karışan duman, bayrak ve her yerde sallanan gamalı haç ile kitleleşen, devasa insan kalabalıklığıdır. Bu, Nasyonal Sosyalistlerin "uyutucu eğlence"lerinin bir karşılığıdır. Tüm Almanları Nasyonal Sosyalistlerin toplu vagonları üzerinden bir araya getirmek için parti propagandacıları, daima genel korkular, nefretler, önyargılar, tutkular ve gelenekler üzerinden oynamalar yaparlar. Tüm propaganda araçları, bunlarla doruğa çıkardı. Faşist Almanya'nın toplu vagonunda olmamak, ihanet etmeye varan en ağır sapıklıktı. Nazilerle ilgili halk oylamalarının tümünde, "evet" oyu neredeyse yüzde yüz olan raporlar vardır.

Tüm Bu Propagandayı Bitiren Şeyin Ne Olduğu?

Öngörülerde bulunmalar, tehlikelidir. Alman faşizminin geleceğini bilemeyiz. Hitler, Alman faşizminin taslağını anlattığı Mein Kampf adlı kitabında ulaşabildiği tüm amaçların gerekçesini yazdı. Hitler şöyle yazmaktadır: "En radikal unsurları fedakârca canlı tutan, bir gün yeryüzünün efendisi(Herr der Erde) olmak için sıçrayışta bulunacak devlettir."¹⁵

Fizik, politika, ekonomi ve kültürel kapsam, hala Nasyonal Sosyalistlerin en önemli faaliyetlerindedir. Hitler'in programı, daha önceki imparatorluğun Berlin'den Bağdat'a olan perspektifi kadar etkileyiciydi. Yayılmanın kendisi boyun eğme, destekleme, politikacıları ve devlet adamlarını onaylama veya

¹⁴ Beard, s. 267.

¹⁵ Beard tarafından alıntılanan, s. 258.

Nazi Almanyası'nda Propaganda Teknikleri

farklı türdeki gruplar ile yalnızca askeri saldırı tehditi yoluyla Avusturya ve Çekoslovakya içerisine kadar savaşmaksızın elde edilebildiğinde, Alman faşizminin işgali ve hâkimiyeti için kolay ve barışçıl bir teslim alma yolu oldu. Savaş zorunlu bir hale geldiğinde Alman yaya birlikleri Polonya 'nın içlerine yavaş yavaş girdi.

Daha sonra, böylesi bir işgal veya hâkimiyet öncelikle Alman faşizminden bir çıkar beklentisi içerisinde olan ve direniş sonucunda korkan üst düzeydeki kamu kurumlarını kapsayan grup ve bireylerin desteğini kazanan ve insanlara faşizmi benimsettiren çok yönlü propagandayı yıktı. Ancak bu bağlamda önemli olan şey şudur: Alman faşizminin ve çeşitli diğer faşizmlerin yalnızca propagandalarından kaynaklanan kendini beğenmişliğinden korunmalıyız. Alman faşizmi, ilkin Hitlerin yalnızca becerikli bir propaganda yapmasından dolayı değil aynı zamanda işsizlik, yoksulluk, ümitsizlik, öfke ve içerlenmenin büyük bir çekiciliği olduğu dönemlerde Almanya'da bütün bireylerin ve grupların illeri sürdüğü kurtuluş da Alman halkının politik ve ekonomik kararlarını derinden etkileyen böylesi bir durumun varlığına itmiştir. Hitler, yeterince ilgi çekici biriydi. Von Papen ile Hindenburg gibi kabiliyetsiz ve yalancı ve belirli bireylerin finansal destekleriyle faşizm bir gerçeklik haline geldi. Almanlar birinci dünya savaşı ile birlikte geleneksel olarak milliyetçilikleri ve kibirli olarak kendini beğenmişlikleri yönüyle yenilmişlerdi, bozguna uğramışlardı, eksik kalmışlardı ve alçalmışlardı. Nazi ideolojisi, ilkin radikal olarak onlara üstünlük sağladı. Nazi politikaları ve iktidarı, onlara bir dünya gücü olma olanağını sundu ve onların kesintiye uğrayan "kader"lerini yeniden gözler önüne serdi. Bu, Nazi Almanya'sının faşizmi için ön hazırlık sağlayan ekonomik çöküntü, hükümetlerin zayıflığı, hüsrana yaşamış ahlak ve propagandanın bir birleşimidir. *Benzer birleşim bir başka yerde de faşizmi meydana getirebilirdi.*

Propaganda anlamsızdır ve dolayısıyla insanların ihtiyaçları, korkuları, nefretleri, sevgileri, tutkuları, önyargıları ve gelenekleri olarak ifade edebileceğimiz yaşam koşulları dışında bir etkisi de yoktur. Bunlar, insanları propaganda kadar etkileyen şeylerdir¹⁶. Nasyonal Sosyalist propagandası Alman halkının nefret, korku, tutku ve geleneğine dayanmaktadır. Birçok Alman yurttaşının ve Nazi propagandacısının kuşku duymamazlığı, onların

¹⁶ Bakınız. William Graham Sumner, *Gelenekler* (Boston: Ginn ve Kuruluş, 1906), Bölüm I.

Nazi propagandasını analiz etme, değerlendirme ve saptamadaki başarısızlığı ile mümkün olan sonuçlarını kestirmedeki eksikliğini gsterir. Hitler veya onun Nazi dostlarının samimi veya ikiyüzlülüğü, şantajcı veya dürüst insanlar olup olmasının ilkin bir önemi yoktur. Önemli olan şey, Nasyonal Sosyalistler için en dürüst ve en kazançlı olan erkek ve kadınları kazanmaktır. Onlardan biri olan Niemoeller, Nasyonal Sosyalistlerin(Alman Faşizmi) onların umutlarını, isteklerini ve hatta Almanya'yı yıkıma götürdüğünü gördü; onlar Nazizm ile bağlarını kopardılar ve bunun sonucunda da ya özgürlüklerini ya da yaşamlarını kaybettiler. Rejim, tekçi bir propagandaya sahip olduğundan dolayı böylesi bir hayal kırıklığı süreci uzun sürdü veya görmezden gelindi.

Kart dizilimi, Alman Faşizmi hakkındaki bilinen önemli olaylardan Almanları ve dünyanın geriye kalanını korumak için Nasyonal Sosyalistler tarafından daima kullanılmalıydı. Bu bağlamda, Reich'in basım şefi olan Otto Dietrich¹⁷ tarafından teklifi edilen medya saldırılmazlık antlaşması için Almanya ile böylesi bir anlaşma görüşmesi, bütün ulus içerisinde hükümetin basın ve yayını kontrol altına almasını sağlamıştır.

Alman Faşizmi diğer uluslar üzerinde bir güç üstünlüğü sağlar sağlamaz, basın ve tüm iletişim kanallarını totalitarizmin kontrolü altında alma ve tüm eleştirileri susturma için Avusturya, Sudetenland, Slovakya ve Polonya gibi yerlerde yapmış olduğu baskı uygulamalarını gördük. Yaşamlarını ve konumları korumak için bazı editörler, yazarlar, papazlar, öğretmenler, iş adamları, çiftçiler ve muhalif eleştiriler yapan diğer kişiler, baskı karşısında teslim oldular. Bu yolla, baskıya sessiz kalan editörlere, öğretmenlere ve papazlara devredilen totaliter propagandada onların kendileri sistemin bir parçası haline geldiler. Cesaret sahibi eğitimciler, öğreticiler gönderimlerden ve bağımsız kürsü editörlüğünden ile dürüst papaz ve rahip kürsülerinden uzaklaştırıldılar¹⁸.

Yurt içinde ve yurt dışında faşist propagandanın etkisi, demokrasilere saldırgan tavırla olmuştur. Sınırlar içerisinde Nazi propagandası genişleme

¹⁷ Bakınız. *The New York Times*, 8 Mart 1938.

¹⁸ Nasyonal Sosyalistlerin görevden aldıkları 1684 profesörden, " politik güvensizlik" ten dolayı yaklaşık 900'ü Yahudi ve Katolik olmak üzere serbest bıraktığı ve geriye kalan 700'den fazlası ise bilindik nedenlerden dolayı reddedildiğini ele alan Edward Y. Hartshone'ın Alman eğitiminde Nazi Diktatörlüğü üzerine yapmış olduğu çalışması için *The New York Times*, 28 Mart 1938'a bakınız.

Nazi Almanyası'nda Propaganda Teknikleri

niyetiyle yayılmaktadır¹⁹. (Ülkede 800'ün üzerinde kuruluş, faşist propagandayı yaymaya çalışmaktadır.) İlkelerde tutarlı kaldıkları için demokrasiler, yasa ve zor kullanma yoluyla fikir ve duyguların işgalini durduramaz. Onlar kendilerini yalnızca eğitim ve mantıksallıkla koruyabilirler. Bu yüzden, biz eğitimde hoşgörüyü artan ilgiyi görüyoruz²⁰. (Şimdilik okul denetimcilerin takibiyle Amerika'nın tüm yaygın okullarında hoşgörülü olmak öğretiliyor ve 300 öğretmen ve 600 okulda toplamda 15000 öğrenci propagandaya çok yönlü direnişi öğrenme için Propaganda Analizi Enstitüsü öğretim materyallerini kullanıyor) Birçok Amerikan gazetesi, savaş sansürleri öncesinden başlayarak "kontrol edilen basın" olarak diktatör gazetelerine gönderimlerde bulunarak özgürlüğe dikkat çekmektedir. Artan sayısız popüler gazete, sinema filmi, oyun ve forum Nazi propagandasına karşı benzer direniş örnekleri geliştiriyorlar.

Son dönemdeki demokrasiler, açıktır ki bazı başarılarla birlikte radyo haberlerini ve yorumlarını işgal altındaki Almanya'ya ulaştırmış durumdadırlar. Time dergisi (January 30, 1939, s. 22), girişimleri şöyle ifade eder:

NBC'nin 25 kilowatt W3XL yönelten bir ışık anteni aracılığıyla 150'nin üzerindeki eşdeğerliğe çıkan gücü, haber saatinde Almanya'nın 5,000,000 kısa dalga alıcısına yönlendirilir...

Yoksul insanların radyoları, genelde orta düzeydeki Alman radyo yayınları dalga alıcısına göre tasarlanır. Fakat haber saatlerinde popüler İngiliz Radyo Yayın Kuruluşu orta düzeydeki dalgaları sıklıkla ve kolayca insanların radyolarına ulaştırır.

Kısa dalga bandında Almanya'nın en çok canını sıkan saldırganlık, gestaponun bile henüz ifşa edememiş olduğu araçlar yardımıyla mümkün

¹⁹ "Demokrasiye Saldırı" Propaganda Analizleri Enstitüsü *Bülteni*, 1 Ocak 1939.

²⁰ Alvin Johnson, "Anti-Semitizmin Yükselişi" *İnceleme Grafiği*, Şubat 1939, özellikle ss.113-116. Coughlin Baba, *Onun "Gerçekleri" ve Argümanları* (New York: Genel Yahudi Konseyi 1939). Joachim Joesten, *Erzak Dolabındaki Sıçanlar*, (New York: G. P. Putman'ın ardılları, 1939). Danimarka'da Nazi propagandaları ve entrikaları
Günlük Komite Raporları

John L. Spivak, *Gizli Ordular: Nazi Savaşının Yeni Teknikleri* (New York: Modern Dönem Kitapları, 1939)

Kültürlerarası Eğitimde Serüvenler (New York: İlerici Eğitim Kuruluşu Komisyonu, 1938)

Göçmenlerin Tümü—Amerikanların Tümü, radyo yayınları, Amerika Birleşik Devletleri Kültürlerarası Eğitimiminin Eğitim Ofisi ve Komisyonu

olabildiğince Almanya'ya kadar ulaştırılan Alman haber ve radyo yayını olan Moskova'dır. Reich'ın sayısız engellemelerine rağmen birçok Alman olan biteni öğrenmeyi başardı.

İngiliz Radyo Yayın Kuruluşu istasyonları, İngiltere'de Alman mahkumların isimlerini, yerlerini ve fiziksel koşullarını duyurmak için yeni radyo yayınlarını araya serpiştirdi. Nazilerin cezalandırması korkusu bile Alman annelerini radyo yayınına dinlemeden alıkoyamadı.

Propaganda savaşı devam etti. Uçaklar, bombardımanın yanı sıra broşürler de dağıtıyordu²¹; radyo yayınları, ordular kadar önemlidir. Nazi oluşumu zeki düşman propagandasının farklı fikirlerle temasa geçmesiyle hayatta kalabilir mi? Toplumsal düşünce tarihi, hakiki ve gerçek bir özgürlük arayışının nihayi olarak mistisizmi ve yanlış mantık sistemini zayıflattığını ve daha sonra ise yok ettiğini göstermiştir²².

²¹ İngiliz Uçakları, Almanya üzerine Milyonlarca adet Bildiri dağıttı ve yerleşim bölgelerin dışında ise savaşın ilk haftasında bildirilerin yanı sıra bombardımana da tuttu.

²² Cf. Walter G. Beach, *Sosyal Düşüncenin Gelişimi* (New York: Charles Scribner'in ardılları, 1939).

C İ L T 2

S A Y I 1

Y I L 2 0 2 0

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

V O L U M E 2

I S S U E 1

Y E A R 2 0 2 0

Osman Nazım KARA

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2189-0490>

Kitap İncelemesi: Amerikalı, Fransız, Rus Gözüyle 1960 Türk İhtilali, Walter F. Weiker (Çev.Mete Ergin), (İstanbul : Cem Yayınevi Kültür Dizisi: 3, 1967), 266 sayfa.

Atıf yapmak için: Osman Nazım Kara, “Amerikalı, Fransız, Rus Gözüyle 1960 Türk İhtilali”, Walter F. Weiker (Çev.Mete Ergin), *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 1, (2020), s.206-211.

Geliş Tarihi: 05.06.2019 – Yayına Kabul Tarihi: 10.06.2019

ATAD

Çevrimiçi (online) erişim için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

ATAD

Amerikalı, Fransız, Rus Gözüyle 1960 Türk İhtilali, Walter F. Weiker (Çev.Mete Ergin), (İstanbul : Cem Yayınevi Kültür Dizisi: 3, 1967), 266 sayfa.

Walter F. Weiker, 1959 -1961 yılları arasında Türkiye’de bulunmuş, belirtilen dönem içerisinde Türk siyasal hayatında yaşanan olayları gözlemleyerek izlenimlerini paylaşmış Amerikalı bilim adamıdır. Eseri, 1963 yılının sonlarında “ *The Turkish Revolution 1960-1961* ” adıyla Brookings Enstitüsü tarafından yayınlanmıştır. Kitap üç ana bölüme ayrılırken 1960 Türk İhtilali başlığı altında “İhtilalin Zemini”, “Düşürülen Rejimin Yargılanması”, “Akademik Özgürlük ve Yüksek Öğretim Meseleleri”, “1961 Anayasa’nın Yapılışı”, “Yeni Partiler ve Eski Oylar”, “Hükümet İdaresinde Askerler” başlıkları altında Weiker, Türkiye’de bulunmuş olduğu dönemde Türk siyasal hayatı ile ilgili gözlemlerine yer vermiştir. Yedinci başlığı olan “Daha Geniş Açıdan Bakış ” isimli bölümde Amerika’nın askeri müdahaleye bakış açısı üzerinde durulmuştur. İkinci ana bölüm esere 1966 yılında eklenmiş olan “Türkiye’de Ordunun Rolü” adlı başlık olup bu bölümde Dijon Üniversitesin de 27 Mayıs ve Türkiye’de Ordunun Rolü konusunda düzenlenen açık oturumda Fransız bir Albay’ın okuduğu rapor ile yapılan görüşmeler eklenmiştir. Son ana bölümü oluşturan “Ruslara Göre 27 Mayıs ve Sonrası” adlı kısım ise Rusların, *Modern Türkiye* adıyla yayınlamış oldukları bir eserden alınan 27 Mayıs ve sonrasını anlatan bölümlerden oluşmuş, böylece Amerikalı, Fransız ve Rusların 27 Mayıs askeri müdahalesi ile sonrasında yaşanan gelişmeler ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir.

“İhtilalin Zemini” isimli bölümde, yazar 27 Mayıs askeri müdahalesini hazırlayan nedenler üzerinde dururken gelişmeleri Demokrat Parti (DP) döneminden başlayarak değil cumhuriyetin ilanından itibaren aktarmıştır. İlk olarak Atatürk dönemine değinen Weiker, Atatürk’ün reform hareketleri üzerinde durmuş, Cumhuriyet Halk Partisi’ni (CHP) reformları yerleştirmek adına Atatürk tarafından ortaya çıkarılan bir kuruluş olarak nitelendirmiştir. CHP’nin tek partili dönemde izlemiş olduğu politikalar üzerine

* YL Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, SBE, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, 1osmannazm@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2189-0490>

Amerikalı, Fransız, Rus Gözüyle 1960 Türk İhtilali

değerlendirmeler yapan yazar, daha sonra çok partili hayata geçiş denemelerine kısaca değinerek DP 'nin kuruluşu ve iktidar olduğu dönemden bahsetmiştir. 10 yıllık dönemin karakteristik özelliğinin CHP ile DP arasında her geçen gün daha fazla artan kutuplaşma olduğu üzerinde duran Weiker, DP İle CHP arasındaki kutuplaşmanın temel noktaları olarak, dinin yaşam içerisindeki yeri, siyasal özgürlüklerin sürdürülmesi ve ekonomi politikalarını göstermiştir. Yukarıda bahsedilen temel noktalara dönem içerisinde yaşanan gelişmeleri baz alarak örnekler veren yazar, DP döneminin son altı ayında yaşanan gelişmeleri aktararak, Milli Birlik Komitesi (MBK) dönemine değinmiş ve okuyucuya 17 aylık MBK yönetiminin portresini çizerek süreç içerisinde yaşanan gelişmeleri ay ay aktarmıştır.

“Düşürülen Rejimin Yargılanması” isimli bölümde, Yassıada yargılamaları tüm yönleriyle ele alınmıştır. Weiker Yassıada'da mahkemenin kurulma nedeni olarak üç etken üzerinde durmuştur. MBK'nin kendini yargıç ilan edemeyeceği, Menderes'in suçlarının duyurulması ile büyük destek aldığı köylü kesimin desteğini çekeceği ve yargılamaları hem kamuoyuna hem de dünyaya karşı meşru kılma çabası. Mahkemelerin kurulma nedenleri ile ilgili olarak yukarıdaki genel bilgi verildikten sonra yazar, yargılamalarla ilgili hazırlıklar ile yargılamaların yapıldığı Yassıada ve çevresi hakkında okuyucuyu bilgilendirmiştir. Daha sonra yargılamaların hukuki yönü üzerinde durulmuş hukuki açıdan pozitif ve negatif yönleri ortaya konulmuştur. Gerçekleştirilen bütün davalar üzerine bilgiler verilirken, dava sırasında gerçekleşmiş diyaloglardan kesitler de okuyucuya aktarılmıştır. Son olarak yargılamaların siyasi zemini üzerinde duran Weiker, dava sürecinde, MBK'nin kamuoyunu etkileme çabaları, basın üzerindeki politikaları, dönemin kitle iletişim aracı olarak görülebilecek radyonun MBK tarafından nasıl kullanıldığından bahsetmiş ve yargılamaların kamuoyunda umulan etkiyi yaratmadığı sonucuna varmıştır.

“Akademik Özgürlük ve Yüksek Öğretim Meseleleri” isimli bölümde, 147 öğretim üyesinin MBK tarafından görevlerinden alınışı üzerinde durulmuştur. Yazar MBK'nin bu girişiminin Türk askeri idaresinin karakterine uygun düşmediği düşüncesinde olduğunu okuyucuya aktarmıştır. Weiker, MBK dönemine gelmeden önce Atatürk dönemi üniversite meseleleri üzerinde kısaca durmuş ve DP dönemi yükseköğretim meseleleri hakkında bilgiler vermiştir. DP'nin 1946-1950 yılları arasında üniversitelerde özgürlük anlayışının en ateşli savunucusu olduğu üzerinde durulurken, 1953 yılı sonrası izlenen politikalar ile bu durumun her geçen gün değişiklik gösterdiği örneklerle açıklanmıştır. 1960 yılında ise özellikle

Ankara ve İstanbul Üniversiteleri'nin muhalefetin kaleleri olduğundan bahsedilmiştir. MBK dönemi üniversitelere karşı politikalara değinen Weiker, 147 öğretim üyesinin görevlerinden alınma fikrini MBK 'ne 14'lerin empoze ettiği hakkında ülke içerisinde yaygın bir kanaat olduğunu belirtmiştir. Yazar, MBK'nin 147 kişiyi incelemeler sonucunda görevden aldıklarını açıklasa bile bu durumun şüpheli olduğunu, ancak Tarık Zafer Tunaya, İsmet Giritli ve Ali Fuat Başgil'in listede yer alma sebeplerinin siyasi olduğunun bilindiğini açıklamıştır. Son olarak 147 öğretim üyesinin görevlerine iadesi üzerinde durulmuş, bunun neden MBK tarafından değil de, koalisyon hükümetleri döneminde gerçekleştiği sebepleriyle açıklanmıştır.

"1961 Anayasası'nın Yapılışı" isimli bölümde, 1961 Anayasası'nın ortaya çıkış serüveninden bahsedilmiştir. Yazar, Anayasa'nın hazırlık sürecine geçmeden önce Türkiye'nin anayasal tarihi açısından bilgiler vererek konuya bir temel hazırlamıştır. Daha sonra 1961 Anayasası'nın yapılış süreci üzerinde durulmuştur. Weiker anayasanın ortaya çıkış sürecini hazırlayıcılar arasındaki görüş ayrılıkları ile iç çekişmeler ekseninde ele almıştır. Bölüm içerisinde Kanuncular ve Politik Grup adları verilen iki ayrı düşünceye sahip ekibin anayasa ile ilgili görüşleri ile birbirlerine zıt yönleri üzerinde durulmuştur. Sırasıyla Onar Komisyonu, Ankara Grubu ve Karal Komisyonlarının anayasa ile ilgili çalışmaları okuyuculara aktarılmış, son olarak 1961 Anayasası'nın Genel Prensipleri, Temel Hak ve Özgürlükler, Ekonomik ve Sosyal Hükümleri ve Hükümetin Teşkilî ile ilgili bölümleri üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

"Yeni Partiler Eski Oylar" isimli bölümde, 1961 genel seçimlerine giden süreçte yaşanan gelişmeler ile genel seçimler okuyucuya aktarılmıştır. 15 Ekim 1961 tarihinde genel seçimlerin yapılmasıyla MBK'nin sürekli dile getirdiği sözü tuttuğunu belirten Weiker, DP'nin askeri müdahale sonrası durumuna kısaca değindikten sonra ihtilal sonrası siyasal hayatlarına devam eden CHP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ile Türk siyasetinin yeni aktörleri konumundaki Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) üzerine analizler yapmıştır. DP'nin kapanışı ile tek güç durumuna gelen CHP'nin kamuoyunda MBK ile eş değer görülüyor olmasının CHP adına dezavantaj olduğu üzerinde duran yazar, AP ile ilgili sık sık DP'nin benzeri olduğu görüşünü ortaya koyarken, YTP'nin bir kısım MBK üyelerince CHP'ye rakip olarak çıkartıldığı, CKMP'nin ise 27 Mayıs sonrasında CHP ile birlikte siyasal hayatına devam eden parti olması nedeniyle önem kazandığını belirtmiş ve bölüm içerisinde partilerin seçim kampanyaları ile izledikleri politikalar üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Son olarak seçim

Amerikalı, Fransız, Rus Gözüyle 1960 Türk İhtilali

kanunu ve seçim sonuçları üzerine açıklamalarda bulunan yazar, DP döneminde seçimlerde yaşanan suiistimallerin ortadan kaldırılması amacıyla yeni bir seçim kanununun hazırlandığını belirtirken seçim sonuçlarıyla ilgili de esere eklenmiş olan tablolar ile okuyucuya geniş bilgiler vererek analizlerde bulunmuştur.

“Hükümet İdaresinde Askerler” isimli bölümde, MBK ve 1 aylık yönetiminin genel bir fotoğrafını çeken Weiker, süreç içerisinde yaşanan önemli gelişmeleri aktarırken, MBK’nin siyasi partiler ile nüfusun %75’ini oluşturan köylü kesime yaklaşım tarzıyla ilgili de bilgiler vermiştir. İlk olarak MBK’nin oluşumu üzerinde duran yazar 38 kişilik kadronun diğer subaylardan bir farklarının olmadığını ortaya koyarken üç ismi (Cemal Gürsel, Cemal Madanoğlu ve Alparслан Tükeş) ön plana çıkarmış birçok olayın ekseninde yer alan isimler olarak nitelemiştir. Bölüm içerisinde MBK’nin silahlı kuvvetlerin geri kalan kısmı ile ilişkileri üzerinde durulmuş olup 5000 subayın emekliye sevk edilişi, 14’lerin tasfiyesi ve MBK ile silahlı kuvvetler içerisinde aktif görevdeki yüksek rütbeli subaylar arasında personel değişikliği meseleleri ekseninde ilişkiler aktarılmaya çalışılmıştır. MBK’nin siyasi partilere yaklaşımı konusunda en büyük eksiği DP ile CHP arasındaki mücadelenin Türk siyasal yaşamı üzerindeki etkilerini anlayamaması olarak gösterilirken MBK’nin DP haricindeki partilere büyük haklar tanıdığı belirtilmiştir. Özellikle MBK ile CHP arasındaki ilişkiler üzerinde durulurken hem MBK’nin hem de CHP’nin ortaya çıkan baskılar ve yöneticilerin şahsi çıkarlarını düşünmelerinden ötürü ilişkilerinde zaman zaman tereddüt de kaldıkları üzerinde durulmuştur. Son olarak MBK’nin nüfusun %75’ini oluşturan köylülere bakış açısı aktarılmış olup, komitenin Türk köylüsüne karşı izlediği politikaların temel sebebi olarak köylülerin aklındaki “*İnönü’ye karşı Menderes*” düşüncesini yıkmak olduğu gösterilmiştir.

“Daha Geniş Açıdan Bakış” isimli bölümde, yazar, ilk olarak MBK dönemi Türk politikası ile ilgili kısa bir değerlendirmede bulunmuş, dönemin sonraki yıllarda gelişen Türk siyasetine etkilerinden bahsetmiştir. MBK dönemini “*Türkiye’nin ilerici hamleleri bakımından pekte parlak olmayan bir dönem*” olarak açıklarken, bu yorumunun sebebi olarak da toprak reformu ile eğitim alanındaki yenilenmenin çok azının üzerinde durulması olarak göstermiştir. Weiker, daha sonra Türk ihtilali ile diğer askeri ihtilalleri karşılaştırmış, Mısır, Sudan, Pakistan’da gerçekleşen ihtilallerin gerçekleşme şekilleri üzerinde durmuş, Türk ihtilalinin özellikleri ve ana noktaları ile ilgili çıkarımlarda bulunmuştur. Bu bölümün son konusu ise ABD’nin 27 Mayıs Askeri Müdahalesine bakışı üzerindeki tespitlerdir. 27 Mayıs’ın ABD tarafından

endişeyle karşılandığı söylenirken Amerikan basınından örnekler ile endişenin nedenleri açıklanmıştır. Yazar, Endişeyi ortadan kaldıran durumu, ihtilalin hemen ardından yayınlanan bildiriye yer alan dış politika ile ilgili hükümler olarak göstermişse de yine de ABD'nin her zaman için çok partili siyasal hayatı askerlerin yönetimine tercih edeceğini aktarmış, ABD'nin demokratik seçimler ile başa geçen hükümetlerin yönetimini askeri idareler tarafından ele alınmasını hoş karşılamadığını da eklemiştir.

Kitabın ikinci ana bölümünü "Türkiye'de Ordunun Rolü" başlığı ile 1966 yılında Fransa'nın Dijon Üniversitesi'nde *Sosyal Birliğı Gerçekleştirmemiş Memleketlerde Ordunun Askerlik Görevi Dışındaki Rolü ve Etkileri* konulu açık oturumda kimliğı gizli tutulan raporlar da "E..." olarak isimlendirilen Fransız albayın Türkiye ile ilgili izlenimlerine yer verilmiştir. Dört bölümden oluşan raporun birinci kısmında, Türkiye ile alakalı olarak dinleyicilere bilgiler verilirken, ülkenin yüz ölçümü, iklim karakteri, nüfus yapısı, ekonomik durum, tarımsal faaliyetler ve gelişimi, işçi sınıfının durumu ile milliyetçilik ve Türkçülük anlayışları DP dönemi öncesi ve 10 yıllık DP iktidarı baz alınarak değerlendirilmiştir. İkinci kısımda, Türk ordusu ile ilgili kısaca bilgi verilirken, yer yer Amerikan ve Fransız orduları ile ilgili bilgiler de araya sıkıştırılmıştır. Üçüncü kısımda, 27 Mayıs Askeri Müdahalesi üzerine değerlendirmeler yapan Fransız Albay, müdahaleyi "19 Mayıs 1919'dan yani, 41 yıldan beri Türk ordusu kışla ve kanun hudutlarını aşarak 27 Mayıs Cuma günü bir hükümet darbesi yapıyor." şeklinde tanımlamıştır. 27 Mayıs Askeri Müdahalesi kararının ordu içerisinde 1955 yılında alındığı üzerinde duran Fransız Albay, kararın alınmasındaki başlıca olayı ise 6-7 Eylül olayları olarak göstermiştir. Bu tezini desteklemek amacıyla da Alparslan Türkeş'in 3 Haziran 1960 yılında yapmış olduğı "Eski rejimi devirme hazırlıkları bundan 5 yıl önce başladı." açıklaması üzerinde durmuştur. Bölümün geri kalan kısımlarında, MBK dönemi siyasal olayları ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Raporun Dördüncü kısmında 1962 yılı sonrası Türk siyasetinde 1966 yılına kadar yaşanan gelişmeler üzerine analizler yapılmış ve sonrasında raporla ilgili tartışmalara yer verilmiştir.

"Ruslara Göre 27 Mayıs ve Sonrası" isimli üçüncü ana bölüm, 1965 yılında Moskova'da bulunan Sovyetler Birliğı Akademisi'ne bağılı Asya Ulusları Enstitüsü'nün *Modern Türkiye* adıyla hazırlamış oldukları kitabın 27 Mayıs ve sonrası ile ilgili bölümlerini Weiker'in üçüncü ana bölüm olarak çalışmasına eklemesiyle ortaya çıkmış böylece yazar, okuyucuya Rusların 27 Mayıs ve sonrası ile ilgili düşüncelerini de öğrenme fırsatı sunmuştur. Bölüm ikinci Dünya Savaşı sonrası Türk siyasetinin kısa bir değerlendirmesiyle başlamış,

Amerikalı, Fransız, Rus Gözüyle 1960 Türk İhtilali

1965 yılında Adalet Partisi'nin iktidarına kadar geçen süreç içerisinde Türk siyaseti açısından önemli görülen olaylar kısaca aktarılmıştır. Bu cümleden olarak 10 yıllık DP iktidarı dönemi içerisinde DP 'nin iktidara gelişi, dönem içerisinde artan irtica hareketleri, işçi hareketleri, Üniversite Olayları gibi iç siyasi meselelerin yanında DP dönemi dış politikası üzerinde de kısa değerlendirmeler yapılarak 27 Mayıs sonrası yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. MBK dönemi içerisinde, komite içinde yaşanan görüş ayrılıkları ile 14'lerin komiteden çıkarılışı, yeni kurulan partiler ve görüşleri konuları okuyucuya aktarılmış, daha sonra İnönü tarafından kurulan koalisyon hükümetleri dönemi gelişmelerine değinilerek, son olarak AP iktidarı ele alınmıştır.